



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Merve KESENCİ

TÜRKİYE ÇAĞDAŞLAŞMASINDA DİN ELEŞTİRİSİ: AZİZ NESİN ÖRNEĞİ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2025



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Merve KESENCİ

TÜRKİYE ÇAĞDAŞLAŞMASINDA DİN ELEŞTİRİSİ: AZİZ NESİN ÖRNEĞİ

Danışman

Prof. Dr. Rıfat ATAY

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2025

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Merve KESENCİ'nin bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan:

(İmza)

Üye (Danışmanı): Prof. Dr. Rıfat ATAY

Üye : Prof. Dr. Bahset Karslı

Üye : Prof. Dr. Ayşe Sıdika Oktay

Üye : Prof. Dr. Nejdett Durak

Üye : Doç. Dr. Nazife Nihal İnce

Tez Başlığı: Türkiye Çağdaşlaşmasında Din Eleştirisi: Aziz Nesin Örneği

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :

Mezuniyet Tarihi :

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Türkiye Çağdaşlaşmasında Din Eleştirisi: Aziz Nesin Örneği” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir, bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Merve KESENCİ





T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



.... / / 20...

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	MERVE KESENCİ
Öğrenci Numarası	20185284002
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Rıfat ATAY
Doktora Tez Başlığı	Türkiye Çağdaşlaşmasında Din Eleştirisi: Aziz Nesin Örneği
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	
Rapor Tarihi	
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %6 Alıntılar dahil: %19
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam Sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımdan yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. Rıfat ATAY İmza	

İÇİNDEKİLER

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
ÖNSÖZ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ALTYAPI VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. OSMANLI'DAN CUMHURİYETE DEVREDEN ÇAĞDAŞLAŞMA MİRASI	6
1.1.1. Türkçülük/Milliyetçilik	7
1.1.2. İslamcılık	9
1.2. ÇAĞDAŞ TÜRKİYE DÜŞÜNCESİNİN FELSEFİ TEMELLERİ	13
1.2.1. Pozitivizm ve İlerleme	13
1.2.2. Sosyal Darwinizm	14
1.3. CUMHURİYET SONRASI ÇAĞDAŞLAŞMA HAREKETLERİ VE DOĞURDUĞU ÇATIŞMALAR	16
3.1.1. Batıcılık	16
3.1.2. Laiklik.....	21
3.1.3. Din ve Toplum: Geleneksel ve Modern Çatışmalar	25
3.1.3.1. Kılık-Kıyafet Düzenlemesi.....	26
3.1.3.2. Eğitimde Batılılaşma	28
3.1.3.3. Harf İnkılabı	31
3.1.3.4. Yayın Yasakları	33
1.4. AZİZ NESİN'İN HAYATI VE DÜŞÜNCE DÜNYASI.....	35
1.5. KURAMSAL ÇERÇEVE	40
1.5.1. Felsefe Edebiyat İlişkisi Üzerine.....	40
1.5.2. Mizahi Dille Eleştiri ve Din Eleştirisi	46

İKİNCİ BÖLÜM

AZİZ NESİN'DE DİNİ SÖYLEMDEN KAYNAKLANAN ELEŞTİRİLER

2.1. NESİN'İN ESERLERİNDE DİN ELEŞTİRİSİNİN İZLERİ.....	55
2.1.1. Fikrî Eserlerinde Din Tasavvuru ve Eleştirisi.....	56
2.1.2. Roman ve Hikayelerinde Din Tasavvuru ve Eleştirisi.....	72
2.1.2.1. Halk Dindarlığı Eleştirisi.....	73
2.1.2.2. Dinî Lider ve Otorite Eleştirisi	84
2.1.2.4. Çok Eşlilik Eleştirisi	91
2.1.2.5. Kadın Tasavvurunun Tenkidi.....	93
2.1.2.6. Sünnet Ettirme Geleneğine Bakışı.....	98

2.1.3. Nesin'in Şiirlerinde Din Tasavvuru ve Eleştirisi	101
2.2. NESİN'İN DİN VE AHLAK İLİŞKİSİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ	110
2.2.1. Nesin'in Aileden Aldığı Ahlak Anlayışı	111
2.2.2. Nesin'in İnsancıl Ahlak Tasavvuru.....	115
2.2.3. Roman ve Hikâyelerinde Genel Ahlak Tasavvuru.....	123
2.2.4. Nesin'in Alman-Türk Ahlak Tasavvuru Karşılaştırması	131
2.3. NESİN'İN DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ.....	134
2.4. NESİN'İN BİLİM, TEKNOLOJİ VE DİN KARŞILAŞTIRMASI	145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZİZ NESİN'DE TANRI TASAVVURUNDAN KAYNAKLANAN ELEŞTİRİLER

3.1. NESİN'İN ESERLERİNDE TANRI TASAVVURUNUN İZLERİ.....	153
3.1.1. Fikrî Eserlerinde Tanrı Tasavvuru	153
3.1.2. Roman ve Hikayelerinde Tanrı Tasavvuru	160
3.1.3. Nesin'in Şiirlerinde Tanrı Tasavvuru.....	171
3.2. NESİN'İN KÖTÜLÜKLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	176
3.2.1. Nesin'in Eserlerinde Doğal Kötülük Örnekleri	177
3.2.2. Nesin'in Eserlerinde Ahlaki Kötülük Örnekleri	181
3.3. NESİN'İN ÖLÜM VE AHİRETE DAİR GÖRÜŞLERİ.....	184
3.3.1. Ahiret Tasavvuru.....	194
3.3.2. Cenaze Merasimlerine Yaklaşımı	199
SONUÇ	204
KAYNAKÇA.....	208
ÖZGEÇMİŞ.....	227

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1.1.. Aziz Nesin ve babası Abdülaziz Efendi.	28
Fotoğraf 1. 2. Nesin’in Osmanlıca tuttuğu notlardan bir kesit.	32
Fotoğraf 1. 3. Nesin’e ait hat meşklerinden biri.	37
Fotoğraf 1. 4. Nesin’in hazırladığı “İstanbul Camileri” kataloğunun kapak fotoğrafı. .	38
Fotoğraf 1. 5. Nesin’in yazdığı gazete ve dergilerin listesini tuttuğu not.	39
Fotoğraf 3. 6. Nesin Vakfı’nın bahçesindeki ağaçlar.	188



KISALTMALAR LİSTESİ

AÜ	: Ankara Üniversitesi
akt.	: Aktaran
bkz.	: Bakınız
BİLAR	: Bilim Araştırma, Proje Danışmanlık ve Organizasyon A.Ş.
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Ç.Ü.	: Çukurova Üniversitesi
der.	: Derleyen
DBY	: Dün Bugün Yarın Yayınları
DEM	: Değerler Eğitim Merkezi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
İLAMER	: İlahiyat Araştırmaları Merkezi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜ	: Marmara Üniversitesi
sad.	: Sadeleştiren
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
TARR	: Turkish Academic Research Review
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİYO	: Tam İstiklâl Yayın Ortaklığı
TYS	: Türkiye Yazarlar Sendikası
USAK	: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
U.S.	: Amerika Birleşik Devletleri
Üni.	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu
yy.	: Yüzyıl

ÖZET

Türkiye çağdaşlaşması, Osmanlı'nın son dönemlerindeki yenilik hareketleriyle başlayarak, Cumhuriyetin ilanı ve inkılaplarla beraber yaşamın her alanında etkisini göstermiştir. Reformlar, dinî hayata da müdahale ederek, kılık-kıyafet, eğitim, dinî mekanlar ve yayımlar gibi birçok yönde hissedilmiştir. Bu süreç, edebiyatta da eleştirel bir söylemin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Akımın önemli temsilcilerinden biri yüzden fazla kitabı bulunan Aziz Nesin olmuştur. Çalışmada, Aziz Nesin'in eserlerinde dinle ilişkilendirdiği pasajlara yoğunlaşarak din eleştirisi yaptığı noktalar açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sınırları tarihi olarak, Cumhuriyet ilanını içine alan Nesin'in doğumundan onun ölümüne kadarki dönemi içermektedir. Söylem analizinin kullanıldığı araştırmada, Nesin'in metinlerinde yer alan ironi, mizah ve karakter yaratma gibi retorik stratejileri ile dine yönelik eleştirisini nasıl inşa ettiği incelenmiştir. Araştırmanın tarihi altyapısı Cumhuriyet'in ilanından başlatılarak batıcılık, Türkçülük laiklik, eğitim ve harf inkılabı gibi dinî hayata etkisi olan yenileşme hareketleriyle sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın asıl bölümünü oluşturan Nesin'in kitaplarında dine yönelik eleştiriler, üslup farklılıklarının doğurduğu sonuçlardan dolayı, fikir ve kurgu eserleri olmak üzere iki ayrı kategoride incelenmiştir. Onun, eserlerinde mizahi dili kullanarak toplumun geleneksel inanç ve anlayışlarına dair ciddi eleştirilerde bulunduğu saptanmıştır.

Araştırmada Nesin'in din, Tanrı, ölüm gibi inanca yönelik unsurlara dair tasavvurlarına değinilmiştir. Nesin'in dine yönelik eleştirilerinin Türkiye'deki halkın inançlarına, dini otoriteye, geleneksel din anlayışına, İslam'daki çok eşliliğe, İslam'ın kadın tasavvuruna ve sünnet ettirme geleneğine yönelik yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu tenkitlerin, İslam dininin bizatihi kendisinden ziyade Müslümanların olumsuz davranışlarına yönelik olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmada, Nesin'in dini söylemle bağlantılı olarak ahlak, siyaset ve bilim konularına dair tasavvurları ve eleştirilerini Müslümanların ahlaki tutumlarının inançlarıyla çeliştiği yönünde dile getirdiği anlaşılmıştır. Nesin'in din-siyaset üzerine eleştirilerinin ise yönetimin haksız, çıkarıcı ve dini sömürü aracı olarak kullandığına ilişkin olduğu saptanmıştır. Nesin'in Tanrı tasavvurunun, fikrî eserlerindeki söylemlerinden onun pasif ateist çizgide durduğu, özellikle çocukken aşamadığı doğal kötülüklerinin sebebinin Tanrı'ya bağlaması sonucu, onun olgunluk çağında Tanrı'yı inkâr sürecine girdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Tanrı Tasavvuru, Din Eleştirisi, Aziz Nesin, Modernleşme, Laiklik, Mizah.



ABSTRACT

Criticism of Religion in Türkiye's Modernization: The Case of Aziz Nesin

Turkey's modernization began with the modernization movements of the late Ottoman period and impacted every aspect of life, beginning with the proclamation of the Republic and the subsequent reforms. These reforms also intervened in religious life, affecting many aspects such as dress, education, religious venues, and publications. This process also paved the way for the development of a critical discourse in literature. One of the most important representatives of this movement was Aziz Nesin, author of over one hundred books. This study focuses on passages in Aziz Nesin's works that he associates with religion, attempting to uncover points of religious criticism.

The study covers the historical period from Nesin's birth to his death, encompassing the proclamation of the Republic. Using discourse analysis, the research examines how Nesin constructed his critique of religion through rhetorical strategies such as irony, humor, and characterization in his texts. The historical framework of the research begins with the proclamation of the Republic and is limited to modernization movements that impacted religious life, such as Westernization, Turkism, secularism, education, and the alphabet reform. The criticisms directed at religion in Nesin's books, which constitute the main part of the study, were examined in two separate categories: intellectual and fictional works, due to the consequences of stylistic differences. It was determined that he used humorous language in his works and offered serious critiques of traditional beliefs and understandings in society.

The study examined Nesin's conceptions of elements related to faith, such as religion, God, and death. It was determined that Nesin's criticisms of religion focused on the beliefs of the people in Turkey, religious authority, traditional religious understanding, polygamy in Islam, Islam's conception of women, and the tradition of circumcision. It was concluded that these criticisms were directed at the negative behaviors of Muslims rather than Islam itself. The study revealed that Nesin's conceptions and criticisms of morality, politics, and science, in connection with religious discourse, contradicted Muslims' moral attitudes and beliefs. Nesin's criticisms of religion and politics have been identified as being about the government's unfair, self-serving, and exploitative use of religion. Nesin's conception of God, as reflected in his intellectual works, suggests that he maintains a passive atheist stance. He attributed the natural evils he was unable to overcome as a child to God, leading him to enter a period of denial of God in adulthood.

Keywords: Philosophy of Religion, Conception of God, Criticism of Religion, Aziz Nesin, Modernization, Secularism, Humor.



ÖNSÖZ

Aziz Nesin hem konuştukları hem yazdıklarıyla dönemin ses getiren düşünürleri arasında yer almaktadır. Çalışma, tarihi bir altyapıyla başlamakta, merkezde ise Nesin'in eserlerinden yola çıkarak, din felsefesi konuları bağlamında onun düşüncelerinin yankılarını ele almaktadır. Nesin'in söyledikleri ve söylemedikleri üzerinden özellikle dine dair düşünceleri, söylem analizi yöntemiyle incelenmektedir.

Nesin'in, geleneksel dindar bir ailede hafız olarak yetiştirilmesinden, ateistliği tercih etmesine uzanan sürecin etkenlerden biri de Türkiye'nin çağdaşlaşmasına hız kazandıran Cumhuriyet ilanı ve inkılaplar olmuştur. Reformların çoğunun dinin göstergelerine yönelik yapılması, din derslerinin müfredattan çıkarılmasını da beraberinde getirmiştir. Nesin'in orta öğretimine denk gelen bu süreç, sabah namazıyla başlayan öğrenimini, din eğitiminin yer almadığı Askerî okulda devam ettirmiştir. Gençlik döneminde benimsediği sosyalist çizgi ise onun Marx'ı takip etmesine sebep olmuştur. Böylece Nesin, dinin insanın acizliğinden ortaya çıktığı inancını Marksist din eleştirisi bağlamında ifade etmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için araştırma üç ana bölümden oluşturulmuştur.

Birinci bölümde, Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasındaki inkılaplarla bunların halka etkileri ve yankıları incelenerek, özellikle batıcılık, Türkçülük, laiklik ve harf inkılabının İslam dininin göstergelerine yönelik yaptırımları açıklanmıştır. Bu yaptırımların, halk nezdinde kabul görmeyişiyle ortaya çıkan tartışmalar ve öneriler de ele alınarak o dönemin Türk halkı açısından sancılı bir süreç olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Çağdaşlaşma çabaları, inkılapların savunucusu aydınlarla, onlara karşı duran halkın da arasındaki uçurumu büyütülmüştür. Bu dönem aynı zamanda Batılı bir zihniyet inşa etmeyi hedeflemektedir. Bu süreçteki tartışmalar büyük ölçüde düşünürler ve eserleri üzerinden yürütülmüştür. Özellikle edebiyatın bu dönüşümlerdeki etkisi azımsanmayacak düzeydedir. Dönemin etkin yazarlarından biri de yüzden fazla eser kaleme alan Nesin'dir. O aynı zamanda reformistlerin tavrını benimseyerek dinin çağdaşlaşmaya engel olduğu kabulüyle roman, hikâye, deneme, şiir, oyun ve daha birçok türde yazılarında bu meseleye dair eleştiriler kaleme almıştır.

Dönemin Nesin'e etkileriyle, onun okuyucuda bıraktığı izleri tespit etme şeklinde bir okuma gerçekleştirilen çalışmada, Nesin'in söylemlerinin din ve Tanrı anlayışı üzerine yoğunlaştığı saptandığından, her iki konu da farklı bölümde ele alınmıştır. Ayrıca, Nesin'in eserleri söylem farklılığından ötürü fikrî ve kurgu olmak üzere ayrı ayrı incelenmiştir. Nesin'in fikrî eserlerinde eleştirileri direkt yansıtılırken kurgu eserlerinde alt metin okuması yapılarak onun fikri olan ve olmayan tenkitlerin karakterler üzerinden verildiği tespit edilmiştir.

İkinci bölümde, Nesin'in eserlerine eleştirel yansımalarından dini söylemler, din adamı ile dindar halkın olumsuz tasviri, dinin sömürü aracı olarak kullanılması, çok eşlilik ve kadın tasavvurunun eleştirisi gibi tartışmalı konulardaki görüşler ele alınmıştır. Nesin'in, bu bağlamda İslam'ın geleneksel anlayışına eleştirel yaklaştığı görülmektedir. Nesin'in bulunduğu ortam sebebiyle eleştirileri çoğunlukla İslam dini üzerinde yoğunlaşsa da onun genel olarak bütün dinlere mesafeli olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü ve son bölümde ise Nesin'in, Tanrı'ya ve ateizme dair düşünceleri, kitaplarındaki Tanrı, kötülük ve ölüm konuları incelenmiştir. Nesin, ateist olduğunu ifade etmesine rağmen, eserlerinde Tanrı'ya dair bazı söylemleri geleneksel İslam inancı bağlamında kullanmıştır. Kötülük probleminde, doğal ve ahlaki kötülüklere değinen Nesin'in ölüm ötesi başlığında ise ölüme dair düşünceleri, ahiret tasavvuruna ve cenaze merasimlerine yönelik tenkitleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Nihayetinde Nesin'in kurumsal dinlere ve onun göstergelerine mesafeli durduğu, dindarların aşırı tavırlarını eleştirdiği ve eserlerinin neredeyse tamamında bunlara yönelik tenkitleri kaleme aldığı sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmayı yaparken ilmi birikimi, kitapları ve ufuk açıcı yönlendirmeleriyle beni hep destekleyen danışman hocam, Prof. Dr. Rıfat Atay'a, tez izleme sürecinde, eleştirileri ve tavsiyelerinden faydalandığım Prof. Dr. Bahset Karslı ve Doç. Dr. Nazife Nihal İnce'ye teşekkür ediyorum. Doktora yeterlilik ve tez savunmasındaki eleştirileri ve önerileri için Prof. Dr. Ayşe Sıdika Oktay ve Prof. Dr. Nejdett Durak'a minnettarım. Nesin Vakfı çalışanlarının misafirperverliğinden ve cömertçe arşivlerini paylaşmalarından ötürü onlara da çok teşekkür ediyorum. Bunun yanı sıra eserlerinden çokça istifade ettiğim, takıldığım yerlerde beni yönlendiren sayın Prof. Dr. İsmail Kara'ya minnettarım. Ayrıca tezi okuyup düzeltme noktasında sabırla beni dinleyerek yardımcı olan Dr. Muhammet Ali Özdoğan ve Dr. Öğr. Üy. Hikmet Çamcı'ya, kaynakları temin etmedeki yardımların dolaylı kardeşim Ayşenur Bozan'a, arkadaşlarıma, "Okuma Grubu" öğrencilerime ve benden maddi-manevi desteğini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak doktora sürecinin her aşamasında en büyük pay sahipleri olan eşim Cem Kesenci ve tez sürecinde hayatımıza katılarak tezle büyüyen oğlum Aram Derda'ya sonsuz sevgi ve muhabbetle.

Merve Kesenci

Antalya, 2025

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Çalışmanın konusu, Osmanlı'nın son döneminden günümüze kadar devam eden süreci de içine alan modernleşme döneminde, Türkiye'deki reformların din üzerindeki etkileri ve bu etkilerin edebiyat alanı özelinde Nesin'in eserlerinde yansıma biçimlerinin incelenmesidir. Reformlar, geniş bir tarihi taramayı lüzumlu kılmasına rağmen çalışmanın asıl odak noktasının din eleştirisi olması, inkılapların tamamının yerine, dinle ilişkilendirilen Batıcılık, Türkçülük, laiklik, harf inkılabı gibi meselelerle sınırlı tutulmasını gerektirmiştir. Çalışmanın gidişatından dolayı da bu konuların genellikle tartışmalı ve olumsuz yönleri ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, reformlara karşı çıkan cenahın eleştirileri ve İslam'da reform çalışmalarına da araştırmada yer verilmiştir. Asıl bölüm olan Nesin'in eserlerindeki din eleştirisi için, Nesin'in basılmış bütün kitapları incelenmiştir. Nesin'in tanınan bir kişi olması ve çalışmanın sınırı düşünülerek, biyografik bilgilerine araştırmanın içerisinde kısaca değinilmesi yeterli görülmüştür. Araştırmada Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecinde yaşadığı, özellikle dinî göstergelere yönelik değişiklikler ve çatışmalar Nesin'in eserleri üzerinden okunarak, onun din ve Tanrı ile ilgili görüşlerini incelenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Türkiye havzasında Osmanlı'nın son döneminde başlayan reformlar, Cumhuriyet'in ilanıyla yönetim, eğitim, dil, kıyafet, askeriye vs. gibi birçok alanda hız kazanmıştır. İnsanın yaşam biçimini, düşünce dünyasını ve inancını etkileyen modernleşmeye yönelik bu yeniliklerin temelini çağdaş yaşam tarzı belirlemiştir. Çağdaşlaşma sürecinde ortaya çıkan en önemli problem, dinin tartışma merkezine alınarak gelenekle beraber bir din eleştirisinin ortaya çıkması olmuştur. Dinin çağdaşlaşmaya engel olduğu iddiasıyla inşa edilen metinler, sadece fikri değil aynı zamanda edebi eserlere de yansımıştır. Dönemin zihniyetiyle yazılmış ve okuyucusunda bu konuda bir bilinç inşa etmeye çalışan eserler arasında, Aziz Nesin'in kitapları da yer almaktadır. Nesin, Osmanlı'nın son dönemini görmüş, İslam geleneğiyle büyütülmüş ve Cumhuriyet dönemine şahit olarak reformları savunmuştur. Olgunluk döneminde çağdaş yaşam tarzını benimseyen Nesin'in kaleme aldığı 110 kitap, dönem ve kendisi hakkında oldukça fazla malumat içermektedir. Çalışmanın amacı Nesin'in eserlerinde çağdaşlaşma sürecinin de etkisiyle oluşan din eleştirisine dair pasajların din felsefesinin ana konuları çerçevesinde incelenmesidir.

Araştırmanın Problemi

Araştırmanın temel problemi, Cumhuriyet'in modernleşme hamlelerinin dine yönelik eleştirel bir söylemi nasıl doğurduğu ve bu söylemin Aziz Nesin'in eserlerinde hangi argümanlarla belirginlik kazandığıdır.

Çalışmada, ana soruyu güçlendirmek için aşağıda zikredilen bazı alt problemlere de yer verilmiştir:

- Türkiye Çağdaşlaşmasının temelinde genelde din, özelde ise İslam dini eleştirisinin dönem zihniyeti açısından izdüşümleri nasıl meydana gelmiştir?
- Nesin'in içinde yaşamış olduğu dönemde din eleştirisi yapılırken edebi, mizahi ve alaycı yöntemin katkısı nedir?
- Mizahi dilin dine dair olumsuz bakış açısına nasıl bir katkısı olmuştur?
- Dönemin Nesin'e etkisiyle onun eserlerinde dinî göstergelere yönelik eleştirel dil nasıl meydana gelmiştir?
- Nesin'in eserlerinde eleştirel dil, din felsefesinin ana kavramları olan din, Tanrı, ahlak, ölüm konularına nasıl yansımıştır?
- Nesin, din ve din felsefesi konularına dair eleştirilerinde ne kadar tutarlı ve rasyonel bir tavır sergilemiştir?

Araştırmanın Önemi

Sanat eserlerine dair çalışmalar genellikle edebiyat alanına bırakılmakta ve ilâhiyat çatısı altında ilgi görmemektedir. Edebiyat alanında yapılan tezlerdeki din söylemlerinin analizleri edebiyat çerçevesiyle sınırlı tutulmaktadır. Nesin özelinde yapılan tezlerin ekseriyetinin de bu alanlarda yapılması, ilâhiyat alanında varsa dahi eserlerinin tamamından ziyade birkaçının incelenmesi, Nesin'deki bütüncül din eleştirisi alanını kanaatimizce eksik bırakmaktadır. Bu araştırmanın özgünlüğü, ilâhiyat alanında sanat eseri çalışmanın yanı sıra Nesin'in eserlerinin tamamı incelenmeye tabi tutulmasıdır. Araştırma, Türkiye'de din felsefesi alanında Nesin'in bütün eserlerinin incelenerek modernleşmeye dayanan din eleştirileri tartışmalarının ele alındığı ilk doktora çalışmasıdır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, eser ve yazar arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik, en önemli metotlardan biri olan, özellikle sosyal ve kültürel araştırmalarda kullanılan söylem analizi yöntemiyle yapılmıştır. Ayrıca Nesin hakkında biyografik bilgiye kısaca değinilerek, asıl mesele olan din eleştirisinin anlaşılması hedeflenmiştir.

Çalışmada, Avrupalılaşmak, çağdaşlaşmak ve Batılılaşmak gibi tabirler birbiri yerine kullanılmaktadır. Çalışmada Nesin'in eserlerinden yapılan doğrudan alıntılarda onun kullandığı biçime sadık kalınarak düzeltme yapılmamıştır. Nesin'in TDK'dan farklı kullandığı bazı kelimeler liste halinde neredeyse bütün kitaplarının sonunda yayıncılar tarafından eklenmiştir.¹

Literatür Özeti

Araştırmada, Aziz Nesin ana temayı oluşturduğundan YÖK tez kataloğunda “Aziz Nesin” başlığıyla tarama yapılmış, 4 doktora ve 23 yüksek lisans olmak üzere toplamda 27 tez yapıldığı görülmüştür. Yüksek lisans tezlerinden biri hariç hem doktora hem de diğer yüksek lisans tezlerinin tamamı edebiyat fakültesi bünyesindeki bölümlerde hazırlanmıştır. Tezlerin, 8'i sahne sanatları, 4'ü dilbilim, 7'si de edebiyat alanında yapılmıştır. Nesin'in, dine dair düşüncesini de içeren tezler hakkında genel bilgi vermek gerekirse; Musa Demir'in doktora çalışması olan; “Toplumsal Eleştiri Açısından Aziz Nesin Romancılığı”, Nesin'in romanlarındaki kurum ve kişilere yönelik eleştirilerin incelenmesini içermektedir. Demir, eserindeki “Din ve Toplum” başlığında, Nesin'in romanlarında dini, olumsuzlayıcı hiciv tarzında ele alındığını ifade etmektedir.² Fatma Balaban, “Aziz Nesin Eserlerinde Yapı ve Tema” isimli yüksek lisans çalışmasında, Nesin'in 34 öykü kitabındaki hikayelerin yapılarının mizahi olduğunu, temanın ise halktan seçilen karakter ve olaylarla şekillendiğini dile getirmektedir.³ Seval Şahin'in “Aziz Nesin Öykülerinde Sosyal Eleştiri” isimli yüksek lisans tezi ise, Nesin'in hikayelerindeki sosyal sınıf, halk ve kurumlara yönelik eleştirilerini içermektedir. “Sosyal Sınıf” başlığı altında yer alan “Dini İnançlar” alt başlığında, Nesin'in halkın dini anlayışındaki tutarsızlıkları eleştirel biçimde işlediği bilgisi yer almaktadır.⁴

Din Bilimleri alanında yapılan yalnızca bir tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Burak Karabulut'a ait 2020 yılında “Din Felsefesi Bağlamında Aziz Nesin'de Ateizmin Dayanakları”⁵ adıyla yapılan tezde, Nesin'in sadece 21 eseri incelenmiştir. Tezde, Nesin'in

¹ Aziz Nesin'e özgü başlıca yazım biçimleri; -beri, -buçuk, aradabir, arasıra, arayer, ardarda, azbiraz, azçok, azkaldı, azkalsın, başüstüne, beribenzer, bibakıma, bibaşına, biçok, bidolu, bigün, bikaç, birara, birarada, birdenbire, biriki, bisiklet, bisüre, bisürü, bişey, bitakım, bitane, bitek, bitürlü, biyana, biyer, buyüzden, candarma, çokaz, çukurata, enaz, ençok, epiy, fotograf, gülegüle, hangisi, heneyse, herbir, herbişey, hergün, herhangibir, herhangibiri, herşey, hertürlü, Heryan, Heryer, her zaman, hiçbişey, hiçkimse, hoşbulduk, hoşgeldin, ikidebir, İstanbul, işgören, kıravat, kimbilir, nağra, pekaz, pekçok, puro, sağol, Sivas, varol. Ayrıca Nesin, çağdaş yerine çağcıl, sevgi yerine ise sevi kelimesini kullanmaktadır.

² Musa Demir, Toplumsal Eleştiri Açısından Aziz Nesin Romancılığı, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2010, s. 178.

³ Fatma Balaban, “Aziz Nesin Eserlerinde Yapı ve Tema”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 176.

⁴ Seval Şahin, “Aziz Nesin Öykülerinde Sosyal Eleştiri”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012, s. 448.

⁵ Burak Karabulut,

110 kitabının tamamı ele alınmamış ve tarihi arka plandan ziyade ateizm temelinde bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Son olarak, Nesin'in basılı 110⁶ adet kitabının tamamına erişilmiştir. Bunlardan içerisinde birden fazla öykü bulunan 44 hikâye, 13 düz yazı, 11 çocuk, 7 roman⁷, 7 anı, 5 söyleşi, 5 çizgi roman, 4 mektup, 4 oyun, 3 gezi yazısı, 3 şiir ve 2 masal kitabı olmak üzere toplamda 110 adet kitabının baskısına ulaşılmış ve bunların tamamı din eleştirisi bağlamında incelenmiştir. Erişilemeyen hat ve tezhip eserleri gibi özel koleksiyonlar için Nesin'in 1972 senesinde fakir çocukların eğitimine destek vermek amacıyla kurduğu Nesin Vakfı'na gidilerek bu eserlerin görselleri oradan temin edilmiştir.⁸ Ayrıca yayıncılar, editörler ve oğlu Ali Nesin'le iletişime geçilerek bilgi ve belge alışverişinde de bulunulmuş, olabilecek tüm kaynaklara ulaşılmıştır. Bu süreçlerden geçen araştırma, Aziz Nesin'in din eleştirisini ilk kez bütüncül bir yaklaşımla, din felsefesi perspektifinde ele almaktadır. Çalışmanın mevcut literatürdeki hem disipliner hem de kavram boşluğunu doldurması umulmaktadır.

⁶ Çalışmanın kaynakçasında Nesin'in 96 eseri bulunmaktadır. 5 çizgi romanında ve 1 masal kitabında araştırmanın alanına dair veri bulunmaması, 3 kitap olan günlüğünün, 2 kitap olan anılarının, 2 kitap olan mektuplarının tek ciltte toplanması, kaynakçaya yansıyan kitap sayısındaki değişiklik sebebidir. Nesin'in çalışma dahilinde olmayan çizgi romanları; Aziz Nesin, *Baba Mirası*, İstanbul: Nesin Yay., 2013; Aziz Nesin, *Bekarlık Sultanlığı*, İstanbul: Nesin Yay., 2016; Aziz Nesin, *Deniz Aslanı*, İstanbul: Nesin Yay., 2013; Aziz Nesin, *Berber Nonoş*, İstanbul: Nesin Yay., 2013; Aziz Nesin, *Bilmem Ne Adası*, İstanbul: Nesin Yay., 2013; Aziz Nesin, *Nasrettin Hoca Güllütleri*, İstanbul: Nesin Yay., 2013. Nesin'in masal kitabı; Aziz Nesin, *Boyalı Tilki Masalı*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.

⁷ Nesin'in arşivcilerinden Salih Bora'dan edinilen bilgiye göre; Nesin'in toplamda 11 romanı bulunmasına rağmen, Nesin kendi yayınevini kurduktan sonra kalan 4 romanının düzeltilmeden yayınlanmasını istememiştir. Nesin'in yeniden gözden geçirme fırsatı olmadığı için yayınevi, bu dört romanı yayınlanmama kararına riayet etmiştir. (WhatsApp iletişimi: 24.02.2025). Bu nedenle çalışmada Aziz Nesin'in yalnızca Nesin Yayınevi'nden basılan kitapları incelenmiştir. *Kadın Olan Erkeğin Hatıraları*, *Düğümlü Mendil*, *Erkek Sabahat*, *Saçkıran* ise diğer yayınevlerinden çıkan romanlardır. Ayrıntı için bkz., Demir, "Toplumsal Eleştiri Açısından Aziz Nesin Romancılığı", s. ii (önsöz).

⁸ Nesin Vakfı'na gidiş tarihi: 09.09.2024.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ALTYAPI VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın ana konusunu, Aziz Nesin'in eserlerindeki din eleştirileri oluşturmaktadır. Nesin'in düşünceleri, Türkiye'nin modernleşme ve Batılılaşma sürecinin bir uzantısı görünümünde kabul edilebilir. Dolayısıyla Nesin'in fikir dünyasını daha iyi anlamak ve eserlerinin tahlilini daha nitelikli yapmak adına, Türkiye'nin çağdaşlaşma serüvenine kısaca değinilmesi uygun görülmüştür.

Çağdaşlaşma, her ne kadar Osmanlı döneminde başlamış olsa da çalışma, Aziz Nesin özelinde geliştiğinden bu süreç onun hayatta olduğu dönemi de içeren (1915-1995), Cumhuriyet'in ilanı ve sonrası ile sınırlandırılmıştır. Çağdaşlaşma adımları; eğitim, dil, sanat, din, sosyal ve siyasal yaşam, yönetim ve daha birçok alanda kendisini göstererek değişimlere sebep olmuştur. Bunların hepsini ayrı ayrı incelemek çalışmanın çerçevesini aşacağından bu bölüm, daha çok dinî göstergeleri etkilediği düşünülen Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık, laiklik ve eğitimdeki inkılaplar ile tahdit edilmiştir.

Çağdaşlaşma sürecinde, Milliyetçiliğe karşı devletin bütünlüğünü korumak olarak tanımlanan Osmanlıcılık da önemli akımlar arasında yer almaktadır.⁹ Ancak Nesin'in eserlerinde milliyetçiliğe, Batılılaşmaya ve İslamcılığa yönelik izler ve eleştiriler yer alırken, Osmanlıcılık onlar kadar işlenmemiştir. Nesin'in Osmanlıcılık gibi bir kaygısının olmadığı da bilindiğinden, bu akım dışarda bırakılmış ve dolayısıyla Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreç baz alınarak tarihi altyapı oluşturulmuştur.

İlk etapta tarihsel altyapı ele alınarak, özellikle Cumhuriyet süreciyle öne çıkan Türkçülük/milliyetçilik ve İslamcılık üzerinde durulmuş, daha sonra Türkiye düşüncesinin alt yapısını oluşturduğu kabul edilen Pozitivizm ve Sosyal Darwinizm kavramlarının Türkiye'deki tezahürleri açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Araştırma bu süreci genellikle negatif yönleri bağlamında ele aldığından, çağdaşlaşma sürecinin beraberinde getirdiği geleneksel ve modern çatışmalar da odaklanılmıştır. Öncelikle, hız kazanan modernleşme

⁹ Azmi Özcan, "Osmanlıcılık", *DİA*, 2007, C. 33, s. 485.

süreci anlaşılmaaya çalışarak, hepsinin getirisi olarak kabul edilen gelenek ve modern arasındaki çatışması ele alınmıştır. Çatışmaların en çok ortaya çıktığı Batıcılık, Laiklik, kılık-kıyafet ve eğitimdeki batılılaşmalar ve yayın yasakları bu başlık altında ele alınmıştır. Bu noktada, yönetimden ve dönemin düşünürlerinden olan aydın kesim ile halk arasındaki ayrışmaların ortaya çıktığına dair verilere ulaşılmıştır. Aydın, daha çok kendisini Batılılaşma yanlısı kabul eden düşünürler şeklinde kavramsallaşmıştır.¹⁰ Nesin de Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk dönemlerine şahit olup, yazın hayatına girerek, çağdaşlaşmayı savunan aydın kesimden kabul edilmektedir.¹¹ Tarihsel altyapıyı oluşturduğu düşünüldüğünden bu bölümde, Nesin'in biyografisi ve düşünce yapısına da kısaca yer verilmektedir.

Bu bölümde, tarihsel sürecin yanı sıra Nesin'in eserlerini inceleme biçiminin açıklandığı kuramsal çerçeve yer almaktadır. Kuramsal çerçevede, Nesin'in eserlerinin söylem analizi yöntemiyle incelendiği, söylem analizinin ne olduğu ve nasıl kullanıldığı yer almaktadır. Ayrıca Nesin'in yöntem olarak seçtiği ve neredeyse her kitabında kullandığı mizah üslubu da yine bir söylem biçimi olarak bölümde açıklanmaktadır.

1.1. Osmanlı'dan Cumhuriyete Devreden Çağdaşlaşma Mirası

Çağdaşlaşma hareketleri Osmanlı'nın son dönemlerinde devletin bekasını korumak üzere Batı'daki gelişmelerden bir kısmını takip etmesi olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı'daki bu gelişmeler askeri, eğitim ve yönetimdeki bazı ıslahlara gidilmesine sebep olmuştur. Osmanlı'nın yıkılıp Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra ise çağdaşlaşma hareketlerinin etkisi hız kazanarak yönetim, toplum, eğitim gibi birçok alanda görülmüştür. Kavramlar aynı olmasına rağmen Osmanlı ve Cumhuriyet'in ideolojilerinin, tarihsel zemin ve koşullarının ayrışması nedeniyle etkileri de farklı olarak zuhur etmiştir.

Çağdaşlaşma sürecindeki inkılaplar, akımlar, hareketler ve çalışmalar Nesin'in din eleştirisinde birbirinden bağımsız olarak kullanılmamaktadır. Bu nedenle araştırmanın tarihsel alt yapısı bu bağlantıyla şekillenmiştir. Osmanlı'da başlayıp Cumhuriyet sürecinde etkisini devam ettiren akımlardan ikisi Türkçülük/Milliyetçilik ve İslamcılıktır olmuştur. Çalışma Nesin odaklı olduğundan bu kavramlara dair Nesin'in eleştirileri de ele alınmıştır. Bu nedenle tarihsel gelişmelerinin olumlu yönlerinden ziyade olumsuz yönlerinin açıklanması, onun eleştirilerinin daha iyi anlaşılacağı noktasında katkı sağlamaktadır.

¹⁰ M. Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", *DİA*, 1992, C. 5, s. 149.

¹¹ Nesin, *Soruşturmada*, s. 22.

1.1.1. Türkçülük/Milliyetçilik

Osmanlı döneminde ortaya çıkan ve Osmanlı'nın bütünlüğünü sağlamayı amaçlayan Türkçülük, Osmanlı'yı bir arada tutmak üzere canlandırılması gereken bir akım şeklinde kabul edilmiştir. Sonradan milliyetçilik olarak benzer şekilde zuhur eden Türkçülüğün, Osmanlı döneminde ırkçılıktan bağımsız olarak değerlendirildiği ifade edilmiştir.¹² Türkçülük akımı, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren milliyetçiliğin temellerini oluşturmuştur.¹³ Reformlara zemin hazırlayan milliyetçilik ideolojisi, Batılaşma sürecinde ilk sırada yer almaktadır. Ulusal egemenlik kuralı çerçevesinde ümmetten millete geçişin, siyasal biçimlenmede saltanatın kaldırılması ve kimin Türk ulusunu temsil edeceği sorunu milliyetçilik akımının gündemde tutulmasına sebep olan unsurlar arasında sayılmaktadır.¹⁴

Milliyetçilik kısaca, vatanseverlik ve ulusal bilinç olarak tanımlanmaktadır. Ancak aşırı gidildiğinde içinde faşizmde barındırmaya kadar varan bir kavram olduğu da kabul edilmektedir.¹⁵ Daha geniş anlamda ise milliyetçilik; “belirli bir coğrafyada ortak kültürel veya etnik kökene sahip toplulukların siyasî ve tarihî meşruiyetiyle yüceltilmesini, ideolojik anlamda milli devletin güçlenmesini en önemli hedef sayan bir anlayış”¹⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Buna rağmen tüm dünyada aynı ulus, aynı ırk yani daha çok etnik köken olarak anlaşılmış ve bir nevi ırkçılığı beslemiştir. Osmanlı gibi çok uluslu ve farklı din mensuplarının bulunduğu devletlerde milliyetçilik duygularının tetiklenmesi, çetrefilli bir sürecin yaşanmasına sebep olmuştur. Türkiye tarihi üzerine önemli çalışmalarıyla bilinen Niyazi Berkes'e (1908-1988) göre, “din devleti yerine ulus devleti” çağdaşlaşma yolunda ardı sıra gelecek reformların da kapısını açmıştır.¹⁷

Milliyetçilik, Türkiye'de ilk nüvelerini Türk olmanın yüceltilmesi üzerinden göstermiştir. Atatürk'ün emriyle 1930 senesinde kurulan Türk Tarihi Tetkik Heyeti'nin çalışmalarıyla ortaya konulan “Türk Tarih Tezi” bunlardan birisi olmuştur.¹⁸ Bu tezle birlikte Türkler, dünyaya bir Türk olarak gelmenin gururunu duymaya başlamışlardır.¹⁹ Milliyetçilik, Türk topraklarında Hristiyan topluluklarının bağımsızlık mücadeleleri adı altında ayaklanmalarına ve sınırların parçalanmalarına kadar ilerlemiştir. Sonucunda Türkiye, ortak belli değerleri benimseyen insanların toprakları şeklinde kalmıştır. Bu nedenle Türkiye,

¹² Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1976, s. 5.

¹³ M. Şükrü, Hanioglu, “Türkçülük”, *DİA*, C. 41, s. 551-554.

¹⁴ Çetin Özek, *Devlet ve Din*, İstanbul: Ada Yay., 1982, s. 465.

¹⁵ Eugene Kamenka, “Political Nationalism the Evolution of the Idea”, *Nationalism*, ed. Eugene Kamenka, Sydney: Australian National University Press, 1973, s. 3.

¹⁶ Azmi Özcan, “Milliyetçilik”, *DİA*, Ankara: Diyanet Vakfı yay, 2005, c., 30, s. 84.

¹⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 521.

¹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1930, s.1.

¹⁹ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yay., 2017, s. 66.

sadece ırk biçiminde kendini Türk hissedenlerin değil, içerisinde birçok farklı etnik köken ve kültüre sahip kişilerin vatanı olmaya devam etmiştir. Buna rağmen ırkçılık anlamındaki Milliyetçilik, Batı kökenli olup çoğu ülke gibi Türkiye’de varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

İslam medeniyet tarihi uzmanı Bernard Lewis’in (1916-2018) dışardan bir gözlemci olarak Türk milliyetçiliğini yorumlaması dikkate alınır, ulusalcılığın vatanseverlik adı altında yankı uyandırıp Türkler tarafından milliyetçiliğin benimsenmesinin sebebi daha iyi kavranabilmektedir:

Batı Avrupa'nın vatancılığı yerine, farklı bir duygu uyanmıştı özdeşlik ölçüsü olarak romantik ve sübjektif, bütünüyle de çok kez dar fikirli, şoven ifadeli milliyetçilik. Bu çeşit milliyet duygusu, din ve hisimlilik gibi elle dokunulmaz bir ölçüye göre gruplanmış karmaşık nüfusuyla, Osmanlı İmparatorluğunun etnik karışıklığına daha uygun geldi. Milliyetçilik -bir gruba bağlılık- hazır bir karşılık buldu; vatanseverlik -insanın ülkesine bağlılığı- uzun süre yabancı ve anlaşılmaz kaldı. Türkler, Osmanlı devletinden ve İslam dininden ayrı -içinde olmakla beraber- bir Türk ulusu olarak, Türkler olarak, ayrı bir ulusal özdeşlik duygusunu yeniden kazanmaya başladılar.²⁰

Lewis’in vurguladığı gibi vatanseverlik, ırkçılık veya ulusçuluk kavramlarından daha sempatik ve Türklerin yapısına daha uygun bir söylem gibi görünmektedir. Dolayısıyla ona göre, milliyetçilik ideolojisinin biçim ya da isim değiştirmiş haliyle kabul görmesi, daha muhtemel olacağından Milliyetçilik, Türk halkına vatanseverlik şeklinde kabul ettirilmiştir.

Çalışmanın öznesi olan Nesin de bu reformlarla ilgili bazı görüşlerini eserlerinde kaleme almış, konu bütünlüğü gereği bu başlıkta verilmesi uygun görülmüştür. O, Türkiye modernleşmesini belli başlıklar altında sıralayarak onların sürdürülememesinin sebeplerini anlatmaktadır. Ona göre, çağdaşlaşma süreci sonrasında; İslamcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık ve Batıcılık akımları ortaya çıkmış; akabinde ise Türkiye’de bir takıntı olarak Batı hayranlığı, aynı sorunun ters ucu olarak da Batı düşmanlığı, aynı sorunun bocalaması olarak “Türk’e dönüş” akımı meydana gelmiştir. Bunlardan bir kısmı devam ederken bazılarına göre süreklilik sağlayamamıştır.²¹

Nesin’in bu tasnifindeki akımlar sonrasında oluşan gruplar, günümüz Türkiye’sinde varlığını sürdürmektedir. Çağdaşlaşma süreci, modernizm şeklinde ortaya çıkarken, Batı düşmanlığının da bir yönüyle Türkçülüğü beslediği görülmektedir. Nesin, çoğu kez Batılı gibi yaşamayı idealize etse de Türkiye’nin çağdaşlaşma sürecindeki handikapları doğru bir gözle okumaktadır. O, Batı’nın Türk’e karşı ön yargılarının hiçbir zaman geçmeyeceğinin de

²⁰ Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 342.

²¹ Nesin, *Mum Hala*, s. 304. Ayrıca bkz.: Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 65.

farkında olduğundan Avrupa’da okuyan oğlu Ali Nesin’i (1956-), bir Türk olarak Batı dünyasına karşı temkinli olması hususunda uyarmaktadır:

Batı dünyası ya da Hristiyan dünyası, bilinçli ya da bilinçsiz, bilerek ya da bilmeyerek Türk’e düşmandır. Sen henüz öğrenci olduğun için bunun farkında değilsindir ama önde gelen bir bilimci, bir bilgin, bir felsefeci ya da büyük bir sanatçı olsan, işte o zaman o Batı dünyasının insanlarının nasıl Türk’e düşman olduklarını anlarsın.²²

Nesin, özellikle Avrupa’da eğitim görüp, yüksek mevkilerde iş imkânı elde etmiş Türklerin ikinci sınıf muamele ile karşılaştıklarını ifade etmektedir. Nesin, Batı’nın düşmanlığının ırkçı merkezli olduğuna vurgularken, Türkçülük yapmanın ötesinde bir gerçeği ortaya koyma gayreti göstermiştir. Ayrıca Avrupa’nın ırkçı ön yargılarından sadece Türklerin değil Afrika kökenli siyahilerin de nasibini aldığı bilinmektedir.²³ Nesin’in tespitini bu bağlamda genellemek daha doğru bir çıkarım olacaktır.

Milliyetçiliğin ırkçılık kısmı menfi tavırlara sebebiyet verse de Batı karşısındaki duruşta Türkiye için önemli bir dayanak olarak kabul görmüştür. Milliyetçilik birçok noktada milli değerlerin benimsenmesine öncülük etmiştir. Özellikle yönetimdeki dini unsurlar yerine milli unsurları yerleştirme girişimleri ve çağdaşlaşmayla beraber dinin geri kalmışlık sebebi olduğu yönündekiler iddialar, Osmanlıda başlayan bir akım olan İslamcılığın yeniden gündeme gelmesine sebep olmuştur.

1.1.2. İslamcılık

Batıyla birlikte bazı düşünürler çöküntünün nedenini İslamiyet’te bulmuşlardır.²⁴ 1950’lere kadar İslamcılar, söylemlerini daha çok İslam’ın iman, ibadet ve ahlaki, boyutlarının öne çıkarılarak dini kimliğin korunması ve geliştirilmesine yönelik gerçekleştirmiştir.²⁵ İslamcılık, tam bir dönemi ve tanımı olmasa da İslam dünyasını geri kalmışlıktan ve Batı hakimiyetinden kurtarma, dini hurafe ve bid’atlardan temizleme amacıyla 19. yüzyılda ortaya çıkan bir ıslah hareketi olarak ifade edilmektedir.²⁶ İslamcılık, İslam birliği²⁷ ve İslamlaşmak²⁸ gibi hem ümmet birliğini hem de ideolojik yönünü açığa çıkarmak suretiyle farklı anlamlarda tanımlanmıştır. İslamcılığın ortak gayesinin Batı egemenliğine karşı Müslümanların sergilediği bir duruş şeklinde yorumlanması muhtemeldir. İslamcı olarak

²² Aziz Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, İstanbul: Nesin Yay., 2016, s. 474.

²³ Fatma Yılmaz, *Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, Ankara: USAK Yay., 2008, s. 15.

²⁴ Özek, *Devlet ve Din*, s. 389.

²⁵ İlhan Kutluer, “İslamlaşmak”, *DİA*, 2001, C. 23, s. 67.

²⁶ Azmi Özcan, “İslamlaşmak”, *DİA*, 2001, C. 23, s. 63.

²⁷ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul: Ötüken Yay., 2015, s. 22.

²⁸ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s. 12.

isimlendirenler İslam'ın dünyadan el etek çeken halinden ziyade dünyadaki gelişmelere sosyal ve siyasal düzlemde kapı aralanması gerektiğini de savunmuşlardır.²⁹ Türkiye'de ise İslam'ın geri kalmışlığa sebep olmadığını iddia eden İslamcılardan, Said Nursi'nin şapka kanununa rağmen sarığını çıkarmaması İslamcıların sivil itaatsizlik örneklerinden sayılmaktadır.³⁰ Bu yönleriyle İslamcılığın temsilcileri tarafından farklı tezahür ettiğini, ancak ortak gayenin İslam'ın yeniden ihyası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte İslamcılığı bir düşünce akımı olarak devam ettiren İslamcılar, Batı'nın bilim ve teknolojisinin alınıp ahlak ve maneviyatta İslam'a tabi olunması gerektiği iddialarını devam ettirmiş, ayrıca İslam'ın Batı'dan üstün yönlerini ortaya çıkarma girişimlerinde bulunmuşlardır.³¹ 1920 ve 1930 yılları arasında yaşanan toplumsal değişimler, saltanatın ve hilafetin kaldırılması, harf, yazı, eğitim, ekonomik ve kültürel hayatta Batının taklit edilmesi, radikal bir modernleşme ve İslam'dan kopuş şeklinde yorumlanmaktadır.³² Cumhuriyet ideolojisinin ulemayı sadece eski fikirleri ve bilgileri nakleden kimseler şeklinde tanımlayarak onların işlevselliğini en alt dereceye indirdiği iddia edilmektedir.³³ Dinî yayın organlarının kapatılması, Müslümanların düşüncelerini ifade etmesinin yasaklanması, dinî alana müdahale ve biçimsizleştirme, her seviyeden okullardaki din eğitiminin en alt düzeye indirilmesi, İslam alimlerinden Elmalılı Hamdi Yazır'ın(1878-1942) idamla yargılanması, İskilipli Atıf Hoca'nın (1875-1926) idamı, Mehmet Akif'in (1873-1936) göz hapsi nedeniyle gönüllü sürgünü³⁴ gibi süreçlerden sonra "İslamcılık" hareketi ve devamı sayılan "Türk Muhafazakârlığı" vuku bulmuştur.³⁵

Reformlar en fazla İslam'ın bilim, teknoloji ve ilerlemeye mâni olduğu gerekçesini taşımasından ötürü eleştirilmiştir. Dönemin önemli düşünür ve filozofu, materyalist düşünceden İslamcılığa yönelmiş Filibeli, teknik ve bilimin inançla birlikte ilerleyerek İslam'ın ihya edilip medenileşmesinin zarureti ifade etmekte, aksi takdirde cahil kalınacağını ileri sürmektedir:

Biz de kurtuluşu, ancak tabii ilimleri ve maarifi, bütün ilerleme ve terakki meyvelerini, dinimize ve dolayısıyla içtimai saadet ve refahımıza yararlı etmekle bulabileceğiz. Ne yazık ki, bu hakikat, henüz,

²⁹ Hasan El Benna, *Davanın Esasları*, çev., Bilal Habeş Erdem, İstanbul: Ravza Yay., 2018, s. 15.

³⁰ Said Nursi, *Hizmet Rehberi Üzerine*, der. Abdullah Aymaz, İzmir, Şahdamar Yay., 2009, s. 209. İskilipli Atıf Efendi'yi idam eden Cumhuriyet ideolojisinin Said Nursi'ye farklı bir muamele yapması ayrı bir çalışma konusu olarak değerlendirilebilir.

³¹ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, İzmir: Yenigün Haber Yay., 1998, s. 88.

³² Hasan Ufuk Aktaşlı, "Türk Muhafazakârlığı ve Kemalizm", *Doğu Batı*, 2011, S. 58, s. 149.

³³ İsmail Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*, İstanbul: Dergâh Yay., 2018, s. 460.

³⁴ Rıfat Atay, "Mehmet Akif", *XIX Yüzyıldan Günümüze Çağdaş İslam Düşünürleri*, ed. Kemal Sözen vd., İstanbul: Divan Kitap, 2017, s. 133.

³⁵ İsmail Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyumu*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2013, s. 27.

İslam aleminde lüzumlu olduğu derecede tezahür edemiyor. Ulemanın, zaman ve muhitte uyuşmayan telkinleri, bugünkü zihniyet ve malumat ile bağdaşmaz bir tezat teşkil ettiğinden, Müslümanlar, garip ve elim bir ızdırara düşüyorlar: Ya tabii ilimler, septik meslekler ve inkâr felsefesinin tesiri altına düşerek, din ve milliyetlerinden uzaklaşıyorlar, veyahut da ilimlerden ve fenlerden nefret ediyorlar, yani cehle yuvarlanıyorlar.³⁶... Zira, payidar olmak için, yine tekrar ediyoruz ki, iki çare düşünülebilir. Birisi: O medeniyetle temas etmemek; bunun yapılması mümkün değildir. Diğeri ise İslamiyet'in simasını kaybetmeden, hakkıyla medenileşmek ve yükselmektir.³⁷

Filibeli, bilimsiz olunamayacağını, medenileşmenin zaruri olduğunu, ancak İslam'dan da vazgeçilmemesi gerektiğini ifade ederek orta yol bulamayı teklif etmektedir. Filibeli'yle aynı tasayı paylaşan düşünürler çözümü, İslamcılık hareketinde aramışlardır. Ancak İslamcılık, halk ve eğitimli camianın din anlayışı arasındaki farkı da açığa çıkarmıştır. Halk, mistik ve ruhani yönü zengin olan şiirsel eserlerden beslenirken, modern eğitim süzgecinden geçenler içtihadın daha fazla içinde yer aldığı rasyonel ilmihal ve siyer kitaplarını tercih etmişlerdir.³⁸ Bu nedenle halkın dini, diğer cenah tarafından sıradan ve cahil insanların dini biçiminde tasvir edilmiştir.³⁹ Bu çatışmaya rağmen inkılaplar yapılırken yalnızca teknik ve bilimin değil, din, kültür, ahlak ve yaşam biçimi gibi unsurların da taklit edilmesi, hatta baskıcı biçimde uygulamaya koyulmak istenmesi, İslamcıları dini muhafaza düşüncesine itmiştir. Hem felsefe hem de sanat alanında çalışmaları olan İsmail Fenni Ertuğrul (1855-1946), Batılı eserlerden yalnızca fen ve sanat yönünde istifade edilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Ona göre, metafizik meselelerde İslam'a aykırı ne varsa hiçbir surette onlara aldanılmamalı ve dinî malumat korunmalıdır.⁴⁰

Batılı eserlerden edilecek istifade ilimler, fenler ve sanatlar yönündedir; dini akideler hususunda onlara ihtiyacımız yoktur. Bir taraftan bir diğerine eklenerek daima artacak devamlı yakını malumat elde etme arzusu ve diğer taraftan tabiat üzerine etki etmek hırs ve emeli ilmi düşüncüyü şimdi bulunduğu yola sokmuştur... metafizik meselelerde İslami akidelere aykırı olarak ortaya atılan fikir ve mütalaalar herkim tarafından beyan edilmiş olursa olsun bunlara kapılmamalıdır.⁴¹

İsmail Fenni, Batı'nın teknolojisi dışında dine dair herhangi bir fikrinin alınmaması gerektiğini ifade ederek din ve kültür kapsamında Batı öğretisine ihtiyaç olmadığını dile getirmiştir. Ancak gelişmeler, İslam'ı ve kültürü korumaya çalışanların aksi yönünde

³⁶ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "İslahat ve İstikbal", çev. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1*, İstanbul: Dergâh Yay., 2014, s. 69.

³⁷ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "İslahat ve İstikbal", s. 78.

³⁸ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 1*, İstanbul: Dergâh Yay., s. 184.

³⁹ Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 2*, s. 125.

⁴⁰ İsmail Fenni Ertuğrul, "İslam'ın Müsbet İlimlere Bakışı", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 2*, İstanbul: Dergâh Yay., 2014, s. 804.

⁴¹ Ertuğrul, "İslam'ın Müsbet İlimlere Bakışı", s. 804.

ilerlemiş, üstelik bunu destekleyenler İslamcılar arasından zuhur etmiştir. Bazı düşünörlere göre, İslam'da reform hareketini desteklemek, adaletin ilke olarak alınabileceğini, dolayısıyla İsviçre Medeni Kanunu'nu bu minvalde görerek kabul etmekte bir mahsur görülmediğini ileri sürmek demektir.⁴² Dolayısıyla bu düşünce, Batı'nın teknoloji ve biliminin yanında hukuku ve buna bağılı olarak yaşam biçiminin de örnek alınmasının mazur görülmemesine kadar ilerlemiştir. Türkiye'de yaşamamasına rağmen İslamcılığı bir çıkış yolu olarak gören Pakistanlı düşünür Muhammed İkbal'e (1877-1938) göre İslamcılık hareketi, Türkiye'yi dogmatik şuurdan kurtarması, yeni yorumlar getirmesi ve ideal olandan gerçek olana geçme cesareti bakımından diğler Müslüman milletlerden ayırmaktadır. Ancak o, bu geçişin entelektüel ve ahlaki mücadeleyi de peşinde getirdiğini eklemektedir.⁴³ İkbal, İslam'ı hareketli kılmak için onun devamlı dönüşen ve değışen ilkelerine riayet etmeyi teklif etmektedir. İslam ölkelerindeki ilerlemenin ancak içtihadı canlı tutarak döneme ayak uydurabileceğini de dile getirmektedir.⁴⁴

Çalışmanın öznesi olan Nesin ise İslamcılığı eleştirenler arasında yer almaktadır. Ona göre Türkiye İslam'la yönetilemez ve yönetilmesi doğru değildir. Bu yüzden o, İslam'a sürekli yorumlar getirilmesinin zorlama olduğunu iddia etmektedir.⁴⁵ Nesin ayrıca, reforma uğramış din müntesiplerinin, ibadet esaslarından başka bir şeyi yapmayan insanlara dönüştüklerini dile getirmiştir. Bir röportajında, Türkiye'nin İran devletine döneceğine dair sol kesimde korku olduğu iddia edilerek kendisinin bu yöndeki fikrî sorulmuş, o da Müslümanların Cumhuriyet'le birlikte reforma uğradıklarını ve İslam'ın beş esası dışında İslam'a dair bir şey yapmadıklarını, dolayısıyla bu korkunun yersiz olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Bunun yanı sıra siyasete yönelik sert eleştirilerinin büyük bir kısmını, dinin siyasete alet edilmesi üzerinden gerçekleştiren Nesin'in,⁴⁷ İslamcıları siyasete yaranmak hususunda eleştirenlerle benzer düşüncelere sahip olduğu görölmektedir.

Batı'daki çağdaşlaşma hareketleri modern Türkiye düşüncesinin oluşmasına zemin oluşturmuştur. Bu noktada Batı'daki pozitivizm ve Sosyal Darwinizmin etkileri Türkiye'de de görölmeye başlanmış ve eğitim başta olmak üzere birçok alandaki düzenlemelerdeki felsefi alt yapıyı şekillendirmiştir.

⁴² Şerif Mardin, Ş., *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, İstanbul: İletişim Yay., 2021, 54.

⁴³ Muhammed İkbal, *İslam Düşüncesinin Yeniden Teşekkölü*, çev., Rahim Acar, İstanbul: Timaş Yay., 2013, s. 199.

⁴⁴ İkbal, *İslam Düşüncesinin Yeniden Teşekkölü*, s. 185.

⁴⁵ Aziz Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 275.

⁴⁶ Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 82.

⁴⁷ Aziz Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, İstanbul: Nesin yay., 2020, s. 32. Ayrıca bkz.: Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 88., Aziz Nesin, *Bir Dokun Bin Dinle*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 59.

1.2. Çağdaş Türkiye Düşüncesinin Felsefi Temelleri

Cumhuriyet'in ilanıyla yeni ismini alan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren çağdaşlaşma adımların atıldığı yer şeklinde bilinmektedir. Bu adımlar arasında bilimselliğin ve akılcılığın ön plana çıktığı bilinmektedir. Batı'yı birçok noktada örnek alan Türkiye'yi etkisi altına alan akımlar arasında pozitivizm ve Sosyal Darwinizm önemli bir yer tutmaktadır. Bu akımların Türkiye özelindeki gelişimlerine yer verilmesinin, çağdaşlaşma sürecini anlamaya katkı sağlayacağı umulmaktadır.

1.2.1. Pozitivizm ve İlerleme

Pozitivizm hem temsilcileri hem de farklı anlamlarıyla oldukça geniş muhtevaya sahip olmasına rağmen, çalışmanın sınırları gereği bu akımın Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecindeki yankıları ele alınmıştır. Fransa kökenli olan pozitivizm, deney ve gözleme dayalı gerçek ve kanıtlanmış bilgi anlamına gelerek XIX. yy.'da Auguste Comte (1798-1857), tarafından felsefi bir sistemin adı olarak kullanılmıştır. Comte'un pozitivizmi, toplumsal, siyasal hatta dinî etkilere sahip çok yönlü bir anlama sahiptir.⁴⁸ O, pozitivizmi ideolojik bir zemine taşıyarak dinin yerine geçmesine yönelik girişimlerde bulunmuş, devlet adamlarıyla irtibat kurarak bu fikrin kabul görmesi için çaba sarfetmiştir. Osmanlı devlet adamlarından Midhat Paşa (1822-1884) ve Reşit Rıza'ya (1865-1935) da mektuplar gönderen Comte, İslam'ın akılcı bir din olduğundan dolayı Müslümanların pozitivizmi daha kolay kabul edebileceklerini ifade etmiştir.⁴⁹ Böylece pozitivizm akımı Türkiye topraklarında ilk olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde görülmeye başlamıştır.

Özellikle II. Meşrutiyetin ilanındaki önemli isimlerin pozitivizm fikrini benimsemeleri, Osmanlı'nın son dönemlerinde bu akımın yayıldığı kanaati uyandırmaktadır. Fransızca eğitimin verildiği mekteplerle Avrupa'ya gönderilen öğrenciler arasında da pozitivist fikirlerin yayıldığı bilinmektedir. Pozitivizmin türlerinden olan mantıksal pozitivizm ise üniversitede ders veren pozitivist hocalarla ve bazı Türk düşünürlerin pozitivist eserleri çevirmesiyle bu yaygınlık artmıştır.⁵⁰ Pozitivizmin Osmanlı aydınları tarafından temsil edilmesi çoğunlukla İslam dininin akliliğine vurgu yapmak şeklinde görülmüştür. Fikirleriyle etkin olan Gökalp, bu söylemi güçlendiren isimler arasında sayılmaktadır.⁵¹ Bu süreç, Cumhuriyeti kuran kadronun da akla vurgu yaparak pozitivizmi benimsemelerini beslemiştir.

⁴⁸ Auguste Comte, *Pozitivizm İlmihali*, çev. Peyami Erman, İstanbul: MEB Yay., 1986, s. 80.

⁴⁹ Auguste Comte, "Mustafa Reşit ve Midhat Paşalarla A. Comte ve Pozitivistler", çev. Ümid Meriç, *Tarih ve Toplum*, Şubat, 1985, S:14, s. 31-32.

⁵⁰ İlhan Kutluer, "Pozitivizm", *DİA*, 2007, C. 34, s. 339.

⁵¹ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s. 42.

Osmanlı'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli düşünürlerinden Ahmet Rıza (1858-1930), pozitivist İslam'ın bilimle uyumlu olduğu gerekçesiyle kabul etmenin mümkün olduğuna vurgu yapmakta ve Osmanlı'yı kurtarmanın bu tür ideolojilerden geçeceğine inanmaktadır. Üstelik onun bu fikirleri Cumhuriyet'in ilanı sürecinde de yankı uyandırmıştır.⁵² Osmanlı'da batmakta olan imparatorluğu kurtarma amacıyla kurulan örgütlerce benimsenen pozitivism, benzer kaygıya sahip Cumhuriyet'in kurucu kadrosu tarafından da ilerlemeci bir kurtuluş ve kuruluş ideolojisi şeklinde kabul görmüştür.⁵³ Özellikle devlet aydınlarının benimsediği ilerlemeci ve akılcı bu görüş, Türkiye düşüncesinin felsefi temellerini oluşturma noktasında oldukça etkili olmuştur.

Pozitivizmin Cumhuriyet'teki yankıları, ilerlemeci temelli yapılan inkılaplara referans oluşturması şeklinde ortaya çıkmıştır. İlerlemenin ve akılcılığın Batı'nın yönetim biçiminin örnek alınması şeklinde algılanması, Cumhuriyet rejimi kurulmasındaki en önemli ideoloji olarak okunmaktadır. Osmanlı'da İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi akımları besleyen Pozitivizm, Cumhuriyet rejiminde laiklik, milliyetçilik gibi akımlarla da kendisini göstermiştir.⁵⁴ Reformların akılcı dayanaklarından pozitivism kadar Sosyal Darwinizm de etken fikirler arasında yer almıştır.

1.2.2. Sosyal Darwinizm

Pozitivizm gibi Sosyal Darwinizm de Osmanlı'nın son dönemindeki İttihatçı aydınlar arasında yayılarak Cumhuriyet'in kurulmasına miras olarak aktarılan ideolojiler arasında sayılmaktadır. Çağdaşlaşmanın kurucularından kabul edilen ve akılcılığın göstergelerinden biri olan Sosyal Darwinizm, Türkiye'de taraftar bularak yayılmıştır. Darwin'in (1809-1882) çalışma alanı biyolojik evrim olmasına rağmen teorisi felsefecileri ve sosyal bilimcileri etkileyerek bazı noktalarda toplumsal çatışmalara yol açan bir fikir haline gelmiştir.⁵⁵ Güçlünün zayıf üzerinde tahakküm kurması anlamına gelen Sosyal Darwinizm daha çok ırkçılık ve kapitalizm gibi alanlarda kendisini göstermiştir.⁵⁶

Güçlünün hayatta kalma ilkesi, Avrupa'nın zayıf halklar üzerinde üstünlük kurup sömürme hakkını kendinde bulmasına kadar varmıştır. Osmanlı'da ise 1840'larda tıbbiyede

⁵² Ali Çiftçi, "Ahmet Rıza Pozitivizminin Cumhuriyet Dönemi Politikalarına Etki Eden Yönleri", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 2020, C. 6, S. 38, s. 2330.

⁵³ Aydın Çubukçu, "Türkiye'de Rejim ve Pozitivizm", *Pozitivizm*, İstanbul: Evrensel Yay., 2006, s. 19.

⁵⁴ Nuray Karaca, *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi*, Ankara: Anı yay., 2008, s. 163.

⁵⁵ Nurullah Ardic, "Atilla Doğan Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* Cilt 16 Say: 3, 2011, s. 221. Ayrıca bkz., Alper Bilgili, *Darwin ve Osmanlılar*, İstanbul: Vadi Yay., 2018, s. 76.

⁵⁶ Scott Gordon, *Sosyal Bilimler Tarihi ve Felsefesi*, çev. Ü. Tatlıcan ve H. Kösebalaban, İstanbul: Küre Yay., 2013, s. 572.

gelişme imkânı bulan Sosyal Darwinizm, materyalist felsefenin etkileriyle başka alanlara da yayılmaya başlamıştır.⁵⁷ Batı'nın bilim, felsefe, teknik ve evrim teorisine olan ilginin Türk aydınları arasında gün geçtikçe arttığı gözlemlenmiştir.⁵⁸ Bu aydınlar arasında sayılan Abdullah Cevdet'in (1869-1932), *İçtihat*'ta: "Darwin nazariyesinin okutulmasını küfür sayan bir ülke hâlâ Orta çağlarda yaşıyor demektir. Böyle bir ülkenin 20. yüzyıl dünyasında yaşama hakkı yoktur."⁵⁹ biçiminde bir yazı kaleme alması, Sosyal Darwinizmin dönemin düşünürleri tarafından savunulduğuna örnek gösterilmektedir. Darwinizmin kabul görmesinden ziyade, öğreniminin zorunlu hale gelmesi de savunulmuştur. Cumhuriyet döneminde idealist fikirleriyle öne çıkan Tevfik Fikret (1867-1915), akılcılıkta daha da ileriye giderek Tanrı'nın varlığının safsata olduğunu 'Tarih-i Kadim' şiirinde ifade etmektedir. Şiir o günkü aydın kesimin zihin yapısını göstermek açısından da önemli sayılmaktadır:

Ben ki, hepsinden iştibâh ederim;
Kime sorsam, diyor ki: "Yok haberim."
Kim bilir, belki hepsi vehmiyyât;
...
Kopsa bir zerre cism-i hilkatten,
Duyulur bir tazallüm olsun, sen
Göçüyorsun da Arş ü Ferş'inle
Yok tabî'atda bir inilti bile
Bilakis her tarafta kahkahalar,
Kizbe ancak riyâ ve humk ağılar!⁶⁰

Fikret'e göre Tanrı mefhumu, insanlar tarafından uydurulan, aklın almadığı ve inanılması cahillik göstergesi olan bir olgudur. Fikret'in fikirlerinin, Sosyal Darwinizm özelinde dinden bağımsız, Batı temelli eğitimden geçen nesilleri de temsil ettiği söylenebilir.

Cumhuriyet rejiminde ise ulus inşa sürecini besleyen fikirler arasında Sosyal Darwinizmin etkileri olduğu ileri sürülmektedir. Güçlü bir ırk ve hayatta kalma mücadelesi gibi Sosyal Darwinizmin öğretileri, milliyetçiliğe dayanak sağlamıştır. Cumhuriyet sürecinde Sosyal Darwinizm öğretisinin okullarda ders olarak okutulması, dergilerde ilgili yazılara geniş

⁵⁷ Yücel ve Taşar, "Sosyal Darwinizm: Ortaya Çıkışı Gelişimi ve Erken Cumhuriyet'e Etkisi", s. 332.

⁵⁸ Atila Doğan, "Sosyal Darwinizm ve Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkileri (1860-1914)", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul: 2003, s. 214.

⁵⁹ Abdullah Cevdet, "Kastamonu'da Kurun-u Vustâ", *İçtihat*, sayı: 58, ss.1272.

⁶⁰ Tevfik Fikret, *Rubab-ı Şikeste*, Rize: Salkımsöğüt Yay., 2019, s. 270.

yer vermesi de Sosyal Darwinizmin yayılma mecraları arasında yer almaktadır.⁶¹ Türkiye topraklarının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin ortak kaygı ve ideolojilerle beslendiği görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında ise bu göstergelerin halk tabanı da dahil birçok alanda reform ve değişimlere sebep olduğu bilinmektedir. Sürecin daha iyi anlaşılması için bu değişimlerin ayrı bir başlık altında örneklerle incelenmesi uygun görülmüştür.

1.3. Cumhuriyet Sonrası Çağdaşlaşma Hareketleri ve Doğurduğu Çatışmalar

Aziz Nesin, Cumhuriyet dönemindeki çağdaşlaşma hareketlerinin Türk halkı nezdindeki çatışmaya sebep olan yönlerini ele almasından dolayı, çalışma daha çok çağdaşlaşmanın getirdiği olumlu ve yapıcı yönlerin yerine çatışmalar üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle ele alınan akımların çatışmaya sebebiyet verdiği negatif yönlerine odaklanılmaktadır. Özellikle Batılılaşma ve laiklik kavramlarının Türkiye özelinde farklı anlayışlara sebep olarak hem yapıcı hem de yıkıcı etkileri gözlemlenmektedir.

3.1.1. Batıcılık

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan Batılılaşma, çalışmanın sınırları gereği Cumhuriyet ve sonrası gelişimlerle ele alınmıştır. Batılılaşma, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Batı'nın gelişmişlik düzeyine ayak uydurmak için siyasi, sosyal ve kültürel hareketleri ifade etmek üzere kullanılan bir terim olarak literatürde yer almaktadır.⁶² Birçok yenilik, değişim, dönüşüm kayıp ve travmayı beraberinde getiren bu dönem, Türkiye'yi çağdaş bir devlet haline dönüştürme çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Modernleşmek ve muasırlaşmak biçiminde tarif edilen çağdaşlaşmak,⁶³ genellikle dönemin şartlarına ayak uydurmak şeklinde tanımlanmasına rağmen, dönemin belirleyici gücü Batı olduğundan Türkiye'de bu, Batılı gibi yaşamak anlamına gelmiştir.⁶⁴ Yani Batılılar gibi giyinmek, konuşmak, düşünmek, okumak, hatta inanmak ve ibadet etmek, çağdaşlaşma hareketlerinin uzantıları arasında sayılmaktadır. Bütün bu modernleşme süreçleri aynı zamanda laiklik ve sekülerleşmeyi beraberinde getirdiğinden Türk araştırmacılar, Batılılaşma, çağdaşlaşma ve laikliği genellikle birbiri yerine kullanmışlardır.⁶⁵

⁶¹ Hande Özdamar, "1930-1945 Arası Dönemde Türkiye'de Militer Anlayış ve Yansıması", *İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2007, s. 62.

⁶² Hanioğlu, "Batılılaşma", *DİA*, s. 148.

⁶³ "Çağdaşlaşmak", *TDK*.

⁶⁴ Durmuş Hocaoglu, *Laisizm'den Milli Sekülerizm'e*, Ankara: Selçuk Yay., 1995. S. 332.

⁶⁵ Hocaoglu, *Laisizm'den Milli Sekülerizm'e*, s. 148.

Batı, özellikle milliyetçilik ile bölünen ve bağımsız olan ülkeleri sömürüye açık gördüğü için desteklemektedir.⁶⁶ Batının teknolojisinden ziyade kültürel duruşu ve dine karşı tutumu Türkiye'yi etkilemiş, manevi duyguların yerine akla önem veren Batılılaşma, bir süre sonra Türkiye'de dinî göstergelerin birçok mecradan çekilmesine dayanaklık etmiştir. Batı, dini kanunlar yerine zaman ve zemine göre şekillenen örfler inşa etmiştir.⁶⁷ Bazı Batıcılar, Batılılaşmak için İslam'ın prensiplerinden kopmak gerektiğini iddia etmişlerdir.⁶⁸ Uygur bir devlet olmak için Batı yaşam tarzının benimsenmesi gerektiği yaygın bir inanış haline gelmiştir.⁶⁹

Cumhuriyet reformistlerinden bazıları, Türkiye'de var olduğunu iddia ettikleri geri kalmışlığın çözümünü, Batı gibi olmakta görerek bu yönde düzenlemeler getirmeyi hedeflemişlerdir. Avrupa hayranlığıyla sistemin her alanına nüfuz eden reformlar gerçekleşmiştir. Bunların başında yeni devlet düzeni gelmektedir; inkılapçılara göre devlet, dünyevi yaşam tarzını belirlemeli, tercihlerini çağdaşlaşmadan yana kullanmalıdır. Eskiye dair sistemler ilga edilmeli ve siyasal sistem dindışı tutulmalıdır.⁷⁰

Çağdaşlaşmanın savunucuları olarak adlandırılan aydın kesimle halk arasında sürekli ayrışmalar yaşanmaktadır. Anadolu'nun, şehir ve aydın insanla arasındaki mesafe gittikçe açılmıştır.⁷¹ Çünkü aydın insan, Batılı olmayı hedeflerken; Anadolu Müslümanı kurtuluşu, *Kur'an*'ın muzaffer olacağı günde aramaktadır.⁷² Fakat uygulamalarda aydın kesimden bazılarının Batı'yı taklit boyutunda benimsemesiyle, manevi değerlerden uzaklaştığı görülmüştür.⁷³

Çağdaşlaşma sürecinin negatif yönlerine odaklanan çalışma, bu süreci eleştiren düşünürlerin fikir ve eserlerine yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle çağdaşlaşma dönemini tarih ve düşünce kitaplarından ziyade romanlarda okumak, aydınların halka ve dine karşı menfi tutum ve düşüncelerini öğrenmek açısından önem arz etmektedir. Araştırmada, kendilerini aydın olarak tanımlayan yazarların, topluma dair yapıcı olanlar varsa da bu eserlerden genellikle halkın geri kalmışlığına yönelik eleştirileri öne çıkarılmaktadır. Ancak atlanılmaması gereken şey, bazı aydınların eserlerinde halkı yansıtma biçimleri ve onların değer yargıları, toplum

⁶⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., s. 522.

⁶⁷ Teoman Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, İstanbul: Dergâh Yay., 2000, s. 60.

⁶⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 415.

⁶⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1993, s. 124.

⁷⁰ Murat Çulcu, *Osmanlıda Çağdaşlaşma Taassup Çatışması*, İstanbul: Erciyaş Yay., 2004, s. 645.

⁷¹ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul: İletişim Yay., 2013, s. 142.

⁷² Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 143.

⁷³ Attila İlhan, *Hangi Batı*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2021, s. 125.

üzerinde iktidar sağlamak ve uygulamak adına bir yöntem olarak kullandıkları gerçeğidir.⁷⁴ Yarattığı karakterler üzerinden eleştiri geliştiren yazarlar küçümsemeyecek kadar fazladır. Batılı düşüncenin topluma benimsetilmesini işleyen, Recaizade Mahmut Ekrem'in (1847-1914) *Araba Sevdası* romanında, barbarca diye nitelendirdiği eski Türk göreneklerini küçümseyen kahraman, şalvarlı, yelekli ve peçeli halkı gördüğü zaman hayrete düşerek onları eleştirmektedir.⁷⁵ Nesin de benzer şekilde *Biz Adam Olmayız* kitabında, dindar bir babayı gerici, alkolik ve baba parası yiyen oğlunu ise aydın sıfatıyla tanımlamaktadır. Nesin'in çoğu eserinde sıkça kullandığı bu yöntem, özellikle ilk modern romanlarda dikkat çekmektedir. Bunlar objektif bir veri olarak kabul edilmese de çağdaşlaşma dönemi edebi eserlerinde sıklıkla rastlanan bu kurguların okuyucuyu etkilediği ve toplumu yansıttığı da bir gerçeklik olarak kabul edilebilmektedir.

Ne var ki babasıyla hiçbir konuda anlaşamaz. Çünkü babası on yedinci yüzyılın koyu ve Doğulu orta çağında yaşarken, oğlu çağının ileri görüşlü bir aydınıdır. Babası abdestsiz yere basmaz, oğlu kafayı çekmeden yatağa girmez.... Babanın yenilecek parası oldukça da bu böyle sürüp gidecek sünneti şerif üzere sakal bırakmış hocaefendiyle, içkiye düşkün kalendermeşrep oğlu arasında hiçbir geçimsizlik olmayacaktır.⁷⁶

Dönemin düşünürlerinin tasviriyle Batılılaşmanın tezahür ettiği biçimlerden biri de taklit sorunudur. Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecini eleştiren etkin düşünürlerin görüşleri incelendiğinde, Said Halim Paşa (1865-1921), Türkiye'deki çoğu kişinin Batılılaşmak adına taklidi benimsemesinden dolayı kendi kimliğini unuttuğunun altını çizmektedir:

Avrupa ile temaslar neticesinde düşmüş oldukları uyuşukluktan silkinip uyanmak istediler. Fakat bu noktada mâzilerindeki büyüklüğü meydana getiren kuvvetin İslâm olduğunu unutarak, bu kuvvetin Batı'dan gelebileceğini zannettiler. Bir taraftan Avrupa milletlerinin kuvveti ve refahı, diğer taraftan arada kurulan dostluk münasebetlerinin artması neticesinde gerek hükümeti ve gerek umumi efkârı sevk ve idare eden aydınlar şuna inandılar ki: Bugünkü düşüşten kurtulup yükselmek ve bu suretle memleketi muhakkak olan çöküşten kurtarmak için tek çare Batı'yı taklit etmektir. Diğer bir söyleyişle: Onların bütün esaslarını, bütün telâkkilerini kabul ederek, kendimizinkileri unutmaktır.⁷⁷

Said Halim Paşa'nın ifadelerine göre, Batı'nın kötü bir taklitçisi olmaktan öte gidemeyen, ortalama yirmi sene buhranlar içerisinde kaybolan, sonra toparlanmak istese de geçmişinin ve hafızasının elinden alındığını fark eden bir millet ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, dönemin bazı gelişmelerini tenkit eden düşünürlerden Filibeli Ahmet Hilmi (1865-1914) de taklidin bir

⁷⁴ Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, s. 32.

⁷⁵ Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, İstanbul: Can Yay., 2019, 553.

⁷⁶ Aziz Nesin, *Biz Adam Olmayız*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 28.

⁷⁷ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, haz. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yay., 2019, s.199.

başka handikabına değinerek, Türkiye’de Avrupa’nın teknoloji yerine göreneklerin rağbet görmesini eleştirmektedir:

Avrupalıların tahakkümü altına düşen yerlerde zırlırlar, yüksek binalar, büyük köprüler, demiryolları, tersaneler meydana getirecek mühendisler, sanatkârlar yetişmiyor. Biz onların ticaret, iktisat ve ziraat usullerine, yardımlaşma ve şefkat, fazileti himaye vs. gibi alınması, feyiz ve yükselmemize sebep olacak içtimai teşkilatlarına rağbet etmiyoruz. Piyano çalmak, alafranga şarkı söylemek, moda göre on türlü kıyafete girmek, mükemmel yemek pişirme usullerimize frenklerin cicili biçili ve fakat lezzetsiz ve kaba yemeklerini tercih etmek, yürüme ve gezme tarzında bin şekilde tuhaflıklar göstermek, çocuklarımızı milliyet haricinde terbiye etmek, kendisini bu vatanın yabancısı yapacak fikirlerle doyurmak, türlü renkte alkollü içkiler yutmak, din ve fazilet hislerinden soyutlanmak:, namus ve adetler hususunda şüpheli ve ilgisiz kalmak, zevk ve sefahati hayatın gayesi bilmek: İşte Avrupa medeniyetinden bey ve gedalarımızın almaya ve taklit etmeye kalkıştığı şeyler.⁷⁸

Filibeli’nin kötümser denilebilecek yorumuna göre Türk halkı, Batı’nın kültürünü taklitle gösterişe dayalı, hiçbir getirisi ve geliştirici etkisi olmayan, aksine milleti daha da yozlaştıran biçimlere bürünmüştür. Giyim-kuşam, alkol kullanmak, ahlaktan yoksunluk, bencillik gibi bir kısım utanılacak hasletleri benimseyen halk, kendisine ve değerlerine yabancılaşmaktan ileriye gidememiştir.

Türkiye’de Batı örnekleme uygulamaya koyulduğunda itiraz edenlerin bir kısmı, gericiler diye adlandırılan muhafazakârlar şeklinde ön plana çıkmıştır. Muhafazakârlar, Batı gibi devrimciliği reddederek gelenekleri canlandırmak gerektiğini savunan insanlar olarak tanımlanmaktadır. Muhafazakâr düşünce, Batı düşüncesinde olduğu gibi bireyin tek başına anlam ifade etmediğini ve aklının her şeyi kavramaya yetecek düzeyde olmadığını ileri sürerek manevi boyuta yer açmayı amaçlamaktadır. Onlara göre, insan ancak toplum içinde gelenek, kültür ve manevi değerleriyle anlam kazanmaktadır.⁷⁹

Buna mukabil Türkiye’deki çağdaşlaşma sürecinde hem sosyalist hem de muhafazakâr bir süreci tecrübe eden Cemil Meriç’in (1916-1987) ilerlemek veya yenileşmek adına tavsiyeleri dikkate değer niteliktedir:

Tavsiyemiz şu: hükümetinizi dini kanunlarınıza saygı esası üzerine kurun. Zamana uyun, çağın ihtiyaçlarını dikkate alın. İdarenizi düzene sokun, ıslah edin. Ama yerine, size hiç de uymayacak olan müesseseleri koymak için eskilerini yıkmayın. Batı kanunlarının temeli Hristiyanlıktır. Türk kalınız. Avrupa’nın şartları başkadır, Türkiye’nin başka. Avrupa’nın temel kanunları, Doğu’nun örf ve âdetlerine

⁷⁸ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, “Müslümanlara Siyaset Rehberi”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2014, s. 84.

⁷⁹ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam 2*, İstanbul: Dergâh Yay., 2017, s. 16.

taban tabana zıttır, ithal malı ıslahattan kaçının. Bu gibi ıslahat, Müslüman memleketlerini ancak felakete sürükler.⁸⁰

Meriç, Batı ile Türkiye'nin din ve geleneklerinin farklı olduklarını ifade ederek, yapılmak istenen yeniliklerin Avrupa temelli olmasının Müslümanlara zarar vereceğini ileri sürmektedir. Türk düşünürlerinin büyük bir kısmı bu konuda onunla aynı görüşü paylaşmaktadır. Avrupa'nın örnek alınmasındaki asıl amacın, onların bilim ve sanatlarının öğrenilip icra edilmesi iken Türkiye'de Avrupalılaştırmanın, Batı'nın yalnızca sosyal davranışlarının taklit edilmesi şeklinde alınması,⁸¹ eleştiriye tabi tutulan başlıca unsurlar arasındadır.⁸²

Bu meyanda, Nesin'in de reformların uygulanış biçimlerini eleştirmekten geri durmadığını vurgulamak yerinde olacaktır. O, özellikle aile bağları ve ahlaki düzene ait yeni olguların, eskinin yerini boş bıraktığını ifade etmektedir:

1925,1926, 1927... Türk toplumunun dönüşüm değişim dönemidir. Eski değer yargıları yıkılmış, ama bunların yerine yeni değer yargıları konulmamış, yerleştirilememiştir. Toplumun ayakları yere basmıyor... Ayağını basacak sağlamca bir yer arayan, ama cıvık bir sıvı içinde dağılan, çözülen bir toplum. Bu dağılışı daha çok ailede görülüyor. Aile bağları eski sıkılığını yitirmiş, iyice gevşemiş; hele üst tabakada... İster yobaz deyin, ister tutucu ya da gerici, bütün onların hepsinin, "ahlak elden gidiyor" demeleri tüm boş değildir.⁸³

Yaşlıların, tutucuların ve gericilerin seslerinin kısılıp, onlardan başka geriye kalan bütün insanların Avrupalı olmayı talep ettiğini dile getiren Nesin, inkılaplardan önceki şehir düzenini anlatırken, her evin penceresinin bir mezarlığa baktığını, her yerde tekke ve mescitlerin bulunduğunu, hatta her mahallenin bir delisi olduğunu belirtmektedir. Cumhuriyet'le birlikte bu geleneklerin tamamı kaybolmuş, hatta ona göre yok edilmiştir.⁸⁴ Nesin'in bir diğer eleştirisi ise devrimcilik göstergesi diye sokak ve cadde isimlerinin değiştirilmesidir. O, "Karababa Dergâhı" isimli sokağa "Dönem" adının verilmesini, "sözde Batılılaşma" şeklinde nitelendirmektedir. Ona göre bu isimlendirme ile sokak, köklerinden koparılmış, taşıdığı kültürle beraber silinmektedir.⁸⁵ Dolayısıyla Nesin gibi birçok düşünür sadece göstergeler üzerinden Batılılaşma ve kültürel-geleneksel köklerinden koparılmak pahasına yapılan yeniliklerin Batılılaşma olmadığını, aksine tarihsel zeminden uzaklaştığını ifade etmektedir.

⁸⁰ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul: İletişim Yay., 2002, s. 31.

⁸¹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yay., 2021, s. 41.

⁸² Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.133.

⁸³ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 288.

⁸⁴ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez* s. 466.

⁸⁵ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 565.

Çağdaşlaşma sürecinin handikaplı bir yönü de laikliğin kabul edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Birçok tartışmayı beraberinde getiren laiklik ilkesinin Türkiye üzerindeki etkileri, modernleşme ile ilişkisi ve genellikle olumsuz yönleri ayrı bir başlık altında incelenmektedir.

3.1.2. Laiklik

Çağdaşlaşma amacıyla yapılan reformlar çok önceden planlanmış hatta meclisin çoğundan dahi gizlenerek⁸⁶ halkın yeniliklere karşı tepkilerinin azalması amacıyla uygun olarak yürürlüğe girmiştir.⁸⁷ 1930'lu yıllardan itibaren dinî hayata farklı gerekçelerle müdahale edilmesi ve dinde reform denemeleriyle dinin yeniden tanzimine yönelik girişimler, muhafazakâr dindar kesim tarafından kabul edilmemiş, toplum kendi inanç ve düşüncesini yaşamak üzere farklı alternatif arayışlara yönelmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, yönetici elitin dine yüklediği anlam ile din denilince halkın zihninde beliren anlam birbirinden farklı yorum ve değerlendirmeleri ortaya çıkarmıştır.

Dil, kültür ve ırkları farklı olan insanların din çatısı altında birleştiği Osmanlı'dan sonra Cumhuriyet rejimi, yönetim biçimini tam tersi yöne çevirmeye çalışmış bu bağlamda; Tanrı düzeni kavramı yerine tabiat düzeni, gelenek yerine ilerleme ve denge yerine devrim terimi kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁸ Laiklik de aynı dönemde gündeme gelen kavramlardan birisidir. Fransızca kökenli olan laiklik kabaca, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelmektedir.⁸⁹ Bir yönüyle, dinsel ideolojiden kopuş şeklinde tanımlanan laiklik, ideolojik ve kültürel düzlemle sınırlanmayıp, ekonomik, felsefi ve bilimsel boyutlara da sahiptir.⁹⁰ Laikliğin yürütücüsü olan yöneticiler bunun dinsizlik değil, dinin vicdanlarda kalması ve dünyevi işlere karıştırılmaması gerektiği üzerinde dursalar da dinin her yere nüfuz ettiği bir ülkede bu siyaseti sürdürmek zorlu süreçleri de beraberinde getirmiştir.⁹¹

1924 Anayasası'nın kuramsal olarak teokratik nitelik taşımakla birlikte, uygulamada böyle bir yönetim görülmediği ifade edilmiştir. Aksine, belirtilen kuralların anayasada yer aldığı süre içinde laik eğitime, kıyafet değişimlerine, Batı toplumlarının yasalarının aktarılmasına yönelik hususlar aynı mecliste kabul edilmiştir.⁹² Laiklik konusundaki politiklardan biri, dinin toplum işlerinden sıyrılıp vicdanlara bırakılması, kişilerin iç

⁸⁶ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul: Pozitif Yay., 1999, s. 236.

⁸⁷ Munis Tekinalp, *Kemalizm*, sad., Çetin Yetkin, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay., 2004, s. 113.

⁸⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 33.

⁸⁹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.18.

⁹⁰ Baki Öz, *Çağdaşlaşma Sürecinde Tarikat ve Tekkelerin Kapatılma Olayı*, İstanbul: Can Yay., 2004, s. 25.

⁹¹ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlik*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Bilgi Yay., 1972, s. 97.

⁹² "Teşkilâtı Esasiye Kanunu", Kanun Numarası : 491, Kabul Tarihi : 20/4/1340 (1924).

dünyalarından dışarıya taşmayan bir inançlar bütünü durumuna getirilmesidir. Böylece din ve vicdan özgürlüğü sadece bireysel din ve ibadetleri koruyarak, sosyal alanda devletin müdahale ettiği bir hak olmuştur.⁹³

İslam'ın yapısı gereği Osmanlı'da din-devlet ilişkisi bu kadar net ayrılmadığı için Cumhuriyet'le beraber 1937 Anayasası'nın 2. maddesi⁹⁴ gereğince kabul edilmiştir. Türkiye özelinde laiklik, devletin din karşısındaki tarafsızlığından sıyrılarak din dışı kurallarla yönetilen bir devlet anlayışı şeklinde anlaşılmıştır.⁹⁵ Ayrıca laik devlet yönetimi, dinle ilişkisini belirlemek ve özellikle eğitim-öğretimi hükümet gözetimine almak için Diyanet İşleri Başkanlığını kurmuştur.⁹⁶ Siyasetin, din üzerine egemen olma ve onu kontrol altında tutma isteği, dindarlar tarafından dinin sivil alana çekilmesine sebep olmuştur. Diğer yandan ise dinin bilimsel gelişmeler karşısındaki temkinli tutumu, laiklik konusunun her dönem gündeme gelmesine yol açmıştır.⁹⁷ Dolayısıyla din-siyaset, Türkiye özelinde netleşmesi mümkün olmayan bir ilişki biçimini almıştır.

Laikliğin kabul edilmesinden sonraki süreçte Batılılaşma çalışmalarına hız verilmiş ve çağdaş düzeye erişildiğinde, bilimin Türkiye'yi ilerleteceğine inanılmıştır. Önce yönetim sistemini değiştirmekle işe başlanmış ve hilafetin kaldırılmasıyla birçok alanda çağdaşlaşma faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Medreseler ve tekkeler kapatılmış, dinle ilgili unvanların kullanımı ve Arapça tedrisat yasaklanmıştır.⁹⁸

Bu yasaklamalarının kökeninde, dinin sömürü aracı olarak kullanıldığı iddiasının yer aldığı bilinmektedir. Cumhuriyet kurucularından Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938) bir söylevinde, dinin bahane edilerek halkın manevi duygularının sömürüldüğünün üzerinde durmuş ve kesinlikle bunlara izin verilmeyeceğini ifade etmiştir. Cumhuriyet döneminin etkin yazarlarından Falih Rıfkı Atay (1894-1971), Atatürk'ün bu minvaldeki düşüncelerini şöyle aktarmaktadır:

Biz Batılı bir millet ve bir Batı devleti olmadıkça kurtulamayız. Bizi Batılı bir millet olmaktan ve bir Batı devleti hâline gelmekten alıkoyan gelenekler ve müesseseler kalkmalıdır. Taassuba karşı açıkça cephe alınmalıdır. Halkı biz yetiştirmeliyiz. Onu kara kuvvet yobazlarının eğitimine bırakmamalıyız.⁹⁹

⁹³ İstar Gözaydın, *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İstanbul: İletişim Yay., 2009, s. 25.

⁹⁴ "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", *Resmî Gazete*, 09.11.1982. S. 17863.

⁹⁵ İstar, *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, s. 246.

⁹⁶ Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 2*, s. 28.

⁹⁷ Bahset Karşı, "Cumhuriyet Dönemi Din Siyaset Tartışmaları Ahmet Akseki Örneği", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/5, 2014, s. 1281.

⁹⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 534.

⁹⁹ Atay, *Çankaya*, s. 228.

Çağdaşlaşmak adına İslam dininin yönetim, eğitim, toplumsal hayat gibi her kurumdan hatta kıyafet kanunuyla insanların dinî göstergelerine müdahaleler gözlemlenmiştir.¹⁰⁰ Laikliğin gereği olarak yapılan ibadet mekânlarının sınırlandırılması hakkında reformist düşünceler de *Dini Islah Beyannamesi* ile gündeme gelmektedir. Camilerin bir kilise formuna dönüşmesine dair; tek başına namaz kılınması, camiye ayakkabı ile girilmesi, sohbet edilecekse ancak fenne ve mantığa uygun konuların seçilmesi gibi caminin kendi yapısından tamamen farklı teklifler ileri sürülmüştür.¹⁰¹ Bu bağlamda Lewis'in inkılaplar ve laiklik sürecini değerlendirmesi, Türkiye'deki yenileşme adımlarını özetlemektedir:

Dört yıl içinde, bir dizi çabuk ve köklü değişikliklerle, Mustafa Kemal, şeriati kaldırdı ve İslamı devletten ayırdı. Geçirilen aşamalar malumdur: dini eğitimin kısıtlanması ve sonra yasaklanması, Avrupa medeni ve ceza kanunlarının kabulü, dini vakıfların millileştirilmesi, ulemanın gücünün kısılması ve sonunda tasfiye edilmesi, kıyafet ve başlık, takvim ve alfabe gibi toplumsal ve kültürel sembollerin ve uygulamaların değiştirilmesi. Nisan 1928'de İslam dini Anayasadan çıkarılınca, hukuki laiklik binasının kule taşı da döşenmiş oldu.¹⁰²

Pasajda vaki olduğu üzere, çağdaşlaşma faaliyetlerinin en mühim amaçlarından biri, İslam dinine dair gösterge ve yaptırımların devlet kurumlarından kaldırılmasıdır.¹⁰³ Mecliste, 'İslam'ın ilgası yerine ihyası' konusundaki tartışmalara itiraz edenler ise İslamlık devrinin kapandığını ve ömrünün bittiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁴ Buna mukabil, halkı birbirine bağlayan manevi güç olarak İslam dininin yaşanmasına sınırlandırılma getirildiğinde, onun yerini dolduracak yeni bir ideolojiye ihtiyaç duyulacağı iddia edilmiştir.¹⁰⁵ Bu hacetin karşılığında ise 'Kemalizm' teklif edilmiştir. Kemalizm'in tam bir tanımı yapılamamasına rağmen, onun Türkiye'deki Cumhuriyet devrimlerinin tamamını ifade eden bir kavram olduğu söylenmiştir. Adeta dinî bağlılık gibi sıkı savunucuları bulunan Kemalizm'in, Türkiye'deki yenilik faaliyetleriyle insanların eskiye dair inançlarının yerini doldurmayı amaçladığı bilinmektedir.¹⁰⁶

Kemalizm'in din yerine geçmesine yönelik söylemler de yine aynı dönemde ortaya çıkmıştır. İslam dininin kibleşi ve kutsal mekânı kabul edilen Kâbe yerine, yeni hükümetin yönetim merkezi olan Çankaya'nın karşılaştırılması söz konusu olmuştur. Bu noktada Kemalizm'in katı savunucusu olan Kemalettin Kamu'nun (1901-1948), "Kâbe Arap'ın olsun/

¹⁰⁰ Atay, *Çankaya*, s. 269.

¹⁰¹ "Dini Islah Beyannamesi", *Vakit*, 20 Haziran 1928.

¹⁰² Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 400.

¹⁰³ Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, s. 152.

¹⁰⁴ Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 1*, s. 48.

¹⁰⁵ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 79.

¹⁰⁶ Tekinalp, *Kemalizm*, s. 37.

Bize Çankaya yeter” mısraları, yönetimin merkezinde yer alan unsurların değişme biçiminin gösterir niteliktedir.¹⁰⁷ Ayrıca, Atatürk için yazılan mevlit¹⁰⁸ ve bazı aşırı anlamlı şiirler¹⁰⁹ Atatürk’ün Tanrı ve peygamber gibi tasavvur edildiğini gösteren aşırı Kemalist yorumlar arasında yer almıştır.

İslam dininin göstergelerine dair yaşanan bazı menfî gelişmelere rağmen, reformlara halktan beklenen sert tepki gelmemiş ve insanların zamanla yeniliklere uyum sağladığı gözlemlenmiştir.¹¹⁰ Elbette bu durum, inkılaplara eleştirel yaklaşmadığı anlamına gelmemektedir. Bazı düşünürlere göre, laikliğe getirilen en önemli eleştirilerden biri, onun Batı’dan olduğu gibi kopya edilerek alınmasının yanlışlığına dairdir. Laiklik, Hristiyan toplumlar için sorun doğurmazken, dinle dünyayı birleştiren İslam toplumları için laikliğin tehlike arz ettiği ileri sürülmüştür.¹¹¹ Değişen siyasal yapının ve bunları kurumsallaştıracak

¹⁰⁷ Rifat Necdet Evrimer, *Kemalettin Kamu Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul: Üçler Basımevi, 1949, s. 89.

Şiir için bkz.:

Ebedi bir güneşle
Burada doğdu Gazi
Yaprak yığını gibi
Burada yandı mazi.

Burada erdi Musa,
Burada uçtu İsa;
Bülbül burada varsa
Hürriyet için öter.

Ne örümcek ne yosun,
Ne mucize ne füsün;
Kâbe Arap’ın olsun
Çankaya bize yeter...

¹⁰⁸ Behçet Kemal Çağlar’ın Süleyman Çelebi’nin *Vesilet’ün-Necât (Mevlid)*’ı taklit ederek yazdığı ve “Bizim Mevlüt” adını verdiği, *Yücel Dergisi*’nin (XVI - S. 91-93 Eylül-Kasım 1942) dergisinin yayınladığı eserin bir kısmı şöyledir:

Hak Teala çün yarattı Türk’ü ilk
Dedi, ‘Üç kıta da olsun ona mülk.
Mustafa nûrunu alına koydu,
Bil! Kemal’in nûrudur, ol nur!’ dedi.”
Geçti böyle nice ay, nice sene,
Vakt erişti bin sekiz yüz seksene
Ger dilesiz, bulasız oddan necat,
Mustafa-yı ba-Kemal’e essalat!”
Ol Zübeyde, Mustafâ’nın ânesi
Ol sedeften doğdu ol dürdânesi!
Gün gelip oldu Rızâ’dan hâmile
Vakt erişti hafta ve eyyâm ile.
Geçti böyle, nice ay nice sene
Vakt erişti bin sekiz yüz seksene.
Merhaba ey baş halâşkâr merhaba
Merhaba ey ulu serdâr merhaba!

¹⁰⁹ Bazı şiirler için bkz., *Atatürk Şiirleri*, der: Behçet Necatigil, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 54.

¹¹⁰ Kemal Tahir, *Notlar/Roman Notları2*, İstanbul: Bağlam Yay., 1991, s.19.

¹¹¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yay., 1994, s. 477.

yasal düzenlemelerin toplumsal yapıyı da değiştireceği sanılırken, toplumdan tepkiler yine de eksik olmamıştır.¹¹² Nesin, daha geniş çerçeveden bakarak laik olunması gerektiğini savunmakta, fakat Türkiye'nin asla laik olmadığını ve olamayacağını ifade etmektedir.¹¹³ Ayrıca onun; “Müslüman laik değildir, laikse Müslüman değildir,”¹¹⁴ ifadeleri, laiklik eleştirilerini desteklemektedir. Nesin, laikliğin Türkiye'deki tezahürlerinin problemli olduğunu ifade etmesine rağmen laiklik ve Müslümanlık karşıtlığına dair kurduğu bağlantının abartı bir yorum olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Cumhuriyet sonrası reformların getirisi olarak toplum ve yönetim arasında da halkın kendi içinde de bazı çatışmalar yaşandığı bir vakıa olarak tarihe geçmiştir. Çalışmanın çağdaşlaşmanın olumsuz yönlerine değinmesi hasebiyle, bu sürecin sebep olduğu çatışmalara yeni bir başlık altında değinmek uygun görülmüştür.

3.1.3. Din ve Toplum: Geleneksel ve Modern Çatışmalar

Laiklik ilkesinin olumlu ve olumsuz birçok getirisi söz konusu olmuştur. Ancak negatif etkileri arasında, bireye indirgenen din ve toplumun değişen yapısıyla birlikte yönetici ve halk arasındaki uçurum açılmış, bir yanda geleneği muhafaza etmeye çalışan toplum diğer yanda çağdaşlaşma adımlarını hızlandırma gayretindeki aydın kesim yer almaktadır. Artık din merkezli düşünce değil, dinden ne anlaşılması gerektiği veya dinin nasıl tanımlanacağı düşünceleri ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak, sadece İslam anlayışının değil, genel olarak din anlayışlarının da farklılaşmaya başladığı söylenmektedir.¹¹⁵ Cumhuriyet'in ana amacı, modern bir devlet yaratmaktır, fakat bu modern devletin tanımlanması batılılaşma kavramına dayalı olduğundan, bu dönemde doğrudan dini hedef alan bir açıklama olmasa da sürekli olarak dinin bir vicdan meselesi olduğu vurgulanmaktadır.¹¹⁶

Batılılaşma, Türkiye'de çoğunlukla maddi kültürle manevi kültürün birbiriyle çatışması şeklinde nüksetmiştir. Bu noktada Avrupa medeniyetiyle diğer medeniyetler arasındaki bu farklılık, onların mensuplarının zihniyet, görüş ve düşünüş tarzlarındaki ayrılıkları da ortaya çıkarmıştır.¹¹⁷ Çağdaşlaşmak adına Batı'yı birebir taklit etmek, yeni kültürel unsurları, asıl fonksiyonları esas alınmadığı takdirde, yeni bir mana kazanacakları için ya beklenen neticeyi verememiş ya da yerli kültür içinde lüzumsuz bir yer işgal ederek yabancı birer cisim

¹¹² Özek, *Devlet ve Din*, s. 361.

¹¹³ Aziz Nesin, *Merhaba*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 179.

¹¹⁴ Nesin, *Merhaba*, s. 180.

¹¹⁵ M. Emin Köktaş, *Din ve Siyaset*, Ankara: Vadi Yay., 1997, s. 179.

¹¹⁶ Köktaş, *Din ve Siyaset*, s. 183.

¹¹⁷ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., 1987, s. 254.

gibi kalmıştır. Özellikle değişimler, mecburi bir kültür aktarması neticesinde meydana geldiğindeyse bu menfi etkiler daha da artmıştır.¹¹⁸

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana Türkiye'de fertlerin kişilik ve kimlik krizi yaşamış olmaları da inkılaplar sonrasında oluşan değer boşluğuyla açıklanmaktadır.¹¹⁹ Din, yalnızca Türkiye'nin değil hemen hemen her ülkenin kökeninde yer alan evrensel bir unsur olarak kabul görmektedir.¹²⁰ Cumhuriyet reformlarının İslam dininin göstergelerinin kaldırılmasına yönelik yaptırımları halkta dini korunmaya yönelik bir iç gücü oluşturmuştur.¹²¹ Dolayısıyla bu algı hem Cumhuriyet'e hem de yönetime karşı halkın bir kısmının tepkili tavır takınmalarına sebebiyet vermiştir.

Türkiye'nin felsefe geleneğinin oluşmasında önemli katkıları olan düşünür Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) İslam dininin çağdaşlaşmaya mâni olduğu iddialarının yoğun olarak gündemi işgal ettiği süreçlere yönelik "Osmanlı'nın Batıdan geri kalmışlığının İslam yüzünden olduğunu söylemek, bir vadinin ekilmemiş olduğunu görünce onun ekilemez olduğunu söylemek kadar anlamsızdır,"¹²² ifadesiyle gerileme dönemlerinin ortak özelliğinin din değil, bilgisizlik ve taassup olduğu ifade etmektedir. Dolayısıyla onun gibi bazı düşünürlere çöküş söz konusu ise bu İslam'dan değil bilgisizlikten meydana gelmektedir.¹²³ Bu tür fikirler kabul görse de Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan olumlu değişimlerin aksine dinî göstergelere dair birçok yasaklanmanın da getirildiği bilinmektedir. Uygulanma süreçleri tartışmaya sebep olan kıyafet düzenlemesi ve eğitim reformlarına değinmenin, söz konusu çatışmayı daha anlaşılır kılacağı düşünülmektedir.

3.1.3.1. Kılık-Kıyafet Düzenlemesi

Din eleştirisine yoğunlaşan araştırmanın bu başlığında genellikle dinî gösterge olarak kabul edilen kıyafet biçimlerine yönelik yaptırım ve eleştiriler yer almaktadır. Batılı giyim-kuşam biçiminin toplumda görünürlüğü talep edildiğinden, bu yöndeki yenilikler de söz konusu olmuştur.¹²⁴ Atatürk için Osmanlı giyim tarzı, halkın dini kültürünü sembolleştirdiği için de reforma gidilmesi gereken bir mesele olmuştur.¹²⁵

¹¹⁸ Turhan, *Kültür Değişimleri*, s. 262.

¹¹⁹ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yay., 2017, s. 38.

¹²⁰ Pierre Bourdieu, *Devlet*, çev. Aslı Sümer, İstanbul: İletişim Yay., 2015, s. 22.

¹²¹ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, s. 476.

¹²² Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 184.

¹²³ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 184.

¹²⁴ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 17.

¹²⁵ Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, s. 73.

Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için layık bir kıyafettir... Mesela karşımda kalabalığın içinde bir zat görüyorum (eliyle işaret ederek). Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medeni bir insan bu alelacele kıyafete girip dünyayı kendine güldürür mü? ... Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peştamal veya buna mümasil bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mana ve medlulü nedir? Efendiler medeni bir millet anası, kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzardır. Derhal tashihi lazımdır.¹²⁶

Cübbe ile sarık giyen bir adam ve çarşaf giyen bir kadına karşı dönemin yöneticisinin sözleri, adeta kanun hükmü taşımış, kılık kıyafet kurallarına uymayanlar, devlet kurumlarına ve okullara alınmamıştır. Nesin de dinî göstergelerin bireye indirgenmesi gerektiği iddiasıyla, inançları gereği kadınların başörtüsü takmalarını tasvip etmesine rağmen bu şekilde okumayı ve meslek edinmeyi doğru bulmamaktadır.¹²⁷ Başörtünün sadece Türkiye’de değil, modernizmi benimseyen birçok ülkede yasaklandığı ifade edilmektedir.¹²⁸ Çalışma Türkiye özelinde de olsa çağdaşlaşmanın dünya genelinde gelenekselliğe, inançlara veya manevi değerlere dair sınırlamalar getirdiği söylenebilir.

Cumhuriyet döneminde kıyafette yapılan reformlar arasında en ses getireni şapka kanunu olmuştur. Dinî sembol niteliği taşıyan fes ve sarığın çıkarılma emrine itiraz edenlerin yargılanması hatta idam edilmesi, durumun ciddiyetini gösterirken, Atatürk’ün şapka konusundaki sözleri, bu konudaki kararlılığını tescillemektedir:

Efendiler, milletimizin başında, cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının, alâmeti farikası gibi telâkki olunan fesi atarak onun yerine bütün medeni âlemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle, Türk milletinin, medeni hayatı içtimaiyeden, zihniyet itibariyle de hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lazıme idi. Bunu, Takriri Sükûn Kanunu, cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı, yine yapacaktık.¹²⁹

Atatürk’e göre şapka giymek çağdaşlık; fes giymek ise cehalet göstergesidir. Buna uymayanlar ise tehdit edilerek baskılanmıştır: “Bağnazlık ve gericilik duyguları, en son birkaç yerde ve birkaç gericinin İstiklal Mahkemelerinde hesap vermeleriyle söndü,”¹³⁰ sözleri,

¹²⁶ “Kastamonu Halkı Arasında Büyük Münci”, *Hakimiyet-i Milliye*, 1.09.1925, S. 1515, s. 2.; Kemal Atatürk, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 355.

¹²⁷ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 22.

¹²⁸ Alain Badiou- Slavoj Žižek vd., *Bir İdea Olarak Komünizm*, çev. Ahmet Ergenç- Ebru Kılıç, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2000, s. 95.

¹²⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2019, s. 1195.

¹³⁰ Atatürk, *Nutuk II*, s. 1192.

şapka kanununa, kişinin temel haklarına müdahale olduğu iddia edilerek karşı çıkanların, bizzat ceza ile tehdit edildiğini göstermektedir.

Fesi çıkarmada direnen halk, tutucu ve gerici sayıldığı gibi aynı zamanda sarığın basit bir simgeden ziyade, şeriatın bizatihi kendisini temsil ettiği iddia edilerek, festen daha tehlikeli olduğu vurgulanmıştır.¹³¹ Asıl mesele, fesin çıkarılıp yerine şapkanın giyilmesi değil, inanç ve zihin değişikliği olduğunun yenilikçiler kadar halk da farkında olduğundan, her iki taraf aynı katı tutumu göstermiştir. Çağdaşlaşma savunucusu olan Nesin'in aksine babası, oğlunun tam karşısında durarak, kıyafet devrimiyle şapka kanununa karşı çıkanlar arasında yer almaktadır. Nesin, babasının şapka giymeyi kafirlik saydığından başına biçimsiz bir kasket geçirdiğini de ifade etmektedir.¹³²



Fotoğraf 1.1.. Aziz Nesin ve babası Abdülaziz Efendi.¹³³

3.1.3.2. Eğitimde Batılulaşma

Modern zamana ayak uydurmak adına, özellikle dinî göstergeler üzerinden yapılan inkılaplar sadece giyim kuşamla sınırlı kalmayarak eğitim kurumlarını da etkilemiştir. Osmanlı döneminde din derslerinin azaltılmasına ek olarak Cumhuriyet döneminde, dinî eğitim veren kurumlar kapatılarak halkın dua, mevlit ve münacat sebepleriyle bir araya gelmeleri sona ermiştir.¹³⁴

¹³¹ Tekinalp, *Kemalizm*, s. 116.

¹³² Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 377.

¹³³ Nesin Vakfı Müdürü Süleyman Cihangiroğlu'ndan elde ettiğimiz bilgiye göre, Abdülaziz Efendi, şapka takmamak için üç ay evden çıkmamıştır. Fotoğrafın kopyası Nesin Vakfı Kütüphanesinden temin edilmiştir. (09.09.2024). Nesin bir hatırasında şikâyet üzere evini aramaya gelen polislerin bu fotoğrafta babasını Marx'a benzettiklerini de aktarmaktadır. bkz., Aziz Nesin, *Geriye Kalan*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 119.

¹³⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 406.

Batılılaşma çabalarının eğitim alanındaki ilk nüveleri, Osmanlı Padişahı II. Mahmut döneminde (1808-1839) mühendishanelerin yanında bir de tıp öğrenimine yer verilerek başlamıştır. Dört yıl içinde bir yandan tabiat ilimleri, öte yandan akait ve din derslerinin okutulmasının modern bilgiye sahip iyi hekim yetişmesini imkânsız hale getirdiği iddia edilerek, ayrı bir tıbbiye mektebi açılmıştır. Böylece, her seviyeden okullarda yer alan din eğitiminin ilk ayrıldığı yer tıbbiye olmuş, Cumhuriyet'in ilanı ile beraber din dersleri ehemmiyetini kaybederek tamamen ayrılmaya kadar ilerlemiştir.¹³⁵ Klasik kaynakların yanında, Batılı kaynakların da müfredata girişiyle eğitimde çağdaşlaşma hız kazanmıştır. 1821'de kurulan Tercüme Odası, Avrupa dili öğrenmiş aydınları yetiştirmek ve çeviriler yapmak suretiyle Batılılaşmaya destek olarak Batı'ya yönelişin ve yeni bir zihniyetin benimsenmesinin simgesi haline gelmiştir.¹³⁶ Ayrıca Divan edebiyatından Tanzimat edebiyatına geçiş de Tercüme Odası çevirileriyle başlamıştır.¹³⁷ Bu zihniyetin Osmanlı geleneksel yapısındaki birçok olguyla çatıştığı gözlemlenmiştir. Berkes'e göre Tanzimat, Osmanlı'da birçok ikilemin arasını daha da açmıştır:

Tanzimat dönemi, Osmanlılık geleneğinin yıkılmalarının sonucu olarak başlıca dört uçurumun genişlemekte olduğunu açığa çıkarmıştı. Bunların birincisi, çoktan beri tanıştığımız devlet-halk arasındaki uçurumdur. İkincisi, II. Mahmut'un son yıllarında hızlanan din-dünya ayrılmasıdır. Üçüncüsü, büyük cehalet yığınlarıyla bir avuç okumuş arasındaki uçurumdur. Dördüncüsü, yabancı dil bilgisinin genişlemesi sonucu olarak tanışılan yeni Batı düşünüşü ile dinden edebiyata kadar her alandaki düşün davranışlarının altında yatan Doğu kafası arasındaki uçurumdur.¹³⁸

Bu dört uçurumdan özellikle eğitim alanına yabancı dilin dahil olmasıyla, dinî öğelerin bu alandan uzaklaştırıldığı görülmüştür. Din, yönetim, eğitim ve kültürel hayattan ayrı tutulmaya çalışılmış; bu ayrışmanın en etkili uygulamaya konulduğu yerler okullar olmuştur. Batı eğitimi, Fransızca, yabancı eserler ve modern hayatın, dinî geleneğini okul sıralarında bırakmayı kolaylaştırdığı ifade edilmiştir. Fransızca, gençler arasında oldukça yaygın hale gelmiş, yabancı kitaplar okumak için birbiriyle yarışan bir grup ortaya çıkmıştır. Durumun vahametini anlatan Berkes'in MacFarlane'den (1799-1858) yaptığı alıntı, modernleşmenin edebiyata girişini örneklemektedir: “Çoktan beri bu kadar düpedüz materyalizm kitapları toplayan bir koleksiyon görmemiştim... Genç bir Türk, oturmuş dinsizliğin elkitabı olan

¹³⁵ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s. 59.

¹³⁶ Onur Bilge Kula, *Avrupa(lılık) Nedir? Türkiye Ne Kadar Avrupalıdır?*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2015, s. 126.

¹³⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 199.

¹³⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 254.

Système de la Nature'ü¹³⁹ okuyordu.”¹⁴⁰ Düşünürler, Türk gencinin bu kitapları okumasının değil, onlardaki öğretilerin olduğu gibi benimsenmesinin bir problem olduğunu yinelemektedirler. Ayrıca bu okuma biçiminin Türk gencini yalnızca geleneklerine değil, kendisine de yabancılaştırdığı ileri sürülmektedir.¹⁴¹

Batılılaşmanın yalnızca eğitimde ve dilde olmadığı ve olmayacağı, hayatın bizatihi her alanına sirayet ederek tıpkı bir Batılı gibi yaşanmaya başlanacağı ve Müslümanların gayri ahlaki gördüğü davranışların yaygınlaşacağı, dönemin entelektüelleri tarafından gözlemlenmiştir. Örneğin Said Halim Paşa, insanların Batılı ancak kendi manevi değerlerine uzak davranışları benimsediklerini ifade etmektedir: “Artık Türkçe yerine Fransızca konuşmak, dinsiz ve sefih geçinmek, servetini kumarda yahut bir Fransız metres kullanarak tüketmek, en yüksek tavır ve hareketler sayılıyor, medenî insanları medenî olmayanlardan ayıran ölçüler şeklinde kabul olunuyordu.”¹⁴² Said Halim Paşa, Avrupa kültürünün gençler arasında hızlıca kabul gördüğünü gözlemleyenler arasında yer almaktadır. Günümüzün etkin düşünürlerinden İsmet Özel (1944-), Batılılaşma sürecine dair yorumlarında, Batı teknolojisinin onun ait olduğu kültürden bağımsız alınamayacağını iddia etmektedir:

İslam değerlerinin çağımız bilim ve teknik kafasıyla birleşip beraber yaşayacağını ummak bir avuntudan ibarettir. Çünkü günümüze hâkim olan bilim ve teknik, Batı’da belli bir dönemde belirlenmiş bir kafa yapısının uzantısıdır; belli bir toplumsal yapının sinesinde gelişmiş, vasıfları İslam’a taban tabana zıt bir sınıf eliyle gücünü dünya ölçüsünde yaymıştır... Açıkça ve şuurla kavramamız gereken Batı’nın felsefesi, bilimi ve tekniğiyle bir bütün olduğu ve reddedilecekse tümünden, kabul edilecekse yine tümünden kabul edilmesi gerektiğidir.¹⁴³

Özel’e göre, Batının tekniği alındığında, Batılı gibi davranılmakta ve onlar gibi yaşanılmaktadır. Dolayısıyla çağdaşlaşan neslin yalnızca dinden değil, İslam ahlakından da yoksun oldukları gözlemlenmektedir. Sonucunda, ahlaki terbiyeleri eksik kalan nesillerce, “an’ane ve karakter, usul ve adap, itaat ve ahlâk gibi kıymetler, bağlılık gösterilmeye değer bulunmamıştır.”¹⁴⁴ Bu gelişmeler arasındaki radikal değişimlerden biri de Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş olan harf inkılabıdır.

¹³⁹ Baron D’Holbach, *Syst’em de la Nature*, Paris, 1770, "Doğanın Sistemi" olarak çevrilen kitap, materyalizmin temel kaynaklarından biri kabul edilmektedir.

¹⁴⁰ Charles Mac-Farlane, *Constantinople in 1828*, Paris: Mouterdier, 1829, vol: II. (Aktaran: Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2012, s.231.) Mac-Farlane’ın kitabının Berkes’in alıntılarıyla aynı baskısına ulaşılmasına, olası bir yanlışlık göz önüne alınarak kitabın her iki cildi ve İngilizce baskısının da incelenmesine rağmen, Berkes’in verdiği sayfa sayıları arasındaki söz konusu cümle bulunmadığı için, zorunlu olarak Berkes’ten atıfla yazılmıştır.

¹⁴¹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 167.

¹⁴² Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 167.

¹⁴³ İsmet Özel, *Üç Zor Mesele*, TİYO Yay., İstanbul, 2015, s. 94.

¹⁴⁴ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 171.

3.1.3.3. Harf İnkılabı

Eğitimde gerçekleştirilen reformların en etkililerinden biri olan harf inkılabının, menfi veya müspet bir adım olup olmadığı hala tartışılmaktadır. Bazı düşünürler, Arap alfabesini okur-yazarlığın gelişimini engelleyen bir araç görüp, yazı reformu ihtiyacının zorunluluğunu savunmuşlardır.¹⁴⁵ Osmanlı’da yüksek öğrenim görenlerin bile imla yanlışından kurtulamamalarının ve resmi yazıları anlama ya da yazma zorluğu gibi sebeplerin, harf inkılabıyla ortadan kalkacağı ileri sürülmüştür.¹⁴⁶ Ayrıca, Arapça ve Farsça yazılmış eserleri okumak istemeyen ve bunu, Abdülhamit’in baskısı olarak gören gençler de mevcuttur.¹⁴⁷ Bu nedenlerle Cumhuriyet’ten önce de alfabede bazı değişikliklere gidilmiş, Enver Paşa’nın alfabeyi ihya etmek amacıyla teklif ettiği “Ordu Alfabesi” askeriye'deki yazışmalarda kullanılmasına rağmen bir süre sonra anlaşmazlıklara sebebiyet verdiği iddiasıyla eski yazıya geri dönülmüştür.¹⁴⁸ Daha sonra, harf inkılabıyla tamamen Latin alfabesine geçilmiş ve eski yazı tedavülden kaldırılmıştır. Yazının değişimini eleştiren Meriç gibi bazı düşünürler, yeni harflerin eski eserler ile arada uçurumlar oluşturduğunu ve milletin eski dildeki ilmi birikiminden mahrum edildiğini iddia etmiştir.¹⁴⁹

Nesin’in dil sorunuyla ilgili *Milliyet Sanat Dergisi*’ne verdiği röportajda; dört yaşından itibaren Arapça öğrendiğine, ilerleyen süreçlerde Farsça eğitim aldığına, ama ne kadar çok öğrense de Osmanlıcaya tam anlamıyla vâkıf olmanın mümkün olamayacağına yönelik ifadeleri yer almaktadır. Harf devriminden önce belli düzenlemeler getirilmesine rağmen, bunların yeterli olmadığını ileri süren Nesin, Arap harflerinin sadeleştirilmeye ihtiyacı olduğu gereğiyle harf devrimini savunmuştur. Okul çağlarından örnek veren Nesin derste, “ciğer” değil de Arapça karşılığı olan “rie” demek zorunda bırakan hocalarından söz etmektedir: “Ama hiç kimse ‘riem hasta, riem ağrıyor’ demez, ‘ciğerim hasta’ derdi.”¹⁵⁰ şeklinde anlatarak, insanların konuşma ve eğitim dillerindeki farklılığın, onları iki yüzlü yaptığını iddia etmektedir. Nesin, harf devrimini bir kolaylık olarak kabul etmesine rağmen kolay ve hızlı yazma imkânı sağladığı bilinen Osmanlıca yazma alışkanlığından vazgeçemeyerek hayatı boyunca notlarının çoğunu Osmanlıca tutmuştur.¹⁵¹

¹⁴⁵ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 264.

¹⁴⁶ Atay, *Çankaya*, s. 272.

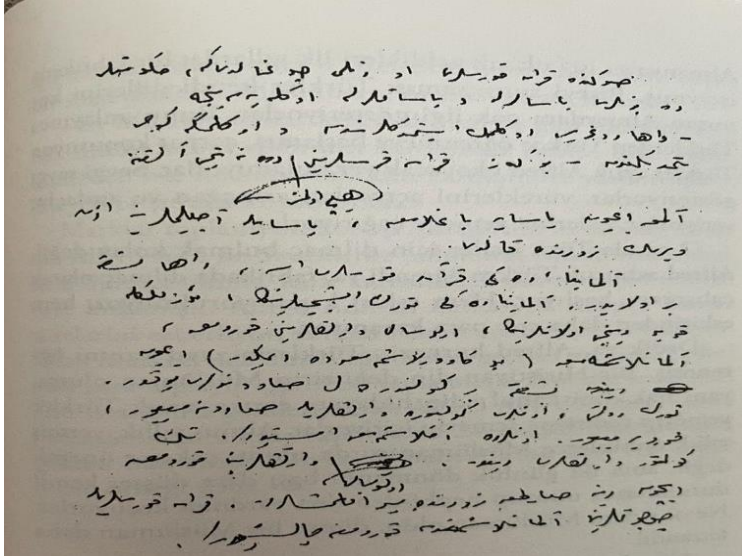
¹⁴⁷ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 377.

¹⁴⁸ Haz. Burak Enver vd., *Ordu Salnamesi 1330*, İstanbul: Koç Vakfı Yay., 2022.

¹⁴⁹ Cemil Meriç, *Jurnal Cilt 1*, İstanbul: İletişim Yay., 2003, s. 301.

¹⁵⁰ Aziz Nesin, *Ah Biz Ödlek Aydınlar*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 109.

¹⁵¹ “Aziz Nesin Arşivi”, <https://www.nesinvakfi.org/aziz-nesin-arsivi/>, (erişim tarihi: 20.03.2024).



Fotoğraf 1. 2. Nesin'in Osmanlıca tuttuğu notlardan bir kesit.¹⁵²

Eğitimdeki reformlar başta olmak üzere, Cumhuriyet'in getirdiği Batılılaşma hareketlerine tepkiler de azımsanmayacak ölçüde sayılmaktadır. Dinî terbiyenin eğitim kurumlarından kaldırılıp bireyselle indirgenmesine¹⁵³ karşı çıkan fikir adamı Nurettin Topçu (1909-1975), dini eğitimin okullardan kaldırılmasını eleştirmiştir: “Dini tatbikata ait kaidelerin öğretilmesi, çocuğa dini ruh ve hürmet aşıl原因amaz. Din, bütün hareketlerimizin dışında kalan bir hayat ve hareket alanı, bir ihtisas konusu değildir ki ayrı bir ders ve öğretim yapılsın.”¹⁵⁴ Topçu, dünyevi ve manevi diye iki kutba ayrılan bir hayatın mümkün olmayacağını, bu nedenle birbirinden ayrı eğitim verilmesinin anlamsız olduğunu vurgulamıştır.

Eğitimin dinî değerlerden bağımsız olmasına dair görüşlerini ifade eden bir diğer düşünür Erol Güngör (1938-1983) ise; “Babası din adamı olan Türk çocukları bile en ufak bir din bilgisi almadan tahsil yaptı; evinde bütün büyüklerin namaz kıldığı gençler, İslam'ın

¹⁵² Nesin, *Alamanya Alamanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, s. 219; Nesin Vakfı arşivcilerinden Salih Bora'dan elde edilen bilgiye göre Nesin, ömrünün sonuna kadar notlarını Osmanlıca tutmuştur. (WhatsApp iletişimi: 20.03.2024). Aynı konuda Sezai Karakoç, bir sohbetinde bana, Osmanlıca not almayı tavsiye ederek, kendisi de notlarının bir kısmını Osmanlıca tuttuğunu ifade etmiştir. Kenan Evren'in de notlarını Osmanlıca olarak yazdığını bilinmektedir. Ayrıntı için bkz., Hasan Celal Güzel'in Kenan Evren'le anılarını anlattığı program; <https://www.haber7.com/televizyon/haber/1244847-osmanlica-kenan-evrenin-yuzunu-kizartti>, (erişim tarihi: 02.06.2025). Eski yazıya aşina olanlar, özellikle yazma noktasında Latin'den ziyade Arap alfabesinin daha kolay ve hızlı yazıldığını iddia etmektedirler.

¹⁵³ Gotthard Jaschke, “Yeni Türkiye’de Kur’an-ı Kerim Kursları”, çev. N. Arsan, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1973, S. 5, s. 49.

¹⁵⁴ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, İstanbul: Dergâh Yay., 1970, s. 166.

temel şartlarının ne olduğunu dahi bilmeden büyüdüler.”¹⁵⁵ tespitiyle, yeni eğitim sisteminde dindar ailelerin çocuklarının bile dinden habersiz yetiştiğini iddia etmiştir.

Nesin, babası Abdulaziz Bey’in (1878-1962) Cumhuriyet’in ilk dönemindeki dindar halkı temsil etmesi açısından harf inkılabına karşı sert söylemleri olduğunu dile getirmektedir: “Bir milletin yazısı yukarıdan verilen buyrukla hiç değişir mi? Bütün bunlar Enver Paşa’nın (1881-1922) yediği nane... Kör Kemal dönmesi de onun yolundan gidiyor!”¹⁵⁶ sözleri, reformlara karşı çıkan dindar kesiminin düşüncelerine örnek verilebilir. Nesin, henüz çocuk yaşta olduğu için bunlara anlam verememiş, ancak ileriki süreçte neredeyse her konuda babasıyla taban tabana zıt düşmüştür. Harf inkılabı gibi yayınlara dair getirilen yasaklar da hem kısıtlamalara hem de tepkilere yol açarak katı bir sansür sürecinden geçilmesine sebep olmuştur.

3.1.3.4. Yayın Yasakları

Cumhuriyet reformlarının bazı değişim ve kısıtlamaları yayın organlarına müdahale şeklinde de ortaya çıkmıştır. Osmanlı dönemi reformları *Takvîm-i Vekâyi* resmî gazetesinde yayınlanmaktadır.¹⁵⁷ Dolayısıyla, inkılapların getirdiği yasaklar da ilk olarak matbuatta ortaya çıkmıştır. 1924-1945 arası dinî yayıncılığın yasaklanması, yayın organlarına gönderilen, Dahiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü’nce yayınlanan ve Vedat Nedim Tör (1897-1985) imzasını taşıyan 17 Mayıs 1942 tarih ve 653 sayılı bir yazıda açıkça yer almaktadır: “Biz her ne şekil ve surette olursa olsun, memleket dahilinde dinî neşriyat yapılarak dini bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dini bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine taraftar değiliz.”¹⁵⁸ Söz konusu uyarı, herhangi dinî içerik taşıyan basın unsurunun ya ortadan kaldırılması ya da cezalandırılması şeklinde karşılık bulmuştur. Dinî ima taşıyan bir haberin yayınlandığı gazeteye gönderilen uyarıda, yasakların uygulanış biçimi de yer almaktadır:

Gazetelerimizin son günlerdeki neşriyatı arasında dinden bahis bazı yazı, mütalaa, ima ve temennilere rastlanmaktadır. Bundan sonra din mevzuu üzerinde gerek tarihi gerek temsili ve gerek mütalaa

¹⁵⁵ Güngör, *Dünden Bugüne Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*, s. 77.

¹⁵⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 207 ve 340.

¹⁵⁷ Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, s. 49.

¹⁵⁸ Eşref Edip, *Kara Kitap*, İstanbul: Beyan Yay., 2012, s. 57. Mektup için, Eşref Edip’in sahibi olduğu *Sebilürreşad* dergisinin 284. sayısında; “Hz. Muhammed’e dair Sebilürreşad tarafından neşrolunan bir eserin, Dahiliye Vekaleti tarafından toplatıldıktan sonra, vaki olan müracaatımız üzerine zamanın Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim tarafından verilen resmi cevaptır.” şeklinde açıklama yapılmıştır. (Eserin aslının telif hakkı saklı olduğundan, söz konusu bilgiye Ali Fuat Başgil’in *Din ve Laiklik*, İstanbul: Yağmur Yay., 2007, s. 13. eserinin önsözünden ulaşılmıştır.)

kabilinden olan her türlü makale, bent, fıkra ve tefrikaların neşrinden tevakki edilmesi ve başlanan bu gibi tefrikaların en çok on gün zarfında nihayetlendirilmesi rica olunur.¹⁵⁹

Matbuat Umum Müdürlüğü, ikaz yazısında dinî içerikli herhangi bir haberin yayın yasağının yanında, yayın organının yazıyı en fazla on gün içerisinde kaldırmasını talep etmiştir. Dinî içerikli yayın yapan gazete ve dergilerin basımına son verilince diğer yayıncılar da dinî yayın yapmaktan sakınmışlardır. Ayrıca *Kur'an*, ilmihal gibi kaynakların basılmasına sınır ve yasak getirilmesi, Osman Bey Matbaası'nda basılan *Kur'an-ı Kerim* formatlarının kese kâğıdı yapılması da engellemeler arasında yer almaktadır.¹⁶⁰ Dinî içeriklerin yasaklanmasına verilen örneklere yönetim karıştırları da eklenmelidir. Aziz Nesin'in hükümeti eleştiren yazılarının sansüre uğradığı, yazdığı birçok dergi ve gazetenin yayımının yasaklandığı, yazarın hapis ve sürgün cezalarına çarptırılması gibi olaylar, rejimin yayın noktasındaki katı tutumlarını ilerleyen süreçlerde de devam ettiğini göstermektedir.¹⁶¹

Radyolarda tasavvuf müziğinin yasaklanması da dinî göstergelerin kısıtlamaları arasında yer alan bir başka vakıadır; bu meyanda neyzen Kudsi Erguner'in (1952-) anlattıkları sanat camiasının sansür sürecini özetlemektedir: “Benim dedem 50’li yıllarda İstanbul Radyosu’nda iki tane ilahiyi ney ile -sözsüz olarak- çaldığı için valilik tarafından soruşturmaya uğramış. Rahmetli babam İstanbul Radyosu’nda müzik müdürü iken, iftar sonrası için eski ilahilerden oluşan bir program hazırladı diye soruşturmaya uğradı.”¹⁶² Erguner de dedesi ve babasının başına gelen olayların benzerine maruz kalmıştır. Erguner, 1975’te tasavvuf kayıtlarının yer aldığı plağını taktim etmek üzere Paris’teki Türk konsolosluğuna gittiğinde, dinî müzik yaptığı gerekçesiyle ataşe tarafından ikaz edilmiştir: “Plağın kapağını gören ataşe sinirden kıpkırmızı oldu. Onun gözünde, Paris’te öğrenim gören bir Türk genci böylesine ilkel (!) ve geri (!) bir müzikle ilgilenemezdi. Bunu neredeyse bir skandal olarak nitelendirdi.”¹⁶³ Batı kültürünü taklidin ulaştığı boyutlarla, geleneğin devamına vurulan ketler arasında kalan sanatçılar da mesleklerini icra etme noktasına birçok engelle baş etmek zorunda kalmışlardır. Yine, bir gösteri sırasında valinin musikişinaslara; “Eğer birinizin Allah dediğini görür veya hissedersen derhal iptal ederim”¹⁶⁴ ihtar, bu engellemeleri belgeleyen bir başka unsurdur.

¹⁵⁹ “Müthiş Bir Vesika”, *Büyük Doğu*, 27 Eylül 1946, S. 48, s.16.

¹⁶⁰ Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam 2*, s. 480.

¹⁶¹ Ali Nesin, *Gömiyü Arayan Adam Fotoğraflarla Aziz Nesin’in Yaşam Öyküsü*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 79.

¹⁶² Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam 1*, s. 210.

¹⁶³ Kudsi Erguner, *Ayrılık Çeşmesi*, İstanbul: İletişim Yay., 2014, s. 131.

¹⁶⁴ Erguner, *Ayrılık Çeşmesi*, s. 87.

Cumhuriyet reformlarının diğer uğrak yeri ise cami mahyaları olmuştur. Mahyalarda yer alan dinî ve ahlaki yazılardan, “Maşallah”, “Ya Ramazan” gibi metinler kaldırılarak yerine; “Çok Yaşa Laik Devlet”¹⁶⁵ “Atatürk”, “Yaşasın Misak-ı Milli”, “Varol İnönü” gibi metinler yer almaya başlamıştır.¹⁶⁶ Bu noktada, yeni yönetiminin inşa sürecinin sembollere yansımaları, ayrıca çağdaşlaşmanın ve beraberindeki millileşmenin her mecrada kullanılması gibi abartı örnekler de dönemin taklidî göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Nesin’in dönüm noktalarının daha iyi anlaşılması açısından onun hayatına kısaca değinilmesi uygun görülmektedir.

1.4. Aziz Nesin’in Hayatı ve Düşünce Dünyası

Nesin’in hayatının, onu yetiştiren dönem gibi tarihsel altyapıda verilmesinin bütünlük açısından daha uygun olacağı düşünülmektedir. 1915-1995 yılları arasında İstanbul’da yaşayan Aziz Nesin,¹⁶⁷ dindar ve fakir bir ailede dünyaya gelmiştir. Babası İstiklal Harbi’nde askerken, annesi Hanife Hanım (1900-1926), Nesin ve kardeşine bakarak zorlu bir hayat mücadelesi vermiştir. Çocukluğunda, eski konak tarzı binanın başka odalarında farklı ailelerle, ya da aynı bahçeyi paylaşan farklı evlerde yaşayan başka hayatlarla komşuluk yapmıştır. Bu süreçte, komşuların çocuklarıyla sık sık vakit geçiren Nesin, yine bir gün komşusunun bebeğini salıncakta sallarken ninni yerine dua okuduğunu ifade etmektedir: “Ninni söylemek hoşuma gitmezdi de odada kimse olmazsa bağırarak ‘Kulhuvallahi’ okuya okuya salıncağı sallardım.”¹⁶⁸ Nesin, anılarında çok küçük yaşta dua ezberlediğini ve sonrasında hafızlığa uzanan bir eğitim sürecinden geçtiğini anlatmaktadır.

Nesin’in annesi, hayatlarını idame ettirmek için dikiş diken, zayıf ve hasta bir kadındır. Peçeli kıyafetiyle dönemin dindar kesimini temsil eden annesi, Nesin henüz 11 yaşındayken, 26 yaşında veremden ölmüştür.¹⁶⁹ Daha öncesinde Nesin 7 yaşındayken de üç yaşındaki kız kardeşi raşitizm denilen kemik erimesi hastalığından vefat etmiştir. Özellikle kız kardeşinin ölümü, Nesin için ilk Tanrı sorgulamasının altında yatan sebepler arasında yer almaktadır.¹⁷⁰ Babası Abdülaziz Bey, savaştan canını zor kurtararak yıllar sonra eve dönmüştür. O, sürekli iş değiştiren, tekkeden icazetli, din konusunda katı tutuma sahip bir kişidir. Babasının Nesin’i çocuk yaşta oyun oynaması yerine hafız olması için zorlamasının arkasında, onun sahip

¹⁶⁵ *Toplumsal Tarih Dergisi*, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yay., 2010, S. 201, Kapak Fotoğrafı.

¹⁶⁶ Süheyl Ünver, *Mahyalar Hakkında Araştırmalar*, İstanbul: Bürhaneddin Basımevi, 1940, s. 16.

¹⁶⁷ Doğum Tarihi: 20.12.1915, Ölüm Tarihi: 06.07.1995.

¹⁶⁸ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 17.

¹⁶⁹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 327.

¹⁷⁰ Aziz Nesin, *Ben de Çocuktum*, İstanbul, Nesin Yay., 2020, s. 23.

olduğu din tasavvuru yatmaktadır. Bu nedenle Nesin, çocukluğunu yaşayamadığını söyleyerek kendi çocuklarını serbest yetiştirmeyi tercih etmiştir.¹⁷¹ Nesin, orta okul çağına kadar dindar bir çevrede hafızlığını tamamlamıştır. Babası, Nesin'in *Kur'an* eğitimi almasını ve dinî alanda ilerlemesini isterken; annesi, modern tarzda bir okula gitmesinde ısrarcı davranmıştır. Nesin, annesini kaybettikten sonra onun isteğini yerine getirmek için okula gitmeye gayret gösterdiğini ifade etmektedir.¹⁷²

Nesin'in düşünce dünyasının oluşmasındaki en büyük etkenlerin başında kendisine “amca” diye hitap ettiği Galip Hoca¹⁷³ gelmektedir. Babası, henüz 5 yaşındaki Nesin'i, onu her konuda eğitmesi için oldukça bilgin, şair ve ileri görüşlü olan derviş Ali Galip Efendi'ye emanet etmiştir.¹⁷⁴ Hafızlığa da ilk olarak onun yanında başlayan Nesin, mahalle camilerindeki hocaların ve babasının disiplini sayesinde sekiz yaşında hafız olmuştur.¹⁷⁵

Maddi yoksunluk sebebiyle ücretsiz okumak zorunda kalan Nesin, ilk öğretimini mahalle okulunda tamamladıktan sonra, Darüşşafaka İlkokulu'nu kazanarak iki sene kadar orada okumuştur. Sadece yetim çocukları kabul eden Darüşşafaka'ya Nesin, babası savaşta olduğu ve haber alınamadığı için alınmıştır. Ancak babası döndükten sonra hak etmediği okula daha fazla devam etmeyerek, kendi isteğiyle Darüşşafaka'yı bırakıp ilk öğretimini birbirinden farklı okullarda tamamlamıştır.¹⁷⁶ Nesin'in bu dürüst tutumunda, henüz çocuk yaştaayken ailesi ve çevresinden aldığı ahlaki donanımın etkisi olduğu söylenebilir.

Ortaokul ve lise çağlarını yatılı-askeri okulda geçiren Nesin, ailesinin geleneksel yapısından ve dinî öğretilerden uzak bir ortamda yetişmiştir. Ayrıca gayri ahlaki tavrılara, eşcinsellik, hırsızlık ve kumar gibi alışkanlıklara da ilk defa askeri okulda şahit olmuştur. Nesin, kimle hangi seviyede olursa olsun bu tür davranışlardan her zaman uzak durmaya çalıştığını zikretmektedir.¹⁷⁷ Askeri okulda, devletin parasıyla eğitim aldığı için her zaman devlete minnettar olan Nesin, bir gün gazetede, kullanmadıkları yolun vergisini ödemeye zorlanan köylülerin, vergi vermemelerine karşılık zorla o yol inşaatında çalıştırıldıklarını okumuştur. Bu haber üzerine eğitimini devlete değil, halka borçlu olduğuna inanarak on beş yaşlarındayken sosyalist düşünceleri gelişmeye başlamıştır.¹⁷⁸

¹⁷¹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, 251.

¹⁷² Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, 328.

¹⁷³ Aziz Nesin'in oğlu Ali Nesin, arşivcisi Salih Bora ve Vakıf çalışanlarıyla irtibat kurulmuş ancak, Ali Galip Efendi hakkında Nesin'in hatıraları *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, ss. 30-38 dışında herhangi bilgiye ulaşılammıştır.

¹⁷⁴ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 30.

¹⁷⁵ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 30.

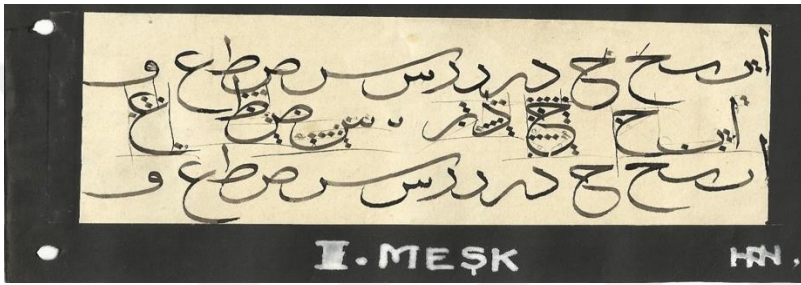
¹⁷⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, 259.

¹⁷⁷ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, 499.

¹⁷⁸ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, 640.

Darüşşafaka'da ve çocukluğunda dini ritüelleri yerine getiren Nesin'in, sonraki eğitimlerinde dine dair dersler verilmediği gibi namaz, oruç vb. ibadetler hocalar tarafından kontrol edilmemiştir. Cumhuriyet ilanına denk gelen Nesin'in gençlik çağları hem din hem de devletle arasını açmış, onun sosyalist bir çizgiye doğru yönelmesine sebep olmuştur.¹⁷⁹

Nesin, 1935'te Kuleli Askerî Lisesi ve 1937'de Harp Okulu'nu bitirmesinin hemen ardından kıta hizmetinde bulunmuştur. İstanbul Maçka'da bulunan, Askeri Fen Tatbikat Okulu'nda öğrenim gördüğü sırada Güzel Sanatlar Akademisi Doğu Süsleme Sanatları Bölümü'ne de kaydını yaptırmıştır. Bu sırada Kars'a tayini çıkan Nesin, okulu bırakmak zorunda kalmasına rağmen, hat ve tezhip sanatlarıyla amatör biçimde ilgilenmeye devam etmiştir.¹⁸⁰



Fotoğraf 1. 3. Nesin'e ait hat meşklerinden biri.¹⁸¹

Nesin'in güzel sanatlarla ilgili olarak camilerin fotoğraflarını çekerek hazırladığı *İstanbul Camileri* adında kataloğu da bulunmaktadır. Ancak bu eser üzerinde Nesin'in deyimiyle resmi olmayan bir yasaktan dolayı kendi adı yazılmamış, yalnızca o dönem işlettiği Oluş Kitapevi ve Parodi Fotoğraf Stüdyosu tarafından hazırlandığına dair bilgi yer almıştır.¹⁸² Günümüzde baskısı bulunmayan eseri parasız kaldığı için hazırladığını ifade eden Nesin, albümün kapak resmini kendisi yapmıştır. Her fotoğrafın arkasında, Türkçe, İngilizce ve Fransızca dilinde o cami hakkındaki bilgiler yer almaktadır. Nesin, diğer ciltlerini yapmayı planlansa da ilk baskısı satılmadığı için vazgeçmiştir.

¹⁷⁹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 640.

¹⁸⁰ Bu bilgiler, Nesin Vakfı Yönetmeni Süleyman Cihangiroğlu ile yaptığımız görüşmeden edinilmiştir. (Görüşme Tarihi: 09.09.2024).

¹⁸¹ Fotoğraf, Aziz Nesin arşivcisi Salih Bora'dan WhatsApp kanalıyla temin edilmiştir. (WhatsApp iletişimi: 16.09.2024); Nesin, diğer sanat dallarından minyatür ve tezhibe dair eserleri olmasına rağmen, hepsinin Çağaloğlu'ndaki yayınevinde yandığını dile getirmektedir. O, bir dönem sanat okulunda eğitim alıp eserlerine el sanatlarını da eklemiş, ancak basit birkaç örnek dışında günümüze ulaşan yapıtı olmamıştır. Bkz., Nesin, *Bir Dokun Bir Dinle*, s. 15.

¹⁸² *İstanbul Camileri*, haz., Oluş Kitapevi, Fotoğraf: Parodi Fotoğraf Stüdyosu, İstanbul: Babiâli Basımevi, 1953.



Fotoğraf 1. 4. Nesin'in hazırladığı "İstanbul Camileri" katalogunun kapak fotoğrafı.¹⁸³

Harp okulundan sonra subay olarak göreve başlayan Nesin, bir gün emri altındaki askerlerin istekleri üzerine çıkışlarına izin vermiş, giden askerler bir daha geri gelmemiştir. Bu durumdan sorumlu tutulan Nesin'in askerlik görevine son verilmiştir. Nesin, iyi niyeti yüzünden başına bir sürü menfi iş geldiğini, ancak yine de iyi niyetli olmaktan hiç vazgeçmediğini sıklıkla dile getirmektedir. Birçok işte çalışan Nesin, en son yazarlıkla geçimini sağlamaya karar vermiştir.¹⁸⁴ Yazın hayatına 30'lu yaşlarında giren Nesin'in, 1942-43'te *Yedigün* dergisinde şiirleri, 1944'ten sonra ise *Millet* dergisinde öyküleri yayımlanmıştır. 1945'ten sonra *Tan* gazetesi köşe yazılarıyla profesyonel yazarlığa ve yayıncılığa başlamıştır. 1946 senesinde, Türkiye Sosyalist Partisi'nin üyeleri arasında yer alan Nesin, bu dönemden sonra *Akbaba* dergisinde sosyalist düşüncesini yoğun biçimde işlediği mizahi öykülerini kaleme almıştır. Bazı yazılarından dolayı soruşturma geçirmiş, hapis ve sürgün cezalarına çarptırılmış, bu sebeple de epey geçim sıkıntısı çekmiştir. Nesin'in peş peşe yaşadığı zorluklar, onu hükümete karşı daha menfi düşüncelere sevk etse de o, cezalara rağmen eleştirel yazılar yazmaktan vazgeçmeyerek çalışmalarını takma isimle yayınlamıştır.¹⁸⁵

Nesin'in, yazmaya başladığı yıllarda kaleme aldığı edebî türlerden biri de şiirdir. İlk şiirlerini *On Dakika* adlı kitapta toplayan Nesin, bu şiirlerinde Yahya Kemal (1884-1958), Faruk Nafiz Çamlıbel (1898-1973) ve Nâzım Hikmet (1902-1963) etkisinde kaldığını fark

¹⁸³ *İstanbul Camileri*, isimli sahaftan aldığımız eserde Aziz Nesin'in adı ve baskı yılı yer almamaktadır. Ancak hem Nesin'in kendi ifadelerinden hem de katalogdaki fotoğraflamayı yapan Paradi Fotoğraf Stüdyosu Nesin'e ait olduğundan eseri onun hazırladığı bilinmektedir.

¹⁸⁴ Nesin, *Gömüyü Arayan Adam Fotoğraflarla Aziz Nesin'in Yaşam Öyküsü*, s. 74.

¹⁸⁵ Nesin, *Gömüyü Arayan Adam Fotoğraflarla Aziz Nesin'in Yaşam Öyküsü*, s. 79.

ederek kitapları dağıtıma vermeden beş tanesini arşivleyerek diğerlerini yakmıştır.¹⁸⁶ Nesin, yazılarında çoğunlukla mizahi dili kullansa da insanları güldürmek için yazmadığını belirtmektedir: “Biz gözü yaşlı insanlarız; sevinir ağlarız, üzülür ağlarız, kahrolur ağlarız. Mizahımız da bundan ötürü gözyaşlarından süzölmüş birkaç damla kahkahadır.”¹⁸⁷ şeklindeki ifadeleriyle, mizahın ardındaki mesajın önemine işaret etmektedir. 1960’larda tiyatro eserleri de kaleme alan, oldukça velut bir yazar olan Nesin, 44 hikâye, 13 düz yazı, 11 çocuk hikayeleri, 7 roman, 7 anı, 5 söyleşi, 5 çizgi roman, 4 mektup, 4 oyun, 3 gezi yazısı, 3 şiir ve 2 masal kitabı olmak üzere toplamda 110 adet kitabının neredeyse tamamını toplumu eğitime, yönlendirme ve problemleri gördüğü meseleleri eleştirme üzerine yazmıştır.



Fotoğraf 1. 5. Nesin’in yazdığı gazete ve dergilerin listesini tuttuğu not.¹⁸⁸

İki defa evlenen Nesin’in eşlerinden bir kız, üç erkek olmak üzere dört çocuğu olmuştur. Ömrünün son dönemlerinde Nesin Vakfı’nı kurarak fakir çocukları vakıf çatısı altında toplayıp, eğitimlerine destek veren Nesin, onlarla öz evlatları gibi ilgilenmiştir.¹⁸⁹ Seksen yaşında vefat ettikten sonra, vakıf işleriyle yayın işlerini en çok övündüğü matematik profesörü olan oğlu Ali Nesin devralmıştır.¹⁹⁰

Türkiye çağdaşlaşmasının dine dair eleştirel yönleriyle çatışmalarını ve Nesin’in hayatını içeren tarihsel süreçten sonraki kuramsal çerçeve başlığında, öncelikle Nesin’in eserlerini inceleme yöntemi olan söylem analizi, sonrasında Nesin’in yazma biçimi olan mizah, açıklanmaktadır. Çalışmanın asıl alanlarından olan din eleştirisinin nasıl işlendiğine ise yine bu başlık altında değinilmektedir.

¹⁸⁶ Bu bilgiler Nesin Vakfı Yöneticisi Süleyman Cihangiroğlu ile yapılan görüşmeden edinilmiştir. (Görüşme Tarihi: 09.09.2024).

¹⁸⁷ Nesin, *Gömiyü Arayan Adam Fotoğraflarla Aziz Nesin’in Yaşam Öyküsü*, s. 46.

¹⁸⁸ *Ömrüne Sığmayan Aziz Nesin 1915-2015 Yazılmamış Yaşam Öyküsü*, ed. Esin Pervane ve Salih Bora, İstanbul: Nesin Yay., 2015, s. 37.

¹⁸⁹ Nesin Vakfı bünyesinde, ilkokul çağından başlayıp üniversite bitene kadar ortalama seksen öğrenci barınmaktadır. Ayrıca vakıfta öğrenciler için derslikler dışında seramik, ahşap ve dikiş atölyesi de bulunmaktadır. Bu sayede evdeki kırılan, bozulan ve yırtılan eşyaların tamirini öğrencilere öğretmekle israftan kaçınmalarının sağlanması amaçlanmıştır.

¹⁹⁰ “Ali Nesin”, https://www.alinesin.org/about_tr.html, (13.09.2024).

1.5. Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kuramsal çerçevesinde araştırmanın nasıl yapıldığına yönelik açıklamalar yer almaktadır. Felsefe alanında edebi eser çalışmak, önce felsefe edebiyat ilişkisinin açıklanmasını gerektirdiğinden kuramsal çerçeve bu konuyla başlamaktadır. Araştırmanın yöntemi olan söylem analizi ve mizahi dil ise devamında açıklanan unsurlar arasında yer almaktadır.

1.5.1. Felsefe Edebiyat İlişkisi Üzerine

Felsefe ve edebiyatın birbiriyle mutlak olmasa da bir ilişki içerisinde olduğu yadsınamaz bir gerçeklik kabul edilmiştir. Her filozofun edebiyatçı, her edebiyatçının filozof olması beklenmediği gibi, çok iyi yazan filozoflar ve felsefi düşüncelerini eserleri üzerinden gerçekleştiren edipler mevcuttur.¹⁹¹ Ancak, edebi metin üslup yönünden farklılık arz edip ayrıca estetik kaygı taşıdığı için felsefe metinlerinden ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra felsefi metinler evrenselleştirilebilirken edebi metinlerde yazar, kendisini daha çok yansıtmakta, düşünceleri ise çoğunlukla kurgulanan zaman, mekân ve kişilerle sınırlı kalmaktadır.

Sanat eserinde bir felsefi düşüncenin mümkün olması için ise yazarın sadece estetik değeri değil, çağın anlamlarını da ele alması gerektiği ifade edilmektedir.¹⁹² Felsefi düşüncelerini edebi eserlerinde işleyen Albert Camus (1913-1960) yazarın gerçeği yansıtmamasıyla, aynı zamanda bu gerçeğe bir başkaldırı ortaya koyması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁹³ Edebiyatın düşünceyi iletme yönünün Nesin’de de ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Nesin’in eserlerinin felsefi derinlik taşımadığı bilinmekle beraber o, fikir ve eleştirilerini roman ve hikayelerinde kurguyla da olsa ifade etmektedir.

19. yüzyıldan sonra edebiyat tarihi, Türk insanında başlayan buhranların ve yeni değerlerin izlerinin görülmeye başladığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁴ Türkiye’de edebiyat alanındaki roman ve hikâye tanzimattan sonra gelişmiş, bu eserlerdeki konular daha çok toplumsal analiz ve eleştiri yönünde ilerlemiştir.¹⁹⁵ Edebiyat alanında çoğunlukla siyasi düşüncelerin de eserlere yansıdığı görülerek yazmanın bir direniş biçimi kabul edildiğine şahit olunmuştur. Bu minvaldeki eserler ise genellikle estetik zevki ikinci plana atan, mesajın önemsendiği metinler olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁶ Bu noktada bazı yazarlar edebiyatı, siyasal

¹⁹¹ Ali Osman Gündoğan, “Edebiyat ile Felsefe İlişkisi Üzerine”, *Felsefe ve Edebiyat*, ed. Mustafa Günay ve Ali Osman Gündoğan, Konya: Çizgi Kitapevi, 2014, s. 51.

¹⁹² Albert Camus, *Başkaldıran İnsan*, çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Can Yay., 2013, s. 251.

¹⁹³ Albert Camus, *Sanatçı ve Çağı*, çev. Yıldırım Keskin, Ankara: Bilgi Yay., 1965, s. 46.

¹⁹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988, s. IX.

¹⁹⁵ Mehmet Kaplan, *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yay., 2005, s. 11.

¹⁹⁶ Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik*, çev., Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay., 1998, s. 27.

alana karşı güç olarak kullanmışlardır.¹⁹⁷ Nesin'in siyasilere dair eleştirilerinin ve etrafındaki problemlere karşı söylemlerinin bu çerçevede değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır. O da sorunlarla mücadele etme biçiminin yazmak olduğunu dile getirmektedir.¹⁹⁸

Her alanda etkisini gösteren Batılılaşma hem çeviri hem de yeni türlerin Türk edebiyatına girmesi açısından önemli bir değişim sürecini oluşturmaktadır. Medeniyet algısı gibi din algısındaki değişimler de edebiyata yansımaktadır.¹⁹⁹ Modern dönem sanatlarının bu özelliği çoğu yazarda görüldüğünden, eserlerden topluma, bireye ve zamana dair bilgiler edinilmesi aşikâr olmuştur.²⁰⁰ Öyle ki, bir edebi eserin onu meydana getiren yazardan, çağının özelliklerinden, insanların meselelerinden, duygu ve davranışlarından bağımsız olmasının mümkün olmadığı dile getirilmektedir.²⁰¹ Nesin'in kitaplarının çoğu roman ve hikâye gibi edebi eserlerden oluştuğundan, bunlar da döneme ve yazara dair oldukça geniş bilgi içermektedir.

Çalışmada Nesin'in kitapları, eser ve yazar arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik en önemli yöntemlerden biri olan söylem analiziyle ele alınmaktadır. Sosyal ve kültürel araştırmalarda kullanılan söylem analizi; psikoloji, sosyoloji, tarih, antropoloji ve felsefe gibi farklı disiplinlerden beslenerek gelişen ve onların teorik bakış açılarına dayanan bir çözümleme tekniğidir.²⁰² Eleştirel söylem analizinin kurucularından Norman Fairclough'a (1941-) göre söylem; tarih, zaman ve mekândan bağımsız değildir.²⁰³ Bu bağlamda Nesin'in eserlerinin yazıldığı dönem özelliklerini, muhatap kitlesini ve düşünce yapısını bilmek, metinlerini anlamayı kolaylaştırmaktadır.²⁰⁴ Ayrıca metni anlamlandırabilmek için metnin dışına çıkarak; dilin kullanıldığı yere, zamana, kullanan kişilere, onların birbirleriyle olan münasebetlerine, bilgilerine ve nereye varmaya çalıştıklarına da bakılması gerekmektedir.²⁰⁵ Edebiyat kuramcıları, edebiyatı birçok farklı ifadeyle anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bunlardan Terry Eagleton (1943-) edebiyatı, "birinin onu nasıl okumaya karar verdiğine dayanır"²⁰⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre herhangi bir çalışmanın nasıl ilerleyeceğine dair en önemli problemlerden birisi okumanın nasıl yapıldığıdır.

¹⁹⁷ Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik*, s. 227.

¹⁹⁸ Nesin, *Mum Hala*, s. 138.

¹⁹⁹ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yay., 2005, s. 188.

²⁰⁰ Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, s. 298.

²⁰¹ Ali Budak, *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2008, s. 570.

²⁰² Teun A. van Dijk, *Discourse and Knowledge: A Sociocognitive Approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 12.

²⁰³ Norman Fairclough, *Söylemin Diyalektiği*, çev. Barış Çoban, İstanbul: Su Yay., 2003, s. 176.

²⁰⁴ "İhsan Fazlıoğlu, Mukaddime Okumaları", <https://www.youtube.com/watch?v=aRrz00tnuIw>, (erişim tarihi: 31.12.2023).

²⁰⁵ Abdülhamit Çakır, *Söylem Analizi*, Konya: Palet Yay., 2014, s. 16.

²⁰⁶ Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay., 2018, s. 23.

Bir metni anlamlandırabilmek için metnin dışına çıkarak; dilin kullanıldığı yere, zamana, kullanan kişilere, onların birbirleriyle olan münasebetlerine, bilgilerine ve nereye varmaya çalıştıklarına da bakılması gerekmektedir.²⁰⁷ Eleştirel söylem analizinde, yazarın anlatım sırasında sadece dilbilimsel değil, yazarın eksik bıraktığı ya da atladığı yerlerin tespiti yapılarak geniş bir perspektiften bakmak amaçlanmaktadır. Böylece sosyokültürel eserlerin arka planı ile yazarın niyeti de açığa çıkarılmaya çalışılır.²⁰⁸ Yazar, bir kısım bilgi ve haberleri öne çıkararak ve diğerlerini görmezden gelerek, kendi görüş ve değerleri doğrultusunda okuyucuyu etkilemeye çalışmaktadır. Yazarın görüşlerinin tamamen yanlış olduğu sonucunu çıkarmaktan ziyade, onları nasıl aktardığı, savunduğu ve okuyucuya kabul ettirmeye çalıştığının okur tarafından görülmesi daha fazla önem arz etmektedir.²⁰⁹ Çalışmada, Nesin'in eserleri incelenirken dışarda bıraktığı veya dahil etmediği öğelerin de ortaya çıkarılmasına gayret edilmiştir. Ayrıca eserleri arasında tekrar olan yerler dipnot aracılığıyla yönlendirme yapılarak yinelemekten kaçınılmış, ancak bazı hususlar, işleyiş biçiminden dolayı tekrar edilmiştir.

Eleştirel söylem analizinde, yazarın anlatım sırasında sadece dilbilimsel değil, yazarın eksik bıraktığı ya da atladığı yerlerin tespiti yapılarak geniş bir perspektiften bakmak amaçlanmaktadır. Böylece sosyokültürel eserlerin arka planı ile yazarın niyeti de açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır.²¹⁰ Bu nedenle çalışmada, Nesin'in düşüncesinin eserlere nasıl yansıdığı ve eserlerden Nesin'in düşüncesini anlama çabası şeklinde çift yönlü bir okuma biçimi tercih edilmiştir.

Modern zamanda bilim, doğruyla; iyi, ahlakla, güzel ise sanatla ilişkilendirilmektedir. Oysa sanat eserleri onları inşa edenler tarafından yalnızca güzeli değil, doğru ve iyiyi de işleme biçimi olarak ortaya çıkarılmaktadır.²¹¹ Sanat, insanın kendisine ait ve yine kendisine en yakın biçim olduğundan, biraz da insana benzemektedir, onda güzel, iyi ve doğru hep birlikte yer almaktadır.²¹² Bu bağlamda Nesin'in eserlerini ele alış sebebinin doğruyu söylemek olduğu iddiası²¹³ onun güzel, iyi ve doğruyu bir arada işlediğini göstermektedir.

Toplumsal varlık olan insan, aynı zamanda kendi içerisinde bir anlam dünyasına sahiptir. Bu durum, insanın bazı ön kabulleri bünyesinde barındırmasını da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda edebiyat teorileri uzmanı ve Marksist edebiyat kuramı üzerine

²⁰⁷ Abdülhamit Çakır, *Söylem Analizi*, Konya: Palet Yay., 2014, s. 16.

²⁰⁸ Dijk, *Discourse and Knowledge: A Sociocognitive Approach*, s. 223.

²⁰⁹ Çakır, *Söylem Analizi*, s. 103.

²¹⁰ Dijk, *Discourse and Knowledge: A Sociocognitive Approach*, s. 223.

²¹¹ Afşar Timuçin, *Estetikte Anlam ve Yorum*, İstanbul: Bulut Yay., İstanbul, 2011, s. 67.

²¹² Andrey Tarkovski, *Mühürlenmiş Zaman*, çev. Füsün Ant, İstanbul: Agora Yay., 2008, s. 200.

²¹³ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 179

çalışmalarıyla bilinen Eagleton, ön anlamların edebiyatın parçası olduğu gelenekten geldiğini iddia etmektedir.²¹⁴ Dolayısıyla, metin yazarının düşünce yapısı bizatihi edebiyatın kendisi niteliğindedir. Bu ise edebiyat eserlerinde objektifliği neredeyse imkânsız kılmaktadır. Herhangi bir eserin tamamen objektif incelenmesinin mümkün olmayışı, bu çalışma için de söz konusudur. Nesin'in eserlerinin belli ön kabuller ve inançlar olmadan incelendiğini söylemek hakkaniyetli bir iddia olmayacaktır. Buna rağmen metinlerin tahlilinde olabildiğince tarafsız davranılmaya gayret edilmiştir.

Nesin'in eserlerinin edebî çerçevede değerlendirilip, din felsefesi konuları özelinde incelenmesi, çalışmalarının hangi yöntemle ele alındığının önemini arttırmaktadır. Kendisini Marksist ve ateist şeklinde tanımlayan Nesin'in bazı eserlerini Marksizm'in gölgesinde kaleme aldığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim metodolojik yaklaşım, eleştirel söylem analizi kadar Marksist eleştiri ve ona bağlı ideolojik yorumlama yöntemini de kapsamaktadır. Araştırmada kullanılan bu yöntemlere de kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Marksist bir filozof olan Louis Althusser'a (1918-1990) göre, ideoloji bir üretilir ve ürettiği şey de dönüştürülmüştür. Edebiyat ise bu üretimin bir parçası olarak bilim ile ideoloji arasında yer almaktadır.²¹⁵ Her eserin bir ideoloji barındırması, bir yönüyle hitap ettiği kesimi yönlendirmeyi hedeflediğinden kaynaklanmaktadır. Nesin'in eserlerinin de doğal olarak başta din eleştirisi olmak üzere ele aldığı birçok meselede, okuyucusuna mesaj verme ve bakış açılarını etkileme amacı taşıdığı açıkça görülmektedir. Bu nedenle Nesin de ideolojik eserler üreten yazarlar arasında yer almaktadır.

İdeolojiler çoğunlukla fikirlerle, özellikle de bir toplumun paylaştığı toplumsal, siyasi ve dinî düşüncelerle ilgilidir.²¹⁶ Bir başka Marksist düşünür Zizek, "her metin biraz ideolojiktir" der ve ekler; "Söylem analizinin nihai sonucu, söylem düzeninin kendisinin bünyesi gereği ideolojik olduğu değil midir?"²¹⁷ Söylemin bizatihi kendi anlamında ideoloji taşıması, aslında her metne biraz ideolojik yaklaşıldığını göstermektedir. Nesin'in aydın bir toplum ideali, rasyonalist, materyalist ve sosyalist bir aydın tasavvurunu ihtiva etmektedir. Bu tarafıyla da Nesin'in ideolojisinin Marksist izler taşıdığı söylenebilir.

İdeoloji, gerçeği çarpıtarak bir şeyler üretiyor olmasına rağmen içerisinde gerçeklikten de nüveler taşımaktadır.²¹⁸ Nitekim, Nesin'in eserlerine yönelik eleştirel bakış açısı söz

²¹⁴ Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, s. 93

²¹⁵ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümerterkin, İstanbul: İthaki Yay., 2010, s. 92.

²¹⁶ Dijk, *Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım*, s. 15.

²¹⁷ Slavoj Žižek, *Kırılğan Temas*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay., 2018, s. 64.

²¹⁸ Terry Eagleton, *Eleştiri ve İdeoloji*, çev. Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim Yay., 2018, s. 79.

konusu olsa da gerçekliklerin ortaya çıkarılmasına da gayret edilmiştir. Tüm bunlara rağmen asıl olan şey, ideolojik bakış açısı içerisindeki gerçeği çarpıtma olasılığının gözden kaçırılmaması gerektiğidir. Buna binaen, Türkiye’de edebiyat alanında otorite kabul edilenler arasında sayılan Berna Moran’a (1921-1993) göre;

Hayatta estetik değerden daha önemli şeyler, toplum davaları vardır. Eğer bir roman estetik bakımdan güzel (başarılı), buna karşılık ideolojik bakımdan kötü etkileri olabilecek bir romansa, bu eserin karşısında yer almak, mümkünse böyle romanların yazılmasına engel olmak gerekir.²¹⁹

Bir yazarın eserinin ahlaki değerler açısından sorun oluşturduğu bilindiğinde, bunun engellenmesi, edebî eserlerin ideolojik ve kötü etkilerini sınırlamak bakımından uygun görünmektedir. Bu nedenle çalışmada Nesin, eserlerindeki eleştiriler aşırıya kaçması ve ahlaki sınırları zorlaması noktasında tenkit edilmektedir. Bu eleştiriler ile en azından böylesi söylemlerin yazarlar tarafından en aza indirgenmesi amaçlanmaktadır.

Nesin, yazı yazmasını sırasıyla üç sebebe bağlamaktadır; yaşamının amacı, ölümsüzlük isteği ve eleştirdiği olgularla mücadele etmek.²²⁰ Eleştirdiği öğeleri ele alış biçimindeki halkçı ve sosyalist tavrından da anlaşılacağı üzere Nesin, Marksist bir düşüncüyü benimsemektedir. Eagleton, Marksist düşünürleri tanımlarken, eserlerini sistemle mücadele amacıyla kaleme aldıklarını ve bu yüzden akademik bir derinliğe sahip olmadıklarını belirtmektedir.²²¹ Bu durum, Nesin’in eserlerinin de toplumu yansıtmaması ve akademik olmayışıyla uyum sağlamaktadır. Hatta ateistliğine yönelik eleştirilere pasif tavır takınıp açıklama yapmaktan geri durması ve “kimse kimsenin inancına karışmasın”²²² biçimindeki tavrı, Marksist eleştiri biçiminde okumaya elverişli göstergelerdendir. Postmodern düşüncede ateist olmak, sadece Tanrı değil her türlü inanca şüphe ile yaklaşmak şeklinde açıklanmaktadır.²²³ Bu noktada da Nesin’in din eleştirileri, içinde bulunduğu toplumun dini olan İslam üzerinden gerçekleşse de onun genel anlamda bütün dinî inançlara mesafeli ve eleştirel yaklaştığı söylenebilir.

Marksizm’de sanat, bir toplumun ideolojisini de içerisinde barındırmaktadır.²²⁴ Aynı şekilde Nesin de hem toplumun sorunlarını dillendirmekte hem de kendi ideolojisini eserlerine yansıtmaktadır. Dolayısıyla sanat eseri, yazar ve okuyucu şeklinde çift yönlü ideoloji barındıran bir anlatı biçimi olmaktadır. Marksist sanat eserlerinde yazar; “gerçekliği tipler yaratarak en anlamlı biçimde yansıtır; yalnızca bireysel psikolojiyi betimlemekten

²¹⁹ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yay., 2020, s. 91.

²²⁰ Nesin, *Mum Hala*, s. 138.

²²¹ Terry Eagleton, *Marksizim ve Edebiyat Eleştirisi*, çev. Utku Özmkas, İstanbul: İletişim Yay., 2019, s. 8.

²²² Aziz Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, İstanbul: Nesin Yay., 2018 s. 214.

²²³ Terry Eagleton, *Tanrı’nın Ölümü ve Kültür*, çev. Selin Dingiloğlu, İstanbul: Yordam Yay., 2014, s. 245.

²²⁴ Eagleton, *Marksizim ve Edebiyat Eleştirisi*, s. 20.

ziyade karakterlerinde ‘tarihsel bireyselliği’ ifade eder,”²²⁵ demektirler. Nesin de derinlikli şahıs tasvirinden ziyade, karakterlerin psikolojilerini daha yüzeysel vererek olay ve anlatı odaklı bir üslup tercih etmektedir. Marksist sanatçıların, estetik değerleri ikinci plana atan eserler ortaya koyduğu iddiasının²²⁶ yanında Nesin’in eserlerinde manevi değerlere karşı da bir söylem mevcudiyetini görmek mümkündür.

Nesin ayrıca, toplumun yanlış algı ve değerlerine yönelik de eleştiriler getirmektedir. Bunlar, toplumun geneline hâkim olan ataerkil düşünceler, yanlış medeniyet algısı, birtakım gelenekler ve insan ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlardan oluşmaktadır. Doğu-Batı ve eskiyle yeni arasında kalan Türkiye toplumunun çoğunluğu, Nesin’e göre hayatın zorluklarıyla uğraşan kişilerdir. Dolayısıyla toplumsal algı ve değerlere yönelik getirilen eleştirilerde Nesin, toplumu anlama yolunda bir çaba da gösterir. Halkın yaşamdan, çalışma koşullarından ve ekonomik sıkıntılardan yakındığı birçok öyküsünde yazar, üst yapılara yönelik bir eleştiriyi de hedeflemektedir.

Nesin’in düşünce yapısı ve eserleri, hangi tür ideoloji barındırırsa barındırsın nihayetinde çağdaş eserler arasındadır. Bu bağlamda Attila İlhan, çağdaş romanın gerçekçi ve toplumsal olması gerektiğini iddia ederek bunun ancak topluma bütüncül bakmakla mümkün olabileceğini savunmaktadır.²²⁷ Nesin de kendince gerçekçidir; ancak topluma bütüncül bakmak yerine, toplumun dinî anlamda eleştirdiği yönlerini daha fazla ele almayı tercih etmektedir. Çünkü ona göre din, ilerlemeye ve gelişmeye engel olmaktadır. Bu nedenle Nesin için çağdaşlık, her zaman müspet bir anlam taşımaktadır. Nesin’le aynı dönemi paylaşan önemli düşünürlerden Meriç ise onun aksine, çağa ayak uydurmanın Avrupalılaşarak manevi değerleri yok saymak olduğunu ironik bir şekilde ifade etmektedir:

Çağdaşlaşmayla Batılılaşma arasındaki fark ne demek? Batılılaşma miti eskiyince, yeni bir yalan çıktı sahneye, daha doğrusu aynı nazenin taze bir makyajla arz-ı endam etti: Çağdaşlaşma. İntelijansiyamızın uğrunda şampanya şişeleri patlattığı bu ihtiyar kahpe, Tanzimat’tan beri tanıdığımız Batı’nın son tecellisi. Çağdaşlaşmak, elbette ki Avrupalılaşmaktır. Avrupalılaşmak, yani yok olmak. Avrupa bizi çağdaş ilan etti.²²⁸

Meriç’in sözlerinden Avrupalı, Batılı ve çağdaş kavramlarının bilinçli şekilde birbiri yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ona göre bu süreç, Türkiye’nin tarihi, kültürel ve manevi kodlarını unutturmaktadır. Bu işleyiş biçiminde tarih, metne ideolojik olarak belirlenen ve

²²⁵ Eagleton, *Marksizim ve Edebiyat Eleştirisi*, 2019, s. 60.

²²⁶ Eagleton, *Eleştiri ve İdeoloji*, s. 9.

²²⁷ Attila İlhan, *Hangi Sol*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2020, s. 272.

²²⁸ Meriç, *Umrandan Uygurlığa*, s. 25

çarpıtılan bir mevcudiyet biçiminde girmektedir.²²⁹ Nesin, Osmanlının son, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yaşadığından, kurmaca eserleri tarihi verileri bazen olduğu gibi bazen de çarpıtarak vermektedir. Buna rağmen kendisinin toplumsal değişimler konusunda oldukça fazla tecrübe taşıdığı gerçeği, eserlerinin malzeme açısından zenginliğini sağlamaktadır.

Ayrıca Cumhuriyet sonrası romanlarda, dinî öğelerin ve din adamlarının olumsuz resmedilmesiyle, din karşıtı algı desteklenmeye çalışılmıştır. Moran'ın ifadeleri, o dönem romanlarındaki din ve din adamının işleniş biçimini açıklamaktadır:

Cumhuriyet döneminde kaleme alınmış birçok romanda dine ve din adamlarına olumsuz bir tutum olduğu görülür. Kamusal alanda dini kimlikle görünen insanların gerçekte bu görüntünün aksine bir kişilikte ve şaşırtacak kadar düşük karakterde ilişkiler ağı içinde oldukları gösterilmeye çalışılır. Bu türden insanların gerçek kimliklerini ortaya çıkarmak, onları topluma bu yüzleri ile göstermek, yazarları harekete geçiren temel görev dürtüsü gibi görünmektedir.²³⁰

Aynı dönem yazarlarından olan Nesin de dini temsil eden erkek karakterleri çoğunlukla olumsuz özelliklerde tasvir etmektedir.²³¹ Bu yönüyle Nesin'in, okuyucuda din ve din adamına dair menfi bir algı oluşturduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Nesin öykülerinde, toplum yapısında meydana gelen tüm çarpık oluşumları ele almaktadır. Kişinin ve kişiden yola çıkarak toplumun olumlu bir kanalda değişiminden yana olan yazar, öykülerinin tamamında bu değişimi olumsuz yöndeki tetikleyici konuları eleştirel bir yöntemle işlemektedir. Nesin, bu eleştirileri dile getirirken neredeyse tamamında mizahı kullandığı ve gerçekleri bu dille anlatmayı amaç edindiğini ifade etmektedir.²³² Mizahî dil, din eleştirisi noktasında fazlaca tercih edilen yöntemler arasında yer almaktadır. Bu nedenle çalışmada mizahın ne olduğuna ve eleştiride nasıl kullanıldığına da değinmek gerekmektedir.

1.5.2. Mizahi Dille Eleştiri ve Din Eleştirisi

Gülmece²³³ olarak da bilinen mizah, sanatta kullanıldığında muhatabını güldüren eserleri ifade etmektedir. Şaka, latife, eğlence ve nükte gibi anlamlarla benzese de mizahın genellikle muhatabını güldürürken düşündüren bir özelliğe sahip olduğu dile getirilmektedir.²³⁴ Mizah, yaşanan olaylardan yola çıkarak bugünü, bazen doğrudan bazen de

²²⁹ Eagleton, *Eleştiri ve İdeoloji*, s. 82.

²³⁰ Seyit Battal Uğurlu, Selvi Demir, "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, S. 24, C. 6. s. 368.

²³¹ Aziz Nesin, *Bay Düdük*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 106

²³² Aziz Nesin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, İstanbul: Akbaba Yay., 1973, s. 30.

²³³ "Gülmece", *TDK*.

²³⁴ Nesin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, s. 15.

dolaylı bir şekilde sunan, yorumlayan, olayların farklı yanlarını gözler önüne sererek geleceğe ışık tutan bir tür şeklinde de tanımlanmaktadır.²³⁵

Nesin, mizahın birçok türünden bahsederek, en önemlisinin görevci gülmece olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bir fıkra sadece güldürmüş olsa da mizahidir, ancak bunun yanında başka bir duyguyu uyandırıyor veya bir eleştiri getiriyorsa o zaman bu fıkra, gülmekten başka bir görev edinmiştir. Görevci gülmececi bir şeye karşı olmak, onunla alay etmek ve onu çürütmek gibi amaçları vardır.²³⁶ Nesin de yazdığı yazıların neredeyse tamamını görevci gülmece usulüyle yazarak, bir yönüyle güldürürken diğer yanıla okuyucuyu başka bir duygu ve eleştiriye yönlendirdiği gözlemlenmektedir. Bu nedenle çalışmada, onun eserleri incelenirken mizahi yönün hangi anlamlara geldiğine de dikkat çekilmektedir.

Edebiyatçıların bir kısmı dilin büyüünün söz oyunlarında, esprilerde, gülmecede ve mizahta yattığını düşünmektedir. Onlara göre edebiyat, neşeli, açık saçık, esprili konuşmalardan, kısaca mizah ve gülme eyleminden doğmuştur.²³⁷ Batı'da antik çağlardan itibaren tarihlendirilen mizahın en güçlü olduğu dönemin Rönesans olduğu kabul edilmektedir. Ortaçağda daha ideolojik, radikal, özgürlükçü ve acımasız olan mizah, rönesansla birlikte evrensel bir alana doğru açılmıştır.²³⁸ Özellikle Ortaçağ gibi halk ve yönetim arasındaki problemlerin yoğun olarak yaşandığı bir süreçte nüksetmiş olması da halkın tenkitlerini dile getirme yolu olarak gülmeceyi tercih etmesinden kaynaklanmıştır.²³⁹ Mizahın radikal ve acımasız özelliği, onun eleştirideki gücünün yadsınmaz bir gerçek olduğunu göstermektedir. Gülmece üzerine yazdığı kitabında Barry Sanders (1938-), gülme eyleminin hiçbir kural tanımaya ihtiyaç duymadığı, dolayısıyla en özgür ifade biçiminin gülmece olduğunu vurgulamış, hatta mizahı, ruhun anarşizmi olarak tanımlamıştır.²⁴⁰

Mizahın tarihi tam olarak bilinemese de Türklerde gülmeceyi Osmanlı ile tarihlendirmek çalışmasının konusu ve sınırı açısından daha uygun olacaktır. Genellikle kural tanımayan mizahın, Osmanlı geleneğinde icra edilirken sınırları olduğundan bahsedilmektedir. Örneğin, hiciv gücü sınırsız olarak gözüken Karagöz'ün dahi aile kurumuna ve bazı ahlâkî değerlere saygı gösterdiği bilinmektedir. Yine de yasakların ve tabuların olduğu

²³⁵ Ferit Öngören, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*, İstanbul: İş Bankası Yay., 1983, s. 13 ve 21.

²³⁶ Nesin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, s. 37.

²³⁷ Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2001, s. 196.

²³⁸ Mikhail Bakhtin, *Karnaval'dan Romana*, çev. Sibel Irzık, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2001, s. 92.

²³⁹ John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, çev., Kubilay Aysevener ve Şenay Soyer, İstanbul: İris Yay., 1997, s.144.

²⁴⁰ Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2001, s. 27.

Doğu toplumlarında mizahın herhangi bir şikâyeti ve rahatsızlığı aktarmanın yolu olduğu ifade edilmektedir.²⁴¹

Gülmece türü, Türkiye’de meşrutiyetin ilanından sonra çoğalma imkânı bulsa da nitelik olarak gelişmesi İkinci Dünya Savaşı itibariyle olmuştur. Savaşlardan çöküntü ve fakirlikle karşı karşıya kalan Türk halkı, 1930’lu yıllar ve sonrasındaki sıkı yönetim ile baskılanmaya çalışılmış, yazarlar da buna orantılı olarak, mizahı silah gibi kullanıp eleştirilerini dile getirmişlerdir. Siyasal Türk mizahının doğuşu da bu dönemler olarak kabul edilmiştir. Nesin de bu sürecin bir mizah yazarı olarak yayınladığı, siyasal gülmece de denilen, mizah dergisi *Markopaşa*’nın ortaya çıkış sürecini anlatmaktadır:

İkinci Dünya Savaşı sonunda, savaşa girmemiş Türkiye’nin yoksulluğu, zorbacı yönetim, karaborsa zenginleri, halk kan ağlıyor. Ve dünyaya, emperyalizme karşı savaşta ilk nutku örneğini veren Türkiye, Truman doktriniyle Amerika’ya bağlanıyor. İstanbul’un işgalinde Yunan, Fransız, İngiliz bayrakları asılan Beyoğlu’nda bu kez «Welcome U.S. Navy», «Fresh Beer», «Nice Girls»²⁴² levhaları asılmıştır. İşte Markopaşa mizahı, böyle bir geçim zorluğu, baskıcı yönetim, siyasal bunalım döneminin ürünüdür.²⁴³

Nesin, çocukluğuna denk gelen dönemi, milli şuur aşılama üzere söylemlerle karşılaşp bağımsızlığı coşkuyla karşıladıklarını, ancak sonraki süreçlerde yaşanan sömürü göstergelerine tepki olarak mizaha yönelip onlara eleştiri getirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca, gülmece yeteneğinin de yine bu zor ve yokluk içinde geçirdiği yaşamından kaynaklandığını dile getirmektedir.²⁴⁴ Bir başka mizah tarihi yazarı ve karikatürist Ferit Öngören (1932-2010), mizahla hicvi ayırarak, hicvin eleştiri içermesine rağmen mizahın eski çağlarda hoşgörü ortamında geliştiğini, rönesanstan sonra yönetime karşı bir savaş verdiğini, cumhuriyet yönetimlerine geçildikten sonra ise toplumun silahı olduğunu dile getirmektedir.²⁴⁵ Savunma mekanizması olarak da tarif edilen mizah, içinde bulunan hoşnutsuzluğun dağıtılması için ortaya çıkmaktadır.²⁴⁶ Nesin, askeri okulda kendisinden büyük ve zorba öğrencilere karşı ezilmemek için kalkan olarak kullandığı esprili dilin, onda mizah yeteneğini açığa çıkaran unsurların ilki olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁷

Mekân ve zaman duygusunu her bir anlatısında hissettiren Nesin’in yazıda kışkırtıcı ve yıkıcı bir yolu seçmesinde, yaşadığı koşulların ve dünyaya bakışının etkisi kaçınılmaz olmuş,

²⁴¹ Irene Fenoglio ve François Georgeon, *Doğu’da Mizah*, çev. Ali Berkay, İstanbul: YKY Yay., 1999, s. 67.

²⁴² Tırnak işaretleri Nesin’e aittir.

²⁴³ Nesin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, s. 46.

²⁴⁴ Nesin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, s. 49; Nesin *Markopaşa*’da yazdıklarından dolayı hapis cezasına çarptırılmıştır: bkz., Nesin, *Gömüyü Arayan Adam Fotoğraflarla Aziz Nesin’in Yaşam Öyküsü*, s. 79.

²⁴⁵ Öngören, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*, s. 12-18.

²⁴⁶ Sigmund Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, İstanbul: Payel Yay., 1998, s. 263.

²⁴⁷ Nesin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, s. 55.

O gülmeyi bir duygu olarak değil, bir davranış biçimi olarak ele almıştır. Bu nedenle Nesin'in amacının yazdıklarıyla kusurları göstermek değil, bunların nedenleri üzerine düşündürmek olduğu ifade edilmektedir.²⁴⁸

Türk edebiyatında sosyal eleştiri, ilk olarak hiciv örnekleriyle ortaya çıkmıştır. İğneleyici sözler ve alaylı ifadelerle sosyal bir durumu eleştiren manzum hicivler, Divân edebiyatında daha çok kişilere yönelik eleştiri içeren bir tür olarak yaygınlık göstermiştir. Türk edebiyatında ilk önemli hiciv örneği 15. yüzyılda yaşayan Şeyhi'nin, *Harnâme*²⁴⁹ adlı eseri olarak kabul edilmektedir.²⁵⁰

Özellikle Türkiye'de halk tarafından sıkı takip edilen yazılı mizahın topluma önemli etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Görevci mizah yazarı ise toplumu eğitmek amacıyla yazdığından, mizahın söyleyenden daha çok dinleyendeki etkisi üzerinde durulmuştur.²⁵¹ Mizahçının yazdıkları edebi olmasına rağmen o, daha çok bir ahlakçı gibi davranmaktadır.²⁵² Bu nedenle mizah yazarlarının eserlerinde hem felsefi meselelere kapı aralayan söylemler, hem de gülmeceyle düzeltmek istediği problemler yer almaktadır.

Tümüyle olmasa bile mizahtaki toplumu ıslah etme gayesi, diğer edebi sanatlarla göre daha fazla gözlemlenmektedir. Bu nedenle Nesin'in asıl gayesinin mizah yapmak değil, mizahla topluma yön vermek istediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Onun mizahı en çok kullandığı yöntem, mizahla bir eleştiri dili geliştiriyor olmasıdır. Çalışmada, konu ve sınırlar gereği Nesin'in daha çok dine dair mizahî dil ile eleştirileri incelenmektedir.

Mizah, herhangi bir probleme karşı onu ıslah etmek üzere ortaya çıkan, içerisinde eleştiri barındıran, insanları bir yandan güldürürken bir yandan da düşündüren edebi yöntem olarak tanımlanmaktadır. Mizahın bir sorunla başa çıkma, iletişimi kolaylaştırma ve eleştiri olarak üç farklı psikososyal yönü olduğu ifade edilmektedir.²⁵³ Nesin'in neredeyse bütün eserlerinde kullandığı ise eleştirel olan mizah türüdür. Bu mizahın dine dair olanlarına geçmeden önce din ve mizah ilişkisine değinmek yerinde olacaktır.

Mizaha eleştiri konusu olanlar, genellikle gelenekteki insanı sınırlandıran unsurlarla yönetim ve iktidarın adaletsizliği olarak sınıflandırılmıştır.²⁵⁴ Toplumsal normlara karşı çıkma noktasında da kullanılan mizah, eleştiriye kapatılan ve kutsanan konuları eleştirmenin de bir

²⁴⁸ Nesin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, s. 35.

²⁴⁹ Şeyhî, *Harnâme*, haz. Mehmet Özdemir, İstanbul: Kapı Yay., 2011.

²⁵⁰ Zülküf Kılıç, "Türk Divan Şiirinde Sosyal Eleştiri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ, 2008, s. 11.

²⁵¹ Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 176.

²⁵² Henry Bergson, *Gülme*, çev., Devrim Çetinkasap, İstanbul: İş Bankası Yay., 2014, s. 83.

²⁵³ Yusuf Emre, *Din ve Mizah*, Ankara: Eski Yeni Yay., 2020, s. 77.

²⁵⁴ Asım Avcı, "Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece", *Birikim Dergisi*, 2003, S. 166, 80.

yolu olarak kullanılmaktadır.²⁵⁵ Ayrıca bu kullanımın gülmece olarak bilinmesine rağmen oldukça sert ve yıkıcı yönleri sahip olduğu ifade edilmektedir. Mizahın bir yönüyle kural tanımazlığı, onun eleştirideki yıkıcı gücünü de desteklemektedir.²⁵⁶ Bunun yanı sıra halkın umudu formunu da taşımaya devam etmektedir. Katı yönetime karşı direnç sağlayamayan halk, mizah ile daha mutlu ve adil bir gelecek umudunu canlı tutmayı da hedeflemektedir.²⁵⁷

Modernleşmenin yol açtığı yenilikler de gülmece konularının başında gelmektedir. Modernliğin gelenekle çatıştığı noktalar, modern araç ve aletlerin kullanımından kaynaklı aksaklıklar ve cehalet, bugün dahi mizah basınının temel konuları arasında yer almaktadır. Mizah yazarlarının edebi eserlerde gülünç karakterler yaratması da mizahın bir başka yönü olarak bilinmektedir.²⁵⁸ Toplumsal bir anlamı olan, özellikle topluma uyum sağlayamamış şahsın göstergelerinden oluşan mizahın altındaki sebebi açığa çıkarmanın yöntemlerinden birinin, gülünç karakter ve söylemlerinin analiz edilmesidir. Nesin'in bu tür mevzuları mizahla anlattığı ve dolayısıyla tenkit ettiği görülmektedir.²⁵⁹ Nesin'in hem geleneğe hem de yönetime dair eleştirilerinden dinle bağlantılı olanlar araştırmanın asıl konusunu oluşturmaktadır. Toplamların vazgeçilmez unsurlarından olan din, insanların hallerine yönelik getirdiği sınırlandırmalara gülmeyi de eklemiştir. Özellikle İslam dininin, gülmeceyi müsbet bulmasına rağmen alaycı ve yıkıcı mizah yerine olumlu ve yapıcı mizahı tavsiye ettiği ifade edilmektedir.²⁶⁰

Nesin'in benimsediği biçim olan, siyasi eleştirilerin yer aldığı mizahi dergiler,²⁶¹ Türkiye'de ilk olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde Jön Türkler tarafından çıkarılmıştır.²⁶² Bu siyasi eleştiriler, çağdaşlaşmanın etkisiyle ortaya çıkarak, dinsel düşüncenin toplumların gelişmesine engel olduğu iddiasıyla, çoğunlukla dini gösterge ve dindar yöneticilere yönelik sürdürülmüştür. Din eleştirisi, Türkiye'de İslam eleştirisi anlamına gelmekte, bu süreç İslam'a dair eleştirilerin mizahta yer almaya başladığı 1900'lü yıllardan günümüze değin devam etmektedir.²⁶³ Nesin de bu geleneği devam ettirmekte, aslında dinlere genel bir eleştirisi olsa da Türkiye'yi esas alarak yazdığı metinlerde bunu, İslam dini üzerinden işlemektedir.

²⁵⁵ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, s. 144.

²⁵⁶ Charles Baudelaire, *Gülmeyi Özü*, çev. İrfan Yalçın, İstanbul: İris Yay., 1997, s. 11.

²⁵⁷ Bakhtin, *Karnavalın Romana*, s. 101.

²⁵⁸ Bergson, *Gülme*, s. 87.

²⁵⁹ Nesin, *Merhaba*, s. 75. Ayrıca bkz.: Aziz Nesin, *Nutuk Makinesi*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 124.

²⁶⁰ Emre, *Din ve Mizah*, s. 107.

²⁶¹ *Beberuhi* (1898), *Boşboğaz ile Güllabi* (1908), *Adl ve İhsan* (1911), *Ayine* (1921), *Akbaba* (1922), *Aydede* (1922).

²⁶² Öngören, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*, s. 16.

²⁶³ Nurdan Akıner ve Mustafa Sami Mencet, "Türkiye'de İslamofobi: Mizah Dergilerinde İslam'ın Temsili", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2016, C. 11, S. 2, s. 175.

Mizahın dinde kullanımı, dinin bizatihi kendisine değil göstergelerine yönelik gerçekleşmektedir. Bu nedenle mizahi anlatımda daha çok dinî anlayış ve davranışlardaki absürtlükler konu edinilmektedir.²⁶⁴ Dinî temaların mizah malzemesi haline gelmesinde onun siyasi, ahlaki ve ideolojik iktidar olma özellikleri de yer almaktadır.²⁶⁵ Nesin'in, asıl eleştiri noktasını oluşturan ve ona göre dinî sömürü olan bu durumda hedef alınanlar, genellikle din adamları ve batıl inançlar olmuştur. Mizahi din eleştirileri, dindarların yanlışlıklarını düzeltmek ve dinlerle alay etmek odaklı iki farklı biçimde yapılmaktadır. Alaycı dinî mizah olarak da tanımlanan bu türde yazarlar, kabul görmüş dinî unsurları aşağılayarak dini değersizleştirme girişiminde bulunmaktadırlar. Dindarları kızdıran ve çoğu kez problem yaratan bu durum, mizahın sınırlarının belirlenmesini gündeme getirmektedir.²⁶⁶

Mizahın müstehcen, sınırsız, saldırgan içerikler taşıyor olması, bazı dinî anlamları çarpıtarak kullanması, dindarların mizaha karşı genellikle temkinli davranmasını gerektirmiştir. Bunun aksine, olumlu mizah olarak ifade edilen mizahın sosyal ilişkileri geliştirme yönünün dinle örtüştüğü görülmüştür.²⁶⁷ Nesin eserlerinde, dinî kavramlar kullanarak müstehcen anlatılarda bulunduğu dindarlara yönelik sınırsız bir mizah kullanmasının yanında ahlaki davranışların teşvik edilmesi adına olumlu mizahı da kullanmaktadır. Çalışmada, onun ahlaka dair olumlu mizahi söylemleri ele alınsa da çoğunlukla din ve dindarlara yönelik olumsuz olanlara yoğunlaşmıştır.

Araştırmanın birinci bölümü tarihsel altyapı ve kavramsal çerçeveyi ele alan iki ana başlıktan oluşmaktadır. Nesin'in eserlerindeki eleştirilerde, çağdaşlaşma etkisi görüldüğünden ve kendisi de Türkiye'nin çağdaşlaşma süreçlerinde yetiştiğinden, tarihsel altyapıda Türkiye'nin çağdaşlaşma serüvenine değinilmiştir. Bu süreç, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlasa da hem çalışmanın sınırları hem de Nesin'in yaşadığı yıllar gereği araştırmada Cumhuriyet'in ilanından sonraki döneme odaklanılmıştır. Çağdaşlaşmak, birçok reform ve akımı beraberinde getirmiştir. Araştırmada, bunlardan hem dini göstergelere yönelik olduğu düşünülen hem de Nesin'le ilişkilendirilen Türkçülük, İslamcılık, Türkiye düşüncesinin oluşmasında etkisi olan pozitivizm ve Sosyal Darwinizm, din ve toplumun çatışmasına sebep olan Batıcılık, laiklik akımları; dinî yayın, mekân ve kıyafetlere dair yaptırımla eğitimdeki düzenlemeler ve harf inkılabı başlıkları tercih edilmiştir. Son olarak Nesin'in hayatı ve

²⁶⁴ Simon Critchley, *Mizah Üzerine*, çev. Seyran Sam, İstanbul: Monokl Yay., 2020, s. 100.

²⁶⁵ Emre, *Din ve Mizah*, s. 109.

²⁶⁶ Hans Geybels, "The Redemptive Power of Humour in Religion, Humour and Religion", *Challenges and Ambiguities*, ed., Hans Geybels and Walter Van Herck, 2011, s. 13.

²⁶⁷ Margaret Semrud-Clikeman ve Kimberly Glass, "Topical Review Article The Relation of Humor and Child Development: Social, Adaptive, and Emotional Aspects", *Journal of Child Neurology*, 2010, 25(10), s. 1253.

düşünce yapısının da hem yaşadığı hem de beslendiği kaynak gereği tarihsel altyapıda verilmesi uygun görülmüştür.

Kavramsal çerçevede ise Nesin'in eserlerini inceleme yöntemi olan söylem analiziyle, onun en çok kullandığı mizahi dile dair bilgi verilmiştir. İkinci ve Üçüncü bölümde ise bu altyapı ve kavramlarla Nesin'in eserlerinde kaleme aldığı dine dair söylem ve eleştiriler, din felsefesinin konuları çerçevesinde tahlil edilmektedir.



İKİNCİ BÖLÜM

AZİZ NESİN'DE DİNİ SÖYLEMDEN KAYNAKLANAN ELEŞTİRİLER

Çalışmada Nesin'in, tenkitleri söylem analizi yöntemiyle ele alınarak din ve Tanrı kavramları olarak iki ana bölümde incelenmektedir. Bu bölümde dinî söylemden kaynaklanan eleştiriler üzerinde durulmaktadır. Söylem, dilin sözlü ve yazılı aktif kullanımıyken dinî söylem, bu kullanımın inanca dair ifadeler içermesidir.²⁶⁸ Araştırmada dini söylem içerisinde, dindar halkın Nesin'in eserlerinde ele alınış biçimlerine, onlara yönelik geleneksel din eleştirisine değinilmektedir. Onun tenkit ettiği noktalardan bir diğeri ise dinî otoritedir. Nesin, dinin üstyapı tarafından halkı baskılama aracı olarak işlev görmesinden dolayı bu liderlerin vasıflarını genellikle olumsuz belirlemiştir. İslam dinine yönelik yaygın eleştirilerden biri olan çok evlilik, kadının toplumdaki statüsü gibi konular, ahlak, din-bilim çatışması ve din-siyaset ilişkisi de yine bu bölümde ele alınmaktadır.

Herhangi bir dine inanmadığını vurgulayan Nesin'in yazın hayatı boyunca sol cemahta yer alarak Karl Marx'ın (1818-1883) fikirlerini tasvip ettiği bilinmektedir.²⁶⁹ Sık sık Rusya'da kalan Nazım Hikmet'i (1902-1963) ziyaret edip toplantılar düzenlemeleri ve komünizmin sosyal devletlerin kurulmasında büyük rolü olduğunu söyleyip desteklemesi, onun komünizme olan yakınlığını göstermektedir.²⁷⁰ Marx da bu noktada, Nesin'in etkilendiği isimler arasında yer almaktadır. O ayrıca, Marx öğretisinin okullarda verilmesini tavsiye etmektedir.²⁷¹ Nesin, metafizik konulara karşı Marksist ve ateist bir çizgide durmaktadır. Bu nedenle Nesin'in kendi inancı ve eserlerinde halkın benimsediği İslam dinine dair eleştirileri

²⁶⁸ Ahmet Cevizci, "Söylem", *Büyük Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Say Yay., 2020, s. 1746.

²⁶⁹ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 341.

²⁷⁰ Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 25.

²⁷¹ Nesin, *Ah Biz Ödlek Aydınlar*, s. 131.

çoğunlukla Marksist söylem üzerinden değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Marx'ın inanca dair düşünceleriyle giriş yapmak, konuyu anlamak açısından uygun görülmektedir.

Yahudi bir aileden gelen Marx, gençlik çağında ateizmi benimsemiş bir düşünürdür.²⁷² İlk dönem eserlerinde din, bir ideoloji şeklinde yer almasına rağmen olgunluk eserlerinde ideoloji kavramı dini de içine aldığından din kavramına ayrıca ihtiyaç duymamıştır.²⁷³ Marx'ın ateist bakış açısı din hakkında şu genellemelere dayanmaktadır:

Din, insanî bir üründür; ancak 'dini yapan insan' soyut bir varlık değil devletle ilişki içinde olan toplumsal insandır. Devlet ve toplum, din aracılığıyla gerçekliği tersine çevirir, ancak din, sadece devlet var olsun diye var olmamıştır. Din, aynı zamanda, halkın mantığı; onun onur, coşku, ahlâk, teselli ve onanma arayışının evrensel bir tezahürüdür.²⁷⁴

Bu bağlamda Marx, dinin bir yanılsama dahi olsa toplum nezdinde yapıcı yönleri olduğunu ifade etmektedir. Ancak o, bunların aldatıcı ve sahte olduğunu düşündüğünden din mefhumunun ortadan kaldırılması gerektiğini iddia etmektedir.²⁷⁵ Marx'a göre din, eğer insanın bilgisizliğinden kaynaklanıyorsa, bilimin gelişmesiyle; ideolojik bir inançtan kaynaklanıyorsa, sosyalizmin kurulmasıyla son bulacaktır.²⁷⁶ Bu yönüyle Nesin'in fikirleri Marx'la örtüşmekte, her ikisi de dinin insanın gelişimini engellediğini ve özellikle bilimsel gelişme sağlandıkça dine olan ihtiyacın kalmayacağını savunmaktadır.²⁷⁷

Nesin, Marx gibi dinin ideolojik tanımlamalarına veya Tanrı'nın yokluğuna dair delillere başvurmayarak; 'Benim inancım kimseyi ilgilendirmez' sözleriyle "pasif"²⁷⁸ şekilde de ifade edilen "negatif ateist"²⁷⁹ safında durmayı tercih etmektedir:

Bana cin, peri ve şeytanın Kur'an'da yazılı olduğunu bu nedenle inanılması gerektiğini söyleyebilirsiniz. Evet Kur'an'da var. Kimsenin inancına karışmıyorum, kimsenin de benim inancıma karışmasını istemiyorum. Yazılı olduğu anlamda cinin, perinin, şeytanın var olduğuna inanmıyorum. İnanmak inananların nasıl hakkıysa, inanmamak da inanmayanların hakkıdır.²⁸⁰

Nesin, dinî düşüncesi hakkındaki konuşmalarında özgürlüğün esas olduğunu dile getirerek Kur'an'ın ve İslam'ın kendisi için bağlayıcı olmadığını ifade etmektedir. Ona göre dinler, insanların cevap bulamadığı olaylar karşısında uydurdıkları bir olgudur. Bu bağlamda Nesin,

²⁷² Shlomo Avineri, *Karl Marx Philosophy and Revolution*, United States Yale University Press, 2019, s. 11.

²⁷³ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Din Üzerine*, çev. Kaya Güvenç, Ankara: Sol Yay., 2013, s. 30.

²⁷⁴ Marx ve Engels, *Din Üzerine*, s. 210.

²⁷⁵ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Selim Belli, Ankara: Sol yay, 2010, s. 22.

²⁷⁶ Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 32.

²⁷⁷ Nesin, *Mum Hala*, s. 635.

²⁷⁸ Hakan Hemşinli, "Ateizm", ed. Rıfat Atay, *Din Felsefesi*, ed. Rıfat Atay, İstanbul: Lisans Yay., 2019, s. 179.

²⁷⁹ "Negative Atheism", <https://plato.stanford.edu/entries/atheism-agnosticism/#Bib>, e-kitap, (06.12.2024).

²⁸⁰ Aziz Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 51.

çoğu ateist düşünür²⁸¹ gibi ‘din nedir’ sorusuna; ‘insanların acizliğinden ortaya çıkan unsur’ şeklinde cevap vermektedir:

Belirsiz başlangıcından günümüze dek ele alacak olursak din, insanların nedenlerini bulamadıkları için açıklayıp anlayamadıkları doğasal, toplumsal, bireysel olaylar karşısında, akılla çözemedikleri bütün olayları yaratan, yapan, var eden üstün bir istence ve yücelik kavramına inanmaları ve bu inanın kuralları toplamıdır. Bu tanıma göre din, insanın yetersizliğinden, aczinden umarsızlığından doğmaktadır.²⁸²

Nesin’in din tanımı, dinin daha çok işlevselliği üzerinedir. Ona göre dinler, insanları ahlaksızlıklardan ve kötülüklerden arındırma kurumu olarak kabul görülebilir. Hayatları boyunca suçlu olan insanların yaşlandıklarında dine sarılmalarının altında yatan sebebin de dinin arındırma işlevi olduğunu iddia etmektedir.²⁸³

Marx’ı takiben Türk sosyolog Şerif Mardin de dinin bütünleyici yönünün çok güçlü olduğunu ifade etmektedir. “Konukseverlik, eş dostla iyi geçinme, dinsel bayramlarda başkalarının yaptıkları kötülükleri bağışlama, sert ilişkiler kurmamaya çalışmak, bütün bunlar, İslami inancın tam anlamıyla ideolojik yönünü oluşturan ümmet hissinin telkin ettiği hareketlerdir.”²⁸⁴ Ancak Nesin, sosyal yapıdaki iyi davranışların temelinde yatan dini, yalnızca bireysel inanma ihtiyacına indirgeyerek onun, onarıcı ve tamamlayıcı yönünü çoğu kez göz ardı etmektedir. Nesin’in din tasavvuruna dair daha fazla bilgi edinmek için çalışmada onun hayatına ve eserlerine yönelinmektedir.

2.1. Nesin’in Eserlerinde Din Eleştirisinin İzleri

Dini söylem, Nesin’de genellikle dine muhalif biçimde, özellikle İslam inancına sahip kişilerin tutum ve davranışlarının eleştirilmesi şeklinde açığa çıkmaktadır. Nesin’in din tasavvuru ve eleştirileri fikrî eserlerinde doğrudan, kurgu eserlerinde ise karakterler aracılığıyla işlendiğinden bunların ayrı ayrı incelenmesi uygun görülmüştür. Öncelikle, Nesin’in fikrî eserlerinden günlük-anı, mektup, röportaj ve denemelerindeki eleştiriler, sonrasında ise edebi eserlerinden roman, hikâye ve tiyatro yapıtlarındaki dinî söylemler incelenmiştir. Nesin’in şiirlerinde farklı bir din tasavvuru olmamasına rağmen, sembolik dilden dolayı şiirler, ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Bu sayede Nesin’in dine dair düşüncelerinin daha geniş çerçevede anlaşılması amaçlanmaktadır.

²⁸¹ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Niyazi Berkes, İstanbul: Cumhuriyet Klasikleri, 1941, s. 31; Marx ve Engels, *Din Üzerine*, s. 63; John Gray, *Seven Thypes Of Ateism*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018, s. 7.

²⁸² Aziz Nesin, *Okuma Güncesi*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 500. Nesinin bu okuması, Freud’un din tanımının izlerini taşımaktadır. Geniş bilgi için bkz., Freud, *Totem ve Tabu*, s. 72.

²⁸³ Nesin, *Mum Hala*, s. 642.

²⁸⁴ Mardin, *Din ve İdeoloji*, s. 86.

2.1.1. Fikrî Eserlerinde Din Tasavvuru ve Eleştirisi

Nesin'in ele aldığı konular ve değindiği gerçekler hep bir sorunsalın yansımasıdır. Buradan doğan çatışmalarla ve çelişkiler onun gülmecesinin de kaynağını oluşturmaktadır. Nesin, yaşadığı ortam nedeniyle eserlerinde genellikle din olarak İslam'a yönelik eleştirilere yer verse de o, bütün dinlere karşı aynı mesafede durmaktadır. Bu nedenle çalışmada, İslam dini özelindeki eleştirilerin geneli kapsadığı gerekçesiyle başlık bu şekilde verilmiştir. Fikrî eserlerine onun günlüklerinden başladığından, ilk etapta kronolojik bir çizgi de takip edilmiş olacaktır. Nesin'deki dinî söylemlerin incelenmesinde, fikrî eserlerinden önce güncelerinden başlanmış, sonrasında ise mektupları, röportajları ve denemeleriyle devam edilmiştir. Nadiren de olsa konu bütünlüğü gereği bu takipte kitaplarda karışık bir çizgi de takip edilmiştir.

Nesin, iki bölümden oluşan güncesinin ilk bölümünde olayları olduğu gibi anlatırken ikinci bölümde, hatıralarına yorumlarını da katmaktadır. Bunun yanı sıra ilk bölümle arasında neredeyse otuz sene olması, orada yazılanları unutmasına, bu nedenle son bölümde birçok tekrarın oluşmasına da sebep olmuştur. Nesin kitapta, halka borcunun olduğunu söyleyen Nesin'den, halkın yüzde altmışı aptaldır diyen bir Nesin'e geldiğini itiraf etmektedir. Bu dönüşümün halkın bağnaz inançlara sahip olmasından, tarihi sanat eserlerini yağmalamasına kadar birçok sebebi bulunduğunu da dile getirmektedir.²⁸⁵

Çalışmada, ilk olarak Nesin'in çocukluğu, aile yapısı ve gençliğinin onun din tasavvurunun oluşumundaki etkileri ele alınmıştır. Nesin'in doğduğu ev, geleneksel din anlayışına sahip ebeveynlerden oluşmaktadır. Hatta onun asıl adının oluşturulması dahi dinî temellere dayandırılmaktadır. Nesin, Çanakkale Savaşı'nın en kızgın zamanında doğduğundan, Allah yardım etsin ve savaş kazanılsın diye adını Nusret koyduklarını ifade etmektedir.²⁸⁶ Buna dedesinin adı Mehmet de eklenince tam ismi olan Mehmet Nusret adını almış olur. Gazetelere yazdığı yazılarda babasının adından esinlenerek Abdülaziz' in "Aziz" kısmını kullanan Nesin'in ismi, yayın camiasının Aziz adını kullanmasıyla Aziz Nesin şeklinde kalmıştır.²⁸⁷

Nesin, Müslüman bir ailede dini bütün yetiştirilmeye çalışılmıştır. Küçükken kendi kendine kaldığında Müslüman olduğu için şükrettiğini şöyle ifade etmektedir: "İyi ki Müslüman ana-babadan doğmuşum. İyi ki Müslümanım... Çok şükür Allah'ıma, beni Müslüman ana-babanın çocuğu olarak yaratmış da Müslüman olmuşum. Ya Hristiyan olarak

²⁸⁵ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 661.

²⁸⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 48.

²⁸⁷ Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 291.

yaratmış olsaydı, o zaman cennete gidemeyecektim, cehennemde cayır cayır yanacaktım.”²⁸⁸ O yaştaki verilen İslam bilincini, ergenlik dönemiyle beraber sorgulayıp eleştirmiş, sonrasında ise bu öğretiyi tümünden reddetmiştir. Hristiyanların toptan cehennemlik olduğu hakkındaki yaygın iddia, tartışma konusu olsa da²⁸⁹ İslam’ın diğer dinler hakkındaki geleneksel öğretisi Nesin’in anlatısını desteklemektedir.²⁹⁰ Nitekim Nesin de olgunluk çağına verdiği eserlerde, haksızlık eden bir Müslümanın cennete, ahlaken iyi olan bir Hristiyan’ın cehenneme gideceğini aklının almadığını ifade etmektedir.²⁹¹

Nesin’in ortalama 3 yaşlarındayken evlerinde çıkan yangından annesinin kurtardıklarını “*Kur’an, Dikiş Makinesi ve Oturak*” isimli anısında konu edinmektedir:

Annem uyandırdı. Sarı topuzlu pirinç karyolanın başucunda, duvarda asılı, içinde Kur’an bulunan sim işlemeli mavi atlas keseyi aldı, öpüp başına koydu. Sonra o keseyi boynuma geçirdi. Kız kardeşimi de salıncaktan kaptı... Onsekiz yaşındaki annemin o yangından kurtarabildiği, iki çocuğuyla Kur’an, dikiş makinesi, bir de oturaktı.²⁹²

Nesin’in kendi hayatına dair hatırladığı en eski olayda, *Kur’an-ı Kerim*’in yangından kurtarılması yer almaktadır. Yangın sırasında dahi *Kur’an*’ı öpüp başa koymak, onun en önemli kutsallardan olduğunu göstermektedir.

“Seni Sokakta Bulduk” anısında Nesin, yine çocukluğundaki dinî olgulardan hatırladığı Ramazan ayında aile arasındaki şakalaşmaları anlatmaktadır:

Ramazan... Yoksul evlerinde bile geçim sıkıntısının belli edilmediği aydır. İftar soframızda annemin yaptığı iki türlü reçel ile peynir, zeytin, pide. Babam, iftar topu patlayınca, iftarlıklardan iki lokma alır, sonra hemen cigaraya sarılır. Cigarasını içtikten sonra akşam namazını kılar, sonra yeniden oturur sofraya.²⁹³

Nesin, Ramazan ayının ve iftarın İslam geleneklerine göre ifa edildiği bir ailede büyümüştür. Akşam namazını erkenden kıldıktan sonra yemeğe devam etmek Hz. Muhammed’in sünnetlerindendir²⁹⁴ ve Nesin’in babası da bu sünnete titizlikle riayet etmektedir

Nesin, hafızlığına dair bilgileri, “Kavga Eğitimi” öyküsünde vermektedir. Nesin, ilk kavgasını yapıp eve gelince annesinin kızgın haliyle karşılaşmıştır. Sonra, odasına çekilerek

²⁸⁸ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 210

²⁸⁹ Süleyman Ateş, *Kur’an-ı Kerim’in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982, c.1, s. 412.

²⁹⁰ Mustafa Çakmak, “Dinlerin Çeşitliliği Sorunu”, *Din Felsefesi*, ed. Rıfat Atay, İstanbul: Lisans Yay., 2019, ss. 33.

²⁹¹ Nesin, *Bay Düdük*, s. 109.

²⁹² Nesin, *Ben de Çocuktum*, s. 10. Nesin’in annesinin yangından kurtardığı dikiş makinesi ve Kur’an’ı Kerim Nesin Vakfı’nda muhafaza edilmektedir.

²⁹³ Nesin, *Ben de Çocuktum*, s. 40.

²⁹⁴ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdî (275/888), Sünen, “Savm”, 8, I-V, thk. İzzet ubeydu'd-De'as ve adil es-Seyyid, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1997.

hafızlık derslerine devam eder: “Odaya gidiyorum süzülerek. Elime Kur’an’ı alıyorum, bağdaş kuruyorum, başımı öne arkaya sallayarak Kur’an okuyorum.”²⁹⁵ Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Nesin, çocuk yaştan itibaren *Kur’an*’la hemhal olarak, annesinin sinirinden kaçmak için bile *Kur’an* çalışmaya yönelmektedir. O çocukluğundaki dinî öğretileri anlatırken bir tenkitte bulunmaz ancak ileri yaşlarında aydınlanma olarak tarif ettiği Tanrı’yı reddinin gecikmesini, ailesinin onu dindar olarak yetiştirmesine bağlamaktadır.²⁹⁶

Nesin, babasının kimi zaman dine dayandırdığı katı ikazlarıyla da karşılaşmıştır. “Sofra Örtüsünü Silerken” isimli anısında, dışarda top oynayan Nesin’i, futbol konusunda uyarmaktadır:

Oğlum dedi, top oynamayacaksın. Zıp zıp oynamayacaksın. Yezitler, hazreti Ali efendimizi şehit edip, gövdesinden ayırdıkları mübarek başını ayaklarıyla vurarak birbirlerine atmışlar. Ayak topu oradan kalmıştır. Parmaklarını da kesip mile oynamışlar. Top ve mile oyunu günahtır. Oyun da ne oluyor. Otur derslerine çalış, unuttuğun sureleri ezberle.²⁹⁷

İlk defa top ve bilye oynayan Nesin, babasının bu tepkisinden sonra bir daha oynamamıştır. Geleneksel anlatılarda yer alan olayın, Evliya Çelebi tarafından Kerbela vakasına dayandırıldığı bilinmektedir.²⁹⁸ Ancak gerçekliği tartışma konusu olmasına rağmen, özellikle Kerbela hassasiyetinin yaşandığı bölgelerde böylesi tutum sergileyenlerin hala mevcudiyetini görmek mümkündür.²⁹⁹ Nesin’in çocukluk dönemlerindeki geleneksel din anlayışında bu gibi inanışlar epey yaygın olduğu için muhafazakâr ailelerin çoğu, çocuklarına top ve bilye oynamayı yasaklamışlardır. Nesin, anılarını derlediği *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez* eserinde de mezkûr hikâyeyi anlatmaktadır.³⁰⁰ Nesin, bu gibi yasaklardan dolayı çocukluğunu hiç yaşayamadığını ifade ederek, çocuklarını serbest yetiştirmek için elinden geleni yapmıştır. Ancak o da her baba gibi kılık-kıyafet ve eğitim vb. konularda çocuklarına karışmadan edememiştir.³⁰¹

Nesin’e göre annesi, babasının katı dindarlığı yüzünden hem peçe takmak hem de eve kapanmak zorunda kalmış ve bu sebeple hiçbir sanatsal faaliyete iştirak edememiştir: “Bir resmin bile yok bende, fotoğraf çektirmek günahtı ne sinema seyrettin ne tiyatro.”³⁰² Şiirinde

²⁹⁵ Nesin, *Ben de Çocuktum*, s. 67.

²⁹⁶ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 1070.

²⁹⁷ Nesin, *Ben de Çocuktum*, s. 90.

²⁹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz., Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY., 2010, s. 173.

²⁹⁹ Doğulu bir aile büyüdüğüm için dedemin de bu tür ikazlarının olduğunu hatırlarım.

³⁰⁰ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 80.

³⁰¹ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 659. Nesin, oğlu Ali’nin bol paça pantolonuna, uzun saçlarına ve sigara içmesine sıklıkla ihtarda bulunduğu mektuplar yazmıştır.

³⁰² Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 9.

ifade edildiği gibi, Nesin'in babasına göre bunların hepsi günah ve saçmadır.³⁰³ Bu bilgi altyapısıyla Nesin, dinin birçok sanatsal, kültürel ve bilimsel faaliyete 'günah' kabulüyle karşı durduğu gerekçesiyle, Müslümanların bu alanlarda inançlarından dolayı gelişemediklerini düşünmektedir. İslamiyet'in sanatın temsiliyet boyutuna mesafeli yaklaştığı bilinmekle beraber bu durumun Müslümanlarda sanattan geri kalmanın aksine kendi sanatlarını üretip geliştirmeye yönlendirdiği iddia edilerek hat, tezhip, minyatür gibi sanat dalları örnek verilmektedir.³⁰⁴ Temsiliyetin ayetlerle herhangi bir sınırlaması olmamasına rağmen, Hz. Muhammed'in putlaştırılmasından korktuğu için resim yapılmasına müsaade etmediği bilinmektedir.³⁰⁵ Bu durum, Müslümanların resme karşı temkinli yaklaşımlarına sebep olmuştur.³⁰⁶ Nesin ise bu tür durumları, Müslümanların katı dindarlığına bağlamakta, annesi söz konusu olduğunda ise babasına sitemini dile getirmekten geri durmamaktadır.

Nesin'in annesi genç yaşta öldüğünden, nasıl bir ailede yetiştiğine dair detaylar, çoğunlukla babasıyla olan anılarına dayanmaktadır. Nesin, babasını anlattığı "Babam" şiirinde de dinî hassasiyetleri olan bir aileden geldiğine değinmekte, babasına her zaman saygı duyduğunu ifade etmektedir:

Önünde tek baş eğdiğim babamdır,
Sabahlara dek Kur'an okur
Anamın ruhuna
İnanır ona kavuşacağına
Bana gavur der.³⁰⁷

Nesin, erken yaşta ölen annesi için *Kur'an* okuyan babasının, aynı zamanda ahirete iman ettiğini ve öldüğünde annesiyle orada buluşacaklarına inandığını ifade etmektedir. Ayrıca dine mesafeli olan Nesin'e babası "gavur" demektedir. Gavur, İslam dini geleneğinde dinin mahiyetine veya öğretilerine inanmayanlar için kullanılmaktadır.³⁰⁸ 1962 senesinde, Nesin 47 yaşındayken vefat eden babasına dair Nesin'in çocukluğundaki anıları dışındaki eserlerinde çok az bilgi yer almaktadır. Bu durum, onun babasıyla kopuk bir ilişkisi olduğunu da

³⁰³ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 409.

³⁰⁴ Zeynep Gemuhluoğlu, "Temsil-Taklit İlişkisi Açısından Tasvirin Teorik Zemini", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2019, S. 13, s. 290.

³⁰⁵ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, "Kitâbu'l Buyû", C. 5, s. 2060, Tuncay Başoğlu, "Resim", *DİA*, 2007, C. 34, s. 579.

³⁰⁶ Turan Koç, *İslam Estetiği*, İstanbul: İsam Yay., 2015, s. 233.

³⁰⁷ Nesin, *Arkadaşım Badem Ağacı*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 25. Ayrıca bkz.: Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 328. Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 659.

³⁰⁸ Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, 2002, C. 26, s. 533. Sadece İslam dinine değil, peygamberlere inanmayan herkesin eylemi olarak kabul edilmektedir.

göstermektedir. Nesin'in oğlu Ali de dedesi Abdülaziz Efendi'yi bayramdan bayrama ziyaret ettiklerini ifade etmektedir.³⁰⁹

Nesin, 4-5 yaşlarındayken Kasımpaşa'daki Büyük Cami'de *Kur'an* okuduğunu, kendisini özellikle dinlemeye gelenlerin olduğunu anlatmaktadır.³¹⁰ Ayrıca mahalledeki teravîh namazlarında ezan okuma görevi de Nesin'e verilmiştir. Sesinin kötü olduğunu iddia eden Nesin, ezan okumasının beğenilmesini çocukluğun verdiği masumluğa bağlamaktadır.³¹¹ Nesin, sadece geleneksel dinî eğitimden ziyade cami ve tekke ile irtibatı güçlü bir çocuk olarak yetiştirilmiş ve bundan o yaşlarındayken mutluluk duyduğunu ifade etmiştir.

Nesin'in aktardığına göre, kendisinden daha büyük ve aynı zamanda sesi güzel olan Hafız Recep de kendisi gibi ezan okumaktadır. Ancak arada şarkı söyleyen Recep'e Nesin'in babası çok kızmakta, onun bu yüzden günaha girdiğini ifade etmektedir.³¹² O dönemlerde Nesin, babasının bu tavırlarına karşı duracak ve eleştiri getiremeyecek kadar çocuk yaştadır. Ancak yetişkinlik döneminde bu davranış biçimlerini yobazlık şeklinde nitelendirmektedir.³¹³

“Fergap, Fesini Kap” isimli anısında Nesin, mahalle mektebine yazılan çocukların İnşirah Sûresini ezberleyince, hocasının “fergap, fesini kap” diyerek, çocuğun başından fesini aldığını, bunun üzerine çocuğun ailesiyle hocaya tatlı götürerek fesini geri aldığını anlatmaktadır. Bu olayın çocuğun başarılı olduğu anlamına geldiğini de eklemektedir. O, başından geçen söz konusu durumu anlatırken; “Biz o küçücük çocuklar, anlamını kavramadığımız ne demek olduğunu bilmediğimiz o sözleri ne diye, nasıl, niçin ezberledik? Kafamızı nelerle doldurdular!..”³¹⁴ cümlesiyle, mezkûr din eğitimi yöntemine anlam veremediğini ifade etmektedir. Cumhuriyet'ten sonra eğitimde gerçekleştirilen düzenlemelerle kaldırılan bu uygulamalar, Nesin'in en çok desteklediği reformlar arasında yer almaktadır. O, din eğitiminin verilmesinden değil, bunun yalnızca İslam dini esaslarını içermesinden rahatsızlık duyduğunu da ifade etmektedir.³¹⁵ Benzer olarak Nesin anılarını çocuklar için derlediği kitapta da insanın anlamadığı şeylerde duygulanmasını, bir nevi cahillik göstergesi olarak işlemektedir.³¹⁶ Ancak bazı düşünürlerce, insanın bir şeye duygulanması için onu

³⁰⁹ Nesin, *Gömiyü Arayan Adam*, s. 21.; Babası Abdülaziz Efendi soğuk algınlığından vefat etmiş, cenaze törenine Nesin bizzat iştirak etmiş ancak kitaplarında bu bilgiye yer vermemiştir. Bu bilgiler Ali Nesin'den e-posta yoluyla temin edilmiştir. (e-posta yazışması: 30.12.2024).

³¹⁰ Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 152.

³¹¹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 347. Benzer anı için bkz.; Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 30.

³¹² Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 23.

³¹³ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 29.

³¹⁴ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 26.

³¹⁵ Ercüment Dursun, “Aziz Nesin: Dindarlar Tehlikeli Değil”, *Aksiyon*, 25.02.1995, <https://github.com/belgeci/Aksiyon/blob/main/Ercument%20Dursun/1995.02.25%20Aziz%20Nesin%20Dindarlar%20tehlikeli%20degil%204d70fcde.md>, (erişim tarihi: 27.03.2025).

³¹⁶ Aziz Nesin, *Şimdiki Çocuklar Harika*, İstanbul: Nesin Yay., 2021 s.127.

anlamasının şart olmadığı ifade edilmektedir. Onlara göre, yabancı dildeki şarkılar da fonetiği sebebiyle duyulandırmakta, düşündürmekte, hüzünlendirmekte hatta neşelendirip hareketlendirmektedir.³¹⁷ Ayrıca, *Kur'an'ın* şiirsel yönüyle zengin bir dile sahip olmasının, bu etkilenmeyi daha olağan kıldığı da ifade edilmektedir.³¹⁸

Nesin, babası tarafından küçük yaşta Ali Galip adında bir dervişe hem hafızlık hem de Arapça öğrenmesi için emanet edilmiştir:

Galip amcam bir roman: Arapça, Farsça, Fransızca ve yüksek matematik bilen, şiirler yazan bir Rufai ve Kadiri dervîşi... Zamanına göre çok devrimci ve ilerici bir adam olduğu için ne hocalarla ne şeyhlerle uyuşabilirdi... Beni Galip amcam okuttu. İlk ondan okuma yazma öğrendim, sonra Arapçaya başladık; Emsile, Bina, Maksut... Sekiz yaşında hafız oldum.³¹⁹

Nesin, ilk eğitimini din, yabancı dil, matematik ve hafızlık üzerine aldığından, hayatının ileri safhasındaki öğretiminde bunların katkılarını fazlaca gördüğünü belirtmektedir.³²⁰ Nesin'in olgunluk dönemindeki eserlerinde kaleme aldığı olumsuz Müslüman karakterler, onun hayatındaki Galip Efendi'yi neden hiç eserlerinde resmetmediği sorusunu akıllara getirmektedir. Nesin, babasını iyi niyetli ve ahlaklı, Galip amcasını bilgin ve saygın biçimde anlatmasına rağmen, mizah dilinde dikkat çekmesi açısından kitaplarındaki Müslüman kimliğiyle öne çıkarılan çoğu kahraman, olumsuz ve kötü karakterli olarak yer almaktadır.

Nesin, spor ve sanatsal faaliyetlere çok düşkündür. Atletizm, hat ve resim sanatlarıyla ilgilenen biri olmasının aksine çocukluğunda babası futbol, jimnastik, müzik gibi aktiviteleri boş iş ve günah gördüğünden bunların tamamına karşı çıkarak, Nesin'in hiçbirisi ile münasebeti olmasını istememektedir.³²¹ Ayrıca babası, tekkeleri kapattığı için yeni hükümete muhalifliğinden dolayı Nesin'i okula göndermemekte ısrarcı olmuştur: "Babam hükümetten olan, hükümetten gelen her şeye karşı. O beni hafız yapacak, derviş, hoca yapacak, sarıklı hoca..."³²² Nesin'in Cumhuriyet'in ilk dönemlerine denk gelen çocukluk zamanları, Türkiye'deki kaotik durum hakkında da bilgiler vermektedir. Okullarda din derslerinin kaldırılmasıyla başlayan seküler eğitim anlayışı, çoğu Müslüman aileyi çocuklarını okullardan uzak yetiştirmeye itmiştir. Birinci bölümde zikredildiği üzere, o dönem okullardan mezun olan gençlerin dinî bilgidен yoksun ve olumsuz ahlaki değişimleri, ailelerin kaygılarını

³¹⁷ Oliver Leaman, *Islamic Aesthetics*, Indiana: Notre Dame Press, 2004, s. 105.

³¹⁸ Suat Mertoğlu, "Üslûbî'l-Kur'ân", *DİA*, 2012, C. 42, s. 382.

³¹⁹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 30.

³²⁰ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 371.

³²¹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 36. Benzer anı için bkz.; Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 102.

³²² Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 37.

doğrulamaktadır.³²³ Buna rağmen okuldan bağımsız yetiştirmek de mümkün olmamış hem Nesin hem de etrafındaki çocuklar imkanları ölçüsünde okumaya gayret etmişlerdir.

Nesin'in babasına göre Müslümanlar değil, kafirler saç uzatmaktadır. Kadın saçını keser, erkek saç uzatırsa günaha girer; çocuklar saçını uzatırsa da büyüyemezler. Nesin, bunlara çocuk yaştayken bile inanmadığını, ancak saç uzatmak gibi bir isteği olmadığından babasıyla bu konuda sorun yaşamadığını dile getirmektedir.³²⁴ Ayrıca Nesin, babasının duayla hastaların iyileşeceğine inanmasının o dönemler için normal olduğunu söyleyerek, günümüzde bu uygulamanın yadırganacak bir tutum olduğunu ifade etmektedir.³²⁵ Babasının günün birinde Müslümanlığın muzaffer gelip, kafirleri kılıçtan geçirecekleri inancı taşıdığını da eklemektedir.³²⁶ Nesin, çok küçük yaşlarındayken dini her alana müdahale eden bir olgu şeklinde öğrenmiştir. Özellikle meal okuduktan sonra da çok fazla çelişki gördüğünü ve dinin kendisine inandırıcı gelmediğini ifade eden Nesin,³²⁷ dinin özüne ait olmasa da babasının yasak ve uygulamalarına karşı zıt bir tutum sergilemiştir.

Nesin'in çocukluğunda, tekke ve zikir tecrübesi geniş yer tutmaktadır. Dervişlerin semah yaptığına, şişlerle ağız kenarlarını deldiklerine ve kılıçların üstüne yattıklarına şahit olmuş, bunları anlatırken de sirk gösterisine benzeterek, anlamsız bulduğunu ifade etmiştir. Dervişlerin bu gösterilerde zarar görmediğine şaşırdığını söyleyen Nesin, yine de dinî bir anlam içerdiğini kabul etmemektedir.³²⁸ Ona göre olumsuz olan deneyimlerine rağmen, çocukluğunda dinî vecibeleri yerine getirmekten hoşlanmaktadır. Annesi ve babası Nesin'in yaşı henüz küçük olduğundan Ramazan ayında oruç tutmasını istememiş, o ise hiç ara vermeyerek bir ay boyunca oruç tutmuştur.³²⁹ Nesin, Ramazan hatıralarından birinde, iftar sofrasında sünnet diye tahta kaşıkla yemek yediklerini anlatarak bu durumu eleştirmektedir: "O zaman peygamber hangi kaşıkla içebilirdi?"³³⁰ Bu yaklaşıma benzer şekilde, geleneksel Müslümanlıkta Hz. Muhammed'in her hareketinin sünnet diye tanımlanması ve her davranışına dinî anlam verilmesi oldukça yaygın bir inanış biçimidir.³³¹ Dinî bir içeriğe sahip olmayan hal ve hareketlerin sünnet şeklinde addedilmesi ise tartışma konusu olmaya devam

³²³ Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 167.

³²⁴ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, 195.

³²⁵ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 151.

³²⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 151.

³²⁷ Dursun, "Aziz Nesin: Dindarlar Tehlikeli Değil", *Aksiyon*, 25.02.1995,

<https://github.com/belgeci/Aksiyon/blob/main/Ercument%20Dursun/1995.02.25%20Aziz%20Nesin%20Dindarlar%20tehlikeli%20degil%204d70fcdc.md>, (erişim tarihi: 27.03.2025).

³²⁸ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 53.

³²⁹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 77.

³³⁰ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 107.

³³¹ Murtaza Bedir, "Sünnet", *DİA*, C. 38, s. 150.

etmektedir. Bu nedenle bazı alimler adet ve sünnet kavramlarını ayırmayı teklif etmişlerdir.³³² Hatta elle ve oturarak yemenin sünnet oluşundaki tartışmalar noktasında da bunları örfi kabul ederek, sünnetten alınacak ilkelerin yemek adabına yönelik çıkarımlar olması gerektiği ifade edilmiştir.³³³ Dolayısıyla Nesin'in eleştirisi, bir noktada taklide yönelik eleştiri olduğundan haklı görünmektedir.

Nesin'in çocukluğundaki gözlem ve tecrübeleri, içinde yaşadığı toplumu analiz niteliği de taşımaktadır. İki farklı kültüre ait kız çocuklarını tasvir etmesi, buna örnek teşkil etmektedir:

Uzun boylu, iki örgülü, uzun saçları beline kadar varmış bir Rum kızı geliyordu. Rum kızı olduğu çok belli kıldığından, giyinişinden anlaşılıyor. O yaştaki Türk kızları saçları açıkta, hele böyle omuzlarından aşağı sarkmış gezemezler; saçları başörtü yemeni altını gizlenmiş olacak. Dahası, onbir yaşında çarşafa girerler.³³⁴

Nesin'in aktardıkları, 1930'lar Türkiye'sinin sosyokültürel yapısının henüz dönüşüm geçirmediğini göstermektedir. İnkılaplarla değişen giyim kuşam biçimi ve dinî göstergelere dair kıyafetlerin çoğu kurumda yasaklanması, bu farklılığı büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

Nesin, Darüşşafaka'dayken beş vakit namaz kılma zorunluluğu olduğundan, sabah namazına kalkınca abdest alıp okul camisine gittiklerini anlatmaktadır.³³⁵ Uyuyacağı zaman ise iyilik meleklerinin sağ tarafta olduğu inancı, Nesin'i o yaşlarda sağına yatma alışkanlığı edindirmiştir. Uyumadan önce de sureler okuyup; "Yarabbi büyük bir adam olayım" diye dualar ettiğini ifade etmektedir.³³⁶ Bu davranış biçimi, Nesin'in küçük yaşta abdest, namaz, oruç ve dua gibi İslam dininin pratik hayata dair öğretilerinin neredeyse tamamına aşina olduğunu göstermektedir. Darüşşafaka zamanlarında, namazdan kaçan arkadaşlarını anlatan Nesin, kış günleri sabah namazı için abdest almanın zorluğuna rağmen namazdan kaçmadığını ve hiç abdestsiz namaz kılmadığını ifade etmektedir.³³⁷ Darüşşafaka'nın, din merkezli bir eğitimden çağdaş bir formata dönüşmesi, Batılılaşma süreciyle eğitimdeki değişimi de göstermektedir. Nesin her ne kadar modern eğitimden yana olsa da din derslerinin okullardaki

³³² Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Yorumlanması ve Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara: TDV yay., 2000, s. 289.

³³³ Yusuf El-Kardavi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Hanifi Akın, İstanbul: Nida Yay., 2008, s. 338., Yemen'de eğitim aldığım süreçteki izlenimlerimde de halkın neredeyse tamamının elle yediği ve bunu sünnet kabul ettiği gözlemlenmiştir.

³³⁴ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 139.

³³⁵ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 256.

³³⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 259.

³³⁷ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 263.

müfredattan kaldırılmasıyla, disiplinsiz ve kötü ahlak unsurlarının yayıldığı bir öğrenci portresiyle karşı karşıya kalındığını itiraf etmektedir.³³⁸

Nesin'in dini unsurlara dair düşünsel değişimleri, orta öğretimde askeri okula geçmesiyle başlamıştır. O, çocukken evleneceği kızın Meryem Ana gibi bakire olmasını istediğini dile getirerek, ancak kendisi de bakir olursa öyle bir kadın bulabileceği inancı taşıdığını ifade etmektedir. Bir gün derste hocasının, Hz. Meryem'in marangozdan hamile kaldığını iddia etmesi üzerine Nesin, evleneceği kızın bakire olmasını önemsemesine rağmen, bunu Hz. Meryem'e dayandırmaktan vazgeçmiştir.³³⁹ Nesin'in hocasından aldığı bilgi, onun çocukken öğrendiklerinin aksi yönündedir. Bunun gibi çocuklukta birçok dini öğretinin pozitivist ve materyalist eğitim anlayışının benimsenen askeri okulda yıkılmış olması, Nesin'de dine karşı ilk şüphe uyandıran şeyler arasında sayılabilir.

Nesin, bağlı oldukları tekke şeyhinin, hamile kadınların karnına ellerini koyup belli dualar edilince çocuğun erkek olacağını söylediğini aktarmaktadır. Bunun üzerine Nesin; "Hiç kimsenin aklına öyleyse Hz. Muhammed'in oğlu olmamış neden karısının karnı üstüne elini koyup da bu duayı kendisi okumamış diye sormak gelmiyor,"³⁴⁰ diyerek, bu durumu eleştirmekte ve bu uygulamanın dinde örnekliği olmadığını ifade etmektedir. Nesin'e göre tekkeler, Türkiye'de ilerlemeyi ve modernleşmeyi engellemektedir. Bu nedenle reformları haklı bulmakta ancak Türkiye'nin katı gelenekleri yüzünden inkılapların asıl amacına ulaşamadığını ifade etmektedir.³⁴¹

Nesin'in dinî unsurlar hakkında bir başka iddiası da Hz. İsa'yla ilgili *İncil* ve *Kur'an*'da geçenlerin yalan olduğu, İsa'nın kendi mitini yarattığı ve aslında bir sanatçı gibi davrandığıdır. Ona göre, İsa'nın ümmi oluşu, annesinin bakireliği, mucizeleri, çarmlıha

³³⁸ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 288.

³³⁹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 741. *İncil*'de Hz. Meryem'in marangoz Yusuf ile nişanlıyken Kutsal Ruh vasıtasıyla İsa'ya hamile kaldığı geçmektedir. Hatta, Yusuf şüpheyi düşüp Meryem'den ayrılmaya karar verdiğinde, Yusuf'un rüyasında Cebrail tarafından Meryem'in Ruh'ul-Kudüs'ten gebe kaldığı haberi verilmektedir. Ayrıntı için bkz., *Kitab-ı Mukaddes*, "Matta", 1/18, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, Ohan Matbaa, 2010. Ayrıca Nesin bir şiirinde de benzer olguya işaret etmektedir: "Hürriyet mi?... Balık tutmak için yem! /Kaç kişiden gebe kaldı Meryem! /Bi gün sen de ona dersin; Cariyem! /Yiğitliğe krem sürme tosunum! bkz.; Nesin, *Taşlamalar*, s. 47.

³⁴⁰ Aziz Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, İstanbul: Nesin Yay., 2017, s. 64. Nesin, Hz. Muhammed'in üç oğlu olduğu bilgisine muhtemelen sahip olmadığından, kitabı yayına hazırlayan Esin Pervane ve Salih Bora tarafından kitaptaki yanlış dipnotta tashih edilmektedir: "Not: Emekli Tarım Öğretmeni Fazıl Dalay'ın mektubundan: "Muhammet'in karısı Hatice'den Kasım'dan başka, Abdullah adında bir oğlu daha olmuşsa da yaşamayıp ölmüştür. Muhammet'in bir de Mısırlı cariyesi Mari'den İbrahim adında bir oğlu olmuş, bir süre sonra bu da ölmüştür. Muhammet en çok Mari'den olan oğlu İbrahim'i sever, mezarına gidip dua eder, gözyaşı dökmüş." (s.64). Yayıncı bir yanlış düzeltmeye çalışsa da not, Mâriye isminin Mari olduğu noktasında hatalı bilgi içermektedir. Bkz., Aynur Uraler, "Mâriye", *DİA*, 2003, C. 28, s. 63.

³⁴¹ Aziz Nesin, *Mum Hala*, İstanbul: Nesin Yay., 2015, s. 304. Ayrıca bkz: Aziz Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 65.

gerilmesi ve göğşe çıkarılması tamamen yalandır.³⁴² Yine bir peygamber olan Hz. Muhammed'e dair düşüncelerini de “konuşan eşek” tabiriyle dile getirmektedir. O, peygamberin insanların okuma yazma bilmemelerinden yararlandığını, Hz. Muhammed de bilmezken “Oku” emriyle insanları etkilediğini ve yüksek düzeyde eğitilmiş olsaydı yığınları peşinden sürükleyemeyeceğini iddia etmektedir.³⁴³ Ona göre, cahil ve sonradan görmüş insanlar, halk nezdinde daha çok hürmet görmektedir. Nesin, Hz. Muhammed'i de bu şekilde değerlendirmekte ve insanların kutsal saydıkları peygamberleri alçaltıcı bir dille anlatmaktadır.

Nesin'in güncelerindeki dinî tasavvurundan sonra diğer fikrî eserlerindeki dine dair düşüncelerine önce mektuplarıyla başlanarak yer verilmektedir. Onun en geniş hacimli eseri olan, oğlu Ali Nesin'le mektuplaşmaları, Ali'nin yurt dışına okumaya gittiği 1965'ten, Nesin'in vefat ettiği 1995 yılına kadar aralıksız devam etmiştir. Nesin'in hayatı ve düşünceleri hakkında oldukça geniş bilgi veren mektuplar, babanın oğluna öğütlerini barındırması açısından, daha çok ahlaki unsurlar içermektedir. Bunların yanı sıra, dini öğretilere dair dikkat çeken hususlar da bulunmaktadır. Ali bir mektubunda, İsviçrelilerin günde on kere dua etmelerine bir türlü anlam veremediğini anlatmaktadır. Nesin ise cevabında, dinlerle dalga geçmenin doğru olmadığını salık vermektedir: “Aman oğlum sakın bu heriflerin dinleriyle falan alay etmeye kalkma. Hem düşmanlık yaratırsın hem de hangi din olursa olsun en saçmasıyla bile alay etmek doğru değildir.”³⁴⁴ Nesin'in söylemlerinde haklı olsa da o, her fırsatta İslam özelinde din meselelerini, inanışları ve insanların dinî davranışlarını alaycı bir dille eserlerinde işlemektedir. Türkiye'yi çağ dışı bulduğunu örneklerle anlattığı pasajda, onun İslam dininin göstergelerine dair düşünceleri daha net anlaşılmaktadır:

Son model gıcır gıcır lüks arabanın direksiyonu üstünde mavi gözboncuğu, bir küçücük kutu içinde kutsal kitap. Modern bir dev yapının üstünde ‘ya Hafız’ ya da ‘ya Malik’ levhası. Nurtopu yavrunun omzunda ‘Maşallah’. On tonluk kamyonun sırtında Selamet Duası, direksiyonda eski çocuk patiği teki. Modern bir mağazanın kapısının kasa çerçevesinde Karınca Duası asılı. Çelik kasanın içinde uğur için bir baş sarımsak. Aydın çevre ailelerinde hemen her gece ruh çağırma seansları. Ticarethanelerin en görünür yerinde uğur için asılmış boynuz, hem de yaldızlı. ‘Mesut aile yuvasını’ korumak için kocasına üfürülenmiş eşek dili yediren kadın. ‘Muhabbet tılsımı’ olarak âşıkların kuyuya attıkları iğneli sabun. Bir sarhoş serseri mezarının mübarek ‘Helvacı Baba’ türbesi oluşu. Futbolcuların maçı kazanmak için Eyüp Sultan Türbesi ziyareti. Kısır kadınların gebe kalmak için Bursa'daki bir minarede donlarını çıkarıp aşağı atmaları. Her tümseğe evliya mezarı diye çalılara bağlanan kadın iç çamaşırlarından çul çaput parçaları.

³⁴² Nesin, *Mum Hala*, s. 194.

³⁴³ Nesin, *Okuma Güncesi*, s. 454.

³⁴⁴ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 41.

Belediyeler eliyle açık arttırmayla yıllığı kiraya verilen uydurma yatırırlar. Daha da neler neler, saymakla bitmez. Burası 1964 Türkiye'si...³⁴⁵

Nesin, halkın manevi değerlerinden duaların ve Allah'ın isimlerinin evlerde ve araçlarda, kazadan beladan korunmak üzere kullanılmasını, Türkiye'nin geri kalmışlığının sebepleri arasında zikretmektedir. Bebek patikleri, boynuzlar, sabunlar, ruh çağırma seansları gibi kültürel ve bâtıl şeylerin dinde dayanağı olmadığı bilinmesine rağmen bunlarla halkın korunduğuna inanması olağan kabul edilmektedir.³⁴⁶ Edebiyat kuramcısı Eagleton, Nesin'in eleştirdiği kültür için; "uğruna yaşadığımız şey"³⁴⁷ demektedir. Ayrıca o, teolojinin de kültür içinde yer aldığını kabul ettiğinden, bunları birbirinden tamamen ayırmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir.³⁴⁸ Nesin, genelleme yapsa da bu Türkiye halkının din algısı sayılmamaktadır. Bilimsel ve akılcı olmayı önemseyen ve öneren Nesin'in genellemeci yaklaşımı, bilimsellikten uzak görülmektedir.

Nesin, dine dair göstergelerden rahatsızlığını dinî-kültürel isimlendirmeler üzerinden örneklendirmektedir: "Eskiden şeker bayramı derdik şimdi Ramazan diyorlar" sözleriyle, Ramazan Bayramı adının kullanılmasını dindarlaşmaya bağlamaktadır.³⁴⁹ Arapçası, Fıtr Bayramı olan, Şeker veya Ramazan Bayramı kavramlarının ikisi de Türkiye havzasında kullanılmaktadır.³⁵⁰ Osmanlı resmi kaynaklarında Ramazan Bayramı için, İyd-i Fıtr (oruç açma bayramı) geçmekte, halk dilinde ise "şükür" ya da "şeker" bayramı dendiğine dair rivayetler yer almaktadır. Modern süreçlerde muhafazakâr kesim, Ramazan Bayramı söylemini kabul etse de seküler camia Şeker Bayramı kullanımını tercih etmektedir.³⁵¹ Terimin anlamları arasında bir fark olmamasına rağmen, insanların özellikle tercih ettikleri kullanım, halk arasında bu kavramları ayrıştırıcı bir unsura dönüştürmüştür. Nesin de dindarların Ramazan Bayramı kavramını kullanımlarını bu bağlamda tenkit etmektedir.

Nesin'in diğer mektuplarında da din tasavvuru ve eleştirisine dair pasajlar bulunmaktadır. Arkadaşı Saliha ile mektuplaşmalarından birinde Saliha, ablasının Kur'an

³⁴⁵ Nesin, *Merhaba*, s. 75; Ayrıca bkz.: Aziz Nesin, *Nutuk Makinesi*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 124.

³⁴⁶ Hacer Nurgül Begiç, "Anadolu Nazar İnancı ve Nazarlıklar", *Aydın Uğurlu Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı*, 2022, s. 182.

³⁴⁷ Terry Eagleton, *Kültür Yorumları*, çev. Özge Çelik, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2016, s. 144.

³⁴⁸ Eagleton, *Kültür Yorumları*, s. 164

³⁴⁹ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 926.

³⁵⁰ Şemsettin Sami, "Bayram", *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay., 2010, s. 278.

³⁵¹ "Ramazan Bayramı mı? Şeker Bayramı mı?", <https://serbestiyet.com/yazarlar/trashed-2-34396/>, (erişim tarihi: 09.01.2024). Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş sosyal medya hesabı üzerinden Ramazan yerine Şeker Bayramı ifadesinin kullanımının Ramazan'ın kutsiyetine hafiflik getirdiğini dile getirmiş, dolayısıyla bu ayrışmayı resmî makam olarak desteklediğini göstermiştir. <https://www.facebook.com/DIBAliErbas/posts/ramazan-bayraminin-seker-bayrami-diye-ifade-edilmesi-yanlistir-seker-bayrami-di/401338173790487/>, (erişim tarihi: 23.05.2025).

kursu hocası olduğu haberine karşı yakınmalarını yazmaktadır: “Beynimden vuruldum ama ne yapayım? O koşullarda kızcağızın hiçbir geliri yok, o ne yapsın? Bense burada Kur’an kurslarına ve softalara karşı kalemimle kavga veriyorum.”³⁵² Nesin, cevabında Saliha’yı sakinleştirerek, durumu anlamasını salık vermektedir: “Bir insan için dünyada en kutsal iş ekmeğini kazanmaktır; her şey ondan sonra gelir.”³⁵³ diyerek bir nevi durumu normalleştirse de esasında her ikisi de Kur’an kurslarına ve din öğretimine karşı çıkmaktadırlar. Ancak Nesin de Bursa’ya sürgün zamanlarında, ekonomik olarak zorlanarak Kur’an öğreticiliği yapmış, yine aynı sebepten, camileri tanıtan bir kılavuz hazırlamıştır. Böyle bir katalog hazırladığını duyan arkadaşları, Nesin’i gericilikle itham etmiş, o da bu söylemi haksız bulmayarak, o zamanın ölçütlerinde cami albümü yapmanın gericilik olduğunu dile getirmiştir.³⁵⁴ Bu noktada Nesin’in parasız kaldığında Kur’an dersleri vermesi³⁵⁵ ve camilerle ilgili çalışmaları, dini kullanmaya dair sert söylemleriyle çelişkili durmaktadır. O da tenkit ettiği bazı insanlar gibi ihtiyacı olduğunda dini unsurlardan yararlanmayı ve kullanmayı tercih etmektedir. Çoğu insan gibi onun için de ‘ekmeğini kazanmak’ dini kaygılardan önce gelmektedir.

Nesin, bir dönem Türkiye’yi şehir şehir gezip, gözlemlerini *Yurt Gezileri* adlı eserinde toplamıştır. İlk izlenimlerinden biri, köy yolunda aralıklarla ağaç kümeleri görmesine dayanmaktadır. Nesin köylüye bu durumun sebebini sorduğunda, o bölgelerde yatır olduğundan dolayı ağaçları kesmenin yasaklandığı şeklinde cevap verilmiştir. Nesin; “Her yer yatır olsa memleket orman olacak” sözleriyle durumu mizahi dille eleştirmektedir.³⁵⁶ Ağaçların kesilmemesini yatırların varlığıyla temellendirmek, eylemin bâtıl bir inanca bağlandığını göstermektedir. Yatırlarla ilgili 1959 tarihli bir başka hatırasında ise Nesin, köyleri gezerken yatır kiraladığını iddia ettiği sakallı adama, 15 lira karşılığında kendisini okuttuğunu nakletmektedir. Ona göre bizatihi yaşamış olduğu bu olay din sömürüne de örneklik teşkil etmektedir.³⁵⁷

Nesin, gezi ve gözlemlerinde, Çorum’da da dine dair eleştirdiği unsurlarla karşılaşmıştır. Oradaki çimento fabrikasından tesadüfen su çıkması üzerine fabrika ve bölge, maddi yönden kalkınmış ve suya, “Hüdaverdi” adı verilmiştir. Nesin; “orta çağ inancıyla 20.

³⁵² Aziz Nesin, *Aziz Nesin-Saliha Scheinhardt Mektuplaşmaları*, İstanbul: Nesin Yay., 2017, s. 29.

³⁵³ Nesin, *Aziz Nesin-Saliha Scheinhardt Mektuplaşmaları*, s. 30.

³⁵⁴ Aziz Nesin, *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 116.

³⁵⁵ Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 179.

³⁵⁶ Aziz Nesin, *Yurt Gezileri*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 16.

³⁵⁷ Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 75.

yüzyıl tekniği bir araya gelmiştir, işte bu Türkiye’dir.”³⁵⁸ diyerek insanların suyun Allah’tan geldiğine olan inançlarını eleştirmekte, bunu akıl dışı ve bağınaz kabul edilen orta çağ inançlarına benzetmektedir. O dönem İslam ülkelerinde bilim ve fikir alanında büyük gelişmelerin yaşandığı bilinmektedir.³⁵⁹ Nesin ise Türkiye’deki insanların kültürel yapısından şikâyet edip değişmesini temenni etse de bunun mümkün olmadığını düşünmektedir.

Anadolu’da camilerin ve Kur’an kurslarının yanında, genelevlerin bulunduğunu, bu durumun ne kadar dindar ve ahlaklı olduğunu sorgulayan Nesin, suçu o şehir halkının samimiyetsiz olmasına yüklemektedir.³⁶⁰ Her mahallede bir cami olmasını, halkın sadece cumadan cumaya camiye gitmesini ve evlerinde namaz kılmıyor oluşlarını, camide sadece birbirlerini görmeye gittiklerine yoran Nesin, insanların haftada bir din adına bir şey yapıyor olma hislerini, ironi yaparak hakkaniyetli bulmadığını göstermektedir.³⁶¹

Nesin’in ziyaret ettiği başka yer ise Kerbela’dır. Orada, Hz. Ali ve oğullarının kabrinin bulunduğu cami ve diğer yapıların çok güzel, ancak çevresinin pislik içinde olduğuna şahit olmuştur: “Düşleyebileceğiniz, hatta düşleme olanağınız bile olmayan, düşler ötesi en değerli bezekleri, yine düşleyebileceğiniz dünyanın en iğrenç pisliği içine atınız işte bu görünüm Kerbela’daki Hüseyin’in ve Cafer’in türbe ve camileri yanında daha az iğrenç daha az iç bulandırıcıdır.”³⁶² Türbenin ve caminin etrafının bakımsız ve pis olduğuna vurgu yapan Nesin, haklı olarak manevi değeri ve mimari açısından bu tür yapıların çevresiyle beraber korunması gerektiğini ifade etmektedir. O, bir aydın olarak hangi kültüre ve dine ait olursa olsun, sanat eserlerinin tahrifinden doğal olarak rahatsız olmaktadır. İslam kültürüne ait bir yapı için dile getirdiklerini, herhangi bir yapı söz konusu olduğunda da söyleyeceği düşünülmektedir.

Nesin’in mektup ve gezi yazıları dışında röportajları, gazete yazıları, denemeleri de fikrî eserler içinde değerlendirilmektedir. Nesin, dinî göstergelere yönelik eleştirilerini çoğunlukla geleneksel din anlayışını benimseyenler üzerinden gerçekleştirse de onunla benzer siyasi görüşe sahip hem Marksist hem de Fransız Komünist Partisi genel sekreteri Roger Garaudy’nin (1913-2012) sonradan Müslüman olması hakkında da menfi düşünceler barındırmaktadır. Nesin, Garaudy ile aynı kitap fuarında denk gelmiş, bilerek ondan en uzak olan köşeye oturarak Garaudy hakkında şu sözleri sarfetmiştir: “Adam âşık oldum sevdiğim kadın Müslüman olmamı istedi ben de oldum, dese anlayacağım. O zaman haklı. Ama

³⁵⁸ Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 30.

³⁵⁹ Chickh Bouamrane, “Orta Çağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişmesi”, *İstem*, 2009, S:14, s. 394.

³⁶⁰ Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 48.

³⁶¹ Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 49.

³⁶² Nesin, *Irak ve Mısır*, s. 18.

böylesini hiç anlamıyorum.”³⁶³ Nesin’e göre aydın kişilerin kendi düşünce yapısını ve hayat tarzını değiştirip İslamiyet’i seçmesi manasız bir eylemdir. Hatta din değiştirmeyi aşk için yapmış olması bile ona göre daha fazla anlam içermektedir. Nesin’in birçok noktada ideolojik bir tutum sergilediği bilinmektedir.³⁶⁴ Nitekim Garaudy’dan uzakta oturması da ideolojik bir tavır takındığını göstermektedir. Bu nedenle bir aydın olarak ideolojik tavır takınanları anlayışla karşılaması beklenmektedir. Ancak Nesin’in Garaudy’nin din değiştirmesine dair menfi düşünceleri, kendisiyle uyumsuzluk içermektedir. Ayrıca buradaki asıl meselenin İslam dini olmadığı, Nesin’in aslında aydınların herhangi bir dine inanmamaları gerektiği düşüncesinde olduğunu yinelemek yerinde olacaktır.

Nesin’in yadırgadığı bir başka örnek de Türk ve Müslüman olmanın birbirinden bağımsız unsurlar şeklinde algılanmamasıdır: “Sanki Türk olmak için ille de Müslüman olmak gerekirmiş gibi...” sözleriyle, bazı Hristiyan Türk kollarının, Müslüman Türkler tarafından Türk kabul edilmediğini iddia etmektedir.³⁶⁵ Bu noktada Türklük üzerine fikirleriyle öne çıkan İsmet Özel’in Türk tanımı ise buna muhalif yöndedir: “Her Müslüman Türk değildir. Ama her Türk Müslümandır. İnsan Müslüman olabilir. Ehl-i kibleyi biz tekfir etmeyiz. Her milletten insanlar Müslüman olabilir. Ama bir insan Türk’üm diyorsa, Müslüman olduğunu beyan ediyor demektir.”³⁶⁶ Özel, Nesin’in aksine, Türklüğün özünde İslam’ı taşıdığını ifade etmekte ve bunların aynı kabul edilmesinin olağanlığına vurgu yapmaktadır. Tarihçi olan Halil İnalcık (1916-2016) ise Türk-İslam sentezi fikrinin tarihi alt yapısına vurgu yapmış, 1960’larda Türkiye’de sol ideolojik akımlara bir tepki olarak çıktığını dile getirerek bu söylemin daha çok muhafazakâr kesim tarafından kullanıldığını ifade etmiştir.³⁶⁷

Nesin’in peygamberin hayatlarının anlatıldığı kıssalara dair menfi düşüncelerine de rastlanmaktadır. Ona göre, bir soruna kıssayla yaklaşmak, anlatan kişiye bilgelik kazandırmasına rağmen, peygamberlerin kıssa uydurması, meseleyi sadece ilk etapta çözüyor gibi görünmektedir.³⁶⁸ Nesin’in peygamberlerin kıssaları uydurduğunu iddia etmesinin yanında o, kıssaların tam anlamıyla sorunu çözmediğini düşünmektedir. Kıssanın o anki sorunu ortadan kaldırmasa da insanların bu tür problemlere karşı set kurmayı öğütlemesi,

³⁶³ Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 293.

³⁶⁴ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 51.

³⁶⁵ Aziz Nesin, *Irak ve Mısır*, İstanbul: Nesin Yay., 2021, s. 154.

³⁶⁶ “İsmet Özel’in Kültür Ocağı Vakfı’nda “Türklük Şuuru” Üzerine Verdiği Konferansın Konuşma Metni”, (21 Ocak 2006), <http://www.istiklalmarsidernegi.org.tr/IcerikDetay?Id=1042&IcerikId=287>, erişim tarihi: 12.11.2024.

³⁶⁷ Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, İstanbul: Kırmızı Yay., 2012, s. 110.

³⁶⁸ Nesin, *Okuma Güncesi*, s. 25.

kıssanın en büyük kazanımlarından biri olarak kabul edilmektedir.³⁶⁹ Uydurma olup olmadığının inanç meselesi olması, kıssaları kanıtlanamayacağını da göstermektedir. Ancak özellikle inananlar üzerinde yapıcı bir etki bıraktığına dair çalışmalar da mevcuttur.³⁷⁰ Dolayısıyla Nesin'in kıssalarla ilgili genellemeci söylemlerde bulunduğu görülmektedir.

Nesin'in dindar kesime yönelik eleştirilerinden bir diğeri ise onların Atatürk'e ve tiyatroya karşı çıktıklarına dair iddialarıdır:

Gericiler matbaaya karşıdır, ama matbaayı yenemeyince onu kendi istekleriyle kullanmışlardır. Gericiler Atatürkçülüğe karşıdır, ama onu yenemeyince Atatürk'ü özümseyip yozlaştırmak istemişlerdir. Radyoya karşıydılar, ama başedemeyince radyoyu kendi propagandalarında araç olarak kullanmak istemişlerdir. Hoparlöre karşıdırlar ama her minareye hoparlör koymuşlardır. Tiyatro da gericilere göre günahdır, ama tiyatroyla baş edemeyince tiyatroyu kendi propagandalarında araç olarak kullanmaya başlamışlardır. Bugün Türkiye'de gericiler tiyatroların durumu toplum bilimsel olarak incelenmeye değer bir konudur. İmamların, din görevlilerinin salık verdikleri bu tiyatroların biletleri cami avlularında satılmakta ve bu tiyatrolar hiçbir zaman seyircisiz kalmamaktadır. Çünkü sanat değerinden yoksun olan bu oyunların ilkel oynanışı yüzyıllarca ters birikimle koşullandırma almış halk temeline uygun düşmektedir.³⁷¹

Nesin, gericiler diye isimlendirdiği dindar kesimin yapıtlarında, sanat değeri görmeyerek onların yeniliklere karşı durup sonrasında onları kullanmak suretiyle tutarsız olduklarını ifade etmektedir. Bir sanat eserinin onu yapanın düşünce ve inançlarından bağımsız meydana gelmediği bilinmektedir.³⁷² Nesin'in, dinsizliği eserlerinde açıkça ifade eden yazılar kaleme alması onun özgürlükçü düşüncesine uygun düşmektedir. Bu düşünce gereği, dindarların da yapıtlarında dinî öğelerin bulunmasına açık kapı sağlaması gerekirken o, aksi yönde düşündüğünü göstermektedir.

"Hâce" yazısında Nesin, hapishane döneminde, camilere ne kadar çok insan sokarsa o kadar İslam'a hizmet edeceğini iddia eden birisini anlatmaktadır. Nesin'in ona önerisi ise camilere dans ve müzik eklenmesi yönünde olmuştur.³⁷³ Nesin'in bu düşünceleri, Cumhuriyet dönemi reformistlerinden bazılarının camileri kilise formatına çevirmek istemelerini akla getirmektedir. Bu noktada, dönemin aydınlarının ortalama aynı fikirde olmaları manidardır. Dinden bağımsız bir yönetim idealize ederken, camilerin kiliseyi örnek almasının talep edilmesi ise bağımsızlıktan ziyade Batı taklidi olarak yorumlanmaktadır.³⁷⁴

³⁶⁹ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2010, s. 47.

³⁷⁰ Yusuf Batar, "Kur'an Kıssalarının Bazı Eğitsel Yönleri", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016 C. 7, S. 1, ss. 81-103.

³⁷¹ Aziz Nesin, *Sanat Yazıları*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 39.

³⁷² Jonathan W. Zophy, *Ateş ve Su Üzerinde Dans*, çev. Bengisu Karakut, İstanbul: Dergâh Yay., 2019, s. 79.

³⁷³ Nesin, *Benim Delilerim*, s. 234.

³⁷⁴ "Dini Islah Beyannamesi", *Vakit*, 20 Haziran 1928.

Din eleştirisine değindiği başka bir yazısında ise Nesin, *Kur'an*'da kadının saçının bir telinin görünmesinin onu cehennemlik kılacağına geçtiğini iddia etmektedir.³⁷⁵ Ayrıca Nesin, kızların lisede kapatılıp, üniversitede açılmalarını istemenin sistemin hatası olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Nesin, başörtüsünün serbest olduğu imam hatip okullarına da karşı çıkmaktadır.³⁷⁶ Bir başka başörtüsü yorumunda ise, başörtüsü yerine türban adını kullanmayı modern dönemin modern gericiliği şeklinde yorumlamaktadır.³⁷⁷ Bunların aksine, Müslüman olmanın bazı gereklilikleri olduğu, Müslümanın başını örtmesi gerektiği ve başını açanın Müslümanım dememesi gerektiğini de savunmaktadır.³⁷⁸ Nesin'in başörtüsü hakkındaki düşünce yapısı, kadınların örtü takabilecekleri, ancak onunla okul, toplumsal hayat, siyaset ve çalışma ortamına girmemeleri yönündedir. Başörtülü olanlara, hükümetin karşı çıkmamasının sebebini ise başörtülülerin teslimiyetçi ve başkaldırmayan kesim olmalarına bağlamaktadır. Böylece, başörtülülerin idaresi daha kolay olmaktadır. Aksi durumda, Nesin'e göre başörtülü kadınlar, yönetim ve inkılaplar için tehlike oluşturmaktadır.³⁷⁹

Nesin'in kıyafete yönelik tenkit örneklerinden bir diğeri de çarşafli kadınlara yöneliktir: “Kadınlar yolda bürüklerinin içine dolanmış yalnız tek gözleri görünüyor... onları böyle görmek insanı insanlığından utandırıyor.”³⁸⁰ Buna ilaveten Nesin, Sivas gezisinde, çarşafli kadınların umacıya³⁸¹ benzediklerini, hatta bu kılıklarının çocukları korkutacağını iddia ederek, Müslüman kadınların tesettürlerinden rahatsızlığını dile getirmektedir.³⁸² Kimsenin dış görünüşüyle yargılamaması gerektiğini iddia eden Nesin, İslam'ın göstergeleri için ön yargılı davranılabilmektedir. Ayrıca, Atatürk'ün kıyafet devriminden sonra çarşafli kadınların hallerini vahşice bulması³⁸³ Nesin'in tavrının da Cumhuriyet reformlarının ilk dönemlerindeki katı tutumlarla benzeştiğini göstermektedir.

Nesin, Cumhuriyet inkılaplarıyla kaldırılan din derslerinin, müfredata tekrar eklenmesini ve bunların mahiyetini eleştirmektedir. O, bu derslerin sadece İslam öğretisi içerdiğini, böyleyken de ona din dersi demenin ikiyüzlülük olduğunu ifade etmektedir.³⁸⁴ Din

³⁷⁵ Aziz Nesin, *Korkudan Korkmak*, İstanbul: Nesin Yay., 2021, s. 42.

³⁷⁶ Aziz Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 22.

³⁷⁷ Nesin, *Bir Dokun Bin Dinle*, s. 60.

³⁷⁸ Nesin, *Bir Dokun Bin Dinle*, s. 303.

³⁷⁹ Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 290.

³⁸⁰ Aziz Nesin, *Zübük*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 228.

³⁸¹ Umacı: çocukları korkutmak için uydurulmuş korkunç yaratık, öcü anlamlarında kullanılmaktadır: “Umacı”, *TDK*.

³⁸² Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 47.

³⁸³ “Kastamonu Halkı Arasında Büyük Münci”, *Hakimiyet-i Milliye*, 1.09.1925, S. 1515, s. 2., Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 355.

³⁸⁴ Nesin, *Korkudan Korkmak*, s. 43. Ayrıca bkz.: Nesin, *Bir Dokun Bin Dinle*, s. 252. Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 153 ve 275.

derslerinin laik devlette olmasının açıklanamaz bir yanlışlık olduğunu da söyleyen Nesin, imam hatip lisesinden çıkıp MEB müdürü olanların, çocuk haklarına saygılı olabileceğine inanmadığını da eklemektedir.³⁸⁵ Nesin'in saygılı ve adil davranmayı öncelerken bizatihi kendi ifadelerinin, inanan ve inanmayan insana karşı adil bakamadığı yönünde olduğunu göstermektedir.

Nesin'in fikrî eserlerindeki din tasavvuruna önce günlüklerinden başlanarak çocukluğunda aldığı din eğitiminden ateistliğe uzanan süreci ele alınmıştır. Sonrasında mektup, deneme ve gezi yazılarındaki din eleştirileri incelenerek, bunların özellikle Türk halkının İslam dinine dair göstergelerine yönelik olduğu saptanmıştır. Nesin, kurgu eserlerinde benzer tenkitleri yarattığı karakterlerle üzerinden dolaylı olarak de işlemektedir. Bunlar ise kategorilere ayrılarak farklı bir başlık altında incelenmektedir.

2.1.2. Roman ve Hikayelerinde Din Tasavvuru ve Eleştirisi

Roman ve hikayelerde yazar, kendinden daha çok karakterler üzerinden düşüncelerini dile getirmektedir. Özellikle hikayelerde karakterler arası çatışmalar romana nazaran daha fazla görülmektedir.³⁸⁶ Toplumun mihenk taşlarından biri sayılan din olgusuna dair dindar insanlar ve dini temsil eden din adamları, edebiyatta malzeme olarak kullanılmıştır. Bunlarda din ve din adamı ya tamamen olumsuz ya olumlu ve olumsuz ya da sadece olumlu olarak ele alınmıştır.³⁸⁷

Nesin'in kurgu eserleri bu bağlamda değerlendirildiğinde, olumlu örnekleri barındırmasına rağmen çoğunlukla olumsuz karakterler üzerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Onun edebi eserlerinde genellikle, türbeler, yatırlar veya büyüsel birtakım semboller etrafında oluşan ve geleneksel olarak kuşaktan kuşağa geçen bazı toplumsal inançlar, toplumun ilerlemesindeki engeller olarak sunulmaktadır. Nesin, bunu daha çok mizahi dil kullanarak yapmaktadır. Mizahın edebi türlerde etkili olmasında, sözü uzatmadan, etkin biçimde ifade edilmesi yatmaktadır. Bu nedenle, romandan daha çok kısa hikâye ve fıkralardaki mizahın daha etkili olduğu ifade edilmektedir. Nesin'in de romanlarından ziyade hikayeleri mizahi açıdan daha güçlü bulunmaktadır. Hatta çoğu yazarın mizah kullanmasına rağmen kendi zamanını aştığı gözlemlenmiştir.³⁸⁸ Onun mizah hikâyeciliğinin, 1946-1951

³⁸⁵ Nesin, *Bir Dokun Bin Dinle*, s. 93.

³⁸⁶ Kaplan, *Hikâye Tahlilleri 1*, s. 10.

³⁸⁷ Ramazan Gülendamlar, "Bazı Cumhuriyet Dönemi Romancılarının Dine ve Din Adamına Bakışı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları Sempozyumu*, Samsun, Kasım-2010, s. 326.

³⁸⁸ İnci Enigün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yay., 2005, s. 331.

yılları arasında geliştiği, asıl hikâyeciliğine ise 1954 yılında başladığı söylenebilir. Bu bağlamda Nesin'in mizahı en çok kullandığı kurgu eserlerindeki din eleştirisinin örnekler üzerinden anlaşılması daha yerinde olacaktır.

Aziz Nesin'in, klasik Türk edebiyatı geleneğinden çeşitli vesilelerle yararlandığı bilinmektedir. O, *Leylâ ile Mecnun*³⁸⁹ adlı eserini, Fuzûlî'nin (1483³⁹⁰-1556) aynı isimdeki yapıtından hareketle kaleme almıştır.³⁹¹ Ayrıca *Seyahatnâme* adlı uzun öyküsü de Evliya Çelebi'nin (1611-1682) *Seyahatnâme*'sinin başında yer alan meşhur rüyanın bir yansıması ile başlamaktadır. Evliya Çelebi, rüyasında Hz. Muhammed'i görüp “şefaata ya Resulallah” diyecekken, “seyahat ya Resulallah” demiş ve eserini kaleme alacağı uzun yolcuğa çıkmıştır.³⁹² Aziz Nesin kitabına başlarken, karakterin rüyasında gördüğü Hızır'a; “bir zengin olsam” diyeceği yerde, heyecandan “bir gezgin olsam” dediğini aktarmaktadır.³⁹³ Bu bağlamda, Nesin'in Türk edebiyat geleneğinden yararlandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra ona en çok kaynaklık edenlerin başında, Türkiye'deki çevre ve insan gözlemleri yer almaktadır. Öykülerinde genellikle tecrübelerini konu edinen Nesin'in eserlerinde din eleştirisi halka, dini liderlere ve geleneğe karşı olmak üzere birkaç başlık altında toplanabilmektedir.

2.1.2.1. Halk Dindarlığı Eleştirisi

Çalışmada, Nesin'in eserleri, dinî göstergelerin eleştirisi odaklı incelendiğinden, örnekler daha çok gözlemlediği Müslümanlar çerçevesinde verilmektedir. Nesin, Müslüman kimlikleri çoğunlukla kötü ahlaklı, gözü dışarda, aç gözlü gibi olumsuz özelliklere sahip karakterler şeklinde ele almaktadır. Nesin'in edebi eserlerinden roman ve hikayeleri kendi bütünlüğü korunmaya çalışılsa da konu odaklı ele alındığından bazı kopukluklar olabilmektedir. Yine de kabaca romanların başladığı, hikayelerle devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Gol Kralı, Nesin'in futbolun yüceltilmesini mizahi biçimde eleştirdiği romanıdır. Nesin, aynı eseri müzikal olarak da kaleme almıştır.³⁹⁴ Kitap, Kemal Sunal'ın başrolünü üstlendiği

³⁸⁹ Aziz Nesin, *Leyla ile Mecnun*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.

³⁹⁰ Fuzûlî'nin hangi yılda doğduğuna dair net bilgi bulunmamaktadır. Ayrıntı için bkz.; Abdülkadir Karahan, “Fuzûlî”, *DİA*, 1996, C. 13, s. 240.

³⁹¹ Fuzulî, *Leyla ile Mecnun*, sad., Muhammed Nur Doğan, İstanbul: YKY Yay., 2000.

³⁹² Evliyâ Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, *Seyahatname*, Dersaadet Matbaası, 1213, C. 1, s. 23.

³⁹³ Aziz Nesin, *Seyyahatnâme*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 12.

³⁹⁴ Nesin, *Bütün Oyunları 3*, s. 333.

aynı ismi taşıyan bir filme de uyarlanmışır.³⁹⁵ Nesin bu eserinde, manevi değerlerin yanında dinî anlam taşıyan isimleri, alaycı bir dille işlediği görülmektedir:

“-Kimi arıyorsun Abuzittin? diye sordu.

Kendisiyle alay edildiğini anlamayan Sait;

-Affedersiniz birine benzettiniz sanırım. Adım Abuzittin değil.”³⁹⁶

Abuzittin ismi, dinin gereklerini yerine getiren, dindar anlamına gelmektedir. Pasajda dinî anlam içeren bir isim, toplumun kullanımını esas alınarak, dalga geçmek maksadıyla asıl bağlamından koparılmaktadır.³⁹⁷ Bu bağlamda, Nesin’in mizahın eleştirel gücünden yararlandığını söylemek yerinde olacaktır. Mizah, yarattığı karakterlerle klasikleşmiş algıları yıkararak isimlere yeni anlamlar yüklemektedir. Mizah, bir yönüyle güldürürken diğer yönüyle o ismin artık alay konusu olarak kullanımına kapı aralayacak kadar güçlü bir söylem içermektedir.³⁹⁸ Nesin, bu gücün farkında olarak özellikle kurgu eserlerinde eleştirilerini çoğunlukla mizah yoluyla dile getirmektedir.

Nesin, romanda futbol maçıyla dinî değerlerin bir araya gelişini de mizahi dille işlemektedir:

Bu maçı bizim sahalarımızda oynatmayı sağlayabilirsek, Allah’ın himmeti, seyircilerimizin gayreti, ayva koçanları ve gazoz şişelerinin şiddeti, Eyüp Sultan hazretlerinin kudreti ve birazcık da Duvar Ahmet’in hizmetiyle Tozkoparan, bir zafer kazanarak finallere katılma hakkını elde edebilir.³⁹⁹

Allah’ın yardımı ve sahabelerden Eyüp Sultan’ın gücü, Tozkoparan futbol takımının kazanmasının bağlı olduğu sebepler arasında sayılmaktadır. Eserde, takımın maçı kazanması için gelenek haline gelen Eyüp Sultan türbesine gidip, dilekte bulunulmuştur. Kitaptaki karakterlerin din ile bağlantıları, yalnızca belli istekleri söz konusuysen gerçekleştirmek, onun dışında dine dair herhangi bir eylem ve ifadeye rastlanmamaktadır. Aksine, romanda oldukça seküler bir hayat tarzına sahip, nikahsız cinsel ilişkinin aileler tarafından normal karşılandığı, sarhoşluğun ve çıplaklığın eğlencenin bir parçası sayıldığı, futbolcuları teşvik etmek için kadınların iç çamaşırlarını hediye edildiği, ahlaken yozlaşmış bir tabaka resmedilmektedir. Yine aynı eserde, oyuncuların Eyüp Sultan’ın kaleyi çok iyi koruduğunu söylemeleri üzerine,

³⁹⁵ “Gol Kralı”, <https://www.youtube.com/watch?v=NEZ-moiW1uU>, (erişim tarihi: 22.04.22).

³⁹⁶ Aziz Nesin, *Gol Kralı*, İstanbul: Nesin Yay., 2021, s. 37.

³⁹⁷ Murat Özşahin, “Türkçede Bazı Kişi Adlarında Argolaşma, Kavramlaşma ve Temsil”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 2019, S. 23, s. 328.

³⁹⁸ Bergson, *Gülme*, s. 104.

³⁹⁹ Nesin, *Gol Kralı*, s. 125.

saf olarak resmedilen Sait karakteri, onu kaleci zannetmiştir.⁴⁰⁰ Aynı zamanda bu durum, Nesin tarafından alaycı bir dille işlenmektedir. Nesin, futbol fanatizmini eleştirdiği romanda, Türkiye'nin sosyokültürel yapısını ortaya koymaya çalışmasına rağmen Müslümanların, zor anlarında manevi değerlere sığınmasını anlamlı bulmayarak eleştirmektedir. Ona göre, insanların çalışıp gayret etmek yerine, sorunları çözmek için dinî öğelere yaslanması, onların cahilliğinin ve bilimsel olarak gelişemediklerinin göstergeleri arasında sayılmaktadır.⁴⁰¹

Nesin, halkın dini anlayışına dair eleştirisini bir başka eserinde, Evliya Çelebi'nin Azak Kalesi'ni fethetme stratejilerinde, dinî duyguların sömürülmesi yönünde ele almaktadır. Azak Kalesi'ni kuşatmasının uzaması üzerine yeniçeriye coşturmak için Evliya Çelebi'den yardım istenmiş; bunun üzerine o, bir mezar kazdırarak içine düşman askerlerinden öldürülenlerin konulmasını önermiştir. Daha sonra Evliya Çelebi bu mezarları göstererek, Azak kalesinde şehit evliyanın kabri olduğunu, onları gavur elinden kurtarmak gerektiğini salık verir, ordu da bir gayretle kaleyi nihayet fethetmeye muvaffak olur.⁴⁰² Evliya Çelebi'nin, evliya kabri icat etme davranışı ile dini sömürü aracı olarak kullanımına dair eleştirel tutumunu destekleyen Nesin, içinde ne olduğu belli olmayan türbelerden medet ummanın da benzer şekilde anlamsız olduğuna vurgu yapmaktadır.

Surname romanındaki kurguya göre, Berber Hayri'nin idamından sonra idam cezası yürürlükten kaldırılmıştır. İdamı seyreden insanları gayri ciddi resmeden Nesin, onların ölüm seyretmeye alışık olduğu izlenimi vermektedir: "Hükümlünün darağacına çekilişini görmeye gelenlerden bir yaşlı emekli, arkadaşına, asılmayı seyrettikten sonra arkadaşlarıyla kahvede birkaç parti pişpirik oynayıp mübarek cuma namazını kılmak için Sultanahmet Camisi'ne gideceğini söylüyordu."⁴⁰³ Öyküye göre, insanlar seyrettikleri idamın etkisinde kalmadıkları gibi önce kumara sonra Cuma namazına gitmektedirler. Pasajda, kumar ve Cuma namazı eylemlerinin birbirine zıt olmasına rağmen halkın bu eylemleri gerçekleştirdiğinin ifade edilmesi, Nesin tarafından hem geleneksel din anlayışını hem de insanların umarsızlığını yansıtmaktadır.

Surname romanındaki idam mahkûmu Hayri'nin kimliğinde, İslam yazdığı için idamının dinî bayramlara denk gelmemesine özen gösterildiği ifade edilmektedir:

Berber Hayri'nin kimliğinde, 'Dini' yazısının karşısında 'İslam' yazılı olduğundan ve kendisine hiçbir seçme hakkı tanınmadan, Hayri daha doğumunda babasının kararıyla kütüğe Müslüman olarak geçirildiğinden, savcı, asılma gününün Kurban ve Şeker bayramları gibi dinsel bayram günlerine ve bu

⁴⁰⁰ Nesin, *Gol Kralı*, s. 213.

⁴⁰¹ Aziz Nesin, *Sanat Yazıları*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 39.

⁴⁰² Aziz Nesin, *Sporcu Milletiz Vesselam*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 75.

⁴⁰³ Aziz Nesin, *Surname*, İstanbul: Nesin Yay., 2021, s. 155. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Surname*, s. 33.

bayramların arifelerine, Kadir Gecesi sabahına yada kandil günlerine gelmemesine titizlik gösterdi...sorduklarında o günün mübarek kandil günü olduğunu, kutsal kandil gününde adam asmanın katiyen caiz olmayıp, ‘günahı kebairden’ yani çok büyük günah olduğunu söyleyerek idamın yapılmasını durdurmuştur.⁴⁰⁴

Eserde, Hayri’nin idam edilmesinin dinî bayramlara denk gelmeme noktasında gösterilen hassasiyet, Nesin tarafından eleştirilmektedir. Ona göre, zaten başlı başına büyük bir olay olan idamın kendisinin değil de kutsal günlerde gerçekleştirilmesinin günahına vurgu yapılması ironik bir dille ifade edilmektedir. Ayrıca Nesin, kişinin kararına başvurulmadan doğar doğmaz kimliğe İslam ibaresinin yazılmasını da doğru bulmamaktadır.

Aynı eserde, mahkumlar, dini ritüelleri yerine getirmeseler de dinen kirli sayılmak olan cenabet gezmeyi günahların en büyüğü olarak algılamaktadırlar. Nesin, çoğunun katil olmasına rağmen abdestteki ısrarlarını ironi yaparak eleştirmektedir: “Her ne denli ağır günahları olursa olsun cenabet gezenin günahını taşıyamazlar, gusül abdesti bilsinler bilmesinler hamamcı oldukları gecenin sabahı hamamda yıkanıp su dökünüp gınahtan arınırlardı.”⁴⁰⁵ ifadeleriyle Hristiyanlıktaki günah çıkarmayla, gusül abdestini benzetmektedir. Romanda Nesin’in eleştirilerinin dinin yanı sıra Müslümanların davranışlarına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Öyküde, banyo yapmak temizlikten ziyade cünüplüğe bağlanmakta ve bu durum Müslümanlıkla ilişkilendirilmektedir. Nesin, insanların zihnindeki dinî vecibelerin, çarpık anlamlar taşıdığına da vurgu yapmaktadır.

“Allah Kabul Etsin” hikâyesinde, paragöz ve cimri olan Müslüman ev sahibi konu edinilmektedir. Ev sahibi adam, her namazdan sonra kapıcıyı çağırarak, kiracılarının maddi hesaplarıyla ilgili konuları dile getirmektedir: “Namaz kılarken ne geldi aklıma biliyor musun? Namaz kılıyordum. Birden aklıma dört numaradakiler geldi, sen onlardan bu ayın kirasını almış mıydın?”⁴⁰⁶ Beş vakit ve Cuma namazı da dahil olmak üzere her namaz sonrası kapıcıyı kiracılar sebebiyle meşgul etmektedir. Öykü ev sahibinin alacaklarının yine namazda aklına gelmesiyle devam etmektedir:

Tam seccadeye kapanırken ne geldi aklıma biliyor musun? sabahleyin bizim kiracı Niko var ya pastacı Niko. Onun dükkanına uğramıştım yahu Emin Efendi, dükkân vızır vızır işliyor. Müşteriye garson yetiştiriyor. Tezgâhta karısı ha babam para sayıyor. Yahu bu dünyanın tek enayisi ben miyim? La havle ve la kuvvete illa billah... Tövbe estağfurullah! Artıracığım kirasını. Hak diye bir şey kalmadı mı bu insanlarda. Söyle o Niko olacak kefareye, bu aydan itibaren ikinbinbeşyüz lira verecek. İkinbinbeşyüz

⁴⁰⁴ Nesin, *Surname*, s. 123.

⁴⁰⁵ Nesin, *Surname*, s. 46. Benzer anlatı için bkz.; Aziz Nesin, *Sosyalizm Geliyor Savulun*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 89; Aziz Nesin, *Sosyalizm Geliyor Savulun*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 89.

⁴⁰⁶ Aziz Nesin, *Ah Biz Eşekler*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 27.

anladın mı? böylece söyle yoksa karışmam. Beni mahkemelerde uğraştırmasın. Kafirin yüzünden namazım fasit olacaktı be.⁴⁰⁷

Ev sahibi, aç gözlülükten ziyade kaba ve itici bir karakter şeklinde resmedilmiştir. Yabancıya kefare demesi, onun yüzünden namazının bozulacağını söylemesi, kiracının işlerinin rast gitmesini kirayı arttırmaya sebep sunması ahlaki olmayan tutumlar arasında yer almaktadır. İnançlı insanların çoğunu ahlaksız biçimde ele almak ve haksızlığı en çok din sömürüsü üzerinden yapanları işlemek, Nesin’de sık sık tekrar eden anlatı biçimi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dinine çok düşkün olduğu izlenimi veren ev sahibinin, namaz esnasında parayı düşünmesi ise onun ibadetlerinin gösteriş boyutunda olduğu şeklinde bir anlatıyla işlenmektedir. Mizahın abartı yönünün kullanıldığı öyküde Nesin, haklı olarak insanların inançları ve davranışları arasındaki çelişkiyi eleştirmektedir.

“Mukaddes Emanetler” öyküsü de halkın manevi duygularının sömürülmesini işlemektedir. Hikâyede, para kazanmak üzere resim oynatma işine giren iki genç, gittikleri yerlerin nabzını tutmak için önce, köyün kahvehanesine girmekte ve oradaki eşrafa ve etrafa bakarak köy hakkında ön bilgi edinip, ona uygun resimler oynatmaktadır:

Biz bunların son derece dini bütün Müslüman olduklarını öğrendiğimizde ben, kahveden içeri gayet saygıyla gelip sağ elimizi iman tahtasına koyarak selamünaleyküm çektik, peykenin bir yanına ilişip büzüldük. Kahvedekilerin hepsi de sakallı olduğundan genci, ihtiyarı ayırt edilmiyor. Kahvenin duvarlarında resim de yok, salt Arap harfleriyle ayet ve dua levhaları var.⁴⁰⁸

Köy kahvehanesinde resim yerine ayet levhalarının asılması ve herkesin sakal bırakması, resim oynatan gençlerde dindar bir köye geldikleri izlenimi uyandırmaktadır. Onlar bu manzarayla karşılaştıklarında, kabul görmek için kendilerini dindar olarak tanıtmışlardır: “Biz din kardeşlerimize mukaddes emanetlerimizin tasvirlerini seyrettirip sevaba girmek için köy köy sefere çıkmış beş vakit namazında niyazında, dini bütün, halis vatan evlatlarıyız.”⁴⁰⁹ Gençlerin reklam yapıp para kazanmak adına, kendilerini tanıtmaya biçimleri baştan sona yalan içermektedir. Halkın duygularını sömüren şeyin, gösterdikleri resimler mi yoksa güven kazanmak adına kendileri hakkında söyledikleri yalanlar mı olduğu tartışma konusuysa Nesin, öyküde halkın manevi duygularının sömürüye açık olduğunu ileri sürmektedir.

Nesin, insanların inançlarının sömürüldüğüne dair düşüncelerini “Noel Baba Tutuklandı” hikâyesinde de ifade etmektedir. Öyküde, ülkeye turist çekmek için Hristiyanlar

⁴⁰⁷ Nesin, *Ah Biz Eşekler*, s. 29. Benzer anlatı için bkz.; Aziz Nesin, *Yeşil Renkli Namus Gazı*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 50.

⁴⁰⁸ Nesin, *Sosyalizm Geliyor Savulun*, s. 76.

⁴⁰⁹ Nesin, *Sosyalizm Geliyor Savulun*, s. 76. Benzer söylem için bkz.; Aziz Nesin, *Büyük Grev*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 25; Nesin, *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor*, s. 137.

tarafından kutsal sayılan Noel Babayla, üç büyük dinde kutsal sayılan peygamberlerin evlerinin bulunma hadisesi mizahi biçimde ele alınmıştır: “Meryem anamızın evinden sonra Noel Babanın evi de ülkemizde bulundu. Turistler hala yurdumuza gelip kazıklanmamakta direnirse o zaman bize paçaları sıvayıp Havva anamızla Âdem babamızın evini bulmak düşünüyor.”⁴¹⁰ Nesin, bazı mekânların birkaç yerde birden bulunma sebebinin, turist çekmek olduğunu ileri sürmektedir. Buna rağmen bazı manevi mekânlar bunun aksini de gösterdiği de bilinmektedir. Örneğin, Yunus Emre’nin mezar yerine dair rivayetlerin başka bölgeleri işaret etmesinden ötürü, birden fazla türbesi ve makamı yapılmıştır. Halk gidebildiği yerlerde onu ziyaret etmiştir.⁴¹¹ Yine de türbelere dair halkın aşırı bağlılığı, onların dini algılar noktasında sömürüye açık olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Nesin’in bâtıl olan inanışlara dair eleştirilerini dinin özündenmiş gibi bizzat din üzerinden yaptığı görülmektedir. Onun, okuyucunun zihninde yarattığı olumsuz din tasavvuru için özellikle bâtıl inanışa dair örnekleri tercih ettiği görülmektedir.

“Allah’a Emanet” öyküsünde kahraman, laiklik düşüncesinden dönen bir arkadaşının evine gitmekte, kapıdan girer girmez duvardaki hat yazılı levhalar gözüne çarpılmaktadır. Arkadaşının namazdan yeni kalktığını ve her cümlesini Allah’a bağladığını duyduğunda, çok şaşırmakta ve evden ayrılırken de aralarında ilginç bir diyalog geçmektedir:

- Allah’a emanet olunuz, dedi.

Ben de onlara sözde ‘hoşçakalın’ diyecektim ama nasıl olduysa,

-Allah’a ısmarladık, dedim.

Sokak kapısından çıkarken

-Allah yolunuzu açık etsin! diye dua ettiler.

Ben taa eski Mısır Kralı Amon zamanından beri hemen bütün dünya dillerine ‘Amen’ ya da ‘Âmin’ olarak geçmiş olan sözcüğü onlara söyledim.

-Âmin!

Laiklik mi? artık o da Allah’a emanet.⁴¹²

Nesin’in dine ve inanan kişilere karşı tutumunu açıkça gösteren paragrafta iki durum özellikle dikkat çekmektedir. Laiklik, din ve devlet işlerini birbirinden ayrılması şeklinde tanımlanmasına rağmen Türkiye’de bu kavram yön değiştirerek dinin çoğu mevziden çekilmesi ve insanların modernleşmek adı altında manevi değerlerden uzaklaşması anlamına

⁴¹⁰ Aziz Nesin, *Damdaki Deli*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 97.

⁴¹¹ Hilal Erdoğan Aksu, “Kültür Aktarımı ve Mekân: Yunus Emre Mezarları”, *Milli Folklor*, 2021, S:132, s. 32.

⁴¹² Nesin, *Gıdıgıdı*, s. 175. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Gıdıgıdı*, s. 148.

dönüşmüştür.⁴¹³ Öyküdeki “laik” sözcüğü ikinci anlamı taşıdığından, karakterlerin dinî vecibeleri yerine getirmesi ve Allah’a dair sözcükler kullanması, artık onların laik olmadıkları kanaati uyandırmaktadır. Nesin, laikliğin Allah’a emanet ibaresiyle ters düştüğünü mizahi bir dille söyleyerek öyküde, daha önceden laik olan kişileri fikirleri değiştiği için eleştirmektedir.

Halkın şifa bulmak için hocaya gitmesinin işlendiği “İnkılap Var” öyküsünde, doğum yapmak üzere olan bir kadın, inkılaplar nedeniyle ortaya çıkan yasaklamalara denk gelmiş, üstelik doktor da bulamamıştır. Her kapıyı gezip en son hocaya giden aileye polis, inkılap var diyerek müsaade etmemektedir:

Komiser, ‘neden hocaya gittiniz?’ dedi.

- Neden gitmeyelim doktor yok, doktorun yerine sıhhiyyeci...ilaç yok, onun yerine bu. Bu yok onun yerine şu... şu yok yerine o... Biz de hocaya geldik.

- Komiser, ‘yasak’ dedi ‘hoca da yok.’

- ‘Niye Hoca işte ya...’

- ‘Bilmiyor musunuz inkılap var.’

- ‘İnkılap da neymiş inkılap varsa, var.’

- İnkılaptan bize ne. Bu inkılap dediğimiz her neyse bizim gelin doğurtabilir mi? Sağaltabilir mi? Sağaltamazmış...

Ulan ocağı batasılar. İnkılap olacağına doktoru, ilacı neyi olsaydı da gelin kurtulup bizim paralar yanmasaydı ya...⁴¹⁴

Pasajda, halkın batıl inançları işlenmesine rağmen asıl eleştirinin siyasi uygulamalara dair olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye’deki baskıcı yönetim sürecinin halkı olumsuz yönde etkilediği ve yıldırıldığına vurgu yapılmaktadır. Diğer bir yönüyle inkılapların hocaya gitmeyi yasaklamasının laiklik ilkesine dayandığı düşünülmektedir. Türkiye’de laikliğin, başörtülü okumak ve çalışmanın yasaklanması, hocaya, tekkeye, medreseye gidilmenin engellenmesi şeklinde yanlış tezahür ettiği hatırlandığında, pasajda inkılapların anlaşılmasındaki problemlere de vurgu yapıldığı görülmektedir.

Nesin’in hem aile içindeki inançlı ve inançsızların çatışmasını işlediği hem de kendisinin babasıyla ilişkisini akıllara getiren, “Halimeyi Samanlıkta Bastılar” öyküsünde, imam babanın dinsiz evladı babasına, dinin eleştirdiği yönleri dile getirerek, Müslümanların hastalıklarına ilaç bulan dinsizlerin cehenneme gidip, Müslümanların cennette hurilerle yan

⁴¹³ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 477.

⁴¹⁴ Aziz Nesin, *Kördöğüşü*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 33. Benzer anlatı için bkz.; Aziz Nesin, *Toros Canavarı*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 122.

gelip yatacak olmalarını tenkit etmektedir.⁴¹⁵ Oruç konusunda, gündüzü geceden çok uzun olan ülkelerdekilere haksızlık olduğunu iddia etmektedir. Her vakit ezan okuyan babasına, sabah namazına kimsenin gelmediğini, dolayısıyla sabah ezanı okumasına gerek olmadığını ifade etmektedir.⁴¹⁶ Babasının sabah ezanı için kasetten kayıt açtığını öğrenen çocuk, kaseti değiştirip “Halime’yi samanlıkta bastılar, şalvarını gül dalına astılar” türküsünü bütün köye dinletmiştir. Köy halkı bu olayda ayaklanınca, babası durumu zor toparlamış ve oğlu da bir daha köye gelmemiştir.⁴¹⁷ Dini eleştiren karakter ile özdeşleşen Nesin, aynı itirazları kendisi de sıklıkla dile getirmektedir.⁴¹⁸ Hikâyede, İslam’ın bizatihi kendisinden ziyade göstergelerindeki problemlere itiraz edilmektedir. İtirazları gerçekleştiren kişinin, Avrupa’da eğitim görmüş olması da Türkiye’nin çağdaşlaşma sürecindeki din eleştirilerini akla getirmektedir. Bu bağlamda, “Halime’yi Samanlıkta Bastılar” hikâyesi modern zamana ayak uydurmak ve çağdaşlaşmak adına Müslüman gibi olmak istemeyen, fakat bütün geleneklerinde İslam’ın izlerini taşıyan ve bu ikisi arasında sıkışan insanların problemleri zihinlerinin bir yansıması niteliğinde gözükmektedir.

“Kötü Gözle Bakılan Bir Yurtsever” öyküsünde Nesin, olumlu Müslüman karakter şeklinde işlediği Saip Hoca’yı tanıtmaktadır:

Mısır’a gitmiş el- Ezher’de okumuştur. Çok iyi Arapça öğrenmişti İstanbul’a dönünce ilerici ve aydın çevre içine girdi. Kendi çabasıyla Fransızca öğrendi. Zamanın padişahı Abdülhamit idi. Abdülhamid’in baskıcı yönetimine karşı kurulmuş olan Jön Türkler örgütüne Saip Hoca da katıldı.⁴¹⁹

Öyküde, aydın ve ilerici olmak, Avrupa dillerinden birini bilmek ve yönetime karşı bir tavır takınmak şeklinde tanımlanmaktadır. Aydın olmanın kendi değerlerinden, geçmişinden ve manevi duygularından arınan bir tanımla altının doldurulması, aynı zamanda çağdaş olmak uğruna girilen çabayı da ifade etmektedir. Aydın tartışmalarının yoğunlukla yaşandığı Cumhuriyet’in ilanı sürecinde, bu konuda yazılar kaleme alan ve aynı zamanda Osmanlı devlet adamı olan Said Halim Paşa; öz değerlerine uzak fakat Batı’nın taklidinde başarılı bir kişi, aydın diye de tanımlansa da onun bir yanılla daima cahil kalacağını iddia etmektedir.⁴²⁰ Nesin, eleştirilerini Müslümanlara yönelik gerçekleştirmese de onun tanımına göre aydın ve ileri görüşlü Müslümanlar hedef kitlesi içinde yer almamaktadır. O, dinlere değil, aksine bağnazlara karşı olduğunu ifade etmesine rağmen dinin yaşanması ve uygulanması

⁴¹⁵ Nesin, *Bay Düdük*, s. 109.

⁴¹⁶ Nesin, *Bay Düdük*, s. 111.

⁴¹⁷ Nesin, *Bay Düdük*, s. 113.

⁴¹⁸ Nesin, *Sanat Yazıları*, s. 39.

⁴¹⁹ Aziz Nesin, *Bu Yurdu Bize Bırakanlar*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 56.

⁴²⁰ Said Halim Paşa, *Bu Yurdu Bize Bırakanlar*, s. 167.

hususundaki kısıtlayıcı tutumundan ötürü, onun bizatihi dinin kendisine mesafeli durduğu anlaşılmaktadır:

Bütün dinlere, bütün inançlara sonsuz saygım var. Müslüman kökenli ve dindar bir aileden geldiğim ve İslami kültürle yetiştiğim için Müslümanlara sevgim de var. Ama insan haklarına, akılcılığa, uygarlıkla düşman oldukları için hangi dinden ve inançtan olursa olsun bağnazlara, yobazlara, köktencilere düşmanım, çünkü onlar insanlığın, barışın düşmanındırlar.⁴²¹

Nesin'e göre bağnazlar, insan haklarına riayet etmeyerek barış içinde yaşamaya düşman kesilmektedirler. O hem inancı ve eylemi örtüşmeyen dindarları hem de din konusunda aşırı tutucu olanları tenkit etmektedir. Ancak bu söylemleri, inançlarıyla hareket edenlere karşı olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim başörtüsü, hac ibadeti, okullarda namaz kılınması, imam hatip mezunlarının memur olması gibi hususlarda oldukça sert eleştirileri olduğu bilinmektedir.⁴²²

Nesin'in dini, insanları sömürmek için uydurulan bir kavram şeklinde tanımladığına daha öncesinde değinilmişti. Bu yönde birçok metin kaleme alan Nesin'in en belirgin öykülerinden biri de "Şeyh" hikayesidir. Öyküde, bir köyde kendisini sahte şeyh olarak kabul ettiren şahıs, emirleri direkt Tanrı'dan aldığını iddia ederek halkı kandırmaktadır: "Beni güzel köylerden birine yerleştirmek için çok üsteledilerse de saltanatımın biraz daha uzun sürmesi için evliyalık numarasına vurup, buradan ayrılmayacağımı, böyle buyruk verildiğini söyledim. Buyruk elbet göksel ve tanrısalı."⁴²³ Halk nezdinde, şeyhlerin Tanrı ile iletişimlerinin güçlü olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle bazı topluluklarda, şeyhin emirlerine riayet etmenin farz telakki edildiği görülebilmektedir.⁴²⁴ Nesin hikâyesinde, halkın şeyhe bağlılığının aşırılığını, şeyhin uykusunun ibadet ve horlamasının zikir olduğuna inandıklarıyla ifade etmektedir. Köyün ağası köylüyü dizginlemek, gücü elinde tutmak ve siyasi lider seçiminde kullanmak üzere sahte bir şeyh ayarlamıştır: "Burada ekmeksiz yaşanır şeyhsiz yaşanmaz"⁴²⁵ sözleri de halkın şeyhe verdiği kıymeti göstermektedir. Nesin, bu durumu ironik bir biçimde ele almaktadır:

Bedri Kaymakam son derecede cumhuriyetçi ve inkılâpçıymış. Eski şeyh bir eşkıya çetesini korumuş, saklamış. Bunun üzerine 'Vay, sen bana karşı nasıl eşkıya çetesini korursun, bizim kendi eşkıyamız varken?..' diye kızan Bedri Kaymakam, cumhuriyetçiliğe ve inkılâpçılığa karşı olduğundan eski şeyhi

⁴²¹ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 322; Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 159.

⁴²² Nesin, *Korkudan Korkmak*, s. 51.

⁴²³ Aziz Nesin, *Tek Yol*, İstanbul: Nesin Yay., 2021, s. 113.

⁴²⁴ Necdet Subaşı, "Şeyh, Seyid ve Molla", *İslamiyat II.*, S. 3, s. 125.

⁴²⁵ Nesin, *Tek Yol*, s. 120.

buradan sürdürmüş. Şeyh giderken de Bedri Kaymakam, ‘Biz istediğimiz gibi bir eşkiyayı nasıl bulduksa, isteğimize uygun bir şeyhi de buluruz; halkımızı hiçbir zaman şeyhsiz bırakmayız.’ demiş.⁴²⁶

Yukarıdaki pasajda, devlet elinin her şeye yeteceği, kendilerine göre bir şeyh bulamasalar da onun oluşturulabileceği, böylece halkın manevi ihtiyaçlarının karşılanabileceği iddia edilmektedir. Bu örnekler, dinî göstergelerin insanlar tarafından uydurulmuş olma ihtimalini de vurgulamaktadır.⁴²⁷

“Sahte Alaman Müslümanı” öyküsünde, köyden giden sahte imamın lakabı bir süre sonra Paşazade olmuştur. Başka bir köye yolu düşen, canı sıkın olduğu için hiç konuşmayan Paşazadeyi, köy halkı hemen ecnebi ilan etmiştir. Köylü, onu cami avlusunda gördüklerinden, Müslüman olmak istediğine hükmedip, misafir etmek üzere birbirleriyle yarışmışlardır. İçlerinden biri, onu Müslüman yapmanın büyük sevap olduğunu dile getirmektedir: “Bunun sevabı bana yeter dedi. Bir Hristiyan’ı Müslüman yapmak ve Müslüman olduktan sonra da misafir etmek yedi hacca bedeldir.”⁴²⁸ Roman ve hikâye karakterleri üzerinden belirginleşen din eleştirisi başka eserlerde de devam etmektedir: “Bunca Müslüman yoksulluktan açlıktan kıvrılırken bir tek Hristiyan Müslüman oldu diye ona gösterilen bu itibarın nedenini bir türlü anlayamıyordum.”⁴²⁹ ... “İşte o günlerde doğuştan Müslüman olmanın bu dünyada pek bir işe yaramadığını, sonradan din değiştirip Müslüman olmanın ne kadar makbule geçtiğini iyice anladım.”⁴³⁰ Denilerek, halkın cahilliği ve dini algısı üzerinden, toplumda meydana gelen aşağılık kompleksi ve uğranılan benlik kaybı da tenkit edilmektedir. Ayrıca metinde, toplumdaki yabancı hayranlığının dine kadar sirayet etmiş olması hicvedilmektedir.

Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz romanı hem müzikale⁴³¹ hem tiyatroya⁴³² hem de filme⁴³³ uyarlanan kitabıdır. Nesin’in eserlerinin büyük bir kısmı kendi tecrübe ve gözlemlerine dayanmaktadır. *Yaşar*’ın başından geçen bir olay hem Nesin’in çocukluğunu anlattığı kitapta hem de çocuklar için yazdığı hikâye kitabında Arapça okunan dualara ağladıklarını farklı versiyonlarla yer almaktadır.⁴³⁴

⁴²⁶ Nesin, *Tek Yol*, s. 131.

⁴²⁷ Marx ve Engels, *Din Üzerine*, s. 210.

⁴²⁸ Nesin, *Tek Yol*, s. 230.

⁴²⁹ Nesin, *Tek Yol*, s. 235.

⁴³⁰ Nesin, *Tek Yol*, s. 242.

⁴³¹ Nesin, *Bütün Oyunları 3*, s. 11.

⁴³² “*Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*”, <https://www.youtube.com/watch?v=7CSjIAZ6R58&t=7s>, (erişim tarihi: 08.04.2025).

⁴³³ “*Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*”, <https://www.dailymotion.com/video/x8nhsjy>, (erişim tarihi: 29.02.2024).

⁴³⁴ Nesin, *Şimdiki Çocuklar Harika*, s.127; Aziz Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 101; Aziz Nesin, *Taşlamalar*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 178.

Nesin aynı eserinde oryantalist bakış açısının⁴³⁵ Batı'nın, İslam'ın savaşçı, kan döken bir din şeklindeki tanımlarını ön kabulde yorumlayarak karaktere, İslamiyet'in savaş yoluyla ve zorla yayıldığını söylemiştir:

- 'Sen tarih bilmediğinden öyle sanıyorsun. Dünyadaki Müslümanların yarısından çoğunun ataları kılıç zoruyla Müslüman olmuşlardır,' dedi...

- 'Hangi Müslüman sana kılıç çekti de ne zoruna Müslüman oluyorsun?' dedim. 'Ah! Vara kılıcını çekip bir Müslüman kellemi almaya kalkaydı. Ondan da kötüsü... Ben âşık oldum bir Türk kadınına. Ailesi, Müslüman olmazsam kızlarını bana vermiyor. Anladın mı neden Müslüman olmak zorunda kaldığımı?' dedi.⁴³⁶

Müslüman ailelerin, çocuklarını başka din mensubuyla evlenmelerine müsaade etmemeleri hem kültürel hem de dinen anlaşılır karşılanmaktadır. Nesin'in evlilik sebebiyle din değiştirmeye dair zorlamaları eleştirdiği ve doğru bulmadığı, çalışma ilerledikçe daha fazla örneklerle açıklanmaktadır.

"Âdem'le Havva Kendi Cennetlerini Kuracaklardı" öyküsünde, farklı dine mensup kişilerin aşkı anlatılmaktadır:

Şimdi adını bile unuttuğum dünyanın biyerinde, bizi birbirimizden ayırmaları, ailelerimizin ayrı dinlerden oluşu yüzünden değil miydi? Sevimizin⁴³⁷, kabile düşmanlarından da, toprak kavgalarından da, köydeki kan davalarından da, ailelerin din ayrılıklarından da çok daha güçlü olduğunu anlatamadık ve sonunda sevinin en hasını ve yaşamın özünü yok ettiler.⁴³⁸

Başka dinlere mensup kişilerin evlilik hikâyelerini sıklıkla işleyen Nesin, yukarıdaki pasajda farklı dinlerin, sevenler için değil, aileler için sorun olduğunu ve bu yüzden sevenlerin kavuşamadıklarını anlatmaktadır. Öyküde, sevginin kan davası, kabile kavgası ve ailelerin din farklılıklarından daha üstün olduğu iddia edilmektedir. Bazı çalışmalarda sevginin, bazı noktalarda aşırılığa kaçması, onun istismarı bağlamında da değerlendirilmektedir. Bu sevgi türünün daha çok bağıllık ve bağımlılıkla ilişkilendirildiği, hakikatte sevginin özünden kopulmuş olduğu iddia edilmektedir.⁴³⁹ Din söz konusu olduğunda ise dinsel alanda sevginin Tanrı ile bağdaştırıldığı, dolayısıyla bunun ise en güçlü sevgi biçimi olduğu ifade

⁴³⁵ Edward Said, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, İstanbul: Metis Yay., 2013, s. 10.

⁴³⁶ Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s. 292.

⁴³⁷ TDK'ya uygun olmamasına rağmen Nesin'e özgü yazım biçimlerine, direkt alıntılarda müdahale edilmemiştir.

⁴³⁸ Aziz Nesin, *Yetmiş Yaşım Merhaba*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 55.

⁴³⁹ Şaban Ali Düzgün, "Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, S. 52:1, s. 17.

edilmektedir.⁴⁴⁰ Bu nedenle, pasajdaki sevgi türlerinin bağlamından ve özünden koparılmış bir anlayışı gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Nesin, dini göstergelerin kullanımına dair eleştirilerinin bir kısmını Atatürk büstü için de dile getirmektedir. Kemalist olmadığını iddia eden Nesin, Atatürkçülüğün de Atatürk büstü asmakla olmayacağını ifade etmektedir.⁴⁴¹ Arabaya takılan nazar boncuklarıyla iş yerlerindeki Atatürk büstü, Nesin için aynı anlama tekabül etmektedir; ikisi de işlevsiz ancak halk tarafından değer atfedilmiş unsurlar arasında yer almaktadır.

Başka bir diyalogda ise Atatürkçülüğün din telakki edildiğine değinilmektedir:

“- Söyle Atatürkçü değil misin? Bilelim de ona göre...

- Ne demek cümlemiz Atatürkçüyüz Elhamdülillah.”⁴⁴² Cumhuriyet döneminde halkın ayırttırılmasına örnek niteliğindeki pasaj, dinî göstergelerin çoğunun yasaklandığı ve yerine Kemalizm’in yerleştirilmeye çalışıldığı dönemde, Allaha şükredip Atatürkçü olduğunu söylemek, Türkiye’nin reform süreçlerinin travmatik boyutlarını da göstermektedir.

Nesin’in kurgusal eserlerinde mizahı kullanmış olmasının onun bir komedi yaratmaktan ziyade, toplumsal eleştiri yapmak istediğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. O, bu öyküleriyle insanların eğitimsizliğini, hor görülmesini ve sömürülmesini, ironik olarak işlemektedir. Çalışmanın ana teması gereği, Müslüman karakterlerin yer aldığı pasajlarda ise bu tenkitleri genellikle onların din anlayışları üzerinden verdiği tespit edilmiştir. Nesin’in Müslümanlara yönelik eleştirilerini dini liderler ve otoriteye karşı yönelttiği de saptanarak bunun ayrı başlıkta verilmesi uygun görülmüştür.

2.1.2.2. Dinî Lider ve Otorite Eleştirisi

Cumhuriyet döneminin edebi eserlerinde dinî motifler, genelde bâtil inançlar üzerinden anlatılmış; olayların içindeki dinî karakterler olumsuz, kötü ahlaka sahip, dini araç haline getirmiş; iyi manada örnek alınabilecek bir davranışı olmayan şahsiyetler olarak tavsif edilmiştir.⁴⁴³ Argo konuşan, toplumun problemleriyle ilgilenmeyen bu karakterler, Nesin’in zihin dünyasındaki bazı Müslüman kimlikleri de yansıtmaktadır. Yansıtılan veya eserlerde oluşturulan kimliklerin doğru bir tarafı olsa da Nesin’in çoğunlukla olumsuzları işleyip, olumlu karakterleri dışarda bırakması, bir yönüyle gerçeği tarafsızca yansıtmadığını da

⁴⁴⁰ Jose Ortega Y Gasset, *Sevgi Üstüne*, çev. Yurdanur Salman, İstanbul: YKY, 1995, s. 39.

⁴⁴¹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 342.

⁴⁴² Nesin, *Tek Yol*, s. 355.

⁴⁴³ Gürkan Yavaş, “Cumhuriyet Dönemi Romanında Din ve Din Adamı”, *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli, 2014, s. 360; Seyit Battal Uğurlu, Selvi Demir, “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, S. 24, C. 6. s. 368

göstermektedir. Ayrıca sadece yazın dünyasında değil, dönemin dinî göstergelere eleştiren yaklaşan sinema filmlerinde çoğunlukla köy imamları statüko yanlısı ve gözü dışarda karakterler şeklinde ele alınmıştır.⁴⁴⁴ Oluşturulan yanlış din tasavvuruna karşı İslamcılık gibi bazı söylemler geliştirilmiş, özellikle filmlerdeki yanlış din algısını tashih etmek adına, Milli Sinema akımının başlatılması da aynı döneme denk gelmiştir.⁴⁴⁵ Dolayısıyla din karşıtı ve yanlısı olarak iki farklı söylemin sanat diliyle meydana geldiği bir vakıadır.

Nesin'in eserlerindeki, dinî temsil eden karakterlerin olumsuz işlenişi de Cumhuriyet dönemi romanlarına⁴⁴⁶ örnek teşkil etmektedir. Kitaplardan örneklerle açıklanacak olursa; *Zübük*, Nesin'in en çok basılan ve sinemaya uyarlanan romanıdır.⁴⁴⁷ Bir kasabada geçen romanda halk, imam karakterine; "aklı selim hoca efendi" lakabını takmıştır. Her soruya bir cevabı bulunan imam, "yalnız bir bilmediği beş vakit namaz. Bir de hoca olacak, nursuz, nuhsetsizin biri..."⁴⁴⁸ şeklinde tanımlanarak eleştirilmektedir. Romanda imam, güvenilir ve ibadetle alâkası olmayan bir kişi şeklinde resmedilmektedir. Bir gün hocayı meyhaneye götüren Zübük; "Sarı karı, Bedir Hoca'nın sakalını okşayıp okşayıp, 'Hacı Efendi' diyor. Aklı Evvel, helali haramı unutmuş."⁴⁴⁹ sözleriyle imamın, sarışın bir kadınla içki masasında gönül eğlendirdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, Nesin tarafından romanda çizilen din adamı hem alkol kullanan hem de kadınlarla gayri ahlaki münasebeti olan bir karakterdir. Kasaba imamının alkol kullandığı ve camiye hiç uğramadığı,⁴⁵⁰ varsayıldığında, kasabadakilerin çarpık bir dinî inanç çerçevesinde olduğu görülmektedir. İnsanlar, dine dair söylemlerde bulunsalar da eylemlerinde dinle alakalı göstergeler yer almamaktadır.⁴⁵¹

Surname, Osmanlı'daki son idam vakiasını konu edinen eserdir.⁴⁵² Romanının baş kahramanı Hayri, çocuk istismarından yargılanmış ve idam hükmü giymiştir. Hayri'nin

⁴⁴⁴ Havva Yılmaz, "Yobaz Kötü Adamdan Aydın İmama Türk Sinemasında Din Adamı ve İmam Temsili", *Sabah Ülkesi*, 2022, S. 73, s. 82.

⁴⁴⁵ Burçak Evren, *Yücel Çakmaklı Milli Sinemanın Kurucusu*, İstanbul: Küre Yay., 2014, s. 17., Yalçın Lüleci, *Türk Sineması ve Din*, İstanbul: Es Yay., 2008, s.71., Merve Kesenci, "Milli Sinemada Din Dili, Yücel Çakmaklı Filmografisi", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2018; Ömer Menekşe, "Türk Sinemasında Din ve Din Adamı İmajı", *II. Uluslararası Dinî Yayınlar Kongresi Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2005, s. 47.

⁴⁴⁶ Seyit Battal Uğurlu, Selvi Demir, "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, C. 6, S. 24, s. 368.

⁴⁴⁷ "Zübük", <https://www.dailymotion.com/video/x8mzzma>, (erişim tarihi: 12.01.2024).

⁴⁴⁸ Nesin, *Zübük*, s. 161.

⁴⁴⁹ Nesin, *Zübük*, s. 237.

⁴⁵⁰ Nesin, *Zübük*, s. 71.

⁴⁵¹ Nesin, *Zübük*, s. 191. Ayrıca bkz.: Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 94 ve 249. Nesin, *Alamanya Alamanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, s. 213.

⁴⁵² Bazı eserlerden esinlenerek de kitaplar yazan Nesin'in bu romanı için de Victor Hugo'nun *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü* adlı eserinden ilham aldığı düşünülmektedir. bkz.; Victor Hugo, *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü*, çev. Erhan Büyükkakıncı, İstanbul: Can Yay., 2013, Hugo, idama mahkûm edilmiş bir adamın günlüğü gibi kurguladığı eserinin alt yapısında, idama karşı olduğunu ortaya koymaktadır. Nesin de eserde karakterin

hapishanede karşılaştıkları arasında, din adamı eleştirisine dair pasajlar sıklıkla yer almaktadır. Bir gün Hayri'nin koğuşundaki Abdurrahman Hoca, bir öykü anlatmaktadır: Hikâyeye göre bir zamanlar kadı görevindeki adam, idam edilen bir hırsızın ayağını öpmüştür. Çocukluktan beri hırsızlık yapan kişiyi kadı, her defasında parmağını keserim, elini keserim gibi tehditlerle engellemeye çalışmış ancak genç, hırsızlığa devam edince de idam hükmü verilmiştir. Kadı efendi de gencin yolundaki istikrarına hayran kalarak darağacındaki bedenine yaklaşıp ayağından öpmüştür. Hayri, dinlediği öyküyü siyasi suçlular koğuşunda anlatınca, oradakiler kadıyı acımasız ilan edip çocuğun ruhsal problemleri olabileceğine kanaat getirmişlerdir. Onlara göre kadı “neden yaptın?” diye sormalı ve anlamaya çalışmalıdır. Siyasi suçlular, bunu anlatan Abdurrahman hocaya da ayrıca sitem ederler: “Bu Abdurrahman Hoca denilen her kimse nasıl bir alçak herif olmalı ki idam mahkûmu bir delikanlıya böyle hikâyeler anlatır.”⁴⁵³ Nesin'in romanında ele aldığı biçimiyle, siyasi suçlular dinî olgulardan uzak, hakkaniyetli, anlayışlı, bilgin ve herkese karşı iyi niyetlidirler. Ancak içinde inançlı insanların da bulunduğu diğer koğuştakiler, genellikle seviyesiz, hatalı ve çıkarıcı davranan kişilerden oluşmaktadır.

Surname'de, Abdurrahman Hoca diye tanıtılan karakter, cezaevine girdikten sonra dindar bir şahsiyete bürünmüş, Nesin ise onu, dindar fakat ahlakı zayıf olarak resmetmiştir:

Abduraman Hoca bir tarikat ehli kişi olup, gayetle⁴⁵⁴ dindar abdestsiz yere basmaz, beş vakit namazını kıldıktan başka, boş zaman bulunca da nafil namazları kılardı... Üç karısı, yedi çocuğu, sayısını kesin bilemediğince torunları vardı... Abduraman Hoca'nın hocalığı da tarikata bağlanması da cezaevine girişinden sonraydı. Suçu ağırdı. Üç karısının üstüne taze gelin almak istemiş, ana babası razı gelmeyince, kız da istemezlenince, adamlarına kızı kaçtırmış, bu kaçırma sırasındaki vuruşmada kızın ağabeyiyle bir akrabası da ölmüştü. Adam öldürtmek, kız kaçtırmak... Suçu bunca da kalmamıştı. Kız yaşlı herife teslim olmak istemeyince, besbelli boğa gibi azmış olacak ki kızı boğmuştu. Cezaevine düştükten sonra kısa bir cezayla orda bulunan bir hocanın etkisinde kalmış ve kendisini hepten dine imana vermiş, sakal salmış, tespihi elden düşürmez, başı secdeden kalkmaz olmuştu.⁴⁵⁵

Pasajda Abdurrahman Hoca köy ağası, zengin ve üç karısı olan, ancak yetinmeyip dördüncüyü de almak isteyen, kız istemeyince de onu kaçırıp boğan bir zanlı olarak anlatılmaktadır. Cezaevine düştükten sonra, bir hocadan etkilenerek dinî vecibelerini yerine

ağzından Rusya'da idam cezasına çarptırılanlar için Hugo'nun mektup yazdığını ve mahkûmların affedildiğini dile getirmektedir. bkz.; Süleyman Yiğit, “Bir Tür Parodileştirmesi Aziz Nesin'in Surnâme'si”, *Prof. Dr. Pervin Çapan Armağanı*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yay., 2021, s. 597

⁴⁵³ Nesin, *Surname*, s. 94.

⁴⁵⁴ TDK'ya uygun olmamasına rağmen Nesin'e özgü yazım biçimlerine, direkt alıntılarda müdahale edilmemiştir.

⁴⁵⁵ Nesin, *Surname*, s. 85.

getirmeye başlamış ve hoca lakabını almıştır. Buna rağmen cezaevinde, saygısız ve cahilce davranışlar sergilemektedir. Dolayısıyla Abdurrahman Efendi, Nesin'in olumsuz din adamı tasavvurunu yansıttığı karakterler arasında yer almaktadır.

“Bunlar Kimin Cicim” hikâyesinde, kendisini imam tanıtarak, insanları kandırıp paralarını alan bir adam konu edilmektedir. Öyküde imama parasını kaptıranlardan biri başından geçenleri şöyle anlatmaktadır: “Allah’ın bir hayın dağ eşkıyası sakal koyuverip şehir camisine imam durmakla adam mı olur? Benim gibisinde akıl mı var? Saçına sakalına meşine, sarığına güvendim de altı ay çalışıp biriktirdiğim paracıklarımı kaptırdım.”⁴⁵⁶ Ne zaman imamdan parasını istemeye gitse, hoca bir anda duaya ya da ibadete başlayarak: “Ulan para isteyecek başka zaman mı bulamadın? Görüyorsun ya Allah’ın huzurundayım, duadayım.”⁴⁵⁷ diyerek onu kovmaktadır. Nesin’in eserlerinde, dinî alan her zaman istismara açık olarak işlenmektedir. Öyküdeki sahte hoca, adli sicili bozuk olmasının yanında, insanların manevi duygularını sömürme yöntemi olarak dini kullanıp, imamlıkla güven kazanmaya çalışmış, sonunda da dinin arkasına saklanarak insanları kandırmayı başarmıştır. Öykü, Nesin’in ister gerçek ister sahte imam olsun, dinin herhangi bir yönüyle insanların sömürüldüğü iddiasına örnek teşkil etmektedir. O, her ne kadar dini kullanarak halkı kandıran kişileri eleştirse de halkın din konusunda kandırılmaya meyilli oluşlarını da tenkit etmektedir. Nesin’e göre bu durum, her iki taraf için problem teşkil etmektedir.

“Alırsınız Cenneti” öyküsünde, hoca halka verdiği vaazda, dinin gereklerini yerine getirmeyen ve dinen yasaklanan davranışlarla hemhal olan halkın, cennete giremeyeceklerini ifade etmektedir:

Orucu neyi tutmazsanız, rakıyı, şarabı içersiniz sarhoş gezersiniz. Ondan sonra da cennete girmek istersiniz. Naaa!... Alırsınız cenneti! Namaz niyaz yok. Kumar dersin çok. Sonra da cennet isterseniz. Naaa size... Alırsınız cenneti! Namahreme bakarsınız, harama uçkur çözersiniz, zilzurna gezersiniz, sonra da cenneti istersiniz. Naaa!... Alırsınız cenneti!...

⁴⁵⁸

Öyküde imam, alkol kullanan, kumar oynayan, haram işler yapanların, cennet beklentilerinin boşuna olduğunu dile getirmektedir. Öykünün devamında kabadayılar, imamın içeceğine alkol koymuş ve hoca sarhoş olmuştur. Bunun üzerine sarhoş imam, köy meydanında azılı serserileri rezil ederek onların köyü bırakıp kaçmalarına ve köylünün bu belalardan kurtulmalarına vesile olmuştur. Bunu mizah dilini kullanarak hikâye eden Nesin, imam

⁴⁵⁶ Aziz Nesin, *Vatan Sağolsun*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 39.

⁴⁵⁷ Nesin, *Vatan Sağolsun*, s. 43. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Vatan Sağolsun*, s. 65.

⁴⁵⁸ Nesin, *Biz Adam Olmayız*, s. 31.

karakterine doğru söyletse de nihayetinde onu sarhoş olarak resmetmiş ve vaazındaki uyarılardansa, sarhoşluğu bir işe yaramıştır.

“İyi Olur İnşallah” öyküsünde, köyün imamı, her türlü soruya yalnızca “iyi olur inşallah” diyerek cevap vermektedir. Sonunda bu durum, bütün köylüye sirayet ederek ne olay olsa herkes aynı şekilde tepki vermektedir. Öyküde, karısını muhtarla samanlıkta basan adamın imama bu olayı anlatması, yine bu cümle üzerinden ironik bir dille eleştirilmektedir:

İmam esniyor;

- İyi olur inşallah.
- Yahu imam...
- İyi olur, iyi olur Hıdır ağa... iyi olur inşallah.
- Ulan imam, inşallahı maşallahı mı kaldı? Muhtarı bastırdım diyorum. Kendi samanlığında be...⁴⁵⁹

Bu cümle, “Allah’ın izni ile iyi olur” anlamına gelirken, hikâyede imamın, felaketler karşısındaki umursamazlığın göstergesi şeklinde kullanılmaktadır. Aralarında bir tek Yusuf öğretmen onlar gibi değildir. Ancak o da sonunda aklını yitirip; “iyi olur inşallah” diye diye akıl hastanesine yatırılmıştır. Nesin’in Cumhuriyet dönemi romanlarındaki gibi imamı umarsız, öğretmeni ise duyarlı karakter biçiminde ele alarak okuyucuda dini makam sahiplerine dair menfi algı oluşturduğu görülmektedir.

Hoptirinam hikâye kitabında kahraman, rüyasında Şeyh Şezalet’in kapısına gitmesinin emredildiğini görmüştür. Bunun üzerine yola çıkan kahraman, çok acıkınca yol kenarındaki salatalığı yiyip, helallik istemek üzere bahçe sahibine gitmektedir. Bahçe sahibi üç kardeşle ortak olduklarını, bu nedenle hepsinden ayrı ayrı helallik istemesi gerektiğini söylemektedir. Kendisi ise hakkını helal etmek için işlettiği kumarhanede on sene uşaklık etmesini şart koşturmaktadır. Kahraman, kabul eder ve kumarı en ince ayrıntılarına kadar öğrenerek oradan ayrılıp ikinci kardeşe gider. O, işlettiği meyhanede, üçüncü kardeş ise kerhanesinde on sene uşaklık etmesini şart koşarak haklarını helal edeceklerini söylemektedirler. Hikâyenin kahramanı, üç kardeşin yanında üç işi de iyice öğrenip tekrar yollara düşerek bir köye varmıştır. Köy meydanında kendisini “Şeyh Şezalet” diye coşkuyla karşılayan halka denk gelmiştir. Nesin öyküyü şöyle bitirmektedir: “Adam on yıl bir yerde on yıl bir yerde on yıl başka bir yerde topu toplamı otuz yıl çile doldurup Şazelet’in yüceliğine erdiğini, aradığı kişinin kendisi olduğunu burada baş tacı edilmek için yıllarca beklendiğini anladı. Bandolar,

⁴⁵⁹ Aziz Nesin, *Mahmut ile Nigâr*, İstanbul: Nesin Yay., 2017, s. 21.

kendisine selam duranlar arasından geçti, sarayına girip tahtına kuruldu.”⁴⁶⁰ Hz. Musa’nın on yıl boyunca Hz. Şuayb’a hizmet etmek suretiyle onu kızlarından biriyle evlendirdiği kıssayı⁴⁶¹ akıllara getiren pasajda Nesin bu hizmeti gayri ahlaki işler olarak tasarlamaktadır. Tasavvufun önemli öğretilerinden nefis terbiyesiyle kişi, maddi zevklerden sınırlanarak manevi işlerle hemhal olup kendisini eğitmekte ve böylece Allah ile yakınlığını arttırmayı amaçlamaktadır.⁴⁶² Nesin, nefis terbiyesini sembolize ederek hikâyesindeki kahramanı ayyaş, kumarbaz ve genelev işletmecisi bir şeyh olarak resmetmektedir. Nesin, İslam anlayışında otoritelerden biri kabul edilen şeyhlik makamını, gayri ahlaki işler yapan birine yakıştırarak dinî otoriteyi, saygınlığını düşürmek suretiyle tenkit etmektedir. Ayrıca bu tür gerekçelerden dolayı tekke ve zaviyelerin kapatıldığı da bilindiğinden Nesin’in işleyişinin tam anlamıyla haksız olduğunu söylememek gerekmektedir.

“Boğaziçi Hastalığı” öyküsünde herkesin balık, deniz ve boğaz hakkında konuşmasından usanan bir adam, yine balıktan bahseden biriyle sohbet ederken aralarında bir mevzu geçmektedir:

Balıksız lafın tadı mı olur... Peki öyleyse sana balıksız bir hikâye anlatayım: Selahaddin-i Eyyubi sarayına iki derviş misafir eder. Malum ya, dervişler kör nefislerini terbiye eder, harama bakmazlar. Selahaddin-i Eyyubi bu iki derviş i yağla, balla, etle, tatlıyla, kaymakla günlerce besler. Dervişler yer içer, şişer de şişer. Padişah dervişlerin artık kıvama geldiklerini görünce, iki güzel cariyeyi ‘Göreyim sizi, şu herifleri baştan çıkarın!’ diyerek iki dervişin hizmetine verir. İşve, naz... Hiçbiri para etmez. İki derviş, başlarını çevirip cariyelere bakmazlar bile. Selâhaddin-i Eyyubi bu sefer dervişlerin önüne birer hamsi kor. İki derviş serçeparmağı kadar hamsiyi yer yemez artık dayanamazlar; balığın kudretine bak sen, cariyelere saldırırlar. İş o kadarla da kalmaz, balığın etkisiyle azıtlar. Ne iki ne dört cariyeye yetişmez olur. İşte balık...⁴⁶³

Hikâyenin mizahi tarafı, konunun yine balığa gelmesi şeklinde ilerlemesine rağmen, asıl alaya alınan Selahattin Eyyubi ve dervişler olduğu görülmektedir. Dinî olarak hassasiyetiyle bilinen dervişlerin, kadınlara karşı zaaflarının resmedilmesi, dinî makam sahiplerinin olumsuz işlenmesine örnek teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra balık sembolünün Hristiyanlıkta önemli yeri olduğuna dair çalışmaların mevcudiyeti, balık konusunun uzatılmasının sebepleri arasında sayılabilir. Balığın susuz yaşayamayacağı gibi, bir Hristiyan’ın da vaftiz suyu olmadan var olamayacağı alt metni, çoğu Hristiyan sembollerinde balık figürünün kullanılmasına sebep olmuştur. Ayrıca Hz. Yunus peygambere atfen de fresklerde yunus balığı

⁴⁶⁰ Aziz Nesin, *Hoptirinam*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 14.

⁴⁶¹ “Kassas”, 28/27.

⁴⁶² İmam-ı Gazalî, *Nefis Terbiyesi ve Ahlâkî Güzelleştirme*, çev. Ersan Urcan, İstanbul: Çelik Yay., 2021, s. 5.

⁴⁶³ Aziz Nesin, *Deliler Boşandı*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 41.

figürünün resmedildiği bilinmektedir.⁴⁶⁴ Karadeniz'in de balıkla bütünleşmiş olması, yine su-balık ilişkisinin güçlü oluşuna işaret etmektedir. Bu nedenle Nesin'in abartı da olsa denizi izleyen adamların hep balıktan konu açmalarını işlemesi anlamlı görünmektedir.

“Bizim Köyün Deliler Baladı” isimli öyküde, dinî otorite tarafından dini kullanarak halkın manevi duygularının sömürülmesi işlenmektedir. Kitapta, köye güneşin gelmesini engelleyen kaya parçasından kurtulma öyküsü anlatılmaktadır. Bir gün, derviş kılığında biri gelerek; kendisini kırk gün yağ, bal, fındık ve fıstıkla beslemeleri karşılığında kayayı sırtına alıp gideceğini söylemiş, köylüler din ile kolaylıkla kandırılabilceği için de hemen kabul etmiştir: “Aman derviş, Hızır Aleyhisselam dedikleri sen olacaksın... Seni bize Tanrı gönderdi”⁴⁶⁵ diyerek, sevinçlerini dile getirmişlerdir. Köyden akıllı başında biri, kandırıldıklarını söylediğinde ise ağa, muhtar ve imam dahil herkes, uyarın gence karşı çıkıp dervişin dediğini yapmıştır. Öyküde Nesin, halkın dinî duygularının sömürülmeye açık ve kayayı sırtına alıp gitmenin imkansızlığını düşünmediklerinden dolayı onların cahil olduğunu işlemektedir. Ayrıca hikâyenin sonunda, aralarından çıkan akıllı bir genci haklı çıkararak, halkın ona karşı bağnazca itiraz etmelerini de eleştirmektedir.

“Mehdi Resul” hikâyesinde, cezaevindeki hoca, mahkumlara Mehdi'yi anlatınca içlerindeki gazeteci hariç herkes söyleye katılmaktadır. Onun inanmadığına hükmedenler ise içten içe gazeteciye kin duymaktadırlar. Öykünün sonunda, aslında kimsenin Mehdi'den emin olmadığı ortaya çıkmıştır: “Cebrail Aleyhisselam erişip, Mehdi Resul her kim ise ona: ‘ya Mehdi dünya kamilen bozuldu, zuhur et de ıslah eyle’ diyecek. Kitap böyle yazmaktadır ve de bugün bu işaretler tanımlı olduğundan Mehdi resul zuhur edecek. İnanmayan kafirdir, laindir.”⁴⁶⁶ Ancak mahkumlar kendi aralarında konuştuklarında; “ne zaman gelecek, nereye gelecek, geleceği de belli değil” gibi iddialarla Mehdi'ye inanmadıklarını aşikâr etmektedirler. Öyküde aslı net olmayan bir mevzu üzerinden insanları mümin ve kafir ilan eden kişi, Nesin'in zihnindeki din adamını ve onun toplum nezdinde oluşturmaya çalıştığı dinî karakter algısını göstermektedir. Ayrıca anlatılanlara kulak asmayan gazeteci, Nesin'in aydın tanımını temsil etmektedir. Yazdıkları yüzünden hapse düşen, gaibi bilgilere itibar etmeyen aydın kişi, Nesin'in de aynı olayları yaşadığından ötürü idealize ettiği karakter biçimleri arasında yer almaktadır.

⁴⁶⁴ Lale Yılmaz, “Bizans Sanatında Yunus ve Yunus Sembolü Üzerine”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, C. 9, S. 44, ss. 757-761.

⁴⁶⁵ Nesin, *Yeşil Renkli Namus Gazi*, s. 26. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Mahmut ile Nigâr*, s. 97.

⁴⁶⁶ Aziz Nesin, *Hangi Parti Kazanacak*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 84.

Nesin, çoğu eserlerinde din adamı karakterini menfi biçimde ele alsa da müspet ya da tarafsız olarak işlediği bazı öyküleri de bulunmaktadır. “Yağmur Duası” öyküsünde Nesin, Müslüman ve Hristiyan din adamlarının uzlaşmalarını işlemektedir. Köyde ikamet eden imam ve papaz, yağmurun yağması için dua etmektedirler. Kimin duasından sonra yağmur yağarsa, bir diğeri onu kıskanarak başka çareler düşünmektedir. En sonunda çıkış noktasının ortak hareket etmekte olduğuna karar vermişlerdir: “Dinlerimiz ayrı ama bir Allah’ın kullarıyız” diyerek anlaşmalarını pekiştirmişlerdir.⁴⁶⁷ Genellikle dini otoritenin dinleri bir ayrışma aracı şeklinde lanse etmelerinin aksine, farklı dinlere mensup kişilerin birbiriyle çatışmadığı vakıalar da oldukça yaygınlık gösterdiğinden, Nesin’in bu noktada kültürel gerçekliği yansıttığı söylenebilir. Öyküye göre, herkesin tek bir Tanrı’ya inancı, dinler arasındaki uçurumları kaldırmaktadır. Bu düşüncede zahiren problem görünmemesine rağmen iki dinin Tanrı tasavvurlarındaki farklılıkları ortadan kaldırarak dinleri ortak zeminde bir araya getirebilmek adına, dini çoğulculuk önerileri ortaya atılmış olsa da⁴⁶⁸ bu, din müntesiplerince kabul görülmemiştir. Öyküdeki karakterlerin teklifinin, dini çoğulculuğun çözüm önerilerine benzediği düşünülmektedir.

Nesin’in halkın geleneksel din anlayışına ve çoğunlukla din sömürüsü yaptıklarını iddia ettiği dini otoriteye eleştirilerinin yanı sıra o, dindeki bazı tartışma konularını da eserlerinde işleyerek tenkit etmektedir. Bunların başında çok evlilik, kadının dindeki statüsü ve sünnet olma gibi meseleler yer almaktadır. Ayrı başlıklar altında işlenen mevzuların, kitaplardaki ilgili pasajlarla daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

2.1.2.4. Çok Eşlilik Eleştirisi

Nesin, İslam’da tartışma konusu olmayı devam ettiren birden fazla evlilik meselesini birçok eserinde eleştirel biçimde işlemektedir. O, özellikle kurgu eserlerindeki bazı Müslüman erkek karakterlerin, dört kadınla evlenme taleplerinin olduğunu iddia etmektedir. Nesin’in çok evlilik meselesine karşı çıktığı bilinmesine rağmen evlilik dışı ilişkilere tepkili ve eleştirel olmadığı da görünmektedir.⁴⁶⁹ Nesin’in, ayrıca kadınların düşeceği durumu gündeme getirmeyerek mağduriyetlerine dair yorum yapmadığı da dikkati çeken bir başka husustur. Bunların yanı sıra nikahsız birliktelikleri normal karşılayıp çocuklarına da tavsiye ederek bu

⁴⁶⁷ Aziz Nesin, *Anıtı Dikilen Sinek*, İstanbul: Nesin Yay., 2021, s.180. Benzer anlatı için bkz.;

⁴⁶⁸ John Hick, *İnançların Gökkuşağı*, çev. Mahmut Aydın, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., s. 47. Nesin, *Sporcu Milletiz Vesselam*, s. 190.

⁴⁶⁹ Aziz Nesin, *Türkiye Şarkısı Nazım*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 221.

noktada Avrupa kültürünü benimsediği bilinmektedir.⁴⁷⁰ Çok eşlilik meselesinin eleştirisinin kurgu eserlerinden örneklerle daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

Nesin'in *Gol Kralı* romanında, çok eşlilik dikkati çeken unsurlar arasında yer almaktadır. Ana kahraman Sait, spor yazarının yanına giderek nasıl ünlü olduğunu sormuş, o da dedesinden örnek vererek onun çok okuduğunu ancak kendisinin okumadığını, bu nedenle de spor yazarı olduğunu söylemiştir. Dedesinin okuduklarının Hz. Muhammed'in çok eşliliğine dair kitaplar olması ise Nesin'in bu durumu mizahi dille eleştirmesine örnek teşkil etmektedir:

Kendisi zavallı, hayatında yalnız bir kez evlenmiş ve bunun acısını çok çekmiş olduğundan, hazreti peygamber efendimizin hayatını çok okurdu, kaç kez, nasıl, niçin evlendiğini hep bilirdi. 'Müslümanlıkta mucize yoktur, derler. Yahu biz bir karıyla başa çıkamıyoruz, Muhammet hazretleri en büyük mucizeyi göstermiştir...' derdi.⁴⁷¹

Pasajda, Hz. Muhammed'in birden fazla kadınla evli olup onları idare etmesinin mucize olarak yorumlanması mizahi biçimde ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak Nesin'in de hayatı boyunca evli veya evlilik dışı ilişkisi olmuş;⁴⁷² ancak yine de Nesin, aldatmayı doğru bulmadığını ifade ederek, evli olduğu halde başka bir kadınla ilişkisini; eşiyle duygusal anlamda bağının koptuğuyla açıklamıştır.⁴⁷³ Birden çok kadınla birlikteliği imam nikahı bağlamında sorunlu gören Nesin, bu durumu İslami kodlar üzerinden işlemektedir. O, duygusal olarak ilişki yaşamakta problem görmemesine rağmen, aynı anda birden fazla evliliği tenkit etmektedir. Tek eşliliği savunduğu anlaşılan Nesin'in, nikahlı eşlerle duygusal bağ koptuğunda başka bir ilişki yaşama özgürlüğünü de savunduğu görülmektedir. Bu nedenle Nazım Hikmet'in (1902-1962) nikahlı eşini bırakıp başka bir kadınla beraber olmasını,⁴⁷⁴ kendisi de nikahlıyken bir başkasına âşık olmasını olağan karşılamaktadır.

Nesin'in çok eşliliğe yönelik eleştirileri, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz* romanında da ele alınmaktadır. Eserde, evin gelirini eşlerinin hizmetçiliğinden sağlayan erkekler için, daha çok eşin daha çok kazanca sebep olduğu ifade edilerek birden çok evlilik önerilmektedir. Romandaki karakterler, birden fazla evliliği resmi nikahla yapamadıklarından, ilk eşlerinin dışındakilerle imam nikahlı birliktelik sağlamışlardır. Bu durum kitapta: "İmam nikahlı üç-dört karısı olup hepsini hizmetçiliğe veren kocalar bile var."⁴⁷⁵ cümlesiyle ifade edilmektedir.

⁴⁷⁰ Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 127.

⁴⁷¹ Nesin, *Gol Kralı*, s. 128. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Merhaba*, s. 141.

⁴⁷² Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 657.

⁴⁷³ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 659.

⁴⁷⁴ Aziz Nesin, *Türkiye Şarkısı Nazım*, İstanbul: Nesin yay., 2018, s. 221.

⁴⁷⁵ Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s. 155.

Benzer şekilde Nesin, “Basbayağı Bir Kadri” öyküsünde de dört kadınla evlilik hususunu işlemektedir: “Herife, ‘dünya malı nedir de evleneceksin’ diye sormuşlar. O da ‘iki değirmenim var’ demiş. İki değirmeni olana bir değil dört karı helal. Vermişler kızı.”⁴⁷⁶ Çok eşli evlilikte kültürel kodlara göre durumun değiştiği ve genelleştirilemez olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca imam nikahlı birliktelik, kadının hukuki hakları güvenceye alınmadığı ve devlet nezdinde resmî sayılmadığı için tartışmalı bir mesele olmayı sürdürmektedir.⁴⁷⁷

Tek Yol romanında sahte şeyh, bir kadına sarkıntılık ederek onunla birlikte olmak istemektedir. Kadının itirazı üzerine, peygamberin dört kadınla evlenmeyi emrettiğini iddia eden şeyh, onu bu bilgiyle ikna etmeye çalışmaktadır: “Ne demek? Peygamber efendimiz dörde kadar buyurmamış mı? Demek sen şimdi peygamber efendimizin buyruğuna karşı gelip kıyım kıyım kıyılacak kafir oluyorsun.”⁴⁷⁸ Bu romanda da birden fazla kadınla evlenme meselesine değinen Nesin’in, dört eşe kadar evliliğin emredildiği bir hadise atıf yaparak, dinin özünde çok eşlilik olduğunu iddia etmektedir. Bir başka noktada Nesin’in çok eşlilik eleştirisinin, kadın haklarının ihlaline değil, erkeklerin çok eşli olmak istediklerine yönelik olduğu da görülmektedir. Bu noktada kadın tasavvuruna dair pasajlara da değinmenin karşılaştırmalı bir okuma sağlayacağı düşünülmektedir.

2.1.2.5. Kadın Tasavvurunun Tenkidi

Nesin özellikle kurgu kitaplarında, bazı Müslüman erkeklerin kadınlara karşı ikinci sınıf muamele yaptıklarını, dövdüklerini ve çoğunlukla cinsel obje olarak gördüklerini işleyerek bu durumları eleştirmektedir. “Halime’yi Samanlıktaki Bastılar”, bu eleştirilerin yer aldığı hikâyeler arasında yer almaktadır. Öyküde, imam babasıyla konuşan oğlu; Arapların kız çocuklarını diri diri toprağa gömdüğünü, onları anca Müslümanlığın düzeltceğini, buna rağmen Müslümanlar arasında kız çocukların pek makbul sayılmadığını ifade etmektedir. Bunun üzerine, kendi kız kardeşleri doğduğunda babalarının küfrettiğini de hatırlatınca, babası sinirlenmiş ancak cevap vermemiştir; “sen gene de namazında ol” diyerek konuyu

⁴⁷⁶ Nesin, *Sosyalizm Geliyor Savulun*, s. 6.

⁴⁷⁷ Türk Medeni Kanunu madde 143’e göre, evlenme töreni biter bitmez evlendirme memuru eşlere bir aile cüzdanı verir. Aile cüzdanı gösterilmeden evlenmenin dinî töreni yapılamaz. Evlenmenin geçerli olması dinî törenin yapılmasına bağlı değildir. Ayrıca, yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun E. 2006/2-558 20.9.2006 tarihli ve 2006/568 kararına göre evlilik dışı birlikte yaşamak, haksız fiil hükümlerine göre çözümlenmektedir. İmam nikahlı eş, “evlilik dışı birlikte yaşamak” olarak adlandırılmaktadır. Bu durumda kadının/annenin eşe ilişkin haklarını düzenleyen bir statü kanun sistemi içinde yer almamaktadır. Bunun yanı sıra nikahlı veya nikahsız eşten doğan çocukları baba kendi nüfusuna alma hakkında sahiptir.

⁴⁷⁸ Nesin, *Tek Yol*, s. 160.

geçıştirmiştir.⁴⁷⁹ Nesin imamın, kız çocuğu olduğunda sövmesine rağmen namaz konusundaki titizliğinin çelişkisine vurgu yapmaktadır. Kız çocuklarından utanılmasının dinen uygun bulunmamasına rağmen, bu öğreti geleneksel tefsir literatüründe kadınların evden çıkmasının yasaklanması gereken cinsel bir araç olduğuna dair menfi söylemlerin bulunduğu gerçeğini değıştirmemektedir.⁴⁸⁰ Dinin kültür ve gelenekle karışarak ortaya çıkan farklı yaşama biçimleri üzerinden ve temel kaynakları dikkate alınmadan topyekûn reddedilmesi doğru olmasa da Nesin'in burada bir gerçekliği yansıttığını söylemek yerinde olacaktır.

Kadın konusu, sadece İslam coğrafyasında değil bütün dünyada tartışılmış, hatta kadınlar toplumsal haklarını çok yeni almıştir.⁴⁸¹ Tarih boyunca, Hititler ve Roma gibi Avrupa medeniyetlerinde ve Araplarda kadın, ikinci sınıf insan konumunda kabul edilerek birçok haktan menedildiği gibi, neredeyse köleyle bir tutulmuştur. Bunun aksine Eski Türklerde kadın ve erkeğin statüleri birbirlerine yakınlık seyretmiştir.⁴⁸² Arap toplumunda ise kadına mirastan pay verilmemesi ve kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi, İslamiyet'in emriyle değişmiştir.⁴⁸³ Dolayısıyla Müslümanların kadınlara yönelik menfi düşünce ve davranışlarını İslam'a dayandırmaları, İslam'ın değil, bizatihi inananların problemi olarak görülmelidir. Nesin bu noktada şahit olduklarını aktararak bir gerçekliği ortaya koysa da bunu, bütün Müslümanlar olarak genelleştirmesi doğru kabul edilmemektedir. Ayrıca Nesin'in kurgu eserlerinde kadına müspet yaklaşan dindar bir karakter ele almayış, onun kasıtlı olarak dindar erkek profilini kaba, saygısız, kadını aşağılayan, haksızlık yapan gibi kötü ahlaklı vermek istediğini de göstermektedir.

Tatlı Betüş romanı, 1993 yılında Show TV'de sekiz bölümlü dizi olarak da yayınlanmıştır.⁴⁸⁴ Kitapla dizinin hikâye yönleri benzerlik gösterse de söylem farklılıkları içermektedir. Senaryo Atıf Yılmaz'a ait olduğundan çalışmada yalnızca Nesin'in yazdığı roman üzerinden analiz yapılmıştır. Romanda, kadını dövmenin dinen ödülü olduğu iddia edilmektedir: “Buna karşılık yapacağın vazife, elin değdikçe kadını dövmek. Hem bu kadını dövmenin büyük sevabı var, Allah yanında makbule geçer. Çünkü dayak kadının ilacı, dayak yemedi mi krizi tutuyor.”⁴⁸⁵ Eserde dayak kavramı ironik olarak eleştiri konusu yapılmaktadır.

⁴⁷⁹ Nesin, *Bay Düdük*, s. 106.

⁴⁸⁰ Fetna Ayt Sabbah, *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*, çev., Ayşegöl Erol, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1992, s. 8.

⁴⁸¹ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yay., 2011, s. 102.

⁴⁸² Rıfat Atay, *İslam Hukukuna Göre Kadının Kamu Görevi*, Ankara: Kitabe yay., 2023, s. 15.

⁴⁸³ “Nisa”, 4/11; “Tekvir” 81/9.

⁴⁸⁴ “Tatlı Betüş”, <https://www.youtube.com/watch?v=quxuR1R-pyM>, (erişim tarihi: 06.02.2024). tv kanalı tarih yazalım. Başrolü de yazalım.

⁴⁸⁵ Nesin, *Tatlı Betüş*, s. 187. Benzer anlatı için bkz.; Aziz Nesin, *Bir Koltuk Nasıl Devrilir*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 149; Nesin, *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor*, s. 139.

Bunun yanı sıra dayak atmanın sevap olması, dinî literatürde yer almamakla⁴⁸⁶ birlikte kadınları dövmeye atfedilen ayet, ayrı bir tartışma konusu olacağından çalışmanın sınırları açısından bu meseleye yer verilmemesi tercih edilmiştir.⁴⁸⁷

“Bir Pişmaniye İstidası” öyküsü, cezaevinde olan birinin Ankara’ya yazdığı pişmanlık dilekçesini anlatmaktadır. Mektup, karakterin Darwinizmi ve kadınların eşitliğini savunduğu, ayrıca dine muhalif sözler söylediği için özür dilemesini konu edinmektedir. Nesin’in bu karakter üzerinden, takma bir isim kullanarak düşüncelerini dile getirip, pişmanlık adı altında ironi yaparak kendisini yansıttığı ve haklı yanlarını ortaya çıkarmak istediği düşünülmektedir:

Pişmanlık kanununun neşrinden sonra mintarafilah ve Rabbülaleminin inayeti ile hidayete ermiş ve büyüklerimizin sözlerinin doğruluğuna kalben ve vicdana inanmış bulunuyorum... Darwin keferesinin sapık fikirlerini reddedeceğim gibi ve dahi bu kabil fikirleri zihnimden dahi geçirmeyeceğim... İnsan neslinin Âdem aleyhisselam babamızla Havva validemizden ve kadınların dahil erkeğin kaburga kemiğinden halk edilmiş olduğunu müdafaa edeceğim. Ve kadınlara hürmette kusur edilmemesi lazım geldiğini, çünkü onlar kadın olarak halk edilmişler ise bunun kendi arzularıyla olmayıp zavallıların Cenab-ı Allahın emriyle kadın halk edildiklerini ve binaenle kadın halk edilmelerini de kendilerinin hiçbir taksiratı ve günahlarının olmadığını, büyüklerimizden aldığım ilham ile her daim müdafaa ve neşreyleyeceğim... ve din ü imana muhalif hareketlerimden ve mukaddes makamlara karşı beslemiş olduğum fasit fikirlerimden tamamen ve an-samim-ül-kalp feragat etmiş ve bu nevi hainane fikirleri taşıyanlara da lanet etmiş olduğumu arz ve beyan ederim.⁴⁸⁸

Nesin, metinde savunduklarından başkalarının isteği üzerine vazgeçtiğini iddia etmektedir. Fakat kendi düşüncelerinin bilimle uyuştuğunu, büyüklerinin inanışlarının ise safsatadan ibaret olduğunu alt metin biçiminde vermektedir. Darwin’in fikirlerini benimsemesinin suç sayılmasının altında, Osmanlı’nın son döneminde yaygınlaşan sosyal Darwinizm ile Batılılaşma süreçlerinin hız kazanması ve dinle bilimin karşı karşıya getirilmesi, Darwinizm’e karşı ön yargıların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle, bilim ve Tanrı karşı karşıya getirildiğinde Darwin taraftarlarının ateizm yanlısı oldukları kabul edilmiştir.⁴⁸⁹ Bunun yanı sıra mektupta, İslam’ın kadın algısına dair ifadeler yer almakta, bunların kadının yaratılış itibarıyla aşağılandığı anlamına geldiği iddia edilmektedir. Dine muhalif sözler ve davranışlarda bulunmayacağını söyleyen Nesin, bunu ironik biçimde işlemekte, mizah

⁴⁸⁶ Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Otto Yay., 2012, s. 82.

⁴⁸⁷ Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012, s. 121., Osman Güner, “İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, S. 23, s. 51., Musa Çetin, “Kadını Dövme Meselesinin Çözümünde Hz. Peygamberin Yaklaşımı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1.,

⁴⁸⁸ Aziz Nesin, *Nah Kalkınırız*, İstanbul: Nesin Yay., 2021, s. 77.

⁴⁸⁹ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2012, s. 385.

usulünün getirisi olarak yazdıklarının tam tersi manası alt metin olarak ortaya çıkarmaktadır.⁴⁹⁰ Dolayısıyla metinde, Nesin'in bilimi ve Darwinizmi savunduğu, İslam'a ve onun kadın algısına da muhalif düşünceler barındırdığı anlamlarına işaret edilmektedir.

“Natali'den Vera'ya Mektuplar”, sonradan Müslüman olan kızın başına gelenleri arkadaşına anlattığı mektupları içermektedir. Natali, çalıştığı yerdeki bir Türk'e âşık olmuştur. Annesi istememesine rağmen onunla evlenerek Müslüman Türk kimliğini almıştır. Bunun üzerine çalıştığı yerdeki konumu düşürülerek maaşı azaltılmıştır. Çocuğu da olunca, işi bırakmak zorunda kalan Natali, zar zor geçinmektedir. En sonunda eşi askere gidip Natali'yi terk edince, kadın işsiz ve çocuğuyla ortada kalmıştır. Halini anlattığı son mektubunda; “Beş bin lira aylığımdan oldum. Müslüman oldum, Türk oldum, üstelik annemi de darılttım. Kocamdan da oldum. Şimdi ne yapacağım bilmiyorum.”⁴⁹¹ ifadelerini yazmaktadır. Nesin, din değiştirme meselesini işlediği her öyküde mağduriyet örnekleriyle eleştirilerini desteklemektedir. Ancak Natali'nin mağdur edilmesi Türk olmasında değil, yabancı kadrodan Türk kadrosuna düşürüp maaşı kesen firmada ve onu aldatan kocasındadır. Bu olumsuzlukların üzerine Natali'ye yukarıdaki cümleyi söyleten Nesin, hepsinin sorumlusunun Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısında ve bürokrasisinde bulunmaktadır. Bunların içine Müslüman olmaya dair eleştirisini ise Türklerin yabancılarla evlenmek için din değiştirme noktasındaki baskılarına dair gerçekleştirmektedir.

Kadın algısının eleştirilerini, kadınların teşhir edilmesi üzerinden de ele alan Nesin, çıplak kadın resimli reklamları da tenkit etmektedir. Reklamın ne için olduğunun önemi olmadığını, arkaya yerleştirilen çıplak bir kadın resmiyle çivi reklamının dahi izleyene ulaşabileceğini ifade etmektedir. Nesin, bunun ahlak dışı eylem olduğunu dile getiren bir köşe yazısında yazsa da gazete, bu metnin tirajı düşüreceği veya yasaklanacağı gerekçesiyle yayınlamayı reddetmiştir. Bu nedenle Nesin'e göre, yayın organlarının çoğu hakkaniyetten değil, daha fazla satılmaktan yanadır. Böyle olmasına karşın Nesin bildiğinden şaşmayarak, yazıları yasaklanmasına, gazeteler ve dergiler kapatılmasına rağmen yazmaya devam etmektedir.⁴⁹² Nesin'in kendisini sol cenaha ait hissettiği kabul edilse de aynı durum sağ için de geçerli sayılmaktadır. Sansürün katı olduğu dönemlerde, Türkiye'de hükümet eleştirisi veya sosyalist yazıların yasaklanması kadar, dinî içerikli yazıların da yasaklandığına, gazete

⁴⁹⁰ Nesin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, s. 37.

⁴⁹¹ Nesin, *Vatan Sağolsun*, s. 148.

⁴⁹² Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 280.

ve dergilerin kapatıldığına, kitapların toplatıldığına şahit olunmaktadır.⁴⁹³ Bu noktada sansüre direnmeye çalışan Nesin, dinin yanı sıra yönetime dair eleştirilerinden vazgeçmemiştir.

Nesin, kadınlarla ilgili düşüncelerini dile getirdiği bir başka yazısında, feministlerin tutumunu abartı bulmaktadır. O, kadına insan olduğu için değer verilip, haklarının korunması gerektiğini savunmasına rağmen; “feministlerin, ‘güzellik yarışması’ gibi insan onurunu zedeleyen bir olayla uğraştığını görmedim”⁴⁹⁴ diyerek de feministlerin tutumunda tezatlık olduğunu ve kendi haklarını dahi koruyamadıklarını iddia etmektedir. Nesin’in eleştirel yönünün etkinliği, aslında her konuya dair tenkit edilecek noktaları belirterek göstermesinden kaynaklanmaktadır. Feminizmin de kendine göre eksikliklerini ve hatalı yönlerini dile getiren Nesin, çoğunlukla bu eleştirel tutumunu takınmaktadır. Feminiz, kadınların toplumsal haklarını genişletmek üzere eylemler geliştirmesiyle ortaya çıkan bir akım olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹⁵ Feminizm, her alanda bir söylem oluşturma gayretine girişmiş olmasına rağmen tarihsel gelişiminde, birçok farklı şekilde yorumlanmaktadır. Bunlar günümüze kadar sırasıyla 4 dalga şeklinde ortaya çıkmış ve her bir dalganın bir öncekini eleştiren yönleri ve problem alanların değişimleri olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹⁶ Hem dışardan hem de kendi içinde eleştirilere maruz kalan feministler, özellikle kadın hakları noktasında taraflı davrandıkları yönde tenkit edilmişlerdir.⁴⁹⁷ Örneğin, beyaz feministler şeklinde isimlendirilen grubun söylemlerinin, Batılı kadınların özgürlükleri üzerine yoğunlaştığı ve batı-dışı kadınların hakları konusunda sessiz kalarak, dünya kadınları adına çıkan bir akım olma idealleriyle çeliştikleri ifade edilmiştir.⁴⁹⁸ Bu bağlamda, Nesin’in feministlere yönelik eleştirilerinin yanında aslında feministlerin de çelişkili ve tutarsız yönlerinin yine kendi içinde tenkit edildiği bir vakıadır. Dolayısıyla Nesin, eleştirilerinin bir kısmında haklı olsa da onun genellemeci yaklaştığı gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Nesin’in eserlerinde kadınlara yönelik pasajlarda genellikle kadının ikinci planda kaldığı yönünde bir anlatıma yer vermiştir. Bunun yanı sıra eleştirilerini de kadınlarda ziyade daha çok erkekler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Nesin’in çoğunlukla kurgu eserlerinde tenkit

⁴⁹³ İbrahim Karata, *28 Şubat Sürecinde Muhafazakâr Medyanın Tutumu: Yeni Şafak ve Zaman Gazetesi Örnekleri*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul: 2017, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 97. Ayrıca bkz.: “İstanbul Tarihi”, <https://istanbultarihi.ist/255-cumhuriyet-donemi-istanbul-basini>, (erişim tarihi: 22.10.2023).

⁴⁹⁴ Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 17. Ayrıca bkz.; Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 91.

⁴⁹⁵ Andree Michel, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yay., 1993, s. 6.

⁴⁹⁶ Mehmet Fatih Işık, *Feminist Söylemde Yeni Bir Bakış Açısı: Judith Butler*, İstanbul: DBY Yay., 2022, s. 40.

⁴⁹⁷ Jane Gallop vd., “Critiquing Feminist Criticism”, *Conflicts in Feminism*, ed. Marianne Hirsch and Evelyn Fox Keller, New York: Routledge, 1990, s. 351.

⁴⁹⁸ Işık, *Feminist Söylemde Yeni Bir Bakış Açısı: Judith Butler*, s. 74.; Ayrıca bkz., Cihan Aktaş, “Feminizmin Beyaz Batılı Kadın Seçkinliği”, <https://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/insanhaklari/253.pdf>, (erişim tarihi: 28.04.2025).

ettiği bir başka konu ise sonradan Müslüman olan erkeklerden sünnet olmaları noktasında yapılan baskılardır. Örneklerin fazlalığı sebebiyle bu konunun ayrı başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür.

2.1.2.6. Sünnet Ettirme Geleneğine Bakışı

Nesin, kendi evlatlarının ve torunlarının sünnet olmalarını önemse de bunun baskı unsuruna dönüşmesini tenkit etmektedir. Nesin, Ali'ye bir mektubunda; Ablana söylemeyi unutma. Mehmet'i sünnet ettirsin. Ben gelince Mehmet'i sünnet edilmiş göreceğim⁴⁹⁹ demektedir. Sünnet meselesini hikâyelerinde sık sık eleştiren⁵⁰⁰ Nesin'in torununun sünnet olmasındaki ısrarı, dinî olgulara inanmasa da bazı kültürel değer kazanmış bazı dinî vecibeleri yerine getirmede hassas olduğunu göstermektedir. Türkiye'de ateist olanların dahi, bayramlar, cenazeler gibi durumlarda kültürel Müslüman oldukları ve dinî söylemlerde olağan biçimde kullandıkları ifade edilmektedir. Nesin'in bazı tutumları da bu tanıma uygun düşmektedir.⁵⁰¹ Ancak Nesin'e geniş çerçeveden bakıldığında bu eylemin altında dinî bir sebebin yatmadığı, buna Türk kültür ve geleneğinin bir parçası şeklinde baktığı düşünülmektedir. Ayrıca torununun sünnetine bu kadar ehemmiyet veren Nesin'in, eserlerinde yer almamasına rağmen kendi oğulları da sünnet olmuştur.⁵⁰²

Nesin sünnet ettirmeyle ilgili benzer bir düşünceye Bulgaristan'daki Türk azınlıklara dair yazılarını topladığı kitapta da değinmektedir. Bulgaristan'daki Türklere yönelik yapılan kısıtlamalardan, eğitim müfredatından Türkçe derslerinin kaldırılması ve çocukların sünnet edilmesinin yasaklanması, Nesin'in karşı çıktığı unsurlar arasında yer almaktadır.⁵⁰³ Nesin'in bu tavrı, azınlık Türk halkının haklarını savunmak olduğundan, her türlü engellemeye karşı itiraz niteliği taşımaktadır. Ayrıca bu konuda Türklerin kimliksizleştirilmeye çalışılmasına karşı basın açıklaması⁵⁰⁴ ve dünya yazarlar örgütlerine açık mektuplarla⁵⁰⁵ tepkisini

⁴⁹⁹ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 35.

⁵⁰⁰ Aziz Nesin, *Herkesin İşi Gücü Var*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 83.

⁵⁰¹ Besim F. Dellaloğlu, *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Timaş Yay., 2021, s. 33.

⁵⁰² Ali Nesin'le e-posta yoluyla elde edilen bilgi şöyledir: “Ahmet de ben de sünnetliyiz. Ben 5, Ahmet 4 yaşındaydı sünnet olduğumuzda. Babam hapisteydi, ama biz hapiste olduğunu bilmiyorduk. O hikâye de başlı başına ilginçtir. Pipimin ucu yapışıkmiş, zor çış ediyordum. Doktor tavsiye etmiş. Ahmet ağlamaya başlayınca ben de anladım tuhaf bir şeylerin döndüğünü ve direndim. Çok aktif bir çocuktum, zor kullanarak zaptettiler. Sünnetçi bu arada “eğer karşı koyarsan baban gibi hapse gidersin” dedi. O zaman ben kıyametleri kopardım, “babam hapiste değil, eşşekoğlueşşek” diye küfrettim sünnetçiye. Ama doktor tavsiye etmeseydi de sünnet olacaktık sanırım. Babamın sünnete karşı olması, daha doğrusu sünnetin gereksiz olduğu düşüncesi çok daha sonradır. Ayrıca babam toplumsal normlara önem veren bir insandı, ölümüne kadar hep öyle oldu.” (e-posta yazışması: 30.12.2024)

⁵⁰³ Aziz Nesin, *Bulgaristan'da Türkler Türkiye'de Kürtler*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 11.

⁵⁰⁴ Nesin, *Bulgaristan'da Türkler Türkiye'de Kürtler*, s. 26.

⁵⁰⁵ Nesin, *Bulgaristan'da Türkler Türkiye'de Kürtler*, s. 29.

göstermeye de gayret etmiştir. Bu noktadan bakıldığında, sünnet meselesi ona göre kişinin hak ve hürriyetleri bağlamında değerlendirilmektedir.

Nesin kurgu eserlerinde ise genellikle sonradan Müslüman olanların sünnet olmalarına yönelik ısrarları tenkit etmektedir. “Önce Vatan mı Aşk mı?” öyküsünde Türk bir kızla evlenmek isteyen Alman gençten önce Müslüman, sonra Türk, daha sonra da sünnet olması istenmektedir. Alman genç, her defasında babasına sevdiği kızın ailesinin ondan Müslüman, Türk ve sünnet olmak istemeleri üzerine ne yapacağını sormaktadır. Müslüman ve Türk olmasına müsaade eden baba, sünnet meselesine sinirlenip izin vermemektedir. Alman gencin kız kardeşi de Türk bir adamla evlenmek isteyince, hıncını o Türk gencinden almak isteyen baba, sünnetli gencin eksik parçasının damadından takılmasını şart koşmaktadır. Teklif kabul edilmeyince, kızı Türk’e kaçarak babasına karşı gelmektedir. Babası; “gitme kızım etme kızım... Türkiye’de harem var. Orada her erkeğin haremde kırk tane karısı var. Kim bilir sen bu adamın kaçınıcı karısı olacaksın. Sana orda çok kötülük yaparlar, seni kafes arkasına hapsederler, döverler, işkence ederler.”⁵⁰⁶ diyerek ona engel olmaya çalışmaktadır. Türk delikanlısı bunlara karşılık, Cumhuriyet Türkiye’sini ve kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduklarını anlatınca, baba da ister istemez kızının gitmesine razı olmuştur.⁵⁰⁷ Yabancı uyruklu kişilerin birbirleriyle evlenme konusunu birkaç kez işleyen Nesin, bu öykülerde sünnet mevzusuna değinmeden geçmemektedir. Türkiye’de Hristiyan biriyle evlenmek isteyen Türk Müslüman kız, ailesinden erkeğin Müslüman ve sünnet olması şeklinde yaptırımıyla karşılaşabilmektedir. Ayrıca Nesin eserdeki karaktere, Cumhuriyet öncesi Türkiye’yi, haremelerin olduğu ve kadını hapseden; Cumhuriyet Türkiye’sini ise aydın ve eşitlikçi bir ülke olarak tanımlatmaktadır. Türkiye’deki din eleştirisi, dinin gelişmeye engel olduğu yanlışını savunmakla başlamıştır. Bazı Cumhuriyet reformistleri, Osmanlı’nın geri kalma sebeplerinin başında din unsurunu görerek inkılapları dinî göstergelerin sınırlandırılmasına yönelik gerçekleştirmişlerdir.⁵⁰⁸ Nesin’in öyküsünde de bu düşüncenin savunulduğu anlaşılmaktadır.

“Adamın Hası” öyküsünde, hamile bıraktığı Türk kıızıyla evlenmek isteyen Amerikalı gence, kızın babası Müslüman ve sünnet olma şartı koşmakta, o da kabul etmektedir.⁵⁰⁹ Bunları konuştukları sofranın rakı masası olması, ailenin Müslümanlığının hassasiyet barındırmadığını göstermektedir. Nesin bu nedenle din değiştirmedeki ısrarlarını

⁵⁰⁶ Nesin, *Herkesin İşi Gücü Var*, s. 83.

⁵⁰⁷ Nesin, *Herkesin İşi Gücü Var*, s. 83.

⁵⁰⁸ Merad, *Çağdaş İslam*, çev. Cüneyt Akalın, s. 44.

⁵⁰⁹ Aziz Nesin, *Yüz liraya Bir Deli*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 71.

samimiyetten uzak bulmakta ve inançlarıyla yaşamları arasındaki çelişkiyi ortaya çıkararak tenkit etmektedir.

“Bi- izn-illâh-i Teâlâ” öyküsünde, bir yazarın din karşıtı yazdığı metinlerden dolayı onu linç etmek isteyen, bağnaz Müslümanlar şeklinde tanımlanan topluluk anlatılmaktadır: “Azmış kalabalığın öncüsü: -Kelime-i şهادet getir. Alçak... Hain! Şimdi bunlar ya bir de ‘sünnetli misin aç bakalım!’ diye tuttururlarsa?”⁵¹⁰ Hikâye, Madımak olaylarını⁵¹¹ akla getirmesine rağmen öyküde, ona ait açık bir bilgi yer almamaktadır. Sivas’ta Nesin gibi birçok yazar ve şairin din karşıtı söylemlerde bulundukları iddiasıyla, onların kaldıkları otele linç girişiminde bulunulmuştur. Nesin de bu öykü gibi bazı eserlerinde bu tarihi olaya atıf yapmaktadır. Bu öyküde de yazdıklarından ötürü linç edilen kişiye saldıranlar, onun Müslümanlığını sorgulamak için şهادet getirmesini istemektedirler. Sünnetli olmanın da yine Müslümanlık göstergeleri arasında sayılmasından dolayı, kahraman bunu ironik biçimde ifade etmektedir. Öyküde hem özgür yazamamanın hem bağnazlığın hem de göstergeler üzerinden yapılan dinî baskının eleştirisi yapılmaktadır.

Nesin, “Gülünç Olaylar” başlıklı yazıda 6-7 Eylül olayları⁵¹² üzerinden Müslümanlıkla sünneti bağdaştırmasının örneklerinden birini anlatmaktadır. Halkın linç etmeye çalıştığı adamın, Müslüman olduğunu ispat etmek üzere sünnetli olduğunu göstermek suretiyle serbest bırakmaları için yalvardığını söyleyen Nesin, bazılarının zorla sünnet edildiklerini de eklemektedir.⁵¹³ Bunlar kendisinin şahit olduğu değil, duyduğu haberlerdeki bilgilerden oluşmaktadır. 6-7 eylülde, Taksim merkez olmak üzere Rum azınlıklara ve onların mülklerine karşı aşırı gruplar tarafından yağmacılığın gerçekleştirildiği iddia edilen olaylarda, özellikle gazetelerde zorla sünnet ettirilme, tecavüz vs. gibi haberler yer almıştır. Ancak faillerinin net olarak bilinmediği ifade edilmiştir.⁵¹⁴ Bu nedenle, bozgunculuk yapanları aşırı dinciler şeklinde itham etmenin bir genellemeden ibaret olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın bu başlığında Nesin’in haklı olarak, sonradan Müslüman olanların, geleneksel dindarlar tarafından sünnet olmalarındaki ısrarlarını ve sünnetin Müslümanlığın göstergesi sayılmasını çoğunlukla ironik dil kullanarak tenkit ettiği saptanmıştır. Nesin’in fikrî

⁵¹⁰ Aziz Nesin, *Mahallenin Kısmeti*, İstanbul: Nesin Yay., 2021, s. 190. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Sporcu Milletiz Vesselam*, s. 39.

⁵¹¹ “Madımak Olayı”, <https://tr.euronews.com/2023/07/02/sivas-katliaminin-26-yili-madimak-insanlik-tarihinde-kara-bir-leke#:~:text=Sivas%27ta%20Temmuz%201993,toplamda%2037%20kişi%20yaşamını%20yitirmişti.,> (erişim tarihi: 31.01.2024).

⁵¹² Dilek Güven, *6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 2005, s. 138.

⁵¹³ Nesin, *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, s. 29.

⁵¹⁴ Resul Babaoğlu, “6/7 Eylül 1955 Olayları’nın Muhtemel Failleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, c.6, S. 2, s. 1350.

ve kurgu eserlerindeki din tasavvuru ve eleştirilerinin yanında, onun çok önemsedığı şiirleri de aynı konularda ele alınmaktadır. Ancak şiir, düz yazı ve kurgudan farklı olarak daha fazla sembolik değer taşıdığından, onların ayrı başlık altında incelenmesine karar verilmiştir.

2.1.3. Nesin'in Şiirlerinde Din Tasavvuru ve Eleştirisi

Şiir, anlatılmak isteneni az sözcük kullanarak uyumlu ve ahenkli anlatma sanatı olarak tanımlanmaktadır.⁵¹⁵ Şiir, ifade edileni tam anlamıyla bilmenin mümkün olmadığı bir yapıdır. Bazı düşünürler ancak şair gibi hissedilirse o şiirin anlaşılabilirliğini iddia etmesine rağmen bu imkânsız durum, şiir tahlili yapmaya engel olmamıştır.⁵¹⁶ Tahlil ise belirli bir yöntem ve bakış açısını takip ederek mümkün olmaktadır. Şiiri oluşturan unsurlarda, şairin duygu ve düşüncelerinin yanında, dışsal etkenlerin de müdahalesi olduğu görülmektedir. Yaşanılan dönem ve çevre, şair kadar şiiri ve onun anlamlandırılmasındaki etkenler arasında sayılmaktadır. Bu nedenle şiirin, şairin düşüncelerinin yanında, yazıldığı dönem özelliklerinin esas alınarak tahlil edilmesinin daha uygun olduğu savunulmaktadır.⁵¹⁷

Dönem şiirleri, birçok ideolojik anlam taşısa da her birinin müstakil olarak değerlendirilmesi ve biden fazla bakış açısıyla tahlil edilmesi en uygun yöntem olarak ileri sürülmüştür. Her ne kadar bir şairin bütün eserlerine bakılıp, ortak bir kanıya varmak mümkün olsa da şiirin biricikliğinin gölgede kalınmaması adına, her şiirin kendi içinde müstakil değerlendirilmesi önerilmektedir.⁵¹⁸ Türk şiiri, her dönem farklı bir dil ve üslupta ortaya çıkmış, en büyük değişikliği modern dönem olarak ifade edilen 19. yy.'da Şinasi'den sonra yaşamıştır. Modern şiirde, dilin yanı sıra duygu ve düşüncenin seyrinin de değiştiği ve fikirlerin ön plana geçtiği ifade edilmektedir. Ferdi şiirlerin yaygınlaşması, aşk temasının kadına indirgenmesi gibi hususlar, şiirin değişen yönlerine örnek olarak verilmektedir.⁵¹⁹

Nesin'in yaşadığı dönem Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk dönemlerine denk gelmektedir. Ancak o şiirlerini yetişkinlik zamanında kaleme aldığından, onun şiirleri Cumhuriyet şiirleri arasında sayılmaktadır. Cumhuriyet devri Türk şiirinin, çok çeşitlilik ihtiva eden yapılara sahip olduğu ifade edilmektedir. Özellikle modern akımların etkilerinin sıklıkla görüldüğü Cumhuriyet Devri Türk şiiri, bazen bir isyan ve başkaldırı olarak da kullanılmıştır. Bazı sanatçılar, eskiye dair ne varsa onu değiştirme ve ona karşı çıkma iç güdüsüyle bütün noktalama işaretlerini ve imla kurallarını şiirlerinin yapısından kaldırarak

⁵¹⁵ İsmail Durmuş, "Şiir", *DİA*, 2010, C. 39, s. 144.

⁵¹⁶ Walter G. Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yay., 2000, s. 18.

⁵¹⁷ Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, s. 20.

⁵¹⁸ Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 2*, İstanbul: Dergâh Yay., 2015, s. 14.

⁵¹⁹ Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 271.

şekil olarak serbest, içerik olarak toplumsal gerçekçi bir tutum ortaya koymuşlardır. Daha çok Marksist edebiyatta görünen bu durum, Türkiye'deki bazı şairler tarafından da benimsenmiştir.⁵²⁰ Nesin de bu şairler arasında sayılmaktadır. Onun bazı şiirlerinde imla kurallarına dikkat etmesine rağmen çoğunda tamamen serbest ölçü kullandığı görülmektedir.

Şair, belli bir ideolojiyi benimsemesine ve savunmasına rağmen, şiirleri bazen onun ideolojisinden daha çok duygularını yansıttığı bir alan olmaktadır.⁵²¹ Her şairde görünen bu durum, Nesin için de geçerliliğini korumaktadır. Ancak, çalışmanın sınırları gereği onun duygusal yönünün ağır bastığı, özellikle aşk temalı manzum eserleri dışarda bırakılmış, çoğunlukla, din eleştirisine yönelik olduğu düşünülen şiirlerin tahlili yapılmıştır. Bir şiirin çok anlamlılığı, karmaşık yapıya sahipliği, farklı sosyo-kültürel bağlamları ve nihayetinde sanatçı zihinden çıkmışlığı, o şiiri tam kavramayı çoğunlukla imkânsız kılmaktadır.⁵²² Bu nedenle çalışmada tahlil edilmeye çalışılan şiirlerin ancak belli noktalarının açıklanabildiğini söylemek yerinde olacaktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu tahliller, bir edebiyatçı gözüyle yapı ve tema üzerine değil, söylemlerin anlam ve analizlerine yönelik yapılmaya gayret edilmiştir. Bu noktada Nesin'in şiirlerinde de düz yazılarındaki gibi yer yer mizah ve eleştiri bulunmakta, tenkitleri ise geleneksel din eleştirisi çevresinde yoğunlaşmaktadır.

Nesin'in, *Taşlamalar* isimli kitabı, dine dair eleştirilerinin en fazla yer aldığı nazım biçimindeki eseridir. Nesin'in 1948'de çıkardığı *Aziznâme* isimli ilk şiir kitabı, bu taşlamalardan oluşmaktadır. Ayrıca Nesin bu eserden dolayı hükûmetin manevi şahsiyetine hareket ve kominizim propagandasında bulunduğu iddiasıyla cezaya çarptırılmıştır. Bu iddialardan sonra dört buçuk ay tutuklu kalan Nesin, İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'nin verdiği kararla, beraat etmiştir.⁵²³ *Taşlamalar*, yapı itibarıyla şiire benzemesine rağmen Nesin, oradaki manzum yazıların şiir gibi değerlendirilemeyeceğini ve bir tenkit eseri olduğunun bilinmesi gerektiğini ifade etmektedir:

Edebiyatın bir manzum türü olan taşlamayı, sanat değeri taşımasından çok, edebiyat yoluyla bir politik ve sosyal mücadele silahı olarak değerlendirmek daha doğru olur. Taşlamaların sanat ve estetik değerleri yoktur, demek istemiyorum ama taşlamayı biçim benzerliğinden ötürü şiir sanmamak gerektiğini anlatmak istiyorum. Taşlama, kendi ölçüleriyle değerlendirilmelidir. Önce öz bakımından taşlama, şiir sayılmamalıdır. Çünkü taşlamada mizahın en acısı olan yergi vardır; yergi ise sanatçının duygusal değil, zihinsel bir ürünüdür. Taşlamalarda zihinsellik önde gelir, daha ağır basar.⁵²⁴

⁵²⁰ Kaplan, *Şiir Tahlilleri 2*, s. 220.

⁵²¹ Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, s. 150.

⁵²² Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, s. 24.

⁵²³ Nesin, *Taşlamalar*, s. 11.

⁵²⁴ Nesin, *Taşlamalar*, s. 12.

İçerisinde siyaset, toplum, gelenek ve din eleştirilerinin yer aldığı kitabın, fikrî eserleri gibi tahlil edilmesi daha doğru olmaktadır. Ayrıca Nesin taşlamayı, mecbur kaldığı zamanlarda yazdığını belirtmektedir:

Muallim Naci, ‘Lügat-i Naci’ adlı sözlüğünde, yergi ve taşlamayı ‘hicv’, ağza alınan çok acı bişeyi yutamayıp da tükürmeye benzetir. Çok yerinde bir benzetiş... işte buyüzden olacak, kendimi tümüyle taşlamaya ve yergiye veremedim, taşlama yazmak zorunda kaldım yada⁵²⁵ bırakıldım. Özlemimiz, yutulamayacak acı şeylerin ağza alınmaması için, bozuk düzenin sağdüzene dönüşmesi, mutlu bir topluma kavuşmamızdır.⁵²⁶

Taşlamalar için Nesin, içinde tutamadığı tenkitlerin ifade biçimi olduğunu da eklemektedir. Ayrıca o, bu eleştirilerinin yapıcı bir sonuca ulaşmasını umut etmekte ve gördüğü bozuklukların düzeleceğine dair temennisini dile getirmektedir. Taşlamalardan örneklerle meseleyi anlamak daha mümkün olacaktır:

Tozundan çamurundan çektiğimiz tasadan
Boğulmadan kurtulsak şu çöplükten, arsadan
İsteyip esasını ya Hazreti Musa’dan
Yahut çıksak göklere ibret alıp İsa’dan⁵²⁷

Yukarıdaki dizeler, şehirdeki kötü belediyecilikten, kirlilik ve beton yapılanmasının artmasından şikâyetlerin sıralandığı bir şiirde yer almaktadır. Nesin, düzensizlikten kurtulmak için ancak mucize gerektiğini ifade ederek, Peygamberlerin kerametleriyle teşbih yapmıştır. O, Hz. Musa ve İsa’nın mucizelerinin safsatadan ibaret olduğunu daha önceden belirtmesine rağmen,⁵²⁸ şiirinde kullanarak bu pislikten ancak mucizeyle kurtulunabileceğini dile getirmiştir.

“Ben Hızır’ı çağırırsam, koşar Azrail gelir”⁵²⁹ şiirinde, insanlara yardım etmesiyle sembol haline gelmiş Hz. Hızır yerine, can almakla görevli olan Azrail’in birbirine zıt kullanılması Nesin’in şanssızlığını vurgulamak için başvurduğu bir teşbih biçimidir. Benzer şekilde, başka peygamberlerle ilgili anlatıları da bulunan Nesin’in dine dair temaları, şiirlerinde sık sık işlediği görülmektedir: “Bunca yıldır Âdem ile Havva’nın bile/Unutulmadı haram meyveden ısırdıkları/Hem de yaşamamışlarken gerçekte”⁵³⁰ Nesin, Âdem ile Havva’nın cennetten

⁵²⁵ TDK’ya uygun olmamasına rağmen Nesin’e özgü yazım biçimlerine, direkt alıntılarda müdahale edilmemiştir.

⁵²⁶ Nesin, *Taşlamalar*, s. 14.

⁵²⁷ Nesin, *Taşlamalar*, s. 139.

⁵²⁸ Nesin, *Mum Hala*, s. 194.

⁵²⁹ Nesin, *Taşlamalar*, s. 142.

⁵³⁰ Aziz Nesin, *Bütün Şiirleri 1*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 205.

kovulma hikâyelerinin tarihi bir olaydan ziyade efsane olduğunu dile getirmektedir. Nesin, bilimsel ispatının mümkün olmadığı şeylere inanmaya değer bulmadığından, kutsal kitaplar gibi kıssaların da uydurma olduğunu iddia etmektedir. Buna rağmen kıssaların güçlü anlatıya sahip olmasından dolayı onların unutulmadığı gerçeğini de gözden kaçırmamaktadır.

Nesin, bir başka şiirinde Müslümanların yaptığı ibadetin sahte ve gösterişe dayalı olduğunu, bir yandan da modern görünmelerine rağmen İslami gelenekleri devam ettirdiklerini dile getirip eleştirmektedir:

Kıblesi para onun ne Kâbe ne Mekke'dir...

Şapkasının altında görünen şey, takkedir.

Dernek birlik sanırsın, hepsi birer tekkedir.⁵³¹

Nesin'e göre, inanç-amel bütünlüğü sağlayamayan Müslümanlar, para söz konusu olduğunda, dinî değerlerinden vazgeçebilmektedir. Nesin ikinci mısradaki şapka takarak aydın ve çağdaş olmaya çalışan kişinin altındaki takkenin onun yobazlığının göstergesi sayıldığını ifade etmektedir. Şiirin devamında, Müslümanın gittiği yerleri dernek şeklinde isimlendirdiği ancak oraların işlevinin din üzerine olmasını eleştirmektedir. Şapkanın çağdaşlık, takkenin ise yobazlık göstergesi sayılması, Cumhuriyet dönemindeki reformlara dayandırılmaktadır.⁵³² Şapka takmanın çağdaş olmanın göstergeleri arasında lanse edilmesi ve baskıyla uygulanması, inanan insanların canları pahasına da olsa sarık ve takkeyi sahiplenmelerine sebep olmuştur. Nesin'in babasının da şapka takmamak için üç ay evden çıkmadığı bilinmektedir.⁵³³ O şiirde, çağdaş görünen ama düşüncesinde yobazlığı devam ettiren, yani inandığı gibi yaşamayan ve çıkarları uğruna hareket eden kişileri eleştirmektedir.

Nesin, insanların çaresiz kaldıklarında manevi değerlere yaslanmasını, "Türk Futbolu ve İki Evliya" taşlamasında, benzetmelerle ifade etmektedir:

Doğrusu ya bizim işimiz iş Zülfettin. Neden dersen, ayaktopunda sıkıştık mı,

-Yetiş ya Eyüp Sultan!

İç politikada sıkıştık mı,

-Yetiş ya Hazret-i Mevlâna!

⁵³¹ Nesin, *Taşlamalar*, s. 31; Aziz Nesin, *Bütün Şiirleri 2*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 29; Nesin, *Taşlamalar*, s. 93; Nesin, *Taşlamalar*, s. 98.

⁵³² Atatürk, *Nutuk II*, s. 1195.

⁵³³ Nesin vakfı müdüründen elde ettiğimiz bilgiye göre, Abdülaziz Efendi, şapka takmamak için üç ay evden çıkmamıştır. Fotoğrafın kopyası Nesin Vakfı Kütüphanesinden temin edilmiştir. (09.09.2024). Nesin bir hatırasında şikâyet üzere evini aramaya gelen polislerin bu fotoğrafta babasını Marx'a benzettiklerini de aktarmaktadır. bkz., Nesin, *Geriye Kalan*, s. 119.

Ruhça sıkıştık mı,

-Yetiş ya Hacı Bektaş-ı Veli!

Paraca sıkıştık mı

-Yetiş ya Hazret-i Amerika!⁵³⁴

Türkiye'nin siyasi yönde karışık ve ekonomik olarak zorlu süreçlerden geçtiği 1964 senesinde kaleme alınan şiir, ülkenin yönetim, toplum, gelenek ve ekonomisine dair eleştirileri içermektedir. Rumlara yönelik sürgün süreçlerine⁵³⁵, Kıbrıs Olayları ile dış politikadaki baskılara⁵³⁶ ve toplumun tembelliğine yönelik eleştirilerini Nesin, Türkiye'nin manevi değerleri üzerinden mizahi bir anlatıyla işlemektedir. O, insanların çalışıp çabalamak yerine daha güçlü ve önder kabul ettiği kişi ve devletlerden yardım istemelerini haklı olarak tenkit etmektedir. Bu eleştiri dilinde, manevi değer taşıyan şahsiyetlerin kullanılması ise hem onların işlevsizliklerinin hem de insanların acizliklerinin ortaya çıkarılma amacı güttüğü anlaşılmaktadır. Nesin, birçok yerde duayla bazı durumların değişeceğine dair inancın doğru olmadığını iddia etse de aksi yönü savunan çalışmalar da mevcuttur. Duanın insanların hem psikolojileri hem de tecrübelerinden hareketle işe yararlılığını ortaya koyan bu çalışmaların, Nesin gibi iddia sahiplerine muhalif olduğu bilinmektedir.⁵³⁷

Benzer olarak Nesin, bir başka şiirinde siyasetin insanların karakterlerini bozduğunu, siyasi liderlerin veya kişilerin rant için her yola başvurabilecek potansiyelde olduklarını iddia etmektedir.

Kaç defa dedim sana

Girmez kalın kafana

Yükselmek istiyorsan

Uymalısın şeytana

...

Cennetten çıkma dayak,

Aleyke ma yestehak

⁵³⁴ Nesin, *Sporcu Milletiz Vesselam*, s. 72. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Taşlamalar*, s. 21; Nesin, *Taşlamalar*, s. 43.

⁵³⁵ Dilek Güven, *6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 2005.

⁵³⁶ Güneş Şahin, "Türk Basınının 1964 Kıbrıs Olaylarına Bakışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, C. 6, S. 3, s. 1474.

⁵³⁷ Scott Davidson, *Petitionary Prayer*, Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 68.

Budur sana müstehak!⁵³⁸

“Aleyke ma yestehak”, “Başına ne geldiyse hak ediyorsun” anlamına gelmektedir. Aynı terim Mesnevi şerhinde; “şeytan-ı aleyhi-mâ-yestehak”⁵³⁹ şeklinde geçmekte ve şeytan, cennetten kovulmayı hak etmişti manasında kullanılmaktadır. Halk deyimlerinde dayağın cennetten çıktığı rivayetinin⁵⁴⁰ dinî literatürde bir dayanağı olmamasına rağmen eski Türkçede; “çomak uçmaktan çıkmıştır”,⁵⁴¹ sözüyle aynı şey kastedildiği bilinmektedir. Bu düsturla, suçlunun cezalandırılması ve suçun devamının engellenmesinin amaçlandığı ifade edilmektedir. Ancak Nesin, bu beyitte, deyimi ironik biçimde kullanarak hakkıyla iş yapmanın mümkün olmadığını ifade ederek, usulsüzlüğün sürdürülebilirliğini eleştirmektedir.

İnananların ahlak dışı davranmalarının dinleriyle çeliştiğini ifade eden Nesin: “Nedir bilmem helal, haram.../Olsun yeter cepte param.”⁵⁴² Dizelerinde, insanların zenginlik uğruna paranın helallik ve haramlığına dikkat etmeksizin ve bir başkasının hakkını yemek söz konusu olmasına rağmen zenginleşmeleri eleştirilmektedir. Hayatında haksızlık yapmamaya dikkat etmeye çalışan Nesin’in dinî vecibelerden sayılan helal ve haram kavramlarını toplumun normları doğrultusunda kullandığı görülmektedir.

...Yüzümüze kapanan her kapı açık ona,

Dünyada kapıcısı, cennette rıdvânı var!

Her iki dünyada da işi iş sayın bayın

Ötede huri, gılman... beride, civanı var!⁵⁴³

Zenginlerden bahsedilen beyitte Nesin, bu dünyada sefahat içinde yaşayanın ahirette de fakir, zengin olanın ise ahirette yine zengin olacağını iddia etmektedir. İlk dizede geçen; “her kapının ona açık olması” cümlesiyle, nüfuzu sayesinde işlerinin yürüdüğüne işaret eden Nesin, bu durumun altında da haksızlığın yattığını ifade etmektedir. Ayrıca Nesin, cennet

⁵³⁸ Nesin, *Taşlamalar*, s. 57.

⁵³⁹ Mehmet Ünal ve Osman Rahmi Coşkun, “Es-Seyyid El-Hac Mehmed Şükrü’nün Şerh-i Müntehabât-Mesnevî’sinde Dinî Unsurlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2019, C. 12 S. 64, s. 122.

⁵⁴⁰ Çotuksöken, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, s. 30.

⁵⁴¹ Bu cümlelerin, Güvahi’nin *Pend-name*’sinden atasözü şeklinde günümüze kadar geldiği ifade edilmiştir: Evin let kimsenin sanma yıkıpdur/Gümânsız çomağ uçmağdan çıkıpdur. (27b/5) Ayrıntı için bkz., Dilek Erenoğlu, “Güvahi’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2007, C. 2/4. s. 1159. Ayrıca bu konu hakkında araştırma yaparken Ömer Zülfe hoca’nın çalışma notlarına denk gelip, kendisine e-posta yoluyla kaynak sorduğumda, gönderdiği referans atıfları için bkz.; “Emsâl-i Mehmed Ali’de 369. madde, Bâdi’nin Armağan’ında 1455. Madde. Bunlarda sadece madde başı olarak geçiyor. En net örnek Güvahi’nin *Pend-nâme*’sinde bulunuyor.” (E-posta yazışma tarihi: 28.04.2025). Ayrıca notlar için bkz., Ömer Zülfe, “Dayak Cennetten Çıkmıştır”, https://www.academia.edu/45116551/Dayak_Cennetten_Cıkmıştır, (erişim tarihi: 09.07.2024).

⁵⁴² Nesin, *Taşlamalar*, s. 124.

⁵⁴³ Nesin, *Taşlamalar*, s. 130.

tasvirlerinde çoğunlukla huri ve gılmanlara atıf yaparak, cenneti cinsellik teması çerçevesinde tanımlamaktadır. Bu eleştirilerine hikayelerinde de değinen Nesin, zenginlerin yaptığı iyiliklerden cennet karşılığı beklmelerinde çıkarıcı bir ilişki olduğunu iddia etmektedir.

“Hocamız var hacımız var/ Uçan kuşa borcumuz var.”⁵⁴⁴ Beytinde ise Nesin, ülkenin kötü ekonomisine rağmen hoca ve hacıları öncelendiğini ileri sürerek, devletin onlara maaş veriyor olmasını ve hac yasağının kaldırılmasını eleştirmektedir. Bireyi baz alan özgürlükçü yaklaşımı benimseyen Nesin’in de kabul edeceği gibi seyahat etmek, temel insan haklarından biridir. Bu bağlamda kişinin, hiçbir sorun yokken Mekke ya da başka bir ülkeye gitmesine devlet gibi bir otorite dahi olsa, başkalarının karar vermesi savunulabilecek tutum olmamaktadır. Bu nedenle Nesin’in tarafsız davranış sergilemediği görülmektedir.

Dini kavramların kullanıldığı bir başka şiir ise, “Günahlım” adını taşımaktadır: “Antalya’da Kadın Yarı/Atarlar o yardan günahlı kadınları/İkibin yıldan beri yutar günahları uçurum”⁵⁴⁵ Antalya’da yer alan kanyon, rivayetlere göre bir dönem orada hüküm süren Tekeoğullarının kocalarını aldatan kadınları, ceza olarak bir kediyle çuvala koyup attıkları yer şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁴⁶ Anadolu Selçuklu beyliklerinden olan Tekeoğulları, Antalya bölgesinde hüküm sürmüş Müslüman bir beylik olarak tarihe geçmiştir.⁵⁴⁷ Onların dini tutumları ve kadınları cezalandırma biçimleri ile bunu dinî bir kavrama dayandırmaları, Nesin tarafından tenkit edilmektedir.

...

Bir kara kalabalık

Binlerce bağnaz binlerce yobaz

Başlarında takkeler sarıklar

Genci yaşlısı

Sakalla bıyık arasından

İstim salar gibi soluyorlar

...

Bir ilkçağ yaratığı gibi homurdanıp

⁵⁴⁴ Nesin, *Taşlamalar*, s. 17. Ayrıca bkz.; Nesin, *Taşlamalar*, s. 178.

⁵⁴⁵ Nesin, *Bütün Şiirleri 1*, s. 106.

⁵⁴⁶ “Kadın Yarı”, <https://thinpo.com/kadin-yari-kanyonunun-tarihi-ve-rivayetleri/>, (erişim tarihi: 27.05.2023).

⁵⁴⁷ Sait Kofoğlu, “Tekeoğulları”, *DİA*, 2011, C. 40, s. 348.

Kusuyor uygarlığa, çağcılığa⁵⁴⁸ kinini⁵⁴⁹

Nesin, rüyasında kendisini öldürmek isteyen bir kalabalık gördüğünü şiirle anlatmaktadır. O, bu yobaz kalabalığı kana susamış caniler biçiminde resmetmektedir. Ayrıca ona göre, bu kimseler, gelişmeye ve uygarlaşmaya karşı çıkmaktadırlar. Serbest ölçüyle yazdığı şiirde Nesin'in kalıplara başkaldırı niteliği taşıyan bu usulü benimsediği görülmektedir. Çoğunlukla toplumsal gerçekçilerin kullandığı ölçü biriminin Marksist edebiyatta da yaygın olduğu bilinmektedir.⁵⁵⁰ Konu olarak da şiir, Cumhuriyet dönemindeki dini, sosyal alandan çekme ve Batıyı taklit etme akımlarından sonra dindarların yeniliklere ve çağdaşlaşmaya karşı mesafeli tutum sergilediğini tenkit etmektedir.⁵⁵¹ Ayrıca şiirde anlatılan olay, Nesin'in Sivas'ta kaldığı otelde çıkan yangını akıllara getirmektedir: "Madımak Olayı"⁵⁵² adıyla meşhur olmuş yangında iddiaya göre, otel aşırı sağcılar tarafından kundaklanmış, içerde bir toplantıya katılmak üzere bulunan çoğu sol cenahtan olan yazarlardan bir kısmı vefat etmiş, Nesin ise yaralanmıştır. Nesin'e göre bu olayın sorumlusu dindarlar ve onları destekleyen devlettir.⁵⁵³ Rüyasında kendisini linç etmek için üstüne yürüyen kalabalığı tasvir biçimi, Madımak'taki Sivas Katliamı olarak bilinen otel yangınının faillerini anlatışıyla örtüştüğünden, bu bağlantının kurulması olağan görülmüştür.

"Elimle tutup kalbimi deseydim vadem tamam/Bana namaz kılanlara olsaydım kendim imam"⁵⁵⁴ 7 *Gün* mecmuasında basılan şiir, manzum eserlerinin topladığı kitabın sonundaki eleştiri yazıları arasında yer almaktadır. Tarih düşülmemesine rağmen derginin yayın yıllarından ve beyitteki ifadelerinden gençlik dönemi şiirlerinden olduğu tahmin edilmektedir. Nesin'in dine karşı daha mutedil yaklaştığı o süreçte, din dilinin herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan kullandığı görülmektedir. Ölüm temasının işlendiği beyitte Nesin, cenaze törenlerinden her zaman imtina etmiş ve kendisine tören yapılmamasını vasiyet etmiştir.⁵⁵⁵ Özellikle Cumhuriyet dönemi şairlerinde görülen kendine dönük eylemler, Nesin'in şiirlerinde de kullanılmaktadır. Kendilik söylemleri daha fazla din, örf ve gelenekle ilgisini kesmiş şairlerin şiirlerinde görülmektedir. Onların yerine belli ideolojiler yerleştirmeye

⁵⁴⁸ TDK'ya uygun olmamasına rağmen Nesin'e özgü yazım biçimlerine, direkt alıntılarda müdahale edilmemiştir.

⁵⁴⁹ Nesin, *Bütün Şiirleri 2*, s. 148.

⁵⁵⁰ Kaplan, *Şiir Tahlilleri 2*, s. 220.

⁵⁵¹ Turhan, *Kültür Değişimleri*, s. 262.

⁵⁵² "Madımak Olayı", <https://tr.euronews.com/2023/07/02/sivas-katliaminin-26-yili-madimak-insanlik-tarihinde-kara-bir-leke#:~:text=Sivas%27ta%20Temmuz%201993,toplamda%2037%20kişi%20yaşamını%20yitirmişti.,> (erişim tarihi: 31.01.2024).

⁵⁵³ Ozan Çavdar, *Sivas Katliamı*, İstanbul: İletişim Yay., 2020, s. 9.

⁵⁵⁴ Nesin, *Bütün Şiirleri 2*, s. 261.

⁵⁵⁵ Nesin, *Mum Hala*, s. 623.

çalışan şairlerin, çoğunlukla Tanrı olma isteklerine rastlanmaktadır.⁵⁵⁶ Ayrıca bu kendilik bilgisinin şiirle edinildiğini ifade eden düşünürler de mevcuttur. Onlara göre, üst bir söylem biçimi olan şiir şairin benliğini ve kendiliğini beslemektedir.⁵⁵⁷ Kendilik bilgisi ve kendini bilmek arasındaki ayrıma dikkat çekilmesi de bir başka bakış açısını getirmektedir. Maddenin kendilik bilgisini oluştururken, maneviyatın da kendini bilmeyi geliştireceği ifade edilmektedir.⁵⁵⁸ Nesin'in şiirinde de görülen de kendilik bilgisi minvalinde seyretmektedir. Onun kendisinin ölümüne karar verdiğini ve kendisine imam olduğunu ifade etmesi, bir nevi Tanrı olma arzusunun göstergesi sayılmaktadır.

“Ata'm İzindeyiz!” şiiri, kendini Kemalist diye tanıtanları yermek amacıyla yazılarak, bazı bölümlerinde dindarlar hedef alınmıştır:

...

Yobazlar gericiler

Onlar bizden daha zinde!

“Ata'm Ata'm” derler ama

Bir adınız var sizin de.

Halkçılıkla devletçilik;

Anlatamam, çok hazin de...

Çoktanberi sahteciler

Ağır çeker her vezinde!

Tek umut var, o da yalnız

Amerikan dövizinde!⁵⁵⁹

Şiirde, Nesin'in yobaz olarak addettiği Müslümanların hiçbir inkılabı uymayan yaşam tarzlarıyla, Atatürk'ü sevdiklerini söylemeleri çelişki olarak işlenmektedir. Hiciv, I. tekil şahıs ağzından kendi düşüncelerini dile getirmektedir. Bunu yaparken “biz” zamirini kullanarak, onun gibi düşünenlerin var olduğunu ama çoğunluğun diğer cemahta olduğunu belirtmektedir. Nesin'e göre, ABD'ye bel bağlanmış, Atatürk'ün hedeflediği milli ekonomi unutulmuştur. Dönemin siyasi olayları, yazarın tespitin bazı noktalarda isabetli olduğunu göstermektedir.

⁵⁵⁶ Kaplan, *Şiir Tahlilleri 2*, s. 114.

⁵⁵⁷ Erdoğan Erbay, “Bence, Haşım'ın Şiiri, İnsanın Tek Başına Yüklendiği Hüznün Şiiridir.”, *Hece*, 2017, S. 33, s. 324.

⁵⁵⁸ İsmet Özel, *Şiir Okuma Kılavuzu*, İstanbul: Şule Yay., 2000, s. 88.

⁵⁵⁹ Aziz Nesin, *Taşlamalar*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 16. Ayrıca bkz.: Nesin, *Bütün Oyunları 3*, s. 155.

Nesin'in şiirlerindeki din eleştirisinin halkın geleneksel din anlayışına, dinin sömürü aracı olarak kullanılmasına, Müslümanların inançlarıyla çelişen davranışlarına ayrıca bazı tarihi olaylar üzerinden insanların dinî algılarına yönelik olduğu tespit edilmiştir. Nesin'in dinî söylemden kaynaklanan eleştirilerinin bir diğer boyutu olan din ve ahlak ilişkisi de yine dönem, sistem ve insanlar üzerinden bir tenkit ile işlenmektedir. Çalışmada bu eleştirilere geçmeden önce, Nesin'in kendi ahlaki yapısının anlaşılması hedeflenmektedir.

2.2. Nesin'in Din ve Ahlak İlişkisi Üzerine Görüşleri

Ahlak, Arapçada "hulk" kelimesinin çoğulu olup tabiat, huy, seciye anlamlarına gelen, iyi ve kötü davranışları bünyesinde taşıyan bir kavramdır. Ahlak, insanların toplum içinde uymak zorunda oldukları kuralların bütünü olarak da tanımlanmaktadır.⁵⁶⁰ Öte yandan ahlak değer kavramını da içerisinde barındırmaktadır. Ahlak, eylemlerin ölçüsünü ve mahiyetini araştırarak iyiyi emredip kötüyü yasaklayan bir yöne de sahiptir.⁵⁶¹ Ayrıca, bir bireyin herkes tarafından kabul edilmesini istediği davranışlar biçiminin de ahlak olduğu belirtilir.⁵⁶² Nesin'in ahlakı, bireysel olan bu çizgiyi takip etmektedir. Onun zihnindeki ahlak, ölçülerini kendi koyduğu, eserlerini bu çerçevede kaleme alıp, öğütlerini bu yönde verdiği bir kavram şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Nesin'in ahlak anlayışının, temellendirmeleri birbirlerinden farklı olsa da nihayetinde belli dayanaklarda birleşen, Nietzsche'nin üstün ahlak anlayışına ve Marx'ın ahlak tasavvuruna dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nietzsche, ahlakın inançların temellendirilmesinden ziyade insanların yarattığı bir olgu olarak değerlendirmektedir.⁵⁶³ İnsanlar eğer değerlerini kendileri yaratabiliyorsa bu onların özgürlüğü ve üstünlüğü anlamına gelmektedir. Benzer şekilde Marx da özgür insanı, kendi kararlarını verebilen toplumsal varlık olarak tanımlamaktadır. Ona göre ahlak da üst yapı tarafından değil insanın kendisinden kaynaklanmakta, insan ancak özgür olduğunda ahlaki olarak iyi olabilmektedir.⁵⁶⁴ Bu bağlamda Nesin'in bireysel ve inançlarından bağımsız ahlak tasavvurunun Nietzsche'nin ve Marx'ın kastettikleri ahlak anlayışıyla örtüştüğü görülmektedir.

Modernleşmeyle başlayan 1900'lü süreçlerde çoğu sistemde olduğu gibi ahlaki yapılanmanın da Batıdan etkilendiği görülmüştür. Avrupa ülkelerinde ahlaki yapılanma, 16.

⁵⁶⁰ Mehmet Aydın, "Ahlak", *DİA*, 1989, C. 2, s. 1.

⁵⁶¹ Mustafa Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1985, s. 21.

⁵⁶² Cevizci, "Ahlak", *Büyük Felsefe Sözlüğü*, s. 37. Ayrıca bkz., P. H. Nowel Smith, *Ethics*, Florida: Penguin Books, 1965, s. 12.; Recep Kılıç, *Ahlakın Dinî Temeli*, Ankara: TDV, 2016, s. 12.

⁵⁶³ Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü*, çev. Zeynep Alangoya, İstanbul: Kalcı yay., 2011, s. 29.

⁵⁶⁴ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar I*, çev. Muzaffer Ardos vd., İstanbul: Eriş yay., 2003, s. 17.

yy.dan sonra haz, fayda ve his temeline oturduğundan bireylerin artık kendilerini ahlaki çizgilerini koyabilme özgürlüğünde hissettikleri ifade edilmiştir.⁵⁶⁵ Hümanizm olarak da bilinen insan merkezli anlayış, ahlakta da kendisini göstermiş, bireylerin kendi hakikatini ve ahlakını Tanrı'dan bağımsız bir şekilde, akılla kurmaları sonucu hümanist ahlak kavramı ortaya çıkmıştır.⁵⁶⁶ Nesin'in de bu doğrultuda, çoğunlukla toplum kurallarına uysa da yönetim tarafından belirlenmeyen özel ilişkilerinde, kendi çizgilerini oluşturduğu gözlemlenmiştir. Diğer bir ifadeyle din, onun için belirleyici olmadığından o, hümanist ve insancıl bir ahlak anlayışı geliştirmiştir.

Bu Çalışmada, Nesin'in ahlak tasavvuru “insancıl” olarak isimlendirilmekte, bireysel ve hümanist kavramları da onunla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Nesin'in ahlak anlayışı, İslam ahlakıyla başlayan çocukluğunun, seküler eğitim aldığı gençliğinin ve ateist olduğunu iddia ettikten sonraki hayat tecrübelerinin mezcedilmiş bir halidir. Araştırmada, bunlara sırasıyla değinildikten sonra onun eserlerindeki ahlaki meseleler ele alınmaktadır.

2.2.1. Nesin'in Aileden Aldığı Ahlak Anlayışı

Nesin'in ahlak anlayışı, tüm insanlar gibi başlangıçta aile köklerine dayanmaktadır. Anne ve babasından gördüklerini ve onların verdiği terbiyeyi hayatı boyunca sürdürmeye çalışan Nesin, bunu din ya da herhangi bir ideoloji adına değil, insanlık adına yaptığını ifade etmektedir.⁵⁶⁷ Ancak anne ve babasının Nesin'e verdikleri terbiye, onlar için dine ait bir olgudur. Örneğin, annesinin özellikle et gibi herkesin ulaşamayacağı şeyleri pişirirken komşuların evde olmamalarına ve kokunun dışarıya çıkmamasına özen göstermesi, onun takındığı ve kökeninde dini öğretilerin bulunduğu bir davranış olarak ortaya çıkmaktadır. Nesin, bu huyu edinmesine rağmen dinden bağımsız biçimde yerine getirmektedir.⁵⁶⁸ Nesin, ailesinin dine dayandırarak yaptığı çoğu davranışı devam ettirmesine rağmen bunları, bireysel ahlak esaslarına uygunluğundan ötürü yaptığını ifade etmektedir. Üstelik ahlaki noktada titiz davranan Nesin, hayatı boyunca haksızlık, yalan, dolandırıcılık gibi kötü hasletlerde bulunmamaya üstün gayret göstermiştir.⁵⁶⁹

Nesin'in ahlaki eylemleri, çocukluk çağındayken ortaya çıkmaya başlamıştır: Soyadı Kanunu çıktığında Nesin'in babası; “hadi bize bir soyadı bul” der, bunu kendisine görev

⁵⁶⁵ Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 171.

⁵⁶⁶ Nurgül Bulut, *İnanç ve Ahlak*, İstanbul, DBY Yay., 2021, s. 20; Derda Küçükaltı, “Politik Felsefede Nihilizm Sorunu: Nietzscheci Bir Tartışma”, *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), 2005, s. 59.

⁵⁶⁷ Aziz Nesin, *Çuvala Doldurulmuş Kediler*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 128.

⁵⁶⁸ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 188.

⁵⁶⁹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 435.

edinen Nesin, uzun düşünmenin sonunda, hem Kır-al olarak beyaz ve kırmızıyı temsil eden, hem de yönetici (kral) anlamına gelen Kır-al soyadını seçer. Daha sonra, yavaşlığıyla ün salmış bir adamın “üşenmez” soyadını aldığını duyduğunda, insanların ne değilse onu soyadı olarak kendilerine seçtiği kanısına varmış, belirlediği soyadından vazgeçip, “Nesin” soyadını tercih etmiştir. Nesin, soyadı her söylendiğinde kendisine; “ben neyim?” sorusunu yönelttiğini dile getirmektedir.⁵⁷⁰ Bu soru, Sokrates’in felsefesinin çıkış noktası kabul edilen; “ben neyim? kimim?” ve “Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir.”⁵⁷¹ Sözlerini akıllara getirmektedir. Bu bağlamda, Nesin’in her defasında kendisinin ne olduğunu sorgulaması ve bunu mutlak anlamda bilemeyeceğini ifade etmesi, henüz çocuk yaşta, ciddi bir muhakeme yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Diğer bir yönüyle de tasavvufta her an gözetlendiğini bilerek yaşamak anlamına gelen murakabeyle⁵⁷² de Nesin’in soy adından beklentisi, benzerlik göstermektedir. Kişinin murakabeden muradı, her an Allah’ın huzurunda olduğunu hatırlaması iken, Nesin de soyadını her duyduğunda, kim olduğunu hatırlayarak yeniden düşünsel bir harekete geçmektedir.

Nesin, orta okul çağlarında başarılı bir öğrenci olmasının karşılığında, her şeyin en fazlasını hakkettiğine inandığını ifade etmektedir. Bu nedenle babasının verdiği harçlığı az bulup karşı çıkmış, okul harçlığının başarısıyla aynı oranda olması gerektiğini iddia etmiştir. Anılarında bu tavrından utandığını ve terbiyesizce olduğunu kabul ettiğini yazmaktadır.⁵⁷³ Çocukluğuna dönüp baktığında çoğu davranışından övgüyle bahseden Nesin, bazı davranışlarından da utanmaktadır. Yine de hiçbir anısını yazmaktan geri durmayarak, neredeyse hepsini şeffaf biçimde kaleme almıştır. Okuyucu, Nesin’in metinlerinde onun nasıl büyüdüğünü ve zihin dünyasının nasıl geliştiğini net bir şekilde anlayabilmektedir. Yukarıdaki anı ise babasına karşı sorumluluk ve saygı taşıdığını, yaşlılarına göre çok olgun olmasına rağmen bazen çocukça davranmaktan kendini alamadığını ve nihayetinde geriye dönük yargılama süreci geçirerek ahlaki bir olgunluğa sahip olduğunu göstermektedir.

Nesin bir röportajında, domuz etinin dinen yasaklanmasını eleştirmektedir. O, Türkiye’de çok akıllı çocukların olduğunu ama düzgün yetişmedikleri ve beslenemedikleri için başarısız olduklarını söyleyerek bunun domuz eti yemediklerinden kaynaklandığını iddia etmektedir: “Çocuk protein almamışsa nasıl zeki olacak? Domuz yenmeyen bir ülkede protein

⁵⁷⁰ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 785.

⁵⁷¹ Platon, *Sokrates’in Savunması*, çev. Ari Çokona, İstanbul: İş Bankası Yay., 2016, s. 36.

⁵⁷² Süleyman Uludağ, “Murâkabe”, *DİA*, C. 31, s. 204.

⁵⁷³ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 621; Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 361; Nesin, *Şimdiki Çocuklar Harika*.

alamıyor, et yiyemiyor; et pahalı.”⁵⁷⁴ Proteinin yalnızca ette olmadığı aşikâr olmasına rağmen, Nesin’in Müslümanların haram saydıkları domuzun yenmeyişi abes karşılaması, olaylara yüzeysel yaklaştığını göstermektedir. Ayrıca, domuz etinin yenmesini savunan ve çocuklarına dahi yediren Nesin’in ömründe hiç domuz eti yemediği, hatta tabağına bulaşmasını dahi istemediği bilinmektedir. Çocukluğunda aldığı dinî öğretilerin etkisinden dolayı domuz yemeyen Nesin, domuzun yenmesi gerektiğini, ancak midesinin almadığını ifade etmektedir.⁵⁷⁵ Ayrıca bu olay, hayatının ileri dönemlerinde fikir ve inanç yapısı değişen Nesin’in çocukluğundan getirdiği öğretilerden sıyrılamamış olduğunu da göstermektedir. Buna rağmen, insanların içinde bulundukları ve sıkı sıkıya bağlı oldukları bâtil dahi olsa inançlarından kopamamalarını ağır eleştirmesi kendisinin domuz eti konusundaki hassasiyetiyle ters düşmektedir.

Nesin’in bir süre, ilk öğretim aldığı Darüşşafaka, sadece yetim çocukların kabul edildiği bir okuldur. Nesin, parasız yatılı okumak için bu okulu kazanmış ancak babası vefat etmemiştir. Savaşta olan ve haber alınamayan babası için bir ölüm belgesi düzenlenmiş, böylece Nesin’in Darüşşafaka eğitimi başlamıştır. İki sene sonra babasının sağ bir şekilde dönmesiyle Nesin, yalanının altında ezilip okuldan kaçarak, eğitimine kendi isteğiyle son vermiştir.⁵⁷⁶ Henüz ilkokul çağında olmasına rağmen, takındığı ahlaki tavrın ailesinin verdiği terbiye gereği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, Darüşşafaka amblemi taşıyan ceket giyen öğrenciler, toplu taşımaları ücretsiz kullanmaktadırlar. Parasız okulda okumaya hakkı olmadığını düşünen Nesin, her hafta okula giderken ceketini çıkarıp başka bir ceket giymiş, okula vardığında ise onu okul ceketıyla değiştirmiştir. Böylece okulun inisiyatifinden yararlanmayarak vicdanını rahatlatıldığını dile getirmektedir.⁵⁷⁷ Bu düsturlar Nesin’i, hayatı boyunca birçok konuda haksızlığa uğrasa da bir başkasına haksızlık yapmaktan imtina etmesine sebep olan davranışlara yönlendirmiştir.

Nesin’in ahlaki anlayışında, şüphesiz okullarda aldığı eğitimler de etki etmiştir. Nesin’in ilkokul döneminde Darüşşafaka, henüz inkılaplardan önceki yönetmeliği uygun biçimde eğitim veren bir kurumdur. Ders saatleri beş vakit namaza uygun biçimde ayarlanarak, pozitif ilimlerin yanında din ve ahlak dersleri de müfredatta yer almaktadır. Dolayısıyla kökeninde İslam dininin olduğu hem aile hem de ilk öğretimi, Nesin’in ahlak tasavvurunda oldukça etkili olmuştur.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ Aziz Nesin, *Onursal Doktor Olamamanın Büyük Onuru*, İstanbul: Nesin Yay., 2017, s. 206.

⁵⁷⁵ Nesin, *Aziz Nesin-Saliha Scheinhardt Mektuplaşmaları*, s. 86.

⁵⁷⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 237.

⁵⁷⁷ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 413.

⁵⁷⁸ Topçu, *Türkiye’nin Maarif Davası*, s. 166; Ayrıca bkz.; Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 395.

Nesin'in çocukluğunda, bir tanıdığı postalaması için mektupla birlikte gönderim ücretini teslim etmiş, o da mektubu postalamadığı gibi parayı da harcamıştır. Neden böyle yaptığını bilmediğini ve bu olayın vicdan azabını hala taşıdığını söyleyen Nesin, cezasının kendisine güvensizlikle döndüğünü ifade etmektedir: “Durup dururken birisine güvensizlik, o konuda kendimize güvenilemeyeceğini ortaya koyar.”⁵⁷⁹ Cümlesini sarf eden Nesin, bu olaydan sonra kime bir mektup verse, postalamazsa diye içinde hep şüphe kaldığını ifade etmektedir. Onun hayatı boyunca bu kuşkudan kurtulamaması, içindeki vicdani yaptırımlara da işaret etmektedir.

Nesin, çocukluğunda misafir olarak gittiği evin kızlarının, babalarının kucağına oturup kahkahalar atarak erkek arkadaşlarından söz ettiklerine şahit olmaktadır. Kendi ailesinde kabul görmeyeceğini ve babasının çok tepki vereceğini tahmin eden Nesin de bu durumu hor görmüş, ancak sonrasında bu düşüncesini bağnaz yetiştirilmesine bağlamıştır.⁵⁸⁰ Kültürel ahlak kodlarının İslam temelinden Batı temelli eğitimle değişim geçirmesi ve bunun aile içindeki saygı biçimlerini de etkilediği savunulmaktadır. Bu durum, Cumhuriyet reformlarından sonra ortaya çıkan, nesiller arasında uçurumu ve dindar ailelerin çocuklarının dinî bilgiden mahrum bir eğitim aldıklarını akıllara getirmektedir.⁵⁸¹ Nesin, çocukluk çağında garipsediği bazı davranışları ileri yaşlarında normal karşılamakta ve çocuklarını bu minvalde yetiştirerek ahlaki sınırları kendilerinin koymasını gerektiğini öğütlemektedir.⁵⁸²

Ahlak tasavvurunda ailesinden İslami kodlara dayalı öğrendiği bazı düsturları devam ettiren Nesin, bazılarında öğrendiklerine karşı çıkan bir tutum sergilemeyi tercih etmiştir. Bu ayrışma çoğunlukla, onun gençliğinden sonra gelişen ahlak öğretisinden kaynaklanmaktadır. Nesin'in orta eğitim sürecindeki askeri lise, Cumhuriyet inkılapları sonucunda okullardan din derslerinin kaldırılmasıyla seküler ahlak anlayışının benimsendiği⁵⁸³ döneme denk geldiğinden, Nesin de aldığı eğitimin ve değişen çevresinin etkisiyle ileriki yaşlarında farklı bir ahlaki tutum benimsemiştir.

Nesin gençliğinde, İslam ahlakı çerçevesinde yetiştiği çocukluğundan sonra, ailesinden uzun süreli olarak ayrı kaldığı askeri okul döneminde gençlerin sıkıntılı süreçlerine şahit olmuş, hocalarının askeri disiplinde yetişmiş, sosyalist bir çizgiyi takip edip din ve ahlakı birbirinden ayırarak kendi ahlak tasavvurunu oluşturmaya başlamıştır. İnsancıl olarak

⁵⁷⁹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 436.

⁵⁸⁰ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 416.

⁵⁸¹ Araz, “Din ve Vicdan Hürriyeti”, s. 169.

⁵⁸² Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 66.

⁵⁸³ Şehbenderzade, “Müslümanlara Siyaset Rehberi”, s. 79.

tanımlanan ahlak tasavvurunun ayrı başlık altında incelenerek düşünsel temellendirmelerinin verilmesi uygun görülmüştür.

2.2.2. Nesin'in İnsancıl Ahlak Tasavvuru

Nesin, eserlerinde ahlaki unsurları herhangi bir din ve kültüre net olarak bağlanamasa da onun sarıldığı belli başlı değerler vardır. Bunun hümanist ahlak anlayışına yakın durduğu görülmektedir. Hümanist ya da seküler ahlak denilen ahlak, modern dönemlerde bilimin gelişmesiyle ahlakın dayanağının dünyevileşmesi şeklinde ifade edilmektedir.⁵⁸⁴ Hümanist bakış açısıyla ahlak, kuralları Tanrı'nın değil, insanların koyduğu pratik düzlemdeki bir kavram olarak tanımlanmaktadır.⁵⁸⁵ Aşkınlıktan yani Tanrı'dan bağımsız bir ahlak anlayışının dönem ve kişilere göre değişkenlik göstereceği ise tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Nesin'in çoğu fikrinde yaslandığı Marx'ın, bu değişkenliğe binaen genel geçer ahlaki kurallar bütünü ortaya koymadığı ifade edilmektedir.⁵⁸⁶ Yine de buna rağmen en katı tutumu sergileyenlerden birinin Marx olduğunu iddia eden ahlak üzerine çalışmalarıyla bilinen Henry Hazlitt (1894-1993), onun kardeşlik ve dürüstlük dışında, sevgi, adalet, insanlık gibi ahlaki hasletler barındıranları, Komünist partiden attığını aktarmaktadır.⁵⁸⁷ Nesin, kendisini Marx'a yakın görmesine rağmen hiçbir zaman onun kadar katı olmamıştır. Ancak Nesin'in ahlak tasavvuru, Marx gibi seküler ahlak sınıfına girmekte, o da benzer şekilde ilahi müdahaleyi ve Tanrı yaptırımını kabul etmemektedir. Nesin'in ahlak tasavvurunun onun hayatından ve fikrî eserlerinden örneklerle daha iyi anlaşılacağı umulmaktadır.

Nesin'e göre hiçbir beklenti olmadan, Allah'tan korkmadan, cennet karşılığı ummadan sürekli iyilik yapmanın yegâne yolu ölümü sürekli hatırd tutmaktır. Eğer karşılık bekleniyorsa bu davranış çıkar ilişkisine girdiğinden salt iyilik sayılmamaktadır.⁵⁸⁸ Nesin'in bu düşüncesi, Immanuel Kant'ın (1724-1804) ödev ahlakına benzemektedir. Kant'a göre, eylemi amaçlardan arındırarak, yalnızca ahlak yasasına saygı gereği yapmak onu ahlaklı kılmaktadır.⁵⁸⁹ Nesin de aynı ilkeyi iyilik üzerinden öne sürerek, karşılıksız sırf iyilik için yapılmasının onu iyi kıldığını ifade etmektedir.

⁵⁸⁴ Ayşe Sıdika Oktay, "İslam Düşüncesinde Ahlâkî Değerler ve Bunların Global Ahlak Etkileri", *Değerler ve Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan vd., İstanbul: Dem Yay., 2007, s. 132.

⁵⁸⁵ Mihailo Markoviç, *Hümanizm ve Ahlak Felsefesi*, çev. Ali Ünlü, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay., 1998, s. 61.

⁵⁸⁶ Markoviç, *Hümanizm ve Ahlak Felsefesi*, s. 66.

⁵⁸⁷ Henry Hazlitt, *Ahlakın Temelleri*, çev. Mehmet Aydın ve Recep Tapramaz, Ankara: Liberte Yay., 2006, s. 401.

⁵⁸⁸ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 653. Ayrıca bkz.; Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 269; Nesin, *Bütün Oyunları 1*, s. 51.

⁵⁸⁹ Immanuel Kant, *Lectures On Ethics*, London: Methuen & Co. LTD, 1930, s. 15.

Nesin'in oğlu Ali ile mektuplaşmalar çoğunlukla Ali'nin okul, yurt, para hesapları, sınav notları, günlük olayların anlatılması şeklinde ilerlemektedir. Nesin, Ali'nin okul ihtiyaçlarını kitaplarının telif haklarından karşılamaktadır. İkisi de tutumlu olduğu için mektuplarda sürekli hesap tuttıkları notlar yer almaktadır. Nesin, her şeyin ayrıntısını bilmek ve yönlendirmek istediğinden, mektuplarında Ali'ye öğütler vermekte ve onu disipline etmeye çalışmaktadır. Ali, karşılaştığı durumlarda nasıl davranacağını babasına sorduğunda Nesin, ahlaki bir sınır çizerek oğluna usulüne uygun davranmayı nasihat etmektedir: “Nasıl davranman gerektiğini ben sana buradan söyleyemem, ama onu sen kendi sağduyunla bulmalısın. Bir işin başında haklı olmak çok iyidir ama yetmez, sonunda da haklı olmak gerekir.”⁵⁹⁰ Nesin'in sağ duyuyu öğütlemesi, onun sosyalist çizgide benimsediği bireysel ve hümanist ahlak anlayışını çocuklarına da tembihlediğini göstermektedir.

Nesin, çocuklarının da ahlaki donanıma sahip olması için gayret göstermiş ancak Ali çalışkan ve başarılı, Ahmet ise sorumsuz bir kişilik olmuştur. Ahmet'in de düzene girdiği haberini alan Nesin, Ali'ye yazdığı mektupta, bu duruma sevindiğini ve hayatı boyunca doğru yoldan ayrılmadığı için çocuklarının da doğru yolu seçeceklerine inandığını dile getirmektedir: “Benim oğullarım elbette doğru yolu bulacaklardır. Çünkü babanız hiç kötü, yanlış yolda olmadı. Bizim evimize ‘haram’ denilen bir lokma bile girmedi. Her neye sahip oldunuzsa elimin emeğiyle, gözümün nuruyla, alnımın teriyle oldu; hiçkimseyi⁵⁹¹ sömürmedim, hiçkimsenin hakkını yemedim.”⁵⁹² Sözleri, Nesin'in her zaman adil ve hakkaniyetli olmayı önemseydiğini ve öğütlediğini göstermektedir. Ayrıca cümlesindeki gözümün nuru ve haram lokma gibi deyimler onun geleneksel söylemleri kullandığına ve toplum normlarına uygun davrandığına işaret etmektedir.

Nesin, çocuklarına çok çalışmaları, Türk halkına olan borçlarının bilincinde olup ülkeye hizmet amacı gütmeleri gerektiği konusunda öğütler vermektedir.⁵⁹³ Ayrıca Nesin, çocukların başarıları ve derslerinden ziyade yedikleri-içtikleri, sigaraları, kıyafetleri ve saçlarına kadar her hallerini kontrol etmeye çalışmaktadır. Ali'ye mektuplarında, sıklıkla Ali'nin saçlarını ve sakallarını kesmesi, sigarayı bırakması ve düzgün giyinmesi gerektiğini yazmaktadır.⁵⁹⁴

⁵⁹⁰ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 66.

⁵⁹¹ TDK'ya uygun olmamasına rağmen Nesin'e özgü yazım biçimlerine, direkt alıntılarda müdahale edilmemiştir.

⁵⁹² Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 133.

⁵⁹³ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 170.

⁵⁹⁴ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 216.

Nesin'in özgürlükçü tutumu savunmasına rağmen baba rolünderken, doğal olarak evlatlarında tertip sağlamaya çalıştığı görülmektedir.⁵⁹⁵

Bir gün Ali, mektupta annesine çıkışarak onun kalbini kırmış; Nesin ise, annesinin üzüldüğünü, gönlünü alması gerektiğini ve annelerin babalardan daha hassas olduğunu dile getirerek arabuluculuk yapmıştır.⁵⁹⁶ Nesin, çoğu kez eşini haksız bulsa da çocuklarına karşı her zaman onu savunarak, aralarının iyi olması yönünde çabalamaktadır. Babasının annesine olan düşkünlüğü ve saygınlığını kendi evinde kurma hayali olan Nesin, bunu başaramadığı için yakınmaktadır.⁵⁹⁷ Evde eşi ve çocuklarının sorunlarıyla yakından ilgilenen Nesin'in sert söylemlerinin altında yumuşak bir ahlaka sahip olduğu bilinmektedir.

Nesin çalışmanın, disiplinli olmanın ve bunu tutkuyla yapmanın önemini çocuklarına sürekli yinelemektedir: “Ben yaşamım boyunca hiç ölmeyecekmişim gibi hep çalıştım ve hemen ölecekmişim gibi de daha çok çalıştım. Çünkü çalışmak benim için ibadetti. Tüm yaşamım böyle bir ibadetle geçti. Ama yine de yeterince çalışmış olduğuma inanmıyorum.”⁵⁹⁸ Nesin, her anını masa başında geçirdiğini, uyurken bile zihninde yazmaya dair düşünceler dolandığını ve hiç boş vakti olmadığını ifade etmektedir.⁵⁹⁹ Yüzden fazla kitap yazmış olması, çalışkanlığının en büyük getirisi olarak yorumlanabilir. Çok çalışmak gibi, Nesin'in kendine ait ahlaki saydığı huylarından bir diğeri de israf meselesidir. Hiçbir şeyi ziyan etmemeyi, tabağında yemek bırakmamayı, boşa yanan ışıkları söndürmeyi, kullandığı kağıtları bile yeniden kullanmayı hatta delgeçle çıkan kâğıt parçalarını kavanozlara biriktirip ilerde birinin düğününde konfeti olarak kullanılmak üzere saklamayı şiar edinen, neredeyse cimrilik boyutunda bir tutumluluğu vardır.⁶⁰⁰ Ona göre bunun temelinde, annesinin “ziyan olmasın, arkandan ağlamasın” tavsiyeleri ve Nesin'in çocukluğundaki yoksulluğu yatmaktadır. Nesin'in hem disiplini hem de tutumluluğu onun seküler ahlak anlayışıyla sürdürdüğü huyları arasında sayılmaktadır. Ancak bunların dini ve manevi değerlerden tamamen bağımsız olduğunu söylemek zorlama bir yorum olacaktır. Nitekim annesinin tutumluluğu da babasının çalışkanlığı da dini temele dayanmaktadır. Nesin, bu gibi birçok huyunun kökenini ailesine dayandırmaktadır.⁶⁰¹ O aslında toplumsal norm ve geleneklere

⁵⁹⁵ Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 214.

⁵⁹⁶ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 255.

⁵⁹⁷ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 659. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 268; Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 355; Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları* s. 832; Nesin, *Aziz Nesin-Saliha Scheinhardt Mektuplaşmaları*, s. 79;

⁵⁹⁸ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 1055. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Aziz Nesin-Saliha Scheinhardt Mektuplaşmaları*, s. 165.

⁵⁹⁹ Nesin, *Okuma Güncesi*, s. 493.

⁶⁰⁰ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 1060.

⁶⁰¹ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 1060.

bağlı, halkın davranışlarına uyumlu hareket etmekte fakat aksaklıklara da tepkili ve eleştirel karşılık vermektedir.

Kimsesiz ya da yardıma muhtaç çocukların bakım ve eğitimi karşılamak amacıyla kurulan Nesin Vakfı için, “orada komünist yetiştiriyor” eleştirilerine karşı Nesin, karşılıksız iş yapmasını Müslümanların cennet tasavvurlarını eleştirerek cevap vermektedir: “Müslüman, yetiştirmek için başkasından para alıyor. Allah’a borcunu, cenneti almak amacıyla ödüyor, Aziz Nesin de mutlaka bir şey istiyor olmalı!”⁶⁰² Nesin çocuklarla ve eğitimleriyle yakından ilgilenip kendi doğrularınca onları yetiştirmeye çalışmaktadır. Vakıfta herhangi bir dinî öğreti verilmemesine rağmen Nesin, bayramların ve yılbaşlarının sabahlara kadar içkili sofralar kurularak kutlandığını ifade etmektedir.⁶⁰³ Vakıf’taki çocukların belli bir ideolojiyle yetiştirildiklerine dair eserlerinde ve Vakıf’la ilgili güncel tanıtım videolarında bilgi bulunmamaktadır.⁶⁰⁴ Nesin, karşılıksız iyilik yapmasını halka borcunu ödemek şeklinde tanımlamakta ve asıl iyiliğin karşılık beklemeden yapılan eylemler olduğunu sıklıkla dile getirmektedir. Aynı zamanda o, Müslümanların eylemlerinin karşılığında cennet beklentisi olmasını da tenkit etmektedir.

Nesin, ahlak noktasındaki özgürlükçü tutumunu Kürt meselesinde de göstermektedir: Nesin’e Türkiye’deki Kürt meselesi sorulduğunda, Türkiye’nin Kürt kimliklerini tanıması gerektiğini ileri sürerek sosyal hayat ve dilleri açısından kısıtlanmalarına karşı çıktığını ifade etmektedir. Kürt ailenin çocuğuna “Baver” adını koymak istemesi üzerine nüfus müdürlüğünün, “ahlak kuralları, örf ve adete uygun olmadığı ve gayri milli olduğu” gerekçesiyle suç duyurusunda bulunması, Nesin tarafından eleştirilmektedir.⁶⁰⁵ Kürtlerin haklarının kısıtlanmasına karşın Nesin’in onları savunması özgürlükçü düşüncesinin bir göstergesi niteliğindedir. Buna rağmen Müslümanların hacca gitmedeki özgürlüklerine yönelik eleştirileri⁶⁰⁶ ise onun düşüncelerindeki çelişikliği de göstermektedir.

Nesin’in özgürlükçü düşüncesiyle çelişen durumlardan biri de aileye mahsus, alkolsüz mekânları eleştirmesidir. Nesin, Batıda içkisiz, aileye özel yerlerin olmadığını, bu durumun demokratlık göstergesi olduğunu iddia etmektedir.⁶⁰⁷ Batı’yı taklit etmenin ve içki içmenin demokratlık olduğu düşüncesi, Cumhuriyet’in ilk dönemlerindeki katı reformistlerin taklidin

⁶⁰² Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 11.

⁶⁰³ “Nesin Vakfı”, <https://www.youtube.com/watch?v=yFYMgU99QYE>, (erişim tarihi: 05.11.2023).

⁶⁰⁴ “Nesin Vakfı”, <https://www.nesinvakfi.org/vakif-hayati-a/>, (erişim tarihi: 04.08.2024).

⁶⁰⁵ Nesin, *Bulgaristan’da Türkler Türkiye’de Kürtler*, s. 62.

⁶⁰⁶ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, 2020, s. 21. Ayrıca bkz.: Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 6 ve 253.

⁶⁰⁷ Nesin, *Bir Dokun Bin Dinle*, s. 110.

insanları dönüştüreceğine inanmalarıyla⁶⁰⁸ aynı düzlemde görünmektedir. Ayrıca, insanların özgürlüğü gereğince alkollü ve karma mekânlar ile inançları gereği alkolsüz ve haremlik yerleri tercih edenlere sağlanan koşulların, aynı düzlemde olması gerekmektedir. Bu nedenle özgürlükçü tutumu benimseyen Nesin'in ifadeleri kendisiyle çeliştiğini göstermektedir.

Nesin, bir röportajında sansür hakkındaki sorulara cevap verirken, sansürün davranışımıza da sirayet ettiğini iddia etmektedir. Dindar bir babanın yanında, çocuğunun dine karşı eleştirel konuşmaktan çekinmesini, sansürün insanları ikiyüzlü yapan yönüne bağlamaktadır.⁶⁰⁹ Ona göre sansür, insanların düşündükleri gibi konuşamadıkları ve yazamadıkları anlamına gelmektedir. Oysa kendisi de babasını üzmemek adına ateist olduğunu açık açık söyleyemediğini ifade etmektedir.⁶¹⁰ Dolayısıyla her doğrunun her yerde söylenmemesi, bazen hakikati saklamak olarak ortaya çıkmakta bazen de ince düşünceli olmaktan ileri gelmektedir. Ayrıca Nesin'in yazıları Türkiye'deki sansüre çok defa takılmış, fakat Nesin bu sebeple iki yüzlü olmamış, aksine fikirlerini dile getirmek için farklı yollar aramıştır. Bu nedenle Nesin'in yaptığı genellemenin bilimsel olarak da mümkün olmadığını söylemek yerinde olacaktır.

Nesin'in özgür basın engelleyicisi olarak tenkit edip, basın ahlakına uymadığını düşündüğü ve sansüre takıldığı diğer nokta, *Şeytan Ayetleri* kitabının tercüme etmek istemesinde meydana gelmiştir. Kitap, Salman Rüşdi'nin (1947-) dinî öğeleri seviyesiz kullandığı iddia edilen romanıdır.⁶¹¹ Bu kitap yüzünden İran'da Humeyni, Rüşdi'nin öldürülme emrini vermiştir. Nesin, *Şeytan Ayetleri* kitabının çevirisi ve basımı için epey uğraşmasına rağmen ne yazarı Rüşdi'den ne de devletten izin alamamıştır. Rüşdi, kitabın çevrilip basılmasına müsaade etmemesine rağmen Nesin, ısrarla kitabı Türkçeye çevirip basmak istediğinden, iki yazarın arası bozulmuştur.⁶¹² Nesin, bu denli ısrarcı olmasının altında sansürü delme isteği olduğunu ifade etse de Rüşdi'nin dinî öğeleri aşağılayıcı biçimde işlemesi, onun düşünceleriyle uyduğundan, kitabı Türkçeye çevirmek istediği iddia edilmiştir.⁶¹³ Bunların yanı sıra Nesin Vakfı müdürü Süleyman Cihangiroğlu, Nesin'in

⁶⁰⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 522.

⁶⁰⁹ Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 82.

⁶¹⁰ Nesin'in eserlerinden bu bilgi edinilmiş, ancak epey aranmasına rağmen, hangi kitabın kaçınıcı sayfasında geçtiği bulunamamıştır.

⁶¹¹ Niyazi Kahveci, "Ben Okudum İncancıma Hiçbir Şey Olmadı", *Şeytan Ayetleri Tartışmaları*, der., Aydınlık Gazetesi, İstanbul: Kaynak Yay., 1993, s. 28.

⁶¹² Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 188.

⁶¹³ Nesin, "Yüksek Tansiyon" isimli televizyon programında Şeytan Ayetleri'nden başka kitapların da yasaklanmasına rağmen neden ısrarla o kitabı basmak istediğine yönelik sorulara karşı net cevap vermemesinden ötürü bu tutumu Dilipak tarafından menfî yorumlanmıştır. "Abdurrahman Dilipak ile Aziz Nesin Şeytan Ayetleri Kitabını Tartışıyor", https://www.youtube.com/watch?v=p9Of_nQgGsk, (erişim tarihi: 15.04.2025).

asında Rüşdi'nin fikirlerine tam olarak katılmadığını, çevirideki ısrarının da düşünce özgürlüğü bünyesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶¹⁴ Ayrıca İran'da yazara idam cezası verilmesi üzerine Nesin, “Türkiye’deki Müslümanlar cinayet işlemez, çünkü İslamı Türkiye’de Türkleştirmişlerdir.”⁶¹⁵ diyerek dinin kültürel yönüne de dikkat çekmektedir.

Nesin’in okuma notlarındaki yazarlar üzerine düşüncelerinden de onun ahlak anlayışının izleri sürülmektedir. Mahir İz’in (1895-1974) kitabını okuduğunda vardığı kanı, İz’in sağcı ve namuslu bir adam olduğuna yöneliktir. Ancak; “her ne olursa olsun sağcı... belki zararsız bir sağcı denebilir.”⁶¹⁶ şeklinde sonuna not düşmektedir. Cemil Meriç’in de birkaç kitabını okuyan Nesin, onun çok iyi gözlemleri olduğunu ifade etmesine rağmen, Meriç, sağcı olduğu için, genel anlamda onun fikirlerine karşı çıkmakta, hatta onun aydın olmasını, öncesinde solcu olmasına bağlamaktadır. Ona göre bir kişi solu tanımadan aydın olamayacağından, Meriç de bu nedenle onlardan sayılmaktadır.⁶¹⁷ Nesin, yukarıdaki yorumlarına göre, sağcılarının çoğunu zararlı veya tehlikeli kabul etmektedir. Önyargılı olmadığını iddia eden Nesin, sağcılar hakkında taraflı davranarak onlara sırf sağcı olduklarından dolayı mesafeli davrandığı dile getirmektedir.⁶¹⁸ Buna muhalif sayılabilecek bir örnek de Nesin’in, solcu ve Adnan Menderes’in tam karşıtı olarak, onun asılmasından üzüntü duyduğunu dile getirmesidir: “İnsanlar bu acıyı duymazlarsa çok şey yitirirler.”⁶¹⁹ diyerek tarafları ne olursa olsun vicdani davranmanın ahlaklı olacağını ifade etmektedir. Bu yönüyle Nesin’in özellikle insan haklarıyla ilgili çoğu meselede ideolojiyi bir kenara bırakarak vicdaniyle hareket ettiği görülmektedir.

“Hocaya Değın Yanlış Görüşler” başlıklı yazı, Nasrettin Hoca’nın anma töreninde onun üstün ahlak sahibi ve fakih biri olduğuna dair yapılan sunumun eleştirisi niteliğindedir. Nesin, Nasrettin Hoca’nın müstehcen gülütlerinin⁶²⁰ onun ahlaksız olduğunu göstermediğini, bunun gülmecenin usulü gereği olduğunu ifade etmektedir.⁶²¹ İnsanları eğitme, yönlendirme ve ders verme içerikli Nasrettin Hoca gülmecelerinde ağzı bozuk öğelerin bulunduğu, ancak bunların sonradan değiştirilerek sansür uygulandığı iddia edilmektedir.⁶²² Bu tür hikayelerin müstehcen

⁶¹⁴ Bu bilgiler Nesin Vakfı Yöneticisi Süleyman Cihangiroğlu ile yapılan görüşmeden edinilmiştir. (Görüşme Tarihi: 09.09.2024).

⁶¹⁵ Nesin, *Bir Tutam Aydınlik*, s. 190.

⁶¹⁶ Nesin, *Okuma Güncesi*, s. 140.

⁶¹⁷ Nesin, *Okuma Güncesi*, s. 230.

⁶¹⁸ Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 293.

⁶¹⁹ Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 133.

⁶²⁰ Nesin mizah yerine çoğunlukla Türkçe olan gülmece ve gülüt kelimelerini kullanarak, bunların yaygınlaşmasını amaç edindiğini ifade etmektedir. bkz.; Nesin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, s. 15.

⁶²¹ Nesin, *Sanat Yazıları*, s. 377.

⁶²² Pertev Nail Boratav, *Nasrettin Hoca*, İstanbul: Kırmızı Yay., 2007, s. 41.

anlatılarına sansür uygulanması anlamlı olmasına rağmen Nesin'in mizah üzerindeki vurgusunu haklılığını korumaktadır.

Nesin, çocuklar için yazdığı hikâye kitabında çocuklara, büyüklerin konuştukları her şeyi bilmeleri gerektiğine dair nasihatte bulunmaktadır: “Sevgili okurlarım! Yaşlarınız küçük diye hiçbir gerçeğin sizlerden saklı kalmasından yana değilim. Büyüklerin kendi aralarında konuşup tartıştıkları her konu sizlere de anlatılmalıdır. Hatta dünyanın karmaşık politika sorunlarını da cinsel sorunları da öğrenmelisiniz. Çocukların anlayamayacakları hiçbir sorun yoktur.”⁶²³ Bir nevi Batı zihniyle aile içi mahremi olmaması gerektiğini savunan Nesin'in, çocukların yanında tartışmanın dahi onlarda psikolojik sorunlar açacağından⁶²⁴ habersiz olmadığı düşünüldüğünde, onun her şeyi çocukların bilmesi gerektiğini söylemesi, çocukların ahlaki eğitimine verdiği ehemmiyetle çelişmektedir.

Bir Vicdan Davası kitabı, Nesin'in Türkiye Yazarlar Sendikası Başkanlığı sırasında, bir konuşmasında hakaret sebebiyle, ona dava açan Tomris Uyar'la (1941-2003) arasındaki husumeti konu edinmektedir. Eser, TYS'deki bu olayın toplantı tutanaklarını, gazete yazılarında geçen ilgili kısımları ve dava dosyalarını içermektedir. Tomris Uyar ile davalık olması, TYS kurultayındaki konuşmasının hakaret içerdiği iddia edilen: “4 yıl üyelik ödentisi ödemeyen Tomris Uyar, bu sözleri edebildiğine göre kendisinde utanma yoktur. Elini vicdanına değil, sarhoşlukla başka bir yerine koymuş olmalıdır.”⁶²⁵ ifadeden dolayıdır. 1989'da açılan dava, para cezası ile sonuçlanmıştır. Bu olayda Nesin'in sözleri gayri ahlaki kabul edilerek medyada ciddi yankı uyandırmıştır. Olayla ilgili bazı örnekler, Nesin'in ahlaki tutumuna yönelik ipuçları vermektedir. Davadan sonra Nesin'e bir röportajda, kadınlara yönelik müstehcenlik içeren cümlelerinin sebebi sorulduğunda Nesin, İslamiyet'te kadının yönetim ve hukukta yeri olmadığına, Türkiye'nin de şeriat devletine döndüğüne işaret edip, asıl bu sorunların tartışılması gerektiğini iddia ederek konuyu başka bir düzleme taşımıştır:

Çok ilginç. Müslümanlıkta, şeriatla, kadın idarede olamaz. Biir. Yargıda olamaz. İkiii. Yani mahkemede olamaz. Atatürk'ün Türkiye'ye getirdiği bir şey var: Kadın idarede de mahkemede de olabilir. Bunu bu hükümetler yüzde 5'e indirdiler. Ki kadın yargıç olmasın. Çünkü kadının hükmü şeriatla geçerli değildir. Peki bütün bunlar olurken, bu kadınlar uyuyor mu? Yani ellerini vicdanlarına koyan bu kadınların bunlardan haberleri yok mu? Türkiye bir şeriat devleti olma yolunda giderken, kadına kaymakamlık hakkı tanınmazken, yargıçlık hakkı tanınmazken... Halbuki eskiden kadınlar Yargıtay'a kadar çıkmış. Şimdi

⁶²³ Nesin, *Şimdiki Çocuklar Harika*, s. 204.

⁶²⁴ Pınar Güler Kılıç ve Ali Çelik, “Anne Baba Davranışları ile Çocuklarda Gözlenen Problem Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022, S. 50, s. 142.

⁶²⁵ Aziz Nesin, *Bir Vicdan Davası*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 92. Ayrıca bkz.: Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 20.

[1989] kadın hâkim yok. Kadın savcı yok. Ve bunlar uyuyor. Ama Aziz Nesin kendilerine haklı olarak “elini vicdanına değil, başka yerine koymuştur” deyince ayaklanıyorlar. Ben erkek de olsa aynı lafı ederdim. Erkekler de ayaklanacaklar mıydı? Çünkü elini vicdanına koyan insan bu lafı söylemez. Söyler mi?⁶²⁶

Nesin, kendini savunmak için şeriatın geldiğini iddia ederek, ilgiyi başka yöne çekmekte ve söylemini haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Ayrıca bu düzenlemelerin kadını dışarda bırakacak düzeyde olması, Nesin’in serzenişlerinin bir kısmında haklılık payı olduğunu göstermektedir. Fakat o adalet, haksızlık ve çalışkanlık konularında ne kadar hassassa, sinirliyken yaptığı konuşmalarda da bir o kadar fevri davranmaktadır. Nesin, kadın hakkında dair başka bir düşüncesini yine din üzerinden dile getirmektedir:

Bizim kültürümüz falan yok. Bir kültürümüz var. O da İslamlık kültürü. Çünkü onun için can vermişiz. O İslamlık kültürü de çağcıl⁶²⁷ olmamızı engelliyor, bizi çağcılıktan alıkoyuyor. Kadın hakkı bakımından, insan hakkı bakımından, teknoloji bakımından bizi engelliyor. Buna karşı da gelinmiyor. Denemişler olmuyor.⁶²⁸

Nesin, İslam kültüründen sıyrılmadan çağdaş olmanın, insan hakları ve teknolojinin gelişimini neredeyse imkânsız olduğunu dile getirmektedir. Nesin, Türkiye’nin çağdaş olmasını temenni etmekte, bir kültür halinde yerleşen İslamlık düşüncesinin ilerlemeye engel olduğunu ifade etmektedir. Çağdaşlaşma sürecinde dinî göstergelerin toplumsal yaşamdan kaldırılmaya çalışıldığı girişimler, Nesin’in zihni yapısını paylaştan reformistler tarafından gerçekleştirildiğinden, Nesin’in düşüncelerini besleyen tarihi alt yapının Cumhuriyet rejimi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

“Akıl Başta Değil Ayaktadır” isimli yazıda, gazetelerde yayınlanan kadın mankenlerin çıplak görsellerini eleştiren Nesin, aynı gazetelerin Ramazan ayı geldiğinde, dinî içerikler paylaşmasıyla tutarsızlıklarına değinmektedir: “Yani yavrularımız Orhan Veli’yi (1914-1950) bilmeyecek, ama bir takım kadın göbek ve kalçalarının en ince ayrıntılarını öğrenecek... Sonra da mübarek şehr-i Ramazan’da yine o gazeteler dinî yayın yapacaklar. Allah kabul etsin!”⁶²⁹ Nesin, haklı olarak gazetelerin öğreticilikten çok uzak olduklarını, tiraj uğruna sahte ve ahlak dışı davranmalarını eleştirmektedir. O her ne olursa olsun hakkı söylemeyi şiar edinse de burada asıl mesele, müstehcen içeriklerin yayınlanmasını tenkit etmesidir. Nesin, çocukların her şeyi bilmeleri gerektiğini, onlardan bir şey saklanmaması gerektiğini

⁶²⁶ Nesin, *Bir Vicdan Davası*, s. 131.

⁶²⁷ Nesin çağcıl kavramını çağdaşın karşılığı olarak kullanmaktadır.

⁶²⁸ Nesin, *Onursal Doktor Olamamanın Büyük Onuru*, s. 159.

⁶²⁹ Nesin, *Sporcu Milletiz Vesselam*, s. 57.

savunmasına⁶³⁰ rağmen ahlaki noktada belli çizgileri benimsediği bilinmektedir. Cinsel ve çıplak içeriklerin yazılması ve yayınlanması konusundaki hassasiyeti de bunu açıkça göstermektedir.⁶³¹

Nesin'in örneklerindeki olaylar nadiren meydana gelse de bunların bir gerçeklik taşıdığı bilinmektedir. Dolayısıyla günahın bedenle ilişkisi, bir ahlaki boyut olan utanmayı temsil ettiğinden bazı insanların kendilerini cezalandırma suretiyle bedenlerine yaptırım uyguladıkları görülmektedir. Nesin, böylesine suçların vicdanla çözülmesi gerektiğini, bedeni bir cezanın insanın aşırılığından kaynaklandığını düşünmektedir.

Nesin'in ahlaki yapısının çocukluğunda din temelli, sonraki süreçlerde ise hümanist bir tutum benimsediği görülmektedir. Nesin, kurgu eserlerinde de ahlaki temalar işlemekte ve özellikle toplumun geleneksel din anlayışına dayalı ahlak tasavvurunu eleştirel bir dille ele almaktadır.

2.2.3. Roman ve Hikâyelerinde Genel Ahlak Tasavvuru

Bu başlıkta, Nesin'in kurgu eserlerinde iyi ve kötü davranışları işleyiş biçimleri üzerinden onun din-ahlak ilişkisi anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. İnançlı insanlar genellikle ahlaki yapılarını dine dayandırmakta ve dinin iyi ahlakı tahsis etme noktasında yönlendirmesiyle hareket etmektedir.⁶³² Bu durum her inançlının ahlaklı olması gerektiği izlenimi verse de gerçekte bu mümkün olmamıştır. İnsan inansa da inanmasa da ahlaka ters düşen eylemlerde bulunabilmektedir. Nesin'in eserlerinde Müslüman karakterlerin ahlak dışı davranışlarını eleştirel bir dille işlemesinin sebebi ise onların inanç ve eylemleri arasındaki çelişkilerdir. Müslümanların ahlaklarına dinin yansımadağı hatta çoğu kere dini, ahlak dışı eylemlerde kalkan olarak kullanmalarına yönelik örneklerin çoğunlukla gerçekliği yansıttığını söylemek gerekmektedir. Diğer yandan Nesin'in bu karakter tiplerini ahlaken olumlu ve örnek davranışlar sergilerken işlememesi onun yanlı baktığını da göstermektedir.

Bazı Cumhuriyet dönemi romanlarında dinî unsurların alaya alınmasıyla, Müslümanların gayri ciddi ve gayri ahlaki karakterler şeklinde işlenmesinin⁶³³ örnekleri, Nesin'in kurgu eserlerinde de görülmektedir. Ahlak tasavvuru bağlamında, dindarların ahlaksız eylemlerde bulunması ve Nesin'in bunları menfi ele alması dikkat çekmektedir.

Tatlı Betüş romanında, kocasını kıskandırmak isteyen kadına, arkadaşı başka bir adamla yatağa girme tavsiyesinde bulunmaktadır. Onu ikna etmek için de dindar ailelerin bu usulü

⁶³⁰ Nesin, *Şimdiki Çocuklar Harika*, s. 204.

⁶³¹ Nesin, *Okuma Güncesi*, s. 103.

⁶³² Aydın, *Din Felsefesi*, s. 305.

⁶³³ Yavaş, "Cumhuriyet Dönemi Romanında Din ve Din Adamı", s. 360.

uyguladıklarını iddia etmektedir: “Dediğine göre onun bana salık verdiği bu usul eskiden beri varmış. Eski aileler de böyle yaparlarmış hem de en dindarları!”⁶³⁴ Pasajda, kadın ikna etmek için dindarların yaptığını ifade etmekte ve din ile hemcinsini ahlaksız bir iş için kandırmaktadır. Nesin metinde, dinin sömürü aracı olarak kullanımını ahlaki eylemler üzerinden işlemektedir.

Nesin yine *Tatlı Betüş* romanında kadının hülle bulmak için çıktığı yolun sonunda genelev işletmecisi olduğunu anlatmaktadır:

Kocalar eskiden, boşandıkları karılarıyla bir daha evlenmek isterlerse, namuslarını temizlemek için karılarına parayla kiralık koca tutarlarmış. Kiralık koca, bir gece için, kocasından boşanan kadınla evlenirmiş. Ertesi günün sabahı kiralık koca kadını boşar, asıl koca da eski karısını tertemiz olarak geri alırmış. Bunun adına "hülle" denilirmiş. Yaa, eski kocalar hem de para vererek, kendi elleriyle karılarına hülleci getirirlermiş. Bizimki de modern hülle olacakmış. Hülleci denilen o bir gecelik kiralık kocalar, kadınla yatak odasına girip sabahlarlar, ama parmaklarının ucunu bile kadına dokundurmazlarmış. İşte tam bizim yapacağımız gibi bir şey. Vallahi aklım yattı bu işe. Mademki eski adetimizmiş, neden yapmayayım? Ben yeni bir adet çıkarmıyorum ya... Ben o zaman günün birinde randevu evi işleteceğimi nerden bileyim alınyazısı işte.⁶³⁵

Boşanan eşlerin birbirleriyle tekrar evlenmek istemeleri üzerine, İslam dini gereğince kadının başka biriyle gerçek bir nikah akdi gerçekleştirmesi şart koşulmaktadır.⁶³⁶ Ancak bu uygulamanın, kadının başkalarıyla evlenmesini sağlamayı değil boşanmayı zorlaştırarak aile bünyesini korumayı amaçladığı ifade edilmektedir.⁶³⁷ Nesin abartı anlatımıyla durumu, geleneksel dini inançlar üzerinden kaleme alıp, toplumun ahlaki yapısındaki problemleri ortaya çıkarmaya çalışmakta, aynı zamanda genelev eleştirisi yapmaktadır. Nesin, mizahın ve abartının hem egemen sınıfın eleştirisinden doğduğunu hem de onu beslediğini ifade ederek aslında karşılıklı bir ilişkisi olduğunu dile getirmektedir.⁶³⁸ Dolayısıyla genelevlerin varlığı hem toplumun bozukluğunu hem de toplumu bozmayı temsil etmektedir.

Toplumun ahlakı üzerinden bir diğer eleştiri de *Zübük* romanında geçmektedir. Eserde, kasabanın refahı için yönetime gelecek kişinin ahlaklı olmasının bir önemi olmadığına vurgu yapılmaktadır. Üstelik Zübük'ün yolsuzluk ve hırsızlık yapmasına rağmen kasaba halkının kalkınması şartıyla buna göz yumulacağı ifade edilmektedir: “Namuslu olup da ne olacak bir

⁶³⁴ Nesin, *Tatlı Betüş*, s. 123.

⁶³⁵ Nesin, *Tatlı Betüş*, s. 124.

⁶³⁶ “Bakara”, 2/230.

⁶³⁷ Saffet Köse, “Hülle ve Hüllecilik Konusunda İslam’ın Bakışı”, *Mehir*, Yaz/1998, s. 43.

⁶³⁸ Nesin, *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, s. 12.

işi beceremedikten kelli... varsın çalsın çırpın da arada ucu kasabamıza da dokunsun.”⁶³⁹ Kasabalının bu tavrı üzerinden Nesin, toplumun çıkarıcı ahlak anlayışını tenkit etmektedir.

Ahlaki yozlaşmanın eleştirildiği hikayelerden biri de annesi ile cinsel birliktelik yaşayan genci anlatan “Başka Türlü Bir ‘Incest’” isimli öyküdür. Çocuk, evlenmesi mümkün olmayan bir kızı sevmektedir. Cinsel dürtülerini bastırmak adına eşeğe cinsel istismarda bulunduğunu gören annesi, oğlunun durumuna çare umarak kızın ağzından, oğluna mektup yazmıştır. Mektuba göre kız, ışıkların açılmaması ve hiç konuşulmaması halinde geceleri çıplak gelip çocuğun yanına yatacağını söylemiştir. Kızın yerine geçen anne, oğlunun yatağına girince, çocuk bilmeden annesiyle birliktelik yaşamış, annesi hamile kalmıştır. Sonunda gerçeği öğrenen çocuk, dayanamayarak annesini öldürmüş ve jandarmaya teslim olmuştur.⁶⁴⁰ Hayvanla birlikteliğini anlatırken “Allah günah yazmasın. Bikez uydum şeytana”⁶⁴¹ diye yaptığından pişmanlığını dinî bir söylemle ifade etmektedir. Gencin bayram namazına gittiği bilgisinin yer alması, annesinin kızın ağzından yazdığı mektuplarda “Allah’tan başka kimse bilmeyecek” şeklinde yemin etmesi, ailenin dindar değilse bile bazı namazları kılan ve geleneksel inançlara sahip Müslüman bireylerden oluştuğunu göstermektedir. Öykü, bazı kırsal kesimlerdeki ahlak dışı olayları konu edinerek bunların her yerde yaşanma olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Nesin, askeri okulda yaşadığı gayri ahlaki durumları da anlatmaktan geri durmamış ve bilinmesi gerektiğini düşünmüştür. Aynı şeffaflığı öykülerinde de işleyen Nesin, kırsal yerlerdeki ahlaki yozlaşmaların varlığına dikkat çekmektedir. Ancak, hayvana cinsel istismardan ziyade, ensest ilişkinin de işlendiği böyle hikâyelerinin yayınlanması edebiyatçılar tarafından ahlaki bulunmamaktadır.⁶⁴² Nesin ayrıca hikâyenin başında bunun bir senaryo öyküsü olduğunu da not düşmektedir.⁶⁴³ Öykünün sinemaya uyarlanma teklifinin, hikâyenin yayınlanmasındaki risklerden daha fazlasını taşıdığı düşünülmektedir.

Toplumsal ahlaki eleştirinin yapıldığı bir diğer öykü de Sodom büyükelçisinin günlüğünden kesitler yer alan, “Sodom Büyükelçisinin Günlüğü ya da Din Kitaplarından Öğrencilere Seksoloji Dersi” hikayesidir. Öyküde, yönetim biçiminin eleştirisi yer almakla birlikte adından anlaşılacağı üzere ahlaki yozlaşma da işlenmektedir. *İncil*’den ve *Kur’an-ı Kerim*’den ayetlerin geniş yer tuttuğu anlatıda, Sodom büyükelçisi, *İncil*’deki hikâyeyi delil göstererek Hz. İbrahim’i örnek aldığını, bu nedenle karısını dışişleri bakanını ayartmak üzere gönderdiğini ifade etmektedir. Öyküye göre *İncil*’de Hz. İbrahim, karısını Firavun’a kız

⁶³⁹ Nesin, *Zübük*, s. 197.

⁶⁴⁰ Aziz Nesin, *Aşkım Dinimdir*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 93-107.

⁶⁴¹ Nesin, *Aşkım Dinimdir*, s. 103.

⁶⁴² Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, s. 91.

⁶⁴³ Nesin, *Aşkım Dinimdir*, s. 93.

kardeşim diye tanıtarak onunla evlenmesine sebep olmuştur.⁶⁴⁴ Büyükelçi ise bu durumu argo ifadelerle anlatmaktadır:

Kutsal kitabımız aynen böyle yazmaktadır. Bu olay tarihin yazdığı ilk p.... Bundan önce de çok p...ler olmuş idiye de hiçbir bu denli açık olarak kitaba geçmemiştir. Koskoca bir İbrahim peygamber bile ... karısını, ‘kız kardeşimdir’ diyerek Firavunun koynuna gönderirse, benim gibi bir zavallı Tanrı kulu, karısını dışişleri bakanının yanına niçin göndermesin?⁶⁴⁵

Karakterin Hz. İbrahim’e yönelik küfür içeren kelimelerinin bu kadar rahat ifade edilmesinin kutsal değerlerin küçümsendiği anlamına geldiğini göstermektedir. Ayrıca dini referans alarak kendisinin gayri ahlaki eylemlerine meşruluk kazandırması da Nesin’in eleştirdiği hususlar arasında yer almaktadır. Ancak yine de Nesin, oğlu Ali’ye yazdığı mektupta dini hiçbir değere saygısızlık etmemesi gerektiğini öğütlemesine⁶⁴⁶ rağmen onun bu tür ifadeler kullanan karakterler inşa etmesi, kendi düşünceleriyle çeliştiğini de göstermektedir.

“Bizim Zamanımızda” adlı öyküde, geçmişe öykünen birisini abartılı bir dille anlatan Nesin, öykünün sonunda bu kişinin dindar olmasına rağmen, kadın pazarlayıcısı olup işini çok iyi yaptığını şöyle ifade etmektedir: “S... Masraf Paşa hazretleri vardı, adam zevk için pir aşkına yapardı bu işi. Mesleğinde öyle erbap idi ki iki haneli bir köye gitse dahi mesleğini icradan geri durmaz ve her gün işe başlamadan zekâtım olsun diyerek fukarayı gözetir, onların da gönüllerini hoş ederdi.”⁶⁴⁷ Yazarın toplumun zihnini inşa etmeyi amaçladığı göz önüne alındığında, Nesin’in eserlerinde bazı Müslüman karakterlerin gayri ahlaki işlenmesi, okuyucunun zihninde dindarlara karşı menfi bir algının oluşmasına sebep olduğu söylenebilir. Bu noktada yazarın beslendiği toplumu sadece yansıttığı değil yönlendirdiğinin bir gerçek olduğu unutulmamalıdır.⁶⁴⁸

Nesin’in yaşadığı coğrafya sebebiyle eleştirisinin çoğunlukla İslam’a dair olduğu görülmekle birlikte onun genelde bütün dinlere karşı mesafeli bir duruşu olduğu bilinmektedir. Hristiyan din adamları ve ahlaka yönelik tenkitleri işlediği öyküsünde Nesin, azizle bir genelev çalışanı kadının antlaşmasını konu edinerek, dürüstlük vurgusu yapmaktadır. Hristiyanlıkta Tanrı’ya adanmışlığı ifade eden azizler, hayatlarını manastır ve kilisede idame ettirmektedirler.⁶⁴⁹ Bu nedenle onların kusursuz davranmaları beklenmesine rağmen, hata yapmaları, Nesin’in öyküsünde de olduğu gibi diğer insanlardan daha fazla göze

⁶⁴⁴ *Tevrat*, “Yaratılış”, 12/19.

⁶⁴⁵ Nesin, *Büyük Grev*, s. 86.

⁶⁴⁶ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 41.

⁶⁴⁷ Nesin, *Bir Koltuk Nasıl Devrilir*, s. 26. Benzer anlatı için bkz.; Aziz Nesin, *Aferin*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 143; Nesin, *Bay Düdük*, s. 27.

⁶⁴⁸ Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 92.

⁶⁴⁹ Kürşat Demirci, “Hristiyanlık”, *DİA*, 1998, C. 18, s. 368.

batmaktadır: “Aziz Moktus ile Fahişe Kamenna” hikâyesinde, Peder olan Moktus hapse atılınca, ünlü fahişe kendisiyle evlenmesi karşılığında onu hapisten kurtaracak parayı vereceğini söylemiştir. Peder, hapisten çıkmak için senedi imzaladıktan sonra kadın senet ile mahkemeye başvurarak pederin kendisiyle günahkâr olduğu için evlenmek istemediğinden şikayetçi olmuştur. Mahkeme, pederi tekrar hapse atmakla tehdit edince, peder mecburen kadınla evlenmeyi kabul etmiştir. Evlenmek için kadının evine gittiğindeyse kadını erkeklerle uygunsuz biçimde görmüştür. Pederi karşısında görünce kadın; “sahiden seninle evleneceğimi mi sandın? ben ikimizden hangimizin daha günahkâr olduğunu anlamak istemiştım”⁶⁵⁰ diyerek, hapisten kurtarmak için imzalanan senedi pedere vererek onu evden kovmuştur. Peder, dinin gereklerinden özgürlük adına vazgeçtiği için kadının gözünde günahkâr sayılmaktadır. Çünkü hapisten kurtulmak için öyle bir kadınla evlenmeyi göze almıştır. Aziz Moktus, halkını ilahî bir kişiliği olduğuna inandırmışken zindanda kalmamak için bir fahişeyle evlenmeyi kabul ederek çelişkili kişiliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle öyküdeki karakterin gerçek kişiliğiyle davranışı arasındaki çelişki Nesin tarafından eleştirilmektedir.

“Mahallenin Kismeti” öyküsünde, Hacı lakaplı Mesut’un, kızı yaşındaki genç bir kızla evlenmesinden sonra mahalle halkının düşünce ve davranışları işlenmektedir:

Hacı Mesut’un gelini getirdiğini gören mahalleli kendi arasında konuşmaktadır;

- Ayol zaten o kızı kötü yerden almış.
- Tuuuu, tuu rezil herif. Utanmaz arlanmaz bir de üstüne üstlük hacı olacak.⁶⁵¹

Mesut’a Hacı demelerinin sebebi, zamanında hacca gitmesinden ileri gelmektedir. Toplum tarafından hacca giden kişilerin önceki yaşamı ne olursa olsun hacdan sonra dini bütün biri olması beklenmektedir. Pasajda mahalledeki kadınların, Hacı Mesut’u kınamaları, ahlaksız bir şey yaptığı için değil, kızı yaşında biriyle evlendiği içindir. Ancak aynı kadınlar, söz konusu ahlaksızlık olduğunda hiçbir şekilde karşı çıkmamaktadırlar. Nihayetinde Nesin’in hacı diye seçtiği karakterin niyeti de elbette halis değildir. Hacı Mesut’un evlendiği genç kız, mahallenin erkeklerini tavlayacak, Hacı Mesut da boşta kalan karılarıyla gönlünü eğlendirecektir. Öykünün ilerleyen bölümlerinde mahalleden biri, Hacı Mesut’un kapısına boynuz asmıştır. Bu olay, mahallede karısının aldattığını iddia etmek şeklinde kabul görmektedir. Adamlar böyle bir durumla karşılaştıklarında sinirlenip boynuzu kapıdan çıkarıp atarlarmış. Ancak Hacı Mesut hiç oralı olmayınca, eşini kıskanmadığına kanaat getiren mahalleli; “Tövbe, tövbe! Herif domuz eti mi yemiş nedir, kanında hiç kıskançlık falan

⁶⁵⁰ Nesin, *Hoptirinam*, s. 22.; Benzer öykü için bkz.; Nesin, *Sosyalizm Geliyor Savulun*, s. 70.

⁶⁵¹ Nesin, *Mahallenin Kismeti*, s. 6.

yok.”⁶⁵² diye hacı Mesut’un umarsızlığına tepki göstermişlerdir. İslam dininde domuz etinin yasak olmasının sebebini birçok tefsirci farklı şekillerde yorumlamıştır. Bunlardan en meşhur olanlardan birisi de domuzun eşini kıskanmadığı iddiasıdır.⁶⁵³ Mahallelinin bu benzetmesinin temelinde, sözü geçen rivayetin yattığı düşünülmektedir. Nihayetinde öyküde Nesin, başkalarının ahlakına dair fütursuzca konuşanların aslında kendi ahlaklarında da problemler olduğunu, dindar kimliklerin de gayri ahlaki işler yaptığını anlatmaktadır.

“Dik Marka İkonlar” ise yine din ve ahlak konularının çelişkili işlendiği, bir rahibenin Hz. İsa’nın çıplak heykelinden şehvet duymasını konu edinen müstehcen anlatımlı bir öyküdür. Hikâyeye göre, gelişmiş ülkelerden birinde ikonların satışlarını artırmak için hikâyeye yarışması düzenlenmiş, “Dik Marka İkonlar” isimli öykü yarışmada birinci gelince, ikon şirketi satışlardan milyonlar kazanmıştır.⁶⁵⁴ Öykü, Hz. İsa’nın bedeniyle ilgili müstehcen anlatılar içerdiği için ayrıntılarına girilmemiştir. Nesin’in Hz. İsa üzerinden gayri ahlaki bir öyküye eserinde yer vermiş olmasının, hangi din olursa olsun onunla alay etme, çirkin gösterme ve aşağılamaya açık hikâyeleri hiçbir sınır tanımadan kaleme aldığı için uygun karşılanmamaktadır. Hatta edebi eserlerin müstehcen anlatılarının toplumun ahlaki yapısına uygun olmadığı gerekçesiyle hukuken yaptırımının da bulunduğu bilinmektedir.⁶⁵⁵ Nesin, yazdıklarından dolayı yargılanmış ancak bu durum, müstehcen değil siyasi içerikler sebebiyle meydana gelmiştir.⁶⁵⁶

“Bayan Aranıyor” hikâyesinde Hasan,⁶⁵⁷ arkadaşının yazıhanesine borç istemeye gitmiş, sonra içeriye, iş ilanı için geldiğini söyleyen mini etekli bir kadın girmiştir. Yazıhane sahibi Hasan’a parası olmadığına dair yeminler ederken, kadına cebinden çıkardığı tomarla parayı vermiştir. Hasan bunu anlatırken; “Demin beş yüz lira borç isteyince, ‘vallahi billahi yok namussuzum yok’ diye yeminler eden yazıhanenin sahibi arkadaşım, cüzdanını çıkardı kadına paraları uzattı.” ifadelerini kullanmaktadır.⁶⁵⁸ İslam dininde tasvip edilmeyen yalan yere yemin edilmesini⁶⁵⁹ Nesin, toplumun gelenekleşen bir söylemi şeklinde işlemektedir. Bu yönüyle din eleştirisi yapmaktan ziyade aslında önemli bir kavramın yaygınlaşan bu kullanım biçimiyle bağlamından koptuğunu da ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra öyküdeki

⁶⁵² Nesin, *Mahallenin Kısmeti*, s. 35.

⁶⁵³ Remzi Kaya, “İlahî Kitaplardaki Gıdaların Günümüze Yansıması”, *Türkiye’nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2003, s. 212.

⁶⁵⁴ Nesin, *Mahmut ile Nigâr*, s. 132.

⁶⁵⁵ Türk Ceza Kanunu, 5237 sayılı Kanun’un 226/1 hükmü.

⁶⁵⁶ Nesin, *Gömüyü Arayan Adam Fotoğraflarla Aziz Nesin’in Yaşam Öyküsü*, s. 79.

⁶⁵⁷ Nesin’in başından geçenleri kaleme aldığı öykülerde kendisini temsil eden karakterlere genellikle Hasan ismini vermektedir.

⁶⁵⁸ Nesin, *Bay Düdük*, s. 55. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Bay Düdük*, s. 58 ve 64.

⁶⁵⁹ “Nahl”, 16/94.

adamların kadınlara olan zaafları ve birbirlerine yalan söylemeleri, Nesin'in toplumsal ahlak eleştirisi yaptığı noktalar arasında yer almaktadır.

“Abo Çavuş” hikâyesinde, ölen kimseyi hayırla yad etmek gerektiği eleştirilmektedir: “Yetmiş yaşına kadar hiç kimseye yetmiş paralık iyilik yapmamış olan birinin, yetmiş yaşından sonra ölümüne iki ay kala birdenbire kesenin ağzını açıp da parasının kırkta birini iyilik diye savurması delilik, bunaklık değil de nedir?”⁶⁶⁰ Pasajda, ömrü boyunca iyilik yapmamış birinin, ölümüne yakın iyilik yapması, zekât üzerinden eleştirilerek kişinin bu tutumunda samimi olmadığı vurgulanmıştır. Öyküdeki milyonerin, birtakım dini inançlar ve korkular sebebiyle böyle bir iyiliğe kalkıştığı iddia edilmektedir. Bu yorumla Nesin, zengin kişilerin din anlayışlarına ve yine iyilik gibi ahlaki bir tutuma bakışlarına yönelik bir genellemeyle eleştirisini dile getirmektedir. Ayrıca kişiyi iyilikle yad etmenin ve onun kötülüklerini söylememenin bir süre sonra kötülüğü de yok saydığını dile getiren Nesin, dinin bu yönünün kötülüğe yapıcı bir çözüm getirmektense, onu yok saydığı ve bu durumun da adaletli olmadığı gerekçesiyle bu tarz dini öğretileri eleştirmektedir.

Ayrıca Nesin'in öykülerindeki zengin Müslüman karakterlerin ele alınış biçimleri, parayla din sömürüsü yaptığı veya dini tekellerine aldığı yönünde seyretilmektedir. Çoğu kez parasız karakterler çizen Nesin, hiçbirini Allah'a yöneltmemiş, O'ndan diletmemiş veya O'na şükrettirmemiştir. Aksine, garibanların Allah'la bağının daha kuvvetli, şükürlerinin ve sabırlarının daha fazla olduğuna yönelik çalışmalar mevcuttur.⁶⁶¹ Bu yönü saklı bırakmasına rağmen Nesin, zenginlik eleştirilerinin bir kısmında haklı gözükmektedir. Maddi anlamda epey zorluk çeken Nesin, sadece Müslümanlara değil bütün zenginlere karşı cephe almıştır. Bunların çoğunun haksız kazanç elde ettiği ön kabulüyle, onun sosyalist-komünist bir çizgiyle zengin eleştirisi yaptığı anlaşılmaktadır.

Paranın tasarrufundan bahsedilen, “Du Bakali N'olacak” hikâyesinde: “Paranın komünisti, faşisti, dini, imanı olur mu arkadaş? Para paradır gelsin de nerden gelirse gelsin. Ben komünistin parasını alıp cami yaptırdıktan, Kur'an kursu açtıktan sonra bir günahı yok ki... Üstelik sevabı bile var.”⁶⁶² denilmektedir. Nesin, pasajda paranın harcandığı yerin kazanılan yerden daha önemli, üstelik haram parayla yapılan hayrın da sevap olduğunu iddia eden karakterin çarpık din algısını işlemektedir.

⁶⁶⁰ Nesin, *Bay Düdük*, s. 84.

⁶⁶¹ Burcu Güdücü ve Serpil Çakır, “Yoksulluk ve Din İlişkisine Dair Sosyolojik Bir Araştırma”, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 2021, S. 2, s. 121.

⁶⁶² Nesin, *Nah Kalkınız*, s. 16.

“Öpüşüyorlardı Komiser Bey” öyküsünde, vapurda öpüşen karı-kocayı emniyete şikâyet etme meselesi işlenerek hikâye, şikâyet edenleri eleştirmek için bir başka örnekle desteklenmektedir: “Kırk beş yaşında bir Fransız kadını Müslüman olmuş. Mersin’e yerleşmiş. Otomobille giderken, iki yolcu kadına sarkıntılığa başlamış. Kadın da otomobilin durduğu bir yerde iki jandarmaya şikâyet etmiş. O iki jandarma, daha öncekiler, daha dört kişi, hepsi sekiz. Kadını arabaya atıp dağa götürmüşler. Sonra zorla...”⁶⁶³ Gazetede çıkan bu haberde, emniyete şikâyet etmek yerine kadına zorbalık yapmayı yeğleyen kişiler ile vapurda öpüşenleri şikâyet eden kişilerin davranışları abartılı bulunmaktadır. Dikkat edilmesi gereken nokta ise haberdeki kadının Müslüman olduğu vurgusudur. Nesin, kadının Avrupa’da Hristiyan’ken karşılaşmayacağı olayı Türkiye’de Müslüman olduktan sonra karşılaşmasını, Türk halkının inançlarıyla çelişen gayri ahlaki davranışlarına yorarak tenkit etmektedir.

“Paslı Topluğne” öyküsünde, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra yoksul kalan Türkiye çocuklarına zengin olabileceklerine dair büyüklerin verdiği öğütler yer almaktadır:

Bize Amerika’da sıfırdan milyoner olanların serüvenlerini anlatarak, onları örnek gösteriyorlardı. Biz de onları örnek alırsak, onlar gibi sıfırdan başlayıp milyoner olabilirdik. Bunun için de:

- 1 çok çalışmak,
- 2 ahlaklı olmak, doğruluktan ayrılmamak,
- 3 çok tutumlu olmak,
- 4 din yolunda olmak, gerekiyordu.

Bu yalanlara, bu aldatmacalara hala yurdumda inandırılmışlar çoktur. Gerçekte ise büyük milyonların temelinde bu dört maddedekilerin hiçbirisi yok, hep onların tersi vardır.⁶⁶⁴

Nesin, yukarıdaki maddelerle kandırıldığına inansa da ömrü boyunca ilk üç maddeyi şiar edindiği görülmüştür. Ancak gençlik döneminde eğitimle değişen zihin dünyası onu dine dair mesafeli davranmaya itmiştir. Bu yönüyle aslında geleneksel öğretilerin büyük bir kısmından kopamadığı görülmektedir. Oğlu Ali’nin de babasının toplum normlarına uygun davrandığını ifade etmesi⁶⁶⁵ bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Hayvan Deyip Geçme isimli eser, çocuklar için derlenen, hayvanlarla ilgili hikâyelerden oluşmaktadır. Nesin’in kendisinden ziyade çevresindekilerin hayvanlarla olan güzel ve ilginç anılarını içeren kitapta hayvanların dost canlısı, insanların sevgisine layık ve sahiplerini benimseyen varlıklar oldukları ele alınmaktadır. Çocuklar için derlenen kitap, din eleştirisine

⁶⁶³ Aziz Nesin, *Az Gittik Uz Gittik*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 157.

⁶⁶⁴ Nesin, *Ben de Çocuktum*, s. 114. Ayrıca bkz.: Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 307.

⁶⁶⁵ Bu bilgiler Ali Nesin’den e-posta yoluyla temin edilmiştir. (e-posta yazışması: 30.12.2024).

yönelik pasajlar içermezken Nesin kitabı hazırlamasındaki gayesinin, çocuklara hayvan sevgisini aşlamak gibi ahlaki yönleri besleyen duygular işlemek olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶⁶

Bu başlık, Nesin'in edebi eserlerinde mizahi dil kullanılarak toplumun ahlaki yapısına dair tenkitlerini içermektedir. Mizahın eleştirel gücü, güldürerek bazı unsurların toplum dışı sayılmasına sebep olmaktadır.⁶⁶⁷ Nesin de dindarların gayri ahlaki tavırlarını mizahi ele alarak bu davranışların aslında kabul görülmemesi gerektiğini alt metin olarak vermektedir. Ayrıca O, halkın inancına ters düşmesini ve çıkarları uğruna ahlaksız davranmalarını karakterler üzerinden eleştirmektedir. Ona göre Müslümanlar, ahlaki yapılarına dini yansıtamamakta, hatta aksine ahlak dışı eylemlerine dini kılıf örmeye çalışmaktadır.

Nesin, sadece Türkiye'nin değil, ziyaret ettiği ülkedeki insanların da ahlaki yapılarına dair eleştirel yazılar kaleme almıştır. Avrupa ülkeleri arasında en fazla ziyaret ettiği ülke olan Almanya'da yazdıklarının fazla olması hasebiyle, özellikle orada yaşayan Türklerle Almanların ahlaki tutumlarıyla ilgili yorumları ayrı başlık altında ele alınmaktadır.

2.2.4. Nesin'in Alman-Türk Ahlak Tasavvuru Karşılaştırması

İsimlendirme konusunda tereddüt yaşanmasına rağmen Nesin'in Avrupa gözlemlerinin daha çok Almanya üzerinde yoğunlaşması ve oradaki mesaisinin daha fazla olması hasebiyle "Alman-Türk Ahlak Anlayışı" başlığının daha uygun olduğu düşünülmektedir. Bu tasavvurun genelde bütün Avrupa ülkelerinin yaklaşım biçimi olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Nesin, Almanya ziyaretlerinden sonra birçok yönüyle Türkiye ile karşılaştırmalarını dile getirmektedir. O, Türk insanında Almanlarda olmayan vicdani bir karakter olduğunu örneklemektedir: Yaşlı bir köylü odunları yüklenmiş, satmak için şehre gitmektedir. Yolda bir Alman'a rastlar ve Alman ona odunların parasını ödeyeceğini, odunları orada bırakıp yaşlı köylünün evine gitmesini söylemektedir. Köylü bir süre düşündükten sonra teklifi kabul etmeyerek; "Olmaz senin işine yaramaz ki bu odunlar. Kayseri'ye götürür, bir işine yarayacak olana satarım. Yazık değil mi odunlar burada kalsın boşuna."⁶⁶⁸ demektedir. Nesin, köylünün emeğinin karşılığının para kazanmaktan çok, bir kimsenin ihtiyacını görerek işe yarar olmasını önceliğini ifade etmekte, Anadolu irfanı olarak da bilinen insanların davranışlarından örnek vererek geleneksel kodların ahlaki unsurlar taşıdığını ve bu düsturların bir Avrupalıda bulunmadığı gerçeğine vurgu yapmaktadır.

⁶⁶⁶ Aziz Nesin, *Hayvan Deyip Geçme*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 10.

⁶⁶⁷ Bergson, *Gülme*, s. 20.

⁶⁶⁸ Nesin, *Almanya Alamanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, s. 37.

Almanların Türk düşmanlıklarına değinen Nesin, duvarlarda “Defol Türk”⁶⁶⁹ yazılarından, oraya işçi statüsünde giden Türklerin sağlık muayenesinden geçerken cinsel yönelimlerine dair muamelelerinden,⁶⁷⁰ cenaze levazımcısının⁶⁷¹; “Müşterilerimin en çok Türk olmasını isterim”⁶⁷² demesinden ve hiçbir Alman ailenin kızını Türk’le evlendirmemesinden,⁶⁷³ bahsederek Almanların Türklere karşı menfi tavır ve düşüncelerini ortaya çıkarmaktadır. Almanların bu davranışlarının temelinde, Türklerin işçi olmasının yanında yabancı olması da büyük yer tutmaktadır. Nitekim Avrupa devletlerinin ırkçı politikalarının yalnızca Türklere yönelik olmadığı bilinmektedir.⁶⁷⁴

Almanya’da cinsel ilişkinin ergenlikten sonra çok yaygın olduğunu, bu nedenle cinsel birlikteliğin evliliği gerektirmediğini anlatan Nesin, bir kızın cinsel ilişki yaşadığı için erkeği evlenmeye zorlaması veya bu yüzden intihar etmesinin Türkiye’de dram gibi karşılanırken Almanya’da komedi olarak görüldüğünü de eklemektedir.⁶⁷⁵ Nesin, ahlaki öğretilerin kültürle bağlantısına değinmesine rağmen çoğu konuda bir Batılı gibi düşündüğü görülmekte, o bu tür ilişkilerin normal karşılanması gerektiğini savunmaktadır.

Nesin, Almanların kedi ve köpekleri çocuklardan daha çok sevdiklerini söyleyerek, Almanya’daki 2 milyon 500 bin kişinin hayvan hakları derneklerine, 200 bin kişinin ise çocukları koruma derneklerine üye oldukları haberiyle iddiasını desteklemektedir. Bunun üzerine bir gazetecinin “Almanya nasıl” sorusuna; “tatsız yemekler, kokusuz çiçekler, çocuksuz sokaklar”⁶⁷⁶ şeklinde cevap vermesi, Avrupa’nın çocuk sahibi olmaktan kaçındığının bir başka şekilde ifadesi niteliğindedir. Nesin’e göre asıl problem, Avrupalıların çocuk sahibi olmamaları değil, onun yerini hayvan sahiplenmekle doldurulmaya çalışılmasıdır. Bu noktada Nesin, Avrupa’nın sosyal ilişkilerine dair ahlaki tutumlarının farklılığına işaret etmektedir.

Nesin, Almanya’da “Özgürlük Caddesindeki” gözlemlerini paylaşmadan önce, oraya “Rezillik caddesi” denilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Özgürlük Caddesi, açıktan açığa her türlü fuhşun yapıldığı, satıldığı, teşhir edildiği, pazarlarının kurulduğu ve daha nicesinin yer aldığı bir yerdir. Nesin, oradan öğrendiğini ve orasıyla Batının arka yüzünü de tanıdığını

⁶⁶⁹ Nesin, *Alamanya Alamanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, s. 88.

⁶⁷⁰ Nesin, *Alamanya Alamanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, s. 107.

⁶⁷¹ Nesin’e ait bir kullanım biçimi.

⁶⁷² Nesin, *Alamanya Alamanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, s. 160.

⁶⁷³ Nesin, *Alamanya Alamanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, s. 37.163

⁶⁷⁴ Fatma Yılmaz, *Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, Ankara: USAK Yay., 2008, s. 15.

⁶⁷⁵ Nesin, *Alamanya Alamanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, s. 130.

⁶⁷⁶ Nesin, *Alamanya Alamanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, s. 240.

ifade etmektedir.⁶⁷⁷ Batının özgürlük anlayışının hiçbir sınır tanımadığını söyleyen Nesin, özgürlük savunucusu olmasına rağmen toplumsal belli sınırları kabul etmekte ve ona göre davranmaktadır.

Almanya'daki ahlaki değerlerle ilgili gözlemlerini dile getiren Nesin, oradaki Türklerin Türkiye'de olduklarından daha fazla Müslümanca yaşadıklarını ifade etmektedir. Alman kültürünün Türk kırsal kültürden çok üstün olduğu için Türklerin kendi geleneklerini koruması adına ellerinde tek olan şeye, yani Müslümanlığa sarıldıklarını da sözlerine eklemektedir. Ayrıca Türklerin, evlatlarını Alman çocukları gibi öpüşen, açık giyinen, bekaretinin belli olmadığı çocuklar yetiştirmek istemediği için daha dindar olduklarını iddia etmektedir. Oradaki Türklerin çocuklarını korumak adına Kur'an kurslarına göndermelerini de anlamlı bulan Nesin, bundan başka bir umutlarının olmadığını da eklemektedir.⁶⁷⁸ Ancak ona göre, bu kursların yerine başka bir şey konularak çocukların Kur'an öğrenmelerinin engellenmesi gerekmektedir.⁶⁷⁹

Nesin'in Almanya'daki Kur'an kursu eleştirisine, *Kur'an* öğretenleri yobaz şeklinde nitelendirmesi de eklenebilir: "Bir de ne idiği belirsiz yobazlar, eski yazı öğreten özel okullar açmışlar. Bunlar yasalara aykırıdır ama göz yumuluyor."⁶⁸⁰ Nesin, Almanya'da Türklerin en önemli buluşma merkezleri camilerin, Türklerin geleneklerini korumaları için dinden bağımsız bir kültürlerinin olmadığını gösterdiğini ifade etmektedir. Nesin camilerin tek buluşma merkezi olduğunu söylemesine rağmen bunların dinî faaliyetlerini eleştirmektedir.

Ölmüş Eşek eserinde de Avrupa'nın ahlaki yapısına dair eleştiriler yer almaktadır. Öyküde, Avrupa'daki özgürlüğün kimseye yardım etmeyecek kadar bencil olduğu ifade edilmektedir: "Avrupa'da, Amerika'da kimse kimsenin işine karışmaz, orada herkesin kendi işi var. Yanı başındaki; 'ölüyorum Allah rızası için bir yudum su verin!' diye yalvarsa kimseler su vermez."⁶⁸¹ Türkiye'de veya çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde, "Allah rızası" ifadesinin hemen hemen herkesi harekete geçirebilecek güçte olduğu kabul edilmektedir. Yardımlaşma, dayanışma, karşılıksız iyilik yapma gibi eylemlerin ardında bu ifadenin yattığına sıkça rastlanmaktadır. Ancak yukarıdaki pasajda da geçtiği üzere Avrupalı, din adına ve karşılıksız bir şey yapmaktan çoğunlukla geri durmaktadır.⁶⁸² Bu nedenle, Tanrı adıyla yardım istendiğinde karşılık vermemeleri olağan karşılanmaktadır. Ancak Nesin "Allah rızası"

⁶⁷⁷ Nesin, *Almanya Almanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, s. 267.

⁶⁷⁸ Nesin, *Onursal Doktor Olamamanın Büyük Onuru*, s. 152. Ayrıca bkz.: Nesin, *Almanya Almanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, s. 219.

⁶⁷⁹ Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 173.

⁶⁸⁰ Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 19 ve 48.

⁶⁸¹ Nesin, *Ölmüş Eşek*, s. 13.

⁶⁸² Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, 113.

kavramını bu şekilde masumca burada bırakmayarak öyküye, insanların sömürüldüğüne yönelik bölümler eklemektedir. Hikâyeye göre; yolda kalan arabanın şoförü, “Allah’ını seven arabayı itsin” demekte ve herkes yardıma koşmaktadır. Öykünün devamında şoför onları; “hadi Müslümanlar, hadi din kardeşleri, hadi sevaptır”⁶⁸³ diyerek gayretlendirerek yine insanların manevi duygularına yönelmektedir. Sosyal yaşamda karşılaşılan olaylar konusunda meraklı davranan halk, bu olaylara müdahale etme noktasında çekingen davranmaktadır. Bu nedenle şoför halkın dini duygularını kullanarak onları etkileyebileceğinin farkındadır. Halk da nihayetinde şoförü haklı çıkarmıştır. Dinin sosyal yaşama ve bireyselliğe olan etkisi kişileri çeşitli eylemlerde bulunma sebep olmaktadır.⁶⁸⁴ Öyküdeki insanların yardım etmesi içlerinden gelen değil, zorunlu olarak sergiledikleri bir davranış biçiminde işlenmektedir. Bu nedenle, hikâyede halkın dini değerler noktasında çelişkili davranışı eleştirilmektedir.

Nesin’in Türkiye ve Almanya’yı değerlendirmeleri, ahlaki tutumlar göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Almanya’daki Türkler özelinde yazılan eser, Avrupa genellemesine uygun olduğu için Batı ve Türk karşılaştırması şeklinde de kabul edilmektedir. Çalışmada Nesin’in Almanya’daki Müslüman bir Türkleri gözlemlerinden vardığı sonuçlar değerlendirilmiştir. O Müslüman bir Türk’ün nerede olursa olsun dini değerlere sahip ve bağlı olduğunu, bunun zaman zaman bağnazlığa da vardığını ifade ederken, bir Avrupalının Türk kadar vicdanlı ve merhametli olmadığını da düşüncelerine eklemektedir. Ayrıca Nesin’in şahit olduğu Türklerin yaşadığı ikinci sınıf muamelelerle, Avrupa’nın ırkçılığına yönelik örnekler de yine bu başlık altında yer almaktadır. İnsan merkezli ahlak anlayışının yaygın olduğu Batı ülkelerinde, din merkezli ahlak anlayışının devam ettiği Müslümanların bir nevi kıyaslaması olan gözlemler, Müslümanların ahlak anlayışının daha insani olduğu yönünde bir sonuca da bağlanmaktadır.

Nesin’in tenkitlerinin büyük bir kısmı dinin sömürü aracı olarak kullanılmasına yöneliktir. Bu bağlamda daha çok siyasi liderlerin ve yönetimin dini unsurlar üzerinden halkı yönetme faaliyetleri, Nesin tarafından hem edebi eserlerinde hem de gazete yazılarında eleştiri konusu olmuştur. Din ve Siyaset başlığındaki ayrıntılı örneklerle bu durumun daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

2.3. Nesin’in Din ve Siyaset İlişkisi Üzerine Düşünceleri

Türkiye siyasi hayatında, özellikle Cumhuriyet sürecinin en önemli öznelerinden birinin din olduğu görülmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti’nin geç ve Cumhuriyet’in ilk

⁶⁸³ Nesin, *Ölmüş Eşek*, s. 21.

⁶⁸⁴ Şahin, *Aziz Nesin Öykülerinde Sosyal Eleştiri*, s. 451.

dönemlerinde din, siyaset eliyle biçimlendirilmeye çalışılmıştır. 1920 ve 1950 arasında yönetsel anlamda dini göstergelere sınırlandırmalar getirilerek 1950 sonrası hem siyasilerde hem de halkta yeniden bir dini söylem ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶⁸⁵ Bu noktada, Nesin'in eserlerindeki din-siyaset ilişkisine dair eleştirisinin Cumhuriyet'in erken dönemlerine öykünerek, yoğun olarak Demokrat Parti (1946-1957) sürecine yönelik gerçekleştirdiği izlenmektedir.

Nesin'in siyaset üzerinden gerçekleştirdiği din eleştirisine dair pasajların incelenmesine geçilmeden önce, Türkiye'deki dinin aslında tam olarak açıklanamayacağını ve siyasetin içinde bulunduğu zaman dilimine göre değişiklik gösterdiğini bilmek gerekmektedir.⁶⁸⁶ Bu nedenle, Nesin'in eleştirilerinin 1940 ve 1995 arasındaki Türkiye'sinin içinde bulunduğu siyasi süreçteki dinî olgularda yoğunlaştığını ve çoğunlukla bir kurumsal din eleştirisi yaptığını söylemek yerinde olacaktır. Eleştirilerin çoğu, yönetimdekiler üzerinden gerçekleşse de Nesin'in de parti üyeliğinden ve yazdıkları sebebiyle siyasi suçlu olarak cezaevine girdiğinden ötürü bir siyasi yönü bulunmaktadır.⁶⁸⁷

Siyasetin bir tarihi süreçte gerçekleşmesi, onun aslında tarih okuması yapmayla anlaşılabilceğini zorunlu kılmaktadır. Tarihi edebiyattan okumak mümkün olmamakla birlikte her edebiyatın içerisinde biraz da tarih barındırdığı unutulmaması gereken bir husustur. Roman ve siyaset ilişkisi üzerine önemli çalışmaları olan Mustafa Özel'in de dediği gibi; "Roman-tarih, siyasetin en önemli silahıdır." Nesin'in yazdıkları da dil ve içerik yönüyle hem Roman-tarih hem de siyasete dairdir. O sadece Türkiye değil, birçok ülkenin devlet yöneticilerine yönelik sert söylemlerde bulunmuş, siyasi olaylar arasında kalarak canını zor kurtarmış, devletin aldığı kararların çoğuna inkılaplar bağlamında karşı çıkmıştır. Bu nedenle, Nesin'in yazıları ve yazdığı yayın organları sansüre uğramış, kendisi de sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmıştır.

Nesin'in söylemleri, nihayetinde eleştiri düzeyinde kalarak yeni bir oluş veya değişime sebep olmamıştır. Siyaset felsefesi kuramcılarında Karl Popper'a (1902-1994) göre, siyasete dair yorum yapmak olağandır. Ancak kişisel tecrübeler ve mücadeleler çerçevesinde yapılan yorumlar sıradan kalırken, geniş çerçeveden bakıp devletin anlamını ve yasaları kavrayanlar, hangi siyasetin daha başarılı olduğunu bilecek düzeye erişmektedir.⁶⁸⁸ Bu bağlamda Nesin'in eleştirilerinin değerli olduğunu kabul ettikten sonra, onun yapıcı bir

⁶⁸⁵ Köktaş, *Din ve Siyaset*, s. 185.

⁶⁸⁶ Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, s. 113.

⁶⁸⁷ Nesin, *Gömüyü Arayan Adam Fotoğraflarla Aziz Nesin'in Yaşam Öyküsü*, s. 79.

⁶⁸⁸ Karl Popper, *Açık Toplum*, çev., Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, C. 1, s. 25.

düşünce dile getirmedigini de söylemek gerekmektedir. Nesin, siyasete birçok eleştiride bulunmasına rağmen çalışmanın sınırları açısından dinle bağlantısı olan tenkitleri ele alınmıştır.

Nesin, hayatının bir döneminde yazdığı siyasi yazılardan ötürü Bursa'ya sürgün edilmiştir. Sürgünde parasız kaldığı için iş aramaya koyularak, “eski Türkçe dersi verilir” diye ilan asmış, ancak derse sadece *Kur'an* öğrenmek isteyen çocuklar gelmiştir. Çocukken hafızlık yaptığından camide çocuklara *Kur'an* öğretmeye başlayan Nesin, sonradan çocukların gelmediğini görünce sürgün edildiğinin öğrenildiğini fark etmiş ve o işten de kazancı kesilmiştir.⁶⁸⁹ Yazıların sonuna sonradan bazı eklemelerde bulunan Nesin, bu konuyla ilgili şunları ilave etmektedir: “O zamanlar Atatürk şimdiki kadar ölmemişti. *Kur'an* dershaneleri, *Kur'an* Kursları açmak şimdiki kadar serbest değildi.”⁶⁹⁰ Ders verirken başına bir iş gelmesinden çekindiğini ifade eden Nesin, *Kur'an* öğretiyor olmaktan korkmaktadır. Nesin, *Kur'an* öğrenmenin ve öğretmenin yasak olmasının Atatürk inkılaplarının yaptırımının devam etmesine bağlamaktadır. Reformlar unutuldukça *Kur'an* öğreniminin de serbestleşmesinden faydalanmasına rağmen yine de onun için bu durum menfi bir anlam taşımaktadır. Ayrıca Nesin, sürgün sırasında Cumhuriyet ve Osmanlı karşılaştırması yapmaktadır:

Cumhuriyet döneminin yöneticileri, gaddar tanıtılan Abdülhamit kadar olamıyordu. Abdülhamit sürgüne gönderdiği insanların ve ailelerinin neyle nasıl yaşayabileceklerini düşünür ve onlara az da olsa geçinebilecekleri bir aylık bağlardı. Biz sürgünde artık ailemizin, çocuklarımızın neyle nasıl geçineceklerinden vazgeçtik kendimizin günü gününe nasıl yaşayacağımızı düşünüyorduk.⁶⁹¹

Osmanlı'nın insafli bir yönetim olduğunu kabul eden Nesin, Osmanlı'nın sürgün politikasının inançları gereği şekillendiğini, buna karşı Cumhuriyet rejiminin daha sert bir tutum sergilediğini ifade etmektedir.

Nesin, düşüncelerini açıkça yazmanın ve halkın sesini duyurmanın hükümet karşıtı olmayı gerektirdiğini, bu sebeple yayın alanında ve bürokraside birçok zorlukla karşılaştığını dile getirmektedir. O, hükümet yanlısı yazarların kitaplarının devlet bütçesinden destek alıp dış gezilerde özel koşullara sahip olmasına rağmen kendi kitaplarının toplatılmasıyla ona pasaport verilmemesini hükümetin karşısında ve halkın yanında olmaya bağlamaktadır.⁶⁹² Bu durum; “sanat eserinin tamamen bağımsız olması mümkün müdür” sorusunu akıllara

⁶⁸⁹ Aziz Nesin, *Bir Sürgünün Anıları*, İstanbul: Nesin Yay., 2021, s. 70.

⁶⁹⁰ Nesin, *Bir Sürgünün Anıları*, s. 70.

⁶⁹¹ Nesin, *Bir Sürgünün Anıları*, s. 169.

⁶⁹² Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 179

getirmektedir. Modern anlamda sanat eserinin, özellikle resim sanatının Rönesans'ta zengin aileler veya kilise tarafından desteklenmesi, ressamın ücretlerinin onlar tarafından ödenmesi, hatta eserlerinin resmî dairelere veya dinî mekânlara özel olarak yaptırılması, sanatın ve sanatçının aslında mutlak bağımsız olamayacağının göstergesi niteliğindedir.⁶⁹³ Türkiye'de Batılı anlamdaki sanatın Cumhuriyet'le yayılmaya başladığı varsayıldığında, yönetimin katı tutumunun karşısında eserlerin özgürce icra edilemediği görülmüştür.⁶⁹⁴ Bu süreci yaşadktan sonra sanatçı açısından muhalif kalmanın zor olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Nesin, dinin siyasete alet edilmesini Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkileri üzerinden ifade etmektedir. Müslüman Suriye ordusunun Lübnan Hristiyanlarını desteklemesinin, Araplar arasında birlik olmadığına kanıt gösteren Nesin; "Bizdeki kimi politikacıların hala Arap devlet adamlarına şirin görünmek için tespih şakırdatmaları, inşallahsız, maşallahsız ağız açmamaları, ağdalı Arap ağzıyla heceleri çatlata çatlata konuşmaları, siyaset sahnesinin palyaçoluğu denilecek politik gösteriler şovudur."⁶⁹⁵ Diyerek, Türkiye'deki politikacıların Arapların sempatilerini kazanma çabalarının dini siyasete alet etmeleri alt metniyle sahte bir gösteri şeklinde yorumlamaktadır.

Bir röportajda Nesin'e; "Refah Partisi iktidara gelir mi?" diye sorduklarında, hükümetin bu aptallıkla devam etmesi sonucu, Refah'ın iktidar olabileceğini ifade ederek, ilk etapta da Türkçeden Arapçaya dönen ezanı eleştirmektedir. O, insanların geriye değil ileriye gitmeleri gerektiğini ifade ettikten sonra, sabah ezanlarının art arda okunmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Müslümanların ezanı dakikalarca duyurarak insanları zorla Müslüman yapacaklarına inandıklarını, bunun da bir başka aptallık olduğunu sözlerine eklemektedir.⁶⁹⁶ Nesin, Müslümanların ritüellerinden rahatsızlık duymasına rağmen özellikle Arapça ezanın Türkiye'nin önemli dinamiklerinden biri olduğunu ve halkın bundan kopmadığını göz ardı etmektedir. Ayrıca sanat çalışmalarıyla tanınan Oliver Leaman'a (1950-) göre Arapça ezan, insanları namaza çağırmak gibi basit bir olayın estetik bir değere dönüşmüş halidir. O, dinleyen herkesi etkileyen ezanın sadece bir çağrıdan ibaret olmadığını ifade etmektedir.⁶⁹⁷

Nesin, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlete bağlı olmasını da yeri geldikçe eleştirmektedir. İmamların maaşlarının vatandaşların vergilerinden ödendiği, bu insanlar arasında genelev yöneticilerinin de bulunduğu, dolayısıyla Diyanet personelinin maaşının

⁶⁹³ Zophy, *Ateş ve Su Üzerinde Dans*, s. 79 ve 154.

⁶⁹⁴ Erguner, *Ayrılık Çeşmesi*, s. 87.

⁶⁹⁵ Nesin, *Irak ve Mısır*, s. 80.

⁶⁹⁶ Nesin, *Bir Dokun Bin Dinle*, s. 62.

⁶⁹⁷ Oliver Leaman, *Islamic Aesthetics*, Indiana: Notre Dame Press, 2004, s. 110.

genelev tarafından karşılandığı şeklinde çarpık bir çıkarımı çok kez dile getirmektedir. *Tatlı Betüş*'deki genelev yöneticisinin ifadeleri Nesin'in düşüncelerinin söylemi niteliğindedir: "Biz kazançlarımızdan devlete vergi veren namuslu insanlarız. İmamların, din görevlilerinin de aylıkları, bizim kazançlarımızla katkıda bulunup beslediğimiz devlet bütçesinden verilir."⁶⁹⁸ Nesin, laik devlette Diyanet kurumunun anlamsızlığına ithafen öğretmen, polis gibi memurlar yerine, imamları örnek göstererek eleştirisini desteklemektedir.

Nesin, din eğitimi veren kurumların sayısının artmasıyla orada yetişenlerin, gelecekte yönetimi ele geçireceğinden ve Cumhuriyet öncesi dindar hükümet biçimine dönüşmesinden tedirginliğini dile getirmektedir: "İmam Hatip liselerinin, Kuran kurslarının, dinsel eğitim için açılmış yurtların günden güne hızla artmasının nedeni budur: Yakın bir gelecekte devleti ele geçirmek."⁶⁹⁹ Günümüzde yönetimdekiler İmam Hatip mezunu olmasına rağmen geçmişe dönüşmediği bilinmektedir. Buna ek olarak dindar yönetimin Türkiye'yi Araplaştıracak iddia edilmiş fakat hakikatte bu yaşanmamış, her ülke gibi Türkiye de kendi dinamikleriyle değişim göstermiştir. Hatta bu dönemde, Müslümanların Atatürkçülüğü kafirlik saydığı bir süreçten dindarların Atatürkçülüğü sahiplenmelerine doğru dönüşümlerine⁷⁰⁰ Nesin'in de epey şaşıracağı tahmin edilmektedir.

Nesin, reformlar sürecindeki eleştirilerine *Kur'an*'ın Türkçeye çevrilmesine itiraz edenlerin Türkiye'yi çağdaşlaşmada geri bıraktığını söyleyerek devam etmektedir:

Benim çocukluğumda bile *Kuran* Türkçeye çevrilmemişti ve Türkçeye çevrilirse Tanrı kelamının (Tanrı sözlerinin) yüce anlamını yitireceği iddia ediliyordu. Bu tarihsel olguyu kim yadsıyabilir? Buyüzden Türkiye'nin çağdaşıktan nice geride kaldığı ortadadır. Sonunda zamanın akışına karşı koyamayıp Kur'an'ın çevrilmesini üstlenmişlerdir ama yine de ne yapıp edip hiç olmazsa yeniden ezanın Arapçaya dönüştürülmesini becermişlerdir.⁷⁰¹

Nesin, Cumhuriyet inkılapçıları gibi davranarak ezan ve ibadet dilinin Türkçe olmasını Atatürkçülüğün bir gereği gibi savunmaktadır.⁷⁰² Halkın karşı çıkmasının sebepleri arasında, Türkçeleşen şeylerin özünden koparılma kaygısı taşıdığı, birinci bölümde ifade edilmişti. İnananlarca bu tekliflerin asıl amacının ibadetin anlaşılmasından ziyade zamanla manevi değerlerin köklerini kaybetmesi olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde Türkçeleşmeye en fazla tepki, dindarlar tarafından verilmiştir.⁷⁰³

⁶⁹⁸ Nesin, *Tatlı Betüş*, s. 232.; Ayrıca bkz., Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 45; Nesin, *Sanat Yazıları*, s. 145; Aziz Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 333.

⁶⁹⁹ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 193.

⁷⁰⁰ H. Emrah Beriş, "Kemalist Devrimden Muhafazakâr Kemalizm'e", *Liberal Düşünce*, 2004, s. 58.

⁷⁰¹ Nesin, *Soruşturmada*, s. 10.

⁷⁰² Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 22.

⁷⁰³ Meriç, *Jurnal I*, s. 108.

Nesin, dönemin siyasi yöneticilerinden olduğu tahmin edilen ve her şeyi bildiğini iddia eden kişiye dair argo ifadeler içeren bir taşlama da kaleme almaktadır. Nesin'in şiirleri farklı başlık altında incelense de siyasete yönelik tenkitleri içeren bazı şiirlerin konu bütünlüğü sağlaması açısından burada verilmesi uygun görülmüştür.

Her şeyi biliyor bu herif
 Bilmediği şey yok
 Dinden imandan tut,
 Yalancı dolmanın yapılışına dek.
 Bilmekle de kalmadı
 Eşşek yerine koyup milleti
 Öğretti her şeyi
 Örneğin nasıl aptes edilir
 Gusül aptesi almak için
 Ne halt edilir
 Bir kendisi var herşeyi bilen,
 Başka bilen yok sanıyor.
 Herkes kendini bir b... sanır
 Ama bu herif
 Kendini iki b... sanıyor.⁷⁰⁴

Dönemin yöneticisi Kenan Evren'e yazıldığı iddia edilen Nesin, Evren'in davranışlarından ötürü onu sevmezken, Evren de Nesin'i yazdıklarından dolayı sevmemektedir. Darbenin ardından Nesin ile Evren'in ilk münakaşası "Kültür Alanında Ortak Görüş" adıyla çıkan yazıdır. Türkiye Yazıları dergisinin Ekim 1980 sayısının 4,5 ve 6.sayfalarında yayımlanan yazıda değiştirilmek istenen anayasanın demokrasiye aykırı ve baskı rejiminin bir sonucu olduğu ifade edilmektedir. Bu yazıya imza atan ilk kişi ise Aziz Nesin'dir. 1984 yılında ise Aydınlar Dilekçesi adı verilen metin, Nesin başta olmak üzere devrin önde gelen aydınları tarafından imzalanır ve dönemin cumhurbaşkanı olan Kenan Evren'e sunulur. Demokrasinin gelişmesi ve yapılan hataların tekrarlanmaması için sunulan bu metin, Evren tarafından "vatana ihanet" olarak nitelendirilmiş, Nesin de bu durumdan payını alarak yargılanmıştır.⁷⁰⁵

Şiirde, dini unsurları kullanıp halka haksız yaptırımlar uyguladığı ifade edilerek din ile insanların sömüren bir yönetim eleştirisi yapılmaktadır. Düz yazılarında sert çıkışları

⁷⁰⁴ Nesin, *Taşlamalar*, s. 189.

⁷⁰⁵ Ayrıntı için bkz., <https://www.hukukpolitik.com.tr/2018/01/11/aziz-nesin-aydinlar-dilekcesi-savunmasi/>, (erişim tarihi: 19.03.2025).

olduğundan dolayı çoğu kez hapis cezasına çarptırılan⁷⁰⁶ Nesin'in, edebi eserlerinde de bu üslubu kullandığı görülmektedir.

Nesin taşlamalarından bir diğesinde ise devlet kurumunu kaba, ağzı bozuk, saygısız bir baba; zulüm gören halkı da onun evladı şeklinde sembolleştirmektedir:

Devlet ki baban devlet
Altta vatan, üstte devlet
Arayerde kaldın mı velet?

Ben devletim.
İster severim,
İster... nokta nokta nokta,
Ne edersem ederim!
Değil mi ki tapulu malım,
Değil mi ki nikahlı karım,
Ben n'aparsam yaparım!

Sırasında severim
Sırasında döverim
Ben babanım ulan!
Ben ananı bellerim!...⁷⁰⁷

Ona göre devlet halka, madden ve manen sömürülmesi caiz olan insanlar gözüyle bakmaktadır. Altında Marksist düşünce yapısının okunduğu ifadelerde yönetici kurum, yönetilenleri ezme potansiyelinde resmedilmektedir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki katı rejimi akıllara getiren şiir, böyle süreçleri eleştirdiği için de hala geçerliliğini korumaktadır. Nitekim sadece Türkiye özelinde değil, her baskıcı rejimin halka yaptırımlarının sert ve acımasız olduğu ifade edilmektedir.⁷⁰⁸

Nesin'in siyasete yönelttiği eleştirilerin büyük bir kısmı laikliğin yürütülmemesi yönünde olmuştur. Birinci bölümde laiklikle dinî göstergelere yönelik yaptırımlar ve yönetimin değişmesi ele alınmış ve Türkiye özelinde laikliğin sürdürülebilir bir sistem olamadığına yönelik eleştirilere değinilmiştir. Bu bağlamda, Nesin de Türkiye'deki bazı siyasilerin dinî tutumlarını laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle tenkit etmektedir. Bu

⁷⁰⁶ Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 252.

⁷⁰⁷ Nesin, *Bütün Oyunları* 3, s. 193.

⁷⁰⁸ Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam* 2, s. 18.

düşüncelerinin fikrî ve edebi eserlerindeki ilgili pasajlar verilerek anlaşılması amaçlanmaktadır.

Özellikle hilafete dair reformları Atatürkçülük olarak yorumlayan Nesin, inkılapların uygulanmamasındaki sorumluluğu yönetimin yeterince Atatürkçü olmamasına bağlamaktadır. Ona göre gerici dinciler, ölü yıkayacak imam yok diye yaygara çıkardığı için İmam Hatip okulları açılmış, Atatürkçüler ise buna ses çıkarmamıştır.⁷⁰⁹ Nesin'in eleştirisi, İmam Hatip okullarının varlığına itirazına ek olarak, yöneticilerin inkılaplara sadık kalmadıklarını da göstermektedir. Ayrıca Nesin, Kur'an kurslarına dair aynı menfi söylemlerde bulunmaktadır: "Kur'an kurslarının açılmalarına izin verenler, bütün şariatçılar, dinsel köktenciler, yobazlar, bağınazlar, ilerlemenin önünde duranlar..."⁷¹⁰ ifadeleriyle Nesin'in karşısında durduğu kitlenin katı dindar kesim olduğu görülmektedir. Nesin'in Cumhuriyet dönemindeki dini kısıtlamaların serbestleşmesi yönündeki görüşlerini kendi diliyle bir paragrafta vermek, Nesin'in düşüncelerini anlamak açısından daha yerinde olacaktır:

Ziyaret bahanesiyle türbeler açıldı, sesini çıkarmadın!

Tekkeler zaviyeler açıldı, sesini çıkarmadın!

Tarikatlar eskiden olduğundan daha da çoğaldı ve özgürleştirdi, sesini çıkarmadın!

Borçlu olan hacca gitmesi dince de yanlışken, 60 milyar dolar dış borçlu Türkiye'nin parasını kızgın Arap çöllerine savurmak için, eskiden yasak olan hac yolunu açtılar, ses çıkarmadın!

Eğitim birliğini bozmak için imam Hatip liselerinin sürekli açarak, bu liselerde salt imam ve din görevlileri değil, hekim, mühendis, yargıç vb. gibi toplum yönetiminin her katından insanlar yetiştirerek, anayasadaki laikliği hiçe saydılar, sesini çıkarmadın!

Din dersi adı altında, salt Sünnilik mezhebi dersi olan din dersini okullarda zorunlu ders yaptılar, sesini çıkarmadın! ...

Veee... Şimdi özel ve resmi bütün öğrenci yurtlarına mescit yapmak için hazırladıkları yönetmeliği meclisten geçirmek için tartışıyorlar ve sen hâlâ sesini çıkarmıyorsun!⁷¹¹

Nesin, sadece ibadetin Türkçeleşmesini değil, özellikle kamusal alanda yasaklanmasını istemektedir. Din eğitimi veren tekkelerin varlığı, hacca gitmenin serbest olması, imam hatip okullarının açılarak buralardan mezun olanların imamlık dışında meslek sahibi olmaları, ayrıca namaz ibadetini yerine getirmek için yurtlarda mescit açılması gibi hususlar, Nesin'e göre laikliğe aykırı ve çağdaşlaşmaya engel teşkil etmektedir.

⁷⁰⁹ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 22.

⁷¹⁰ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 29.

⁷¹¹ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 32. Ayrıca bkz.: Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 88.; Nesin, *Bir Dokun Bin Dinle*, s. 59; Nesin, *Çuvala Doldurulmuş Kediler*, s. 63; Nesin, *Çuvala Doldurulmuş Kediler*, s. 161; Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 27.

Nesin'e göre laikliğin uygulanmadığının göstergelerinden bir diğeri de dinsizlerin Müslüman mezarlıklarına gömülmek zorunda kalmalarıdır.⁷¹² Hukuki açıdan, Türkiye'de vefat eden dinsizler, eğer vasiyetlerinde gömülmeleriyle ilgili bir ibareye yer vermedilerse, çoğunluğun dini kabul edilen İslami usullerle göre gömülmektedirler.⁷¹³ Nesin, vasiyetinde mezar yerinin bilinmemesini ve İslami usullerle gömülmek istemediğini ifade ettiğinden cenaze töreni düzenlenmemiş, naaşı vakfın bahçesine defnedilmiştir.⁷¹⁴ Ayrıca Nesin, 1993 senesinde Rum mezarlıklarına yapılan saldırıların suçlularını dinsel köktencilere bağlayarak bunun, devletin dolaylı olarak desteklediği yobazlık faaliyetlerinden kaynaklandığını iddia etmektedir.⁷¹⁵ Mezarlıklara saldırıların hiçbir din ve görüşe uygun düşmediği herkesçe kabul edilen bir gerçek olmasına rağmen Nesin'in bunu devletteki dincilere bağlaması, onun yönetime dair de eleştirilerinin olduğunu göstermektedir.

Nesin'in kurgu eserlerindeki laikliğe yönelik pasajlardan da örnekler verilecek olursa; "Muhterem Vatandaşlar" hikâyesinde, üniversiteli kitleye seslenişinde laik, taşralılara ise dindar gözükmeye çalışan politikacı eleştirilmektedir:

Muhterem ve pek aziz vatandaşlarım biz anayasamızda da açıkça belirtildiği gibi laik bir devletiz din ile dünya işlerini birbirinden ayırmış bulunuyoruz ve bundan sonra da devamlı bir şekilde ayıracağız... Taşra kasabalarında omuzlarında cüz keseleri olan çocuklar, çember sakallılar, kasketlerinin güneşliğini ters çevirmişler, bereliler, eli tespihliler kalabalığının karşısında konuşuyordu: - Muhterem vatandaşlar! Bazı kendini bilmez sapık cahiller laikliği dinsizlik zannediyorlar. Laik olmak dinsiz olmak değildir, biz hem laikiz hem de, muhterem vatandaşlar...⁷¹⁶

Politikacı, üniversiteliler karşısında laik, taşralılar karşısında ise dinî söylemlerle konuşma yapmaktadır. Söz konusu hikâyenin Turgut Özal (1927-1993) yönetiminin mizahi bir yansıması biçiminde ele alınmış olması düşünülmektedir. Zira Nesin, başka bir yazısında buna işaret etmektedir: "Laik Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı olarak Ramazan'da hacca giden Özal'ın orada ihram giyip 'devlet laik ama ben değilim, ben Müslümanım' demesi, Atatürk Cumhuriyeti için ne talihsizlik... Onu kuran idealist kadrolara ne büyük haksızlık."⁷¹⁷ Diyen Nesin'in sözlerinde birçok çelişki yer almaktadır: biri hac mevsiminin Ramazan değil Kurban

⁷¹² Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 49. Ayrıca bkz.: Nesin, *Mum Hala*, s. 463. Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 996.

⁷¹³ "1593 Umumi Hıfzısıhha Kanunu, madde: 224-225", *Resmî Gazete*, 06 Temmuz 1976, "1593 Umumi Hıfzısıhha Kanunu", <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1593&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>, (erişim tarihi: 08.07.2024).

⁷¹⁴ Nesin, *Mum Hala*, s. 623.

⁷¹⁵ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 321.

⁷¹⁶ Nesin, *Mahmut ile Nigâr*, s. 54.

⁷¹⁷ Nesin, *Bulgaristan'da Türkler Türkiye'de Kürtler*, s. 79. Kitabın sonunda Ali ile mektuplarından seçmeler vardır. Mektupları ayrı kitapta incelendiği için bu kitap kaynaklı bilgi verilmesi gereksiz tekrar görülmüştür.

Bayramı öncesinde olması; bir diğeri, Cumhuriyet'i kuran kadronun reformlarını eleştirirken kendi düşüncelerini destekleme sırası geldiğinde onları övüyor olmasıdır. Bunların yanı sıra Özal'ın ifadelerine de hak vermek gerekmektedir, her ne kadar kişiler değil de yönetim laikken, Türkiye'nin laik devlet yönetimine geçişteki handikaplar, bu ikilemlerin yaşanmasını doğal kılmaktadır.⁷¹⁸ Hepsinin ötesinde Nesin'in; "Müslüman laik değildir, laikse Müslüman değildir"⁷¹⁹ ifadeleri de hatırlandığında burada yer alan sözlerin birbiriyle çeliştiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Hacca gitme konusunda da itirazları bulunan Nesin, *Kur'an*'da borçlu olanların hacca gitmesinin yasaklandığını, Türkiye'nin dış borcundan dolayı da Türkiye'de hacca gitmenin yasak olması gerektiğini savunmaktadır. Nesin'in itirazının altında yatan nedenlerden birinin Türkiye'nin borçlarını bir an önce ödenmesi yönünde değil, insanların hacca gitmemesi yönünde olduğu düşünülmektedir. Çünkü ona göre hac ibadeti, başlı başına çağdaşlaşmaya ve Atatürkçülüğe karşı bir durumdur. Bu nedenle Nesin, Atatürk döneminde yasaklanan hac ibadetinin⁷²⁰ sonradan serbest bırakılmasına tepki göstererek, yönetimi laik ve Atatürkçü olmamakla suçlamaktadır.⁷²¹ Oysa kendisine getirilen yurtdışı yasağının kişinin seyahat özgürlüğünü kısıtladığı noktasında eleştiren⁷²² Nesin, aynı anlayışı Müslümanların hac ibadeti için göstermeyerek eleştirisinde tutarsız davranmaktadır.

Nesin'e göre laik olmayan iktidarın ideolojisi; düşünmenin yerine inanmayı koyarak insanları öteki dünyadaki kurtuluşları için bu dünyada çektiklerine katlanmalarını sağlamaktır.⁷²³ Bu nedenle Nesin, Türkiye'nin asla laik olamayacağını iddia etmektedir.

Avrupa Hristiyan olduğu için din ve dünya işlerini birbirinden ayırırken zorlanmamıştır. Çünkü, Hristiyanlık dünya işlerine İslam kadar karışan bir din değildir. Oysa İslam, insanın her şeyine karıştığı için onun laik olması imkansızdır. Üstelik devlet eliyle İslamlık dersleri veriliyorken laiklikte zorlamanın hiçbir anlamı yoktur.⁷²⁴

Türkiye'de bu durumun asıl sebebinin Batının birebir taklidi olduğu iddia edilmektedir. Çağdaş olmak adına yaşam biçimini tamamen değiştirmek, ardında ahlaki bir boşluk ve sorunlu sistemler bırakmıştır: "Batılılaşma yanlışlığının Türkiye'ye en büyük zararı laiklik

⁷¹⁸ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 477.

⁷¹⁹ Nesin, *Merhaba*, s. 180.

⁷²⁰ Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 2*, s. 73.

⁷²¹ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, 2020, s. 21. Ayrıca bkz.: Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 6 ve 253; Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 27; Aziz Nesin, *Suçlanan ve Aklanan Yazılar*, İstanbul: Nesin Yay., 2016, s. 53.

⁷²² Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 179

⁷²³ Nesin, *Korkudan Korkmak*, s. 54.

⁷²⁴ Nesin, *Merhaba*, s. 177.

kurumuyla gelmiştir.”⁷²⁵ Diyen Nesin, bu durumdan mustarip olmasına rağmen hem Müslüman hem de laik olmanın imkansızlığını ifade etmektedir. ⁷²⁶ Cumhuriyet rejimiyle değişen konjonktürde insanların din ve kültürlerine sahip çıkma dürtüsüyle, gelişip ilerlemek adına Avrupalı olabilmek isteği, Türkiye’nin yeni yüzünü oluşturmuştur. Bu ikilem, köklerinde travmatik süreçleri taşıyor olmasına rağmen bugüne bakıldığında Batılı Müslüman bir kitlenin ortaya çıktığı görülmektedir. Nesin’in aksine Türkiye’nin tutumunun ikiyüzlülüğten ziyade, yaşanan süreçlerin gerçek bir sonucu niteliğinde olduğu ifade edilmektedir.⁷²⁷

Nesin, Avrupa ülkelerine din ataşeliklerinin açılmasını ve onların gerçekleştirdiği faaliyetleri de laikliğe aykırı bulmaktadır:

Laik bir devletin tarihte din ataşeliği kurduğu hiç görülmemiştir ve bu rekorun onuru Türkiye’dedir... Öyle anlaşıyor ki Türkiye’de geçinemeyen Türkler, Avrupa’ya ekmek parası kazanmak için değil, cami yapmak ve İslam’ı yaymak için gitmişlerdir... Devlet, işlerine karışmasa, din eğitimi adı altında, Atatürk adı altında yobazlar yetiştirecektir.⁷²⁸

Nesin, din ateşelerinin yabancı ülkelerde dinlerini ve kültürlerini korumak adına yaptığı faaliyetleri yobazlıkla nitelendirmektedir. Ona göre, Türkiye’de din derslerinin yeniden müfredata girme tehlikesi artık yurtdışında da zuhur etmiştir. Çocuklarını belki de sırf bu nedenle yurt dışında okutmayı tercih eden Nesin, başka dinlere saygılı olmalarını öğütlese de onların herhangi bir dinî eğitimden geçmelerine müsaade etmemiştir.⁷²⁹

Nesin, Türkiye’de din derslerinin serbest olması ve imam hatip okullarının açılmasına karşı da menfi düşünceler barındırmaktadır. Ayrıca söz konusu durumu engellemeyen aydınların olaylara karşı tutumunun kendilerini aldatmaktan başka bir şey olmadığını söyleyen Nesin, bunu başörtüsü olayıyla örneklemektedir. Üniversite öğrencileri başörtüsü takabilir mi meselesi üzerine konuşanları; “Bugün kızların başlarından başörtülerini çıkarmalarını laiklik ve Atatürkçülük sananlar şunu bilmelidirler ki o zavallı kızlarımıza başörtülerini örttürüp onları orta çağ kılığına sokanlar kendileridir”⁷³⁰ şeklinde eleştirerek, imam hatip okullarında başörtüsünün serbest, üniversitede ise yasaklanmış olmasını çelişkili bulmaktadır. Her ikisinin de sorumlusu olarak gördüğü yönetimi eleştiren Nesin, kız

⁷²⁵ Nesin, *Merhaba*, s. 179.

⁷²⁶ Nesin, *Merhaba*, s. 180.

⁷²⁷ Necdet Subaşı, “Müslüman Modernleşmesi Üzerine”, *İslâmiyat*, 2004, S. 4, s. 207.

⁷²⁸ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 37; Nesin, *Korkudan Korkmak*, s. 49., Nesin, *Çuvala Doldurulmuş Kediler*, s. 17.

⁷²⁹ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 41.

⁷³⁰ Aziz Nesin, *Korkudan Korkmak*, İstanbul: Nesin Yay., 2021, s. 42. Ayrıca bkz.: Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 289.

çocuklarını savunuyor görünse de nihayetinde başörtülü okumayı ve onların memuriyetini doğru bulmamaktadır.⁷³¹

Nesin, dinin siyasette yer almasının sakıncalarını çoğunlukla dinin çağdaşlaşmaya engel olduğu savıyla dile getirmiştir. Ayrıca siyasetin hem haksız hem de dine dair tutumlarını tenkit etmekte, laik olunması gerektiğini savunarak Türkiye'nin asla laik olamayacağını iddia etmektedir. Nesin, bilim ve teknoloji için de söz konusu olduğunda da dinin engelleyici yönüne vurgu yapmaktadır. O, dinin bilime engel olduğu iddiasının yanında dindarların teknolojik aletlere yönelik tutumlarını da mizahi dille eleştirmektedir.

2.4. Nesin'in Bilim, Teknoloji ve Din Karşılaştırması

Din ve Bilim arasında bir ilişkiden söz edileceği zaman, din ve bilimin mahiyetine yönelik soruların cevaplanması oldukça büyük önem arz etmektedir. İbadet ve ahlaki göstergeler boyutu olan dinin bir yönüyle evren ve yaratılış gibi varoluşsal problemlere dair de bilgi verdiği bir gerçektir. Din ve bilimin çatışma içinde olduğunu düşünen ya da dinin bilime karşı durduğunu söyleyen fikir adamları, dini daha çok inananlar ve göstergeler boyutundan değerlendirmektedir.⁷³² Nesin'in eserlerindeki dinin bilime ve gelişmeye karşı olduğu iddiasını genellikle dinin bizatihi kendisine değil, müntesiplerinin tutumları üzerinden gerçekleştirdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Nesin'in eserlerindeki bilime dair öğelerin daha çok modern bilimin bir getirisi olan makineleşme boyutundaki teknolojiyle, inanların bunlara yaklaşımı şeklinde ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle öncelikle modern bilim ve teist inançlar arasındaki ilişkiye değinilmiş, buradan hareketle modern dönemde dindarların özellikle Batı kökenli teknolojiyle olan irtibatları ele alınarak, Nesin'in tenkitleri onun eserlerinden örneklerle anlaşılmaya çalışılmıştır.

Modern bilimin 17. yy.'da doğa gözlemlerinin matematikle desteklenmesi sonucu, Batı Avrupa'da doğduğu kabul edilmektedir.⁷³³ Bilim, evrenin oluşma biçimini açıklamaya çalışırken dinle arasında metod farklılıkları yaşanmaktadır. Din, çoğunlukla kozmolojik delile dayanarak Tanrı'nın yüce akıl ve düzenleyici olduğu iddiasıyla evrenin açıklarken pozitivist bilim, dinî öğretilerin dünyayı yanlış anlamlandırıdığını ileri sürerek evreni gözlemle açıklamaya çalışmaktadır. Din ile bilim arasında uzlaşmacı, çatışmacı ve ayrışmacı şeklinde

⁷³¹ Nesin, *Bir Dokun Bin Dinle*, s. 252.

⁷³² Ayrıntı için bkz., John William Draper, *History of The Conflict Between Religion and Science*, New York: Cambridge University Press, 1875.

⁷³³ John Polkinghorne, "Din ve Bilim", *Din Felsefesi*, der., çev. Aydın Çavdar, Paul Copan ve Chad Meister, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2017, s. 43.

üç farklı ilişki olduğu kabul edilmektedir.⁷³⁴ Din ile bilimin çatıştığı ön kabulüyle bilimin her şeyi açıklayabileceği iddiası, dinlerin varlığına yönelik tartışmalı meseleleri doğurmuştur.⁷³⁵ Darwin'in canlı türlerin oluşumuyla ilgili teorilerinden⁷³⁶ sonra, ortaya çıkan evrim teorisiyle evrenin başlangıcının açıklanma gayreti, bilim ve dini ayrışma noktasına getirip Tanrı'sız dünya anlayışını ortaya çıkarmıştır.⁷³⁷ Bu bağlamda Nesin'in din ve bilim arasında durduğu çizginin çatışmacı olduğu söylenebilir. O, inançların bilimi engellediğini, gelişmişlik düzeyine ket vurduğunu ve modernleşmeye ayak uyduramadığını düşünmektedir.⁷³⁸

İnanan kişilerin ise bu konuda kafalarının hala karışık olduğu görülmektedir. Müslüman topluluklar teknolojiye ayak uydurma ve bilimsel faaliyetlerdeki gelişmeler, dönemsel olarak değişiklik gösterse de hala belli hususlarda birleşmiş sayılmamaktadırlar. Örneğin Ramazan ayının başlangıcındaki ayın hilal biçiminin gözle mi yoksa astrolojik olarak mı görülmesi gerektiği noktasında muhalifliğini koruyan Müslüman ülkeler, bazı noktalarda dinî bilgilerinin izini sürerken farklı usuller takip etmektedir.⁷³⁹ Bu noktada ilginç bir örnek de Osmanlı zamanında yaşanmıştır: 16.yy.'da Osmanlı bilginlerinden Takiyüddin'in gözlem yaptığı İstanbul Rasathanesinin kehanete dayanan bazı gözlemlerinin isabetsizliği sebebiyle, Şeyhülislam Kadızade Ahmet Şemsettin Efendi'nin fetvasıyla III. Murat tarafından, rasathane top atışıyla yıktırılmıştır.⁷⁴⁰ Diğer yandan İslam ülkelerinde bilimsel faaliyetlerin gelişmesi de gözlemlenmiştir. 8.yy.'da ilmi eserlerin çevirilerinin yapılması amacıyla Beytülhikme kurulmuş,⁷⁴¹ 11.yy.'da ise Müslümanların bilim noktasında oldukça ileri düzeyde olduğu, Avrupa ülkelerinin o dönemin İslami kaynaklarından yararlandığı ileri sürülmüştür.⁷⁴² Tarihi seyirde gelişmişlik ve geri kalmışlık süreçlerini yaşayan İslam ülkeleri için İslam'ın geri bıraktığından ziyade bu durumun inananların din tasavvuruyla bağlantılı olduğunu söylemek daha yerinde bir çıkarım olmaktadır.

Bu gelişmelere rağmen bilim ve getirisi olan teknolojiyle insan ilişkisi üzerine farklı görüşler de ortaya çıkmıştır. Bilimin akli esas alan indirgemeci duruşuna karşı modern

⁷³⁴ William Lane Craig, "What is the Relation Between Science and Religion?", <https://www.reasonablefaith.org/writings/popular-writings/science-theology/what-is-the-relation-between-science-and-religion>, (erişim tarihi: 19.04.2025).

⁷³⁵ Cafer Sadık Yaran, *Bilgelik Peşinde Din Felsefesi Yazıları*, İstanbul: Ensar Yay., 2011, s. 113.

⁷³⁶ Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, çev. Öner Ünal, Ankara: Onur Yay., 1979.s. 25.

⁷³⁷ Serhan Yücel ve Murat Taşar, "Sosyal Darwinizm: Ortaya Çıkışı Gelişimi ve Erken Cumhuriyet'e Etkisi", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 2016, S. 29, s. 332.

⁷³⁸ Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 352.

⁷³⁹ Ali Baltacı, "Rü'yet-i Hilâl Tartışmaları", *Diyanet Dergisi*, 1979, C. 18, S. 1. s. 27.

⁷⁴⁰ Yavuz Unat, "Tâkiyüddin ve İstanbul Gözlemevi (Rasathanesi)", *Türker Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, s. 500-522.

⁷⁴¹ Mahmut Kaya, "Beytülhikme", *DİA*, 1992, C. 6, s. 88.

⁷⁴² İhsan Fazlıoğlu, "Türk-Felsefe Bilim Tarihinin Seyir Defteri", *Divan İlmi Araştırmalar*, 2005, S. 18, s. 9.

düşünürlerden biri olan Heidegger, teknoloji karşısında “gizeme açık” kalılabileceğini, gelişmelere körü körü kapılmaktansa temkinli yaklaşmanın insanın düşünme yetisini koruyacağını ve kavranılamaz olana yer açabileceğini savunmaktadır.⁷⁴³ Bu noktada bilim ve teknolojiye karşı insanlar inançları-inançsızlıkları bağlamında farklı görüş ve duruşlar öne sürmektedir. Nesin ise Cumhuriyet Türkiye’sinin temelini oluşturan pozitivizmin de etkisiyle bilimden ve akıldan yana bir tutum sergilemekte, bilimin inançları gölgede bırakan gücünü öne çıkarmaktadır. Bilim ve teknoloji karşısında inançlarıyla hareket eden insanları ise tenkit etmektedir.

Genellikle eleştirilerini Türkiye üzerinden gerçekleştiren Nesin, dini eğitim veren kurumlar yerine dinden bağımsız bilimsel faaliyetleri desteklemiştir. Türkiye’deki yüksek eğitimi, bilimden uzak bulan ve dinî değerlere yaslandığını ifade eden Nesin, 1985’te bir grup arkadaşıyla BİLAR isimli yüksek öğrenim kurumu açmayı hedeflemiştir.⁷⁴⁴ BİLAR; Bilim, Araştırma, Proje, Danışmanlık ve Organizasyon adının kısaltılması olup, sıkı yönetimde kültürel faaliyetleri yapabilmek adına kurulmuş ve özgür üniversite olması amaçlanmış, ancak bakanlık izin vermediği için kapanmıştır. YÖK’ten bağımsız şekilde seminer dizisiyle bir süre alternatif üniversite öğrencisi yetiştirmeyi amaç edinen kurumda, kişilerin ilgilerine göre dersler düzenlenmiştir. Nesin’in Alman arkadaşıyla mektuplaşmalarından edinilen bilgiye göre; BİLAR’ın maddi yönünün çoğu Almanya’da Klaus Liebe-Karkort tarafından finansa edilmesi planlanmıştır.⁷⁴⁵ Almanya’da da bazı seminerler düzenleyen BİLAR, kadın araştırmalarına ve film festivallerine de destek vermiştir. Nesin’in vefatından 5 gün sonra mali desteğin ve kuruma olan ihtiyacın azalması gerekçesiyle 1995 senesinde kapanmıştır.⁷⁴⁶

Nesin, Türkiye’deki ileri adım atma çabalarını engellemeye çalışanların da gericiler ve yobazlar olduğunu ifade etmektedir:

Basım makinasına karşı gelmişler, Türkiye’ye girmesini engelleyemeyince, basım makinasını kendi amaçlarına kullanmışlardır. En yakın örneği de, hoparlörle ezanın okunması, radyoda Kur’an’ın okunmasıdır. Başlangıçta hoparlörle ezan ve radyoda Kur’an okunmasına karşı olanlar, bunu engelleyemeyince, o araçlardan yararlanmayı yeğlemişlerdir.⁷⁴⁷

Ona göre Müslümanlar bütün teknolojik gelişmelere karşı çıkmış, teknolojinin ilerlemesine engel olamayınca da onları kendi amaçları için kullanmışlardır. Nesin’le aynı dönemi

⁷⁴³ Özkan Gözel, “Teknoloji ve Teemmül”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2014, c.19, S. 36, s. 198.

⁷⁴⁴ Nesin, *Onursal Doktor Olamamanın Büyük Onuru*, s. 146.

⁷⁴⁵ Aziz Nesin, *Aziz Nesin-Klaus Liebe-Harkort Mektuplaşmaları*, İstanbul: Nesin Yay., 2017, s. 251.

⁷⁴⁶ “BİLAR”, https://cdn.knightlab.com/libs/timeline3/latest/embed/index.html?source=1QIz5NIjOKzYp4v-zwDR6cVEfzJxKngstO9jWAa36Ao&font=Default&lang=tr&initial_zoom=2&height=650, (erişim tarihi: 03.03.2024).

⁷⁴⁷ Nesin, *Soruşturmada*, s. 131. Ayrıca bkz.; Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 17.

değerlendiren İsmet Özel, bu konuya farklı bir bakış açısı getirerek, Müslümanların matbaa özelinde birçok Batı kaynaklı teknolojiye karşı duruşlarını İslami kaynakların korunmasına yormaktadır:

İstenilen, matbaa yoluyla bir fayda (kâr) temin etmek değil, yazı yazarak geçinen zümreye zarar vermektir. Çünkü bu kimseler okur-yazar olmaları sebebiyle, anlaşılan, İslamî kaynaklarla temaslarını koruyorlar ve Frenkleşmeye cephe alıyorlardı... Bilinsin ki topluma yararlı olan teknolojinin alınmasında İslam aydınından hiçbir tepki gelmemiştir... Yeniliklere direniş tavrı, ancak iki durumda kendini gösterdi: Birincisi yeni mallar yerli üretimi köstekleyerek bir hakimiyet aracı olduklarında, ikincisi ise toplumun 'şirazesi' sayılan inanışlara müdahale ettiği, bir yozlaşmayı başlattıkları zaman.⁷⁴⁸

Özel'e göre Müslümanların teknolojiye karşı durmaları söz konusu olmamakla birlikte, eğer herhangi bir yenilik Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanıyorsa, o, üretimlere engel olacağı ya da inançlarını zedeleyeceği endişesi taşıdıklarından kaynaklanıyordur. Dolayısıyla Özel'in sözlerinden, Müslümanların ilerlemeyi ve bilimi engellemek için değil, inanç ve kültürlerini koruma güdüsüyle hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Her iki fikir mezcedildiğinde Müslümanların hem teknik gelişmelere mesafeli durmalı hem de dirençleri kırıldığında onları kullanmaları insani yönleri bağlamında olağan karşılanmaktadır.

Yatırları ziyaret eden hastaların iyileştiklerini iddia edenlere karşı Nesin, bilimsel olarak açıklanabilir, psikolojik bir yön sunmaktadır. Ona göre, bir hasta ne kadar cahilse, yatıra gittiğinde iyi olacağına inancı o kadar yüksek olmaktadır. Dolayısıyla kendine telkinle psikolojik açıdan bedeninin iyi olmasının mümkünlüğünü iddia etmektedir.⁷⁴⁹ Ayrıca Nesin, babasının hastaları okuduğunu, hastalıkları geçmese dahi okunduklarında hastaların rahatladıklarını bizatihi gözlemlemiştir.⁷⁵⁰ Bu noktada bilimi esas alan Nesin, bireysel tecrübelerini de buna evirerek yorumlamaktadır.

Nesin, fikrî eserlerinin yanı sıra, kurgu eserlerinde dindarların teknolojiye karşı tutumlarını ve bilimsel faaliyetlere karşı oluşlarını mizahi dille işlemektedir. *Ölmüş Eşek* öyküsünde, Alman marka arabayı korumak için dinî, kültürel, hak ve bâtıl neredeyse bütün ritüeller sıralanmaktadır:

Sanıyorsunuz ki sizin fabrikanın yaptığı motorla gidiyor bu araba. Nah sana! Sizin yaptığınızla kalsaydı bu araba bu yollarda çoktaan çürüğe çıkardı. Bereket versin bizim dualarla... Bak, dikiz aynasının üstünde karınca duası var. Şu da 'Besmele' levhası... Karşıdaki levhada yediuyurların adları yazılı. Bu gördüğün 'Maşallah'tır. Tavana asılı olan 'Ya Hafız' levhası... Bu gördüğün mavi göz boncuğu kötü gözlülere karşı arabayı korur. Bu eski çocuk pabucu teki bu da bir baş sarımsak. Bunlar uğur getirir

⁷⁴⁸ Özel, *Üç Zor Mesele*, s. 331.

⁷⁴⁹ Nesin, *Yurt Gezileri*, s. 352.

⁷⁵⁰ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 361.

arabaya... İşte bu da yavru kaplumbağa kabuğu... Arabayı kazadan beladan korur. Bayım bayım kendine gel, bu araba benzin kuvvetine, motor gücüne değil, Allah sayesinde, hazreti pir kuvvetine işler. Benzinmiş, yağmış, suymuş, onlar hep laf...Biz arabaya benzin, yağ, su koyuyorsak mal sizindir usulü bozmayalım diye koyuyoruz.⁷⁵¹

Pasajda arabanın kazalardan korunmasının sebebinin dayanıklı yapılmasına değil, üzerindeki dualara ve etrafına asılan boncuklara bağlı olduğu anlatılmaktadır. Dua dışındaki diğer ritüellerin İslam dininden ziyade geleneksel halk inancından kaynaklandığı söylemek yerinde olacaktır. Nesin'in hem batıl inançlar hem de bunlara inanan insanlar üzerinden din eleştirisi yaptığı görülmektedir. O, materyalist biçimde bilimin tarafında olduğunu ifade ettiğinden,⁷⁵² din ve dindarlar ona göre bilimin karşısında yer almaktadır. Özellikle halkın geleneksel inançlarını anlamsız bulan Nesin'e göre aydın olmak için bu inançlara aldanmamak gerekmektedir.⁷⁵³

Nesin'in "Çocukları Ağlatmayın" öyküsünde, ilkokul döneminden bahseden biri, bütün öğretmenlerinin derste branşları gereği öğrenciyi ağlatacak malzemeleri işlediklerini anlatmaktadır:

Şükrü Bey'i çok merak ediyordum. Çünkü bizi o zaman bütün öğretmenlerimiz boyuna ağlatır dururlardı. Onlar bizi ağlattıkça biz de onlara dört elle sarılır büsbütün candan bağlandık. Siyer- i Enbiya öğretmenimiz sarıklı, sakallı hoca, hazreti Hüseyin efendimizin Kerbela'da şehadetini anlatsın da sen gel ağlama. Dayanabilirsen dayan bakalım... Yalnız evladı Ali'nin şahadeti değil ya 'Muaviye vakası'... Gözyaşlarımız seller gibi akarken Siyer-i Enbiya hocamız sınıftan çıkar öbür derse Ulum-u Diniye hocamız girerdi. Bu Ulum-u Diniye hocamız günah işleyenlere yapılacak cehennem azabını anlatırken sınıfımızdaki on birer, on ikişer yaşındaki altmış çocuk boğulur gibi ağlardık. Benim çoğu zaman mendilim de olmaz gözyaşlarım sümüğüme karışırdı. Burnumu çeke çeke ağlardım. Arkadan sınıfa Türkçe öğretmenimiz girerdi. O da bizi ağlatmakta öbürlerinden hiç geri kalmazdı. Vatan şairi Namık Kemal'in Magosa zindanına çektiklerini anlatırken altmış küçük hançereden yükselen hıçkırıklar, bir ah vah halinde dershanenin penceresinden göklere yükselirdi. Musiki dersinde 'Şol cennetin ırmakları akar Allah deyu deyu' diye ilâhiler okurken gözyaşlarımız cennet ırmakları gibi sel olur akardı.⁷⁵⁴

Pasajda, çocukların manevi duygularına hitaben onların ağlatıldığı ve ağladıkça öğretmenlerine daha çok bağlandıkları ifade edilmektedir. Nesin, çocuklar üzerinden örneklem oluşturarak, manevi duyguların kullanılıp insanların kandırıldığını ve bu sayede sömürenlere daha çok bağlandıklarını iddia etmektedir. Bilimin yuvası olarak görülen

⁷⁵¹ Nesin, *Ölmüş Eşek*, s. 34. Ayrıca bkz.: Aziz Nesin, *Bütün Oyunları 4*, İstanbul: Nesin Yay., 2016, s. 384.

⁷⁵² Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 204. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Merhaba*, s. 75; Nesin, *Nutuk Makinesi*, s. 124; Nesin, *Koltuk*, s. 78.

⁷⁵³ "Aziz Nesin Belgeseli- Ceviz Kabuğu Bölüm 3", <https://www.youtube.com/watch?v=4BR2CqGvkRM>. (erişim tarihi: 13.03.2025).

⁷⁵⁴ Nesin, *Hangi Parti Kazanacak*, s. 42. Ayrıca bkz.: Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 319.

okullarda özellikle dinî eğitimlerin öğrencileri nitelikli yapmayacağını savunan Nesin, BİLAR eğitim merkezini bu derslere alternatif olması için açmayı arzuladığını dile getirmektedir.⁷⁵⁵

Nesin, din ve bilimin çatışmacı bir ilişkisi olduğu ön kabulüyle dinin bilimsel faaliyetlere engel olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca o, Türkiye özelinde, bilim ve tekniğe karşı insanların temkinli veya inançları çerçevesinde yaklaşımlarını ilerlemenin ve gelişmenin karşısında durduklarına yormaktadır.

İkinci bölüm, Nesin'in eserlerindeki dini söylemden kaynaklanan düşünce ve eleştirilerini içermektedir. Sırasıyla fikrî ve kurgu eserlerinde, daha sonra ise şiirlerindeki din eleştirileri ele alınarak, bunların genellikle geleneksel halk dindarlığına, dini liderlere ve dinin gelenekleşmiş uygulamalarına yönelik tenkitler içerdiği saptanmıştır. Nesin'in ahlak anlayışı ve eserlerinde işlediği Müslüman halkın ahlaki tutumuna yönelik söylemler de yine bu bölümde ele alınmıştır. Nesin, siyasete yönelik de eleştirilerde bulunmakta, özellikle yöneticilerin dinî tutumlarını laikliğe aykırılık noktasında tenkit etmektedir. Ayrıca Nesin'in dindarların bilim ve teknolojiyle beraber ilerlemeye karşı çıktığı iddiası da yine bu başlık altında yer almaktadır.

Dinin ana unsuru olan Tanrı tasavvuru, Nesin'in eserlerinde geniş yer tuttuğundan ayrı bölüm olarak değerlendirilmektedir. Onun Tanrı'ya dair düşünceleri ve Türkiye özelinde İslam inancını benimseyen insanların Tanrı tasavvurlarını ele alış biçimleriyle yine Tanrı'yla bağlantılı olan kötülük ve ölüm konuları üçüncü ve son bölümde incelenmektedir.

⁷⁵⁵ Nesin, *Onursal Doktor Olamamanın Büyük Onuru*, s. 146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZİZ NESİN'DE TANRI TASAVVURUNDAN KAYNAKLANAN ELEŞTİRİLER

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, Nesin'in eserlerindeki Tanrı tasavvuru ve Tanrı inancına yönelik eleştirilere yer verilmektedir. Öncelikle Nesin'in çocukluğunda nasıl bir Tanrı inancı olduğu, fikrî eserlerinde Tanrı'ya dair düşünceleri ve edebi eserlerinde Müslümanların inandığı Tanrı'nın mahiyetine yönelik söylemlerle bunlara yönelik tenkitleri incelenmektedir.

Tanrı, insanların fizik ve fizik ötesi alemi anlama süreciyle ortaya çıkan aşkın bir varlık şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁵⁶ Bu kavram, din felsefesi literatüründe kendisine inanılan ezeli ve ebedi varlık anlamına gelmektedir.⁷⁵⁷ İnsanoğlu var olduğu andan itibaren Tanrı kavramına olan doğal yatkınlığı sayesinde sürekli bir tanrı tasavvuru geliştirmiştir.⁷⁵⁸ Bu süreçte insan, Tanrı tasavvurlarını, Tanrı'yı kabul, teizm; Tanrı'nın sınırlandırılması, deizm ve Tanrı'nın reddi olarak isimlendirilen ateizm gibi birçok alanda kategorize etmiştir.⁷⁵⁹ Nesin, çocukluk çağlarında teistliğin gereği tek, mutlak, adil ve vahiy gönderen Tanrı inancından, gençlik döneminde Tanrı'yı inkâr olarak ifade edilen ateizme yönelmiştir.

Ateizm, sadece herhangi bir tanrıya inanmamak değil, bizatihi Tanrı'nın varlığını inkâr etmek olarak tanımlanmaktadır.⁷⁶⁰ Ateistler, dinler ve tanrılar için, insanların yüce duygularının bir karşılığı veya onların uydurmalarından ibaret olduğu bilinciyle hareket

⁷⁵⁶ Necip Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, İstanbul: Mahya Yay., 2015, s. 11.

⁷⁵⁷ Turan Koç, *Din Dili*, İstanbul, İz Yay., 2013, s.21.

⁷⁵⁸ Aydın Topaloğlu, *Filozofların Tanrısı*, İstanbul: Ufuk Yay., 2015, s. 15.

⁷⁵⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 175.

⁷⁶⁰ Topaloğlu, *Filozofların Tanrısı*, s. 19.

etmektedir.⁷⁶¹ Ateistlere göre insanlar, açıklayamadıkları şeylere Tanrı yakıştırması yaparak Tanrı kavramını var etmişlerdir. Bu nedenle bilim ilerledikçe her şey açıklanacağından, modern zamanda insanların aşkın inançları yerini bilime bırakacaktır. Ancak bilimin sınırsız olduğu ön görüşü, son zamanlarda yapılan çalışmalarda geçerliliğini kaybetmiş ve artık bilimin sınırlarından bahsedilir olmuştur.⁷⁶² Bu nedenle, insanların zaman geçtikçe kutsalla bağını devam ettirme arzusunun bitmeyişi hala açıklanamayan hususlar arasında yer almaktadır.⁷⁶³ Ayrıca bilimin her şeyi açıklayamaması bir yanıyla Tanrı'yı dışlamadığını da göstermektedir.⁷⁶⁴ Yani Tanrı ve bilim birbirini inkâr etmediğinden bilimin gelişmesi Tanrı'yı yok etmemiştir.

Ateizm, ontolojide Tanrıtanımazlık anlamına gelse de felsefe literatüründe materyalizm şeklinde de ortaya çıkmaktadır.⁷⁶⁵ Materyalizm her şeyin sebebi ve kökeninin madde olduğunu iddia ederek, fizik ötesi gerçekliği kabul etmeyen bir ideoloji olarak tanımlanmaktadır.⁷⁶⁶ Materyalizmin temsilcilerinden Marx'a göre; doğa ve insanın dışında var olan hiçbir şey yoktur, eğer olduğu iddia ediliyorsa, onlar insanın hayal gücünden ibarettir.⁷⁶⁷ Marx, din ve kiliseyi bir tuttuğundan o, dini yönetenlerin tekelindeki halkın afyonu olarak görmektedir. Ona göre yönetim, halkı dini kullanarak kandırıp kendine bağlı ve itaatkâr yapmaya çalışırken, materyalizm insanı özgür kılarak kurtaran yegâne şeydir.⁷⁶⁸

Nesin, Marx'la Tanrı'nın insanların düşünceleriyle var olan bir kavram olduğu noktasında birleşmektedir. Nesin'e göre, insanların aşkın duyguları onları yalnızca köle kılarak gerçeği bilmelerinin önünde set oluşturmaktadır; ne zaman insanlar inançlarından sıyrılarak bilime yaslanırlarsa o zaman özgür olacaklardır.⁷⁶⁹ Nesin'in Tanrı tasavvuru, onun hem inancını hem de eleştirisini içerisinde barındırdığından onun tenkitlerini anlayabilmek için tasavvuruna da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle Tanrı inancına yönelik eleştiriler tasavvuruyla beraber verilmektedir

⁷⁶¹ Eagleton, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, s. 245.

⁷⁶² Ferit Uslu, *Tanrı ve Fizik*, Ankara: Nobel Yay., 2010, s. 184.

⁷⁶³ Rudolf Otto, *Kutsala Dair*, çev. Sevil Ghaffari, İstanbul: Altıkkırkbeş Yay., 2014, s. 64.

⁷⁶⁴ Uslu, *Tanrı ve Fizik*, s. 188.

⁷⁶⁵ Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, s. 133.

⁷⁶⁶ Caner Taslaman, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yay., 2017, s. 26.

⁷⁶⁷ Bloch, *Hristiyanlıkta Ateizm*, çev., s. 113.

⁷⁶⁸ Karl Marx, "A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right. Introduction (1843-4)", <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm>, (erişim tarihi: 19.04.2025).

⁷⁶⁹ Nesin, *Mum Hala*, s. 635.

3.1. Nesin'in Eserlerinde Tanrı Tasavvurunun İzleri

Nesin'in Tanrı tasavvuru, fikrî ve kurgu eserlerinde ayrı ele alınmaktadır. Onun fikrî eserlerinde ifade ettiğine göre, Tanrı tasavvuru çocuklukta teist, gençlikten sonra ateist çizgiyi takip etmesine yönelik ortaya çıkmaktadır. Edebi eserlerinde ise karakterlerin Tanrı söylemleri genellikle günlük konuşma dilinde olduğu gibi verilmiştir. Ancak Tanrı tasavvurları olumsuz eylemlerine meşruluk kazandırdıkları Tanrı biçiminde işlenmiştir. Bunların örnekler üzerinden daha iyi kavranacağı düşünülmektedir.

3.1.1. Fikrî Eserlerinde Tanrı Tasavvuru

Nesin, geleneksel İslam inancına yönelik eğitim alarak bu inancı benimseyen bir çocukluk geçirmiştir. Her ne kadar lise çağlarında eleştirel zihin yapısı gelişmeye başladıysa da 40'lı yaşlara kadar söylemlerinde Tanrı kavramını sık sık kullanmıştır. Ateist olduğunu iddia ettiği dönemden sonra, eserlerindeki Tanrı kavramı kullanımları hem azalmış hem de daha fazla eleştiri hedefi olmuştur. Nesin, olgunluk öncesi yazılarında Tanrı'yı "Allah" şeklinde ifade etmesine rağmen sonraki süreçlerde çoğunlukla "Tanrı" kelimesini tercih etmiştir.

Nesin'in oğlu Ali'nin, babasının Tanrı söylemlerine dair hatırladıkları, Nesin'in inancına yönelik ayrıntılar içermesi açısından oldukça önemlidir:

- Baba dedim nasıl oluyor da hep Tanrı'dan bir şeyler dileyerek bitiriyorsun mektuplarını?
- O zamanlar inanırdım, dedin gülerek. Benim gelişmem çok geç oldu öylesine güç koşullarda ve olanaklardan öylesine yoksun ki...
- Bugün de bir şeye inanıyorum diye sürdürdün sözlerini.
- Sonra her şeyin kaybolduğuna inanmadığını söyledin.
- Bir şey olmalı. Bütün bunlar rastlantı olamaz. Bu çiçekler, bu gökyüzü, bu güneş, bu ay, bu yıldızlar, hava, su, meyveler ve düşünen, hisseden, seven, kızan insanlar. Bütün bunları var eden bir şey olmalı. O şey nedir? İşte onu bilmiyorum... Tanrı'yı bize benzeyen, geleceği görebilen bir varlık olarak düşünüyoruz. Yok öyle bir şeye inanmıyorum. Ama bütün bunları gerçek yapan bir şey olmalı. Biz aptal insanların yarattığı Tanrı'ya inanmıyorum. Ölümünden sonraki yaşama da inanmıyorum. Ama bildiklerimiz, düşüncelerimiz, bunların kaybolacaklarını aklım hiç almıyor.⁷⁷⁰

Diyalog, Nesin'in Tanrı tasavvurunun ateist olduğunu göstermektedir. İnsanların inandığı ve ona göre yarattığı Tanrı'ya inanmadığını açıkça ifade eden Nesin, varlığın nedenselliğine bir anlam bulamamaktadır. Ölümünden sonraki hayata inanmamasına rağmen her şeyin yok olacağı

⁷⁷⁰ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 1070.

düşüncesi onu ikna etmemektedir. Nesin'in bu tutumu, akıllara Antony Flew'in (1923-2010) *Yanılmışım Tanrı Varmış* eserini getirmektedir. Flew, yıllarca ateistlik üzerine çalışmalarını sürdürmüş, ancak evrenin nedenselliği ve düzeni karşısında cevap bulamayınca, aşkın bir aklın olabileceğini dile getirmiştir.⁷⁷¹ Nesin, bu noktada Flew'e yakın bir çizgi takip etmesine rağmen felsefi izahlardan uzak durduğundan, çalışmada inancı hakkında ancak kendi söylemleri esas alınmaktadır.⁷⁷²

Nesin, ateist olduğunu açıkladıktan sonra mektuplaşma yoluyla çok fazla eleştiri ve tepkiyle karşılaşmıştır. Kimi, *Kur'an*'ın mucizelerini anlatarak Nesin'i dine davet etmekte, kimi üzüntüsünü dile getirmekte, kimi övünürken kimi de tehdit etmektedir. Bu mektupların yanıtlarında Nesin, "Bu benimle Tanrı arasındadır, ben size karışmıyorum siz de bana karışmayın"⁷⁷³ ve "Ben sizin Müslümanlığınıza karışmıyorum siz de benim ateistliğime karışmayın"⁷⁷⁴ tavrını benimseyerek iddiasına düşünsel dayanak sunmaktan ziyade negatif ateist olarak kalmayı tercih etmektedir.⁷⁷⁵ Negatif ateist; Tanrı'nın varlığına inanmayarak onu hayatına müdahale ettirmeyen anlamına gelmekle beraber, yokluğunu ispata da girişmeyen kişidir. Tanrı'yı reddedip, yokluğunu delillendirmeye çalışan ise pozitif ateist şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁷⁶

Tanrı ve din tanımlarında Marx'ın görüşlerini benimsediği görünen Nesin, dinleri ve Tanrı'yı insanların oluşturduğunu, zamanla her şeyin eskiyip kaybolacağı gibi ihtiyaç kalmadığında dinlerin de ortadan kalkacağını iddia etmektedir.⁷⁷⁷ Bu iddialar üzerinden yaklaşık bir asır geçmesine rağmen, Tanrı ve inanan insanların varlığını devam ettirdiği bir gerçeklik olarak kalmaktadır. Bugün dine dönük ilginin yeniden canlanmasının nedenlerinden birinin de kapitalist düzenin manen iflas ederken inanma, ihtiyacının daha da zaruri hale geldiği ileri sürülmektedir.⁷⁷⁸ Nesin'e bir röportajda; Tanrı öbür dünyada "Bana inanmadım ama ben çalışmalarından dolayı seni sevdim."⁷⁷⁹ Dese ne cevap vereceği sorulmuştur. Nesin ise; "Öbür dünyada Tanrı'yla karşılaşsaydım sanırım orada da anlaşılamayacaktık"⁷⁸⁰ şeklinde cevap vermektedir. Soruya verdiği mizahi cevaptan Nesin'in Tanrı'nın varlığı veya buyruklarıyla ilgili çatışma içinde olduğu görülmektedir.

⁷⁷¹ Antony Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, çev. Zeynep Ertan, İstanbul: Profil Yay., 2011, s. 175.

⁷⁷² Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 224.

⁷⁷³ Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 214.

⁷⁷⁴ Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 240.

⁷⁷⁵ Nesin, *İnsanlar Konuşa Konuşa*, s. 224.

⁷⁷⁶ Aydın, *Din Felsefesi*, s.208.

⁷⁷⁷ Nesin, *Mum Hala*, s. 635.

⁷⁷⁸ Eagleton, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, s. 261.

⁷⁷⁹ Nesin, *Bir Dokun Bin Dinle*, s. 191.

⁷⁸⁰ Nesin, *Bir Dokun Bin Dinle*, s. 192.

Nesin, Tanrı'ya inanmanın insanı tembelliğe ve rahatlığa sevk ettiğini hatta bu yüzden insanın Tanrı'yı yaratıp her şeyi ona yüklediğini ifade etmektedir.⁷⁸¹ Nesin'le benzer şeyleri düşünen ahlakçı filozof Ludwig Andreas Feurbach (1804-1874): “Tanrılar gerçek oldukları düşünülen, insanın gerçek varlıklara dönüştürülmüş arzularıdır. Bir Tanrı insanın fantezilerinde tatmin edilmiş mutlu olma dürtüsüdür.”⁷⁸² Sözleriyle, Tanrı'nın insanların zihinlerinin oluşturduğu bir yanılgı olduğunu iddia etmektedir.

Nesin, eserlerindeki bazı pasajlarda Tanrı'nın mahiyetine yönelik düşüncelerini dile getirmektedir: “Yalnızlık Allah'a mahsustur” cümlesini Tanrı'nın yokluğuna delil getiren Nesin, Tanrı var olmadığı için yalnızlığının sorun olmayacağını ifade etmektedir: “Allah için yalnızlık çok kolay, çünkü yok... Yalnızlık asıl bana mahsus... Üstelik ben yok da değilim Allah gibi, varım...”⁷⁸³ “Böylesine yapayalnız ve böylesine soyut olabilseydim ben de Allah olabilirdim diye düşünüyorum.”⁷⁸⁴ “Onun olmasını benim kadar çok isteyen biri olamaz sanırım.”⁷⁸⁵ Nesin, bir yandan Tanrı'nın varlığına inanmanın zihnini rahatlatacağını düşünmesine rağmen temelde onun yokluğuna dayanan ifadeler kullanarak inanmadığını yinelemektedir.

Nesin, dostu Tahsin Saraç'la mektuplaşmalarında Saraç'a, sevgilisi ile görüştüğü hafta cenneti yaşadığını ama hafta sonu onu yolcu ettiğinde, Tanrı gibi dinlenmeye vakti olmadığından çalışmaya döndüğünü, Tanrı'nın yaratış meselesine öykünerek anlatmaktadır: “Tanrı dünyayı altı günde yaratıp yedinci gün dinlenmiş ya... Tanrı, tanrıyken yoruluyor anla artık.”⁷⁸⁶ Tanrı'nın dinlenme meselesini Nesin, mizahi dille ifade ederek kendi yorgunluğunu anlatmaktadır. Kökenini İsrâiliyyat'tan alan⁷⁸⁷ altı günde yaratıp yedinci gün dinlenme hadisesi, altı gün yaratma şeklinde Kur'an'da yer alsa da Tanrı'nın dinlenmesi geçmemektedir.⁷⁸⁸ Nesin'in bu bilgiyi mektubunda kullanmış olması, onun Tevrat'ta geçiyor olsa da dinî literatüre dair bilgisi olduğunu ve söylemlerinde yer verdiğini göstermektedir.

Ayrıca, “Tanrı'nın yarattığı söylenilen insanların en akıllıları Tanrı'yı öldürdüler”⁷⁸⁹ diyen Nesin, kendisi de dahil Tanrı'ya inanmayanların insanlar içinde en akıllılar olduklarını iddia etmektedir. Tanrı'nın ölümünü ilk olarak Nietzsche dile getirirse de⁷⁹⁰ Tanrı, hala başka

⁷⁸¹ Nesin, *Mum Hala*, s. 287.

⁷⁸² Bloch, *Hristiyanlıktaki Ateizm*, s. 350.

⁷⁸³ Nesin, *Mum Hala*, s. 188 ve 369. Ayrıca bkz.: Nesin, *Nesin-Saliha Scheinhardt Mektuplaşmaları*, s. 188.

⁷⁸⁴ Nesin, *Mum Hala*, s. 779.

⁷⁸⁵ Aziz Nesin, *Aziz Nesin-Tahsin Saraç Mektuplaşmaları*, İstanbul: Nesin Yay., 2017, s. 26.

⁷⁸⁶ Nesin, *Aziz Nesin-Saliha Scheinhardt Mektuplaşmaları*, s. 58.

⁷⁸⁷ *Tevrat*, “Yaratılış”, 1/1-2.

⁷⁸⁸ “Arâf”, 7/54.

⁷⁸⁹ Nesin, *Mum Hala*, s. 223. Benzer anlatı için bkz.: Aziz Nesin, *Geriye Kalan*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 85.

⁷⁹⁰ Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, çev. Turan Oflazoğlu, Ankara: Bilgi Yay., 1964, s. 284.

akıllılar tarafından inanılmaya devam etmektedir. Tanrı'yı akılla ispatlamak için "hangi akıl?" sorusuna da cevap oluşturmak zorunluluğu doğmaktadır. Nesin'in buna bir cevabı olmamasına rağmen bir başka "akıllı" çıkıp, inanmayanların akılsız olduklarını söylediğinde bu, hiç çözülmeyecek bir sorun halini alarak akıl-iman ilişkisinin sürekli çatışma halinde olmasına sebebiyet vermektedir.⁷⁹¹

Nesin, Tanrı'ya inanan insanların Tanrı'yla pazarlığa girdiğini, iyiliklerini ve ibadetlerini cehennemden kurtulmak ve cennete girmek için yaptıklarını, dolayısıyla inananların bu hayattaki eylemlerinden bir karşılık beklediklerini ifade etmektedir: "Cehennem korkusuyla cennet vaatleri kaldırılrsa, yani pazarlık edecekleri Tanrı'ları olmasa, dini bütün kimselerden yine de iyilik eden, yine de doğruluktan ayrılmayan, yine de gereksinimlere yardım eden kaç kişi kalırdı?"⁷⁹² cümlesiyle anlatılmak istenen, karşılık olmadığında iyi davranış sergileyen çok az insan kalacağı şeklindedir. Nesin'le aynı Marksist gelenekten gelen çağdaş filozof Slavoj Zizek, bazı iyilik algılarının kötüye dönüşme riski taşıdığını ifade etmektedir: "Eğer iyiye çok fazla takar ve dünyevi olan her şeyden nefret etmeye dönersek, iyi takıntımız bizatihi bir kötülük gücüne, kendi düşüncemize uymayan herkese karşı bir nefrete dönüşebilir."⁷⁹³ Zizek'e göre insanın bizatihi kendisinin yarattığı iyilik tasavvuru, ona uymayanları dışlamaya ve onlardan nefrete dönüşebilmektedir. Nesin'in zihninde ahlak, iyilik ve inanç gibi konularda oluşturduğu bireysel tasavvur onu, içinde çoğunu Müslümanların oluşturduğu insanların inançlarının çıkarıcı bir ilişki olduğunu düşünmesine itmiştir. Bu durum Zizek'e göre, bir ötekileştirme sorununu beraberinde getirmektedir.⁷⁹⁴

Nesin'in ateistliğine yönelik fikirlerini kısaca ele aldıktan sonra, çocukluğunda edindiği ve inandığı Tanrı tasavvuruna değinmek onun düşüncelerini anlamak açısından uygun görülmüştür. Nesin'in Tanrı'ya dair ilk fikirleri ailesinin geleneksel din eğitimiyle oluşmuştur. O, çok küçük yaşta Tanrı'ya inanan ve Müslüman olduğu için mutlu olduğunu dile getiren birey olarak büyümüştür. Nesin, evde yemeklere besmele ile başlanıp "Yarabbi çok şükür" ile bitirildiğini ifade etmekte, babasının; "eğer bu cümle söylenmezse insanın doyduğunu anlamayacağı" şeklindeki ihtarını da sözlerine eklemektedir.⁷⁹⁵ Abdulaziz Bey'in sofraya tutumundan onun, geleneksel İslam anlayışına müntesip bir dindar olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁹¹ Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, s. 100.

⁷⁹² Nesin, *Mum Hala*, s. 343.

⁷⁹³ Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay., 2019, s. 42.

⁷⁹⁴ Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, s. 43.

⁷⁹⁵ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 34.

Ancak Nesin, eserlerinde kendisinin bu geleneği devam ettirdiğine dair bilgiye yer vermemektedir.

Babası Abdulaziz Bey'in dindarlık göstergelerine dair başka örnekler, Nesin'in yetiştiği ortamın daha net anlaşılacağına vesile olmaktadır. Nesin'in çocukluğunda mahallede çıkan yangında herkes evlerini boşaltırken Nesin'in babası oturup dua etmeyi tercih etmiş, yangının asla evlerine uğramayacağına inandığını ifade etmiştir. Sonuçta ise yangın eve gelmeden rüzgâr onun yönünü değiştirmiştir. Nesin, yangının rüzgâr sayesinde evlerine ulaşmadığını dile getirmesine rağmen babası rüzgârın yönünün Allah tarafından değiştiğini iddia edip, bunun duasından kaynaklandığını iddia etmiştir.⁷⁹⁶ Yangının yönünün değişmesindeki iki farklı yorum, evrene karşı bakış açısının Allah merkezli mi yoksa madde merkezli mi olduğunu göstermesi açısından açıklayıcı bir örnektir. Nesin, materyalizmle her şeyin açıklanabileceği görüşünü desteklerken,⁷⁹⁷ Abdulaziz Bey, Tanrı'nın etken alanının her şeyi kapsadığı inancı taşımaktadır.⁷⁹⁸

Bu olay, Nesin'in babası için mucize hükmü taşımaktadır.⁷⁹⁹ Meydana gelen bu tür olayları bilimsel yorumlamak da Tanrı'ya dayandırmak da iki doğru sonuç kabul edilmekte, bu görüşlerdeki farklılıklar ise insanın nereden baktığıyla ilişkilendirmektedir. Öte yandan olağandışı bir olay karşısında mucizelerin akıl dışı olduğu savı güçlenirken diğer yandan dindarların inançlarını güçlendirdiği de görülmektedir.⁸⁰⁰ Kur'an'da ilgili ayetlerde de mucizenin inkarcının inkarını, inançlının inancını arttıracığına yönelik çift taraflı bir yönü olduğuna vurgu yapılmaktadır.⁸⁰¹ Bunların yanı sıra akılla çelişen bazı mucizevi olayların, akılcılar tarafından tecrübe edildiği de vaki olmuş, şaşkınlıklarına rağmen bu durumu inkâr edememişlerdir.⁸⁰² Dolayısıyla bu tür olayların yorumlanmasında geniş bir perspektif olduğunu söylemek daha uygun olacaktır.

Nesin bir başka hatırasında, babasının sara hastası bir kadının dualarla iyileşeceğine inandığını aktarmaktadır. Abdulaziz Bey kadına, nöbet sırasında okursa tamamen düzeleceğini söylese de kadının hastalığı devam etmiştir. Nesin'e göre duanın tesiri olmadığı için bu tür eylemler anlamsızdır.⁸⁰³ Duanın karşılık bulmasına yönelik farklı düşünceler de ortaya çıkmıştır. Dua bir şeyi somut olarak değiştirmese de kişinin Tanrı'yla iletişime geçme hali onu

⁷⁹⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 358.

⁷⁹⁷ Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2018, s. 135.

⁷⁹⁸ Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, s. 342.

⁷⁹⁹ Mucize, Tanrı'nın kötü giden şeyleri düzeltmek ve felaketleri engellemek için fiziki dünyaya müdahale etmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz.; Halil İbrahim Bulut, "Mucize", *DİA*, 2020, c. 30, s. 348.

⁸⁰⁰ David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: İmge Yay., 1995, s. 57.

⁸⁰¹ "İsra", 17/82.

⁸⁰² Deepak Chopra, *The Future of God*, New York: Harmony Books, 2014, s. 132.

⁸⁰³ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 361.

teselli etmekte ve insan bununla duanın işe yararlığını savunmaktadır.⁸⁰⁴ İslam literatürde ise Tanrı'nın duaya cevap vereceği inancı yer alırken bu cevabın duanın kabulü veya reddine yönelik olup olmadığına dair bir şey yer almamaktadır.⁸⁰⁵ Dolayısıyla insanın inancıyla bağlantılı olan durumlarda, Nesin gibi duanın somut karşılığı alınmadığında onun işe yaramazlığı savunulurken, aynı durumu yaşayan inançlı biri duayla mutmain olduğunu söyleyebilmektedir.

“Tanrıya Adanan Çocuk” anısında Nesin, kız kardeşinin hastalık sürecini anlatmaktadır. Kız kardeşi çok hastadır ancak ailesinin onu doktora götürme imkânı bulunmamaktadır. Çevredekilerin “mezarlığa götür, bırak, hastalıklarını toprak alsın” demeleri üzerine, annesi her gün kızını mezarlığa götürmektedir. Nesin, eserin sonunda bu olayı şöyle yorumlamaktadır: “Neden hasta çocuğun son iyi olma çaresi olarak mezarlığa bırakıldığını sonraları çok düşündüm. Çocuğu doyuracak gücü bile olmayan doktorsuz, ilaçsız yoksullar Tanrı'larına yakarıyorlar: ‘Tanrı’m işte yavrumu sana bıraktım. Yavrumun hastalığın toprağa göm, onu bana dirimli, sağlıklı geri ver.’⁸⁰⁶ Nesin, oldukça yoksul bir ailede büyüdüğünden kız kardeşi üç yaşındayken bakımsızlıktan vefat etmiştir. Onun hastalığına dair aktardığı hatıra ise hem hüznü hem de inançlı insanların her durumda Tanrı'ya yakardıklarına dair örnek niteliğindedir. Nesin de Tanrı'nın varlığının yoksul insanların çaresizlikten sığındıkları bir tahayyül biçiminde zikretmektedir. Bu durum, insanların zor anlarla baş edemediklerinden Tanrı'yı uydurdıkları iddiasını akıllara getirmekte ve Nesin'in bu düşüncesinin Marksist yönüyle ilgili olduğu görülmektedir.⁸⁰⁷

Nesin, olgunluk çağında ateist olduğunu ilan ettikten sonra geriye dönük ismini dahi eleştirmektedir: “Adımı Nusret koymuşlar. Bu Arapça kelimenin Türkçesi ‘Tanrı yardımı’ demektir. Tam bize uygun bir addır. Çünkü başka hiçbir umutları olmadığından ailem, bütün umudunu Tanrı'ya bağlamıştı.”⁸⁰⁸ Çocukluğunda muhafazakâr yetişmesine rağmen gençlik dönemlerinde eğitim ve çevreyle değişen düşüncesinin seyri, Nesin'in Tanrı tasavvurunu da değiştirmiş; o, inananların Tanrı'yı çaresizlikten var ettiklerini ileri sürmüştür. Tıpkı Nesin gibi çocukluğunda dindar ancak gençliğinde ateist olan Simon de Beauvoir (1908-1986) da; “Görüyorsunuz ya, ne zaman Tanrı'yı aramaya kalksam, bir erkekle karşılaşıyorum; hangi

⁸⁰⁴ Sheila Cassidy, “Dar Zamanda Dua”, çev. Rıfat Atay, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, s. 150.

⁸⁰⁵ “Mu'min”, 40/60.

⁸⁰⁶ Nesin, *Ben de Çocuktum*, s. 16.

⁸⁰⁷ Marx ve Engels, *Din Üzerine*, s. 210.

⁸⁰⁸ Aziz Nesin, *Uyusana Tosunum*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 8.

dine yöneleceğimi şaşırdım.”⁸⁰⁹ Sözleriyle Tanrı’nın varlığına tepkisel bir yaklaşımda bulunarak o da ataerkil söylemler nedeniyle, Tanrı’yı erkeklerin var ettiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda inanç konusunda birleşen insanlar farklı zeminlerden hareket etmelerine karşın Tanrı tasavvurlarının benzerliği dikkat çekmektedir.

Nesin, aydınlanmasının ve özgür düşünmesinin kırklı yaşlara doğru olmasını Tanrı inancının kökleşmesine bağlamaktadır:⁸¹⁰

Dinden ve Allah düşüncesinden pek zorlukla ayrılışımın birçok nedeni arasında bencilliğim başta gelir: Ben tanrısal bir gerçek ile büyük adamlığa doğru itiliyordum, hazırlanıyordum. Başıma gelen her felaket beni büyüklüğe, eserime hazırlamak içindi. Ayrıca bu bir mutlu avuntuydu. Allah kalkarsa ben ne olacaktım? Beni kim, hangi gizli kuvvet bir büyük adam, bir büyük yazar yapacaktı?⁸¹¹

Nesin, Tanrı tanımazlığa geçişin gecikmesinin bir başka nedenini ise onu büyük adam yapacak şeyin tanrısal bir güç olduğu inancından kaynaklandığını ifade etmektedir. O, inanmayı akıl kârı bulmamasına rağmen inancın müspet sonuçları olduğu sürece bunu kullanmayı yeğlemiştir.

Nesin, bir mektubunda Allah’a yemin ettiğini yazmış, sonraki düzeltmelerinde ise bir not ekleyerek düşüncesini değiştirdiğini ifade etmiştir: “Ben o zamanlar Allah’a inanmaktaydım. Ancak bu inanç birçok Müslümanınki gibi kendime göre bir inanıştı.”⁸¹² cümlesinden neyin kastedildiği çok açık olmamasına rağmen, diğer kitapları göz önüne alındığında Nesin’in gençlik döneminde nominal Müslüman olarak da tanımlanan,⁸¹³ dini uygulamalara önem vermeyen, yalnızca bir yaratıcı Tanrı inancı taşıdığı anlaşılmaktadır.

Nesin’in bir başka Tanrı tasavvuru, Fazıl Hüsnü Dağlarca (1914-2008) ile olan anılarını yazdığı bölümde ortaya çıkmaktadır. Dağlarca’nın dinî söylemlerinden rahatsız olduğunu dile getirdiği pasaj buna örnek verilebilir:

İşte ölüm üzerine konuşuyorduk. Fazıl durmadan Allah sözü ediyordu: ‘Allah çekirtmeden öldürsün’, ‘Allah hastalık vermesin’, ‘Allah’a şükür hiçbir hastalığım olmadı’, falan gibi... Birden fark etti: ‘benim Allah anlayışım bambaşka. Bana göre Allah ilk komünisttir’ dedi... hiç karşı koymadım. Çünkü karşı koymanın ne bana ne Fazıl’a yararı vardı.⁸¹⁴

⁸⁰⁹ Simon de Beauvoir, *İkinci Cins Kadın*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yay., 1993, s. 52.

⁸¹⁰ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 398.

⁸¹¹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 803.

⁸¹² Nesin, *Bir Sürgünün Anıları*, s. 185.

⁸¹³ İsmen Müslüman olarak da tanımlanan kavram, Tanrı inancından başka dinsel bir gösterge ve ibadetle iştigal olmayan kişilere verilen isimdir. Ayrıntı için bkz., Daniel Akbari, *New Jihadist & Islam*, Morrisville, North Carolina: Lulu Publish, 2013, s. 49.

⁸¹⁴ Aziz Nesin, *Birlikte Yaşadıklarım Birlikte Öldüklerim*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 110.

Dağlarca ile tartışmaya girmek istemeyen Nesin'in düşünceleri, durumdan rahatsız olduğunu göstermektedir. Ancak içinde Allah geçen sözlere mi yoksa Allah'a ilk komünist yakıştırması yapılmasına mı karşı olduğu net anlaşılmamaktadır. Yine de onun, Dağlarca'nın her cümlesini Allah'la bitirmesinden rahatsızlık duyduğu düşünülmektedir.

Nesin, yetişkinlik döneminde kendi söylemlerinin yer aldığı yazıların çoğunda İslam'ın Tanrı'sı olan Allah'tan bahsetse de Tanrı kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Buna benzer bir örnek de Cumhuriyet dönemindeki Türkçe ezanda "Allah" adının yerine Türkçe karşılığı kabul edilen "Tanrı" kavramının kullanılmasıdır.⁸¹⁵ Türkiye'de on sekiz yıl ezanlar Türkçe okunmuş, sonrasında ise halkın kutsalına saldırı kabul edilen "Tanrı", menfi bir anlam kazanıp dindarlar arasında uzak durulan bir kavram halini almıştır. Seküler kesim Tanrı'yı tercih ederken muhafazakâr kesim, Allah demekle ısrarcı olmuşlardır.⁸¹⁶ Bu nedenle Türkiye'de Tanrı veya Allah kelimesini kullanan kişilerin düşünce ve inançlarına dair ipucu çıkarmak mümkün olmaktadır.

Nesin'in fikrî eserlerinden onun çocuklukta Allah inancına sahip olduğu, gençliğinde Allah kavramını kullansa da dine dair göstergeleri yerine getirmeyerek nominal Müslüman tavrını takındığı, olgunluk döneminde ise Tanrı tasavvurunun negatif ateist çizgide durduğu anlaşılmaktadır. Onun edebî eserlerinde karakterlerin çıkarıcı ve olumsuz işlerinde yakardıkları bir Tanrı tasavvurunda yoğunlaştığı görülmüştür. Bu nedenle Nesin'in kurgu eserlerinde Tanrı'ya yönelik pasajlar daha çok eleştirel biçimde ele alınmaktadır. Bunların ayrı başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür.

3.1.2. Roman ve Hikayelerinde Tanrı Tasavvuru

Nesin'in eserlerinde kendi Tanrı tasavvurunun yanında kurguladığı tiplerin inandığı Tanrı'ya yönelik söylemlere de yer vermektedir. Bunlar, Nesin tarafından çoğunlukla eleştiriye tabi tutulmadan karakterlerin dilinden olduğu gibi yansıtılmakta fakat pasajlar çoğunlukla inançlı ve Tanrı'ya dua edenlerin davranışlarıyla çeliştiğine yönelik işlenmektedir.

Nesin, çocuklar için yazdığı kitaplarda, Tanrı söylemlerine yer vermekle birlikte, eleştirel din dilini kullanmayarak, Tanrı tasavvurunu toplum normlarına uygun ifadelerle işlemektedir. *Memleketin Birinde* ve *Hoptirinam* adlı eserleri çocuklar için seçilmiş öyküleri içermektedir. On dört öykü içeren kitap ve diğer çocuk kitapları, yetişkinler için olan

⁸¹⁵ Atay, "Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumsal Hafızada Yol Açtığı Travmalar Üzerine", s. 59.

⁸¹⁶ Rıfat Atay ve Esra Çiftçi, "Din Dili Çerçevesinde Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde Tanrı Kavramının Serüveni", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 44, 2013, s. 311.

kitaplarından farkı olarak resimler içermektedir. Eserlerde: “Tanrı göstermesin”⁸¹⁷, “Allah sizi başımızdan eksik etmesin”⁸¹⁸, “hay Allah iyiliğini versin”⁸¹⁹ gibi ifadeler Tanrı algısı içeren cümlelere örnek gösterilebilir. Diğer çocuk eseri *Okullar İçin Monologlar*, yayınevi değiştiğindeyse *Okullar İçin Kısa Oyunlar* adını alan kitaptır.⁸²⁰ Kitapta, Tanrı söylemlerine ara ara rastlanmakla beraber, Tanrı tasavvuruna veya din eleştirisine yer verilmemiştir. “Allah sizlere ömürler versin”⁸²¹, “Allah rahmet eylesin”⁸²², “Allah kimsenin başına vermesin”⁸²³, “Hay Allah layığını versin”⁸²⁴, “Aman Allah’ım ben neler yazdım”⁸²⁵, “Allah korumuş”⁸²⁶, Tanrı söyleminin geçtiği cümlelerden bazılarıdır.

Bu Yurdu Bize Verenler (1979) isimli, İstiklal Harbi’ndeki kahramanların hikâyelerini içeren kitap, Seyit Onbaşı, Borazan Çavuş, Köprülü Hamdi Bey ve Hasan Tahsin başlıklarıyla adı geçen kişilerin savaştaki fedakarlıklarını anlatmaktadır. Bu eser, kahramanlıkları, çalışkanlıkları ve cesaretlerini çocukların örnek alması ve tarihlerinden haberdar olması için kaleme alınmıştır. İçerisinde Tanrı söylemi yalnızca “Seyit Onbaşı” öyküsünde mermiyi sırtlayan Seyit’in; “Ya Allah deyip dayandım”⁸²⁷ ifadesinde geçmektedir. Herhangi bir eleştiriye rastlanmadığından kitap hakkında kısa bilgi verilmesi yeterli görülmektedir.

Şimdiki Çocuklar Harika kitabı ise iki arkadaşın mektuplaşmalarını konu edinen son çocuk kitabıdır.⁸²⁸ Kitapta, “Maşallah”, “Vallahi”, “Allah rahmet eylesin” gibi dinî söylemler ara ara yer almakta, ayrıca Tanrı ve Allah hitabı bir ayrım gözetilmeksizin kullanılmaktadır: “Tanrı affetsin” ve “Allah rahmet eylesin”⁸²⁹ cümleleri buna örnek verilebilir. Bunun dışında eserde, Nesin’in Tanrı tasavvuruna ait açıklayıcı bir pasaj veya eleştiri yer almamaktadır.

Nesin, çocuk kitaplarında dini formlara yönelik herhangi bir eleştiride bulunmadığı gibi, onlara günlük dil kullanımındaki Tanrı tasavvurunu da vermektedir. Onun eleştirisi daha çok inananların gereği gibi davranmadıkları üzerinedir. Diğer yandan Ali Nesin’in de ifade ettiği gibi Nesin, inanç bağlamında birçok meseleye karşı çıksa da kültürel olarak toplumun

⁸¹⁷ Aziz Nesin, *Çocuklara En Güzel Masallar*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 43.

⁸¹⁸ Nesin, *Çocuklara En Güzel Masallar*, s. 70.

⁸¹⁹ Nesin, *Çocuklara En Güzel Masallar*, s. 96.

⁸²⁰ Nesin, *Okullar İçin Kısa Oyunlar*, s. 4.

⁸²¹ Aziz Nesin, *Okullar İçin Kısa Oyunlar*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 13.

⁸²² Nesin, *Okullar İçin Kısa Oyunlar*, s. 14.

⁸²³ Nesin, *Okullar İçin Kısa Oyunlar*, s. 15.

⁸²⁴ Nesin, *Okullar İçin Kısa Oyunlar*, s. 19.

⁸²⁵ Nesin, *Okullar İçin Kısa Oyunlar*, s. 32.

⁸²⁶ Nesin, *Okullar İçin Kısa Oyunlar*, s. 49.

⁸²⁷ Nesin, *Bu Yurdu Bize Bırakanlar*, s. 14.

⁸²⁸ Nesin bu kitabı sadece çocuklar için değil, anne-babalar ve öğretmenler de okusun diye yazdığını söylemektedir. bkz., Nesin, *Şimdiki Çocuklar Harika*, s. İç kapak.

⁸²⁹ Nesin, *Şimdiki Çocuklar Harika*, s.194.

standartlarına uygun yaşamaya gayret etmiş, çocuklara da bu yönde telkinlerde bulunmuştur.⁸³⁰

Nesin diğer kitaplarında, çoğunlukla karakterlerin Tanrı söylemlerini Allah; kendi söylemleri ise Tanrı kavramıyla kaleme almaktadır. Bu yönüyle o, kurgu eserlerindeki karakterlerin Tanrı söylemlerini günlük konuşma diliyle, belli bir kasıt olmaksızın sıklıkla işlemektedir: “Allah rahatlık versin”⁸³¹, “Allah için namuslu adam”⁸³², “Allah kahretsin”⁸³³, “Allah bağışlasın”⁸³⁴, “Allah’ın bildiğini kuldan ne diye saklayayım”⁸³⁵, “Hamdolsun”⁸³⁶, “Allah göstermesin”⁸³⁷, “Estağfurullah”⁸³⁸, “Allah seni inandırın”⁸³⁹, “Hay Allah,”⁸⁴⁰ “Allah Allah”⁸⁴¹, “Maşallah”⁸⁴², “Allah kurtarsın”⁸⁴³, “Hay Allah razı olsun”⁸⁴⁴, “Vallahi”, “Allah rahmet eylesin,” “Allah selamet versin”⁸⁴⁵, “Hay Allah iyiliğinizi versin”⁸⁴⁶, “Allah ömürler versin”⁸⁴⁷, “Allah izin verirse”⁸⁴⁸, “Ya Allah Bismillah”⁸⁴⁹, “Allah belanı versin”⁸⁵⁰, “Allahaısmarladık”⁸⁵¹, “Selamünaleyküm”⁸⁵², “Allah kimsenin başına vermesin”⁸⁵³, “Hey büyük Allah’ım sen nelere de kadirsin demek bunu da insan diye yarattın”⁸⁵⁴, “Allah ne verdiyse”⁸⁵⁵,

⁸³⁰ Bu bilgiler Ali Nesin’den e-posta yoluyla temin edilmiştir. (e-posta yazışması: 30.12.2024).

⁸³¹ Aziz Nesin, *Koltuk*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 10.; Nesin, *Tek Yol*, s. 316.

⁸³² Nesin, *Koltuk*, s. 23.

⁸³³ Nesin, *Koltuk*, s. 36; Nesin, *Gol Kralı*, s. 62; Aziz Nesin, *Gözüne Gözlük*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 33; Aziz Nesin, *İhtilali Nasıl Yaptık*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 127.

⁸³⁴ Nesin, *Koltuk*, s. 155.

⁸³⁵ Nesin, *Gol Kralı*, s. 64; Aziz Nesin, *Fil Hamdi*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 43.

⁸³⁶ Nesin, *Gol Kralı*, s. 223; Nesin, *Vatan Sağolsun*, s. 107.

⁸³⁷ Nesin, *Gol Kralı*, s. 88.

⁸³⁸ Nesin, *Gol Kralı*, s. 132; Nesin, *Tatlı Betüş*, s. 12; Nesin, *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor*, s. 15; Aziz Nesin, *İnsanlar Uyanıyor*, İstanbul: Nesin yay, 2020, s. 24; Nesin, *Bir Koltuk Nasıl Devrilir*, s. 100; Nesin, *Herkesin İşi Gücü Var*, s. 20; Aziz Nesin, *Havadan Sudan*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 60.

⁸³⁹ Nesin, *Gol Kralı*, s. 62; Nesin, *Tatlı Betüş*, s. 17; Nesin, *Bir Koltuk Nasıl Devrilir*, s. 22.

⁸⁴⁰ Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s. 64.

⁸⁴¹ Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s. 82; Aziz Nesin, *Gözüne Gözlük*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 23; Nesin, *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor*, s. 15; Nesin, *İnsanlar Uyanıyor*, s. 50.

⁸⁴² Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s. 81.

⁸⁴³ Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s. 152.

⁸⁴⁴ Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s. 222; *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor*, s. 15; Nesin, *Fil Hamdi*, s. 50; Nesin, *Havadan Sudan*, s. 72; Aziz Nesin, *Çocuklara En Güzel Öyküler*, İstanbul: Nesin Yay., 2021, s. 24; Nesin, *Gözüne Gözlük*, s. 53; Nesin, *Vatan Sağolsun*, s. 167.

⁸⁴⁵ Nesin, *Tatlı Betüş*, s. 38; Nesin, *İnsanlar Uyanıyor*, s.140; Aziz Nesin, *Yedek Parça*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 137.

⁸⁴⁶ Nesin, *Tatlı Betüş*, s. 87.

⁸⁴⁷ Nesin, *Tek Yol*, s. 49; Nesin, *Kördöğüşü*, s. 71; Nesin, *Yedek Parça*, s. 5.

⁸⁴⁸ Nesin, *Tek Yol*, s. 106.

⁸⁴⁹ Nesin, *Tek Yol*, s. 112.

⁸⁵⁰ Nesin, *Tek Yol*, s. 217; Nesin, *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor*, s. 38; Nesin, *Biz Adam Olmayız*, s. 25.

⁸⁵¹ Nesin, *Gözüne Gözlük*, s. 94.

⁸⁵² Nesin, *Gözüne Gözlük*, s. 109.

⁸⁵³ Nesin, *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor*, s. 59.

⁸⁵⁴ Nesin, *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor*, s. 91.

⁸⁵⁵ Nesin, *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor*, s. 150.

“İnşallah”⁸⁵⁶, “Evellallah”⁸⁵⁷, “Kırbirbuçuk maşallah Allah kem nazarlardan muhafaza etsin”, “Yaşatan Allah yaşıyor evladım”, “Yetişin ümmeti Muhammed”, “Allah vergisi işte”⁸⁵⁸, “Allah çalışana verir yeter ki insan çalışsın, insan hulus-u kalple Allah’a bağlanmalı”⁸⁵⁹, “Yalnızlık Allah’a mahsus”⁸⁶⁰, “Allah düşmanımı onun eline düşürmesin”⁸⁶¹, “Allah göstermesin”⁸⁶², “Büyük Allah beni utandırma”⁸⁶³, “Allah’ın bildiğini kuldan ne saklayacağım”⁸⁶⁴, “Dinine imanına”⁸⁶⁵, “Sizi karşıma Allah çıkardı”⁸⁶⁶, “Allah nazardan saklasın”⁸⁶⁷, “Allah inandırсын”⁸⁶⁸, “Allah şahidimdir”⁸⁶⁹, “Allah’ın izniyle”⁸⁷⁰, “Bu da bir Allah vergisi”⁸⁷¹, “Körün istediği bir göz. Allah verdi iki göz”⁸⁷², “Allah kimsenin başına vermesin”⁸⁷³, “Allah ömür verirse.”⁸⁷⁴ “Allah düşmanımın başına bile vermesin”⁸⁷⁵, “Allah devlete millete zarar vermesin”⁸⁷⁶, “Allah belasını versin böyle hayatın”,⁸⁷⁷ “İllallah dilimde tüy bitti”⁸⁷⁸, “Allah beni kahretsin”⁸⁷⁹, “Allah’a çok şükür”⁸⁸⁰, “Allah düşmanımın başına vermesin”⁸⁸¹, “Allah’ından bulsun”⁸⁸² “Allah’ıma bin kere şükürler olsun”⁸⁸³, “Allah cümlesininkini bağışlasın, bir oğlum var”⁸⁸⁴, “Ey Tanrı! Pir aşkına bana kuvvet ver”⁸⁸⁵, “Belki de bu yüzden Tanrı yanında suçluyum.”⁸⁸⁶ gibi ifadeler, Nesin’in özellikle edebi eserlerindeki karakterlerin Tanrı söylemine dair kalıplaşmış söylemlerine örnek teşkil etmektedir. Bunların

⁸⁵⁶ Nesin, *İnsanlar Uyandırıyor*, s. 60.

⁸⁵⁷ Nesin, *İnsanlar Uyandırıyor*, s. 85.

⁸⁵⁸ Nesin, *Biz Adam Olmayız*, s. 83.

⁸⁵⁹ Nesin, *Biz Adam Olmayız*, s. 92.

⁸⁶⁰ Nesin, *Biz Adam Olmayız*, s. 110; Nesin, *Fil Hamdi*, s. 114.

⁸⁶¹ Nesin, *Bir Koltuk Nasıl Devrilir*, s. 48.

⁸⁶² Nesin, *Bir Koltuk Nasıl Devrilir*, s. 58.

⁸⁶³ Nesin, *Bir Koltuk Nasıl Devrilir*, s. 77.

⁸⁶⁴ Nesin, *İhtilali Nasıl Yaptık*, s. 15.

⁸⁶⁵ Nesin, *İhtilali Nasıl Yaptık*, s. 17.

⁸⁶⁶ Nesin, *İhtilali Nasıl Yaptık*, s. 151.

⁸⁶⁷ Nesin, *Herkesin İşi Gücü Var*, s. 25.

⁸⁶⁸ Nesin, *Herkesin İşi Gücü Var*, s. 60.

⁸⁶⁹ Nesin, *Herkesin İşi Gücü Var*, s. 104.

⁸⁷⁰ Nesin, *Herkesin İşi Gücü Var*, s. 160.

⁸⁷¹ Nesin, *Kördögüşü*, s. 37.

⁸⁷² Nesin, *Kördögüşü*, s. 45.

⁸⁷³ Nesin, *Kördögüşü*, s. 62.

⁸⁷⁴ Nesin, *Vatan Sağolsun*, s. 60.

⁸⁷⁵ Nesin, *Vatan Sağolsun*, s. 164.

⁸⁷⁶ Aziz Nesin, *Fil Hamdi*, İstanbul: Nesin Yay., 2020, s. 38.

⁸⁷⁷ Nesin, *Fil Hamdi*, s. 72.

⁸⁷⁸ Nesin, *Fil Hamdi*, s. 107.

⁸⁷⁹ Nesin, *Havadan Sudan*, s. 8.

⁸⁸⁰ Nesin, *Havadan Sudan*, s. 117.

⁸⁸¹ Nesin, *Çocuklara En Güzel Öyküler*, s. 8.

⁸⁸² Nesin, *Çocuklara En Güzel Öyküler*, s. 54.

⁸⁸³ Nesin, *Yedek Parça*, s. 5.

⁸⁸⁴ Nesin, *Yedek Parça*, s. 57.

⁸⁸⁵ Nesin, *Yedek Parça*, s. 59.

⁸⁸⁶ Nesin, *Surname*, s. 92.

eserlerde yer alması, Nesin'in insanların konuşma biçimlerini olduğu gibi işlemesinin yanında kendisinin de bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğunu göstermesi açısından açıklayıcı durmaktadır.

Nesin'in çoğu yapıtında mizahî bir üslup kullandığına değinilmişti. Aynı dil Tanrı tasavvuru söz konusuyken de ortaya çıkmaktadır. O mizahı, durumlar ya da olaylarla alay etmek için değil, gözlem gücü ile tespit ettiği olumsuzlukları eleştirmek için kullanmaktadır. Ancak bu durum, mizahın temelinde yıkıcı bir eleştiri gizlendiği gerçeğini değiştirmemektedir. Nesin'in toplumda gördüğü olumsuzlukları ve kötülükleri değiştirmek için bir gayret içinde olduğu bilinmektedir.⁸⁸⁷ Bu nedenle, güldürürken düşündürmek felsefesi onun üslubuna da yansımaktadır.

Nesin'in kurgu eserlerindeki karakterlerin Tanrı inançlarına dair söylem ve eylemleri üzerinden onlardaki Tanrı tasavvuru hakkında bilgi edinilmektedir. Nesin'in bu göstergeleri işleyiş biçimi ise insanların Tanrı tasavvuruna dair tenkitleri barındırmaktadır. Roman ve hikayelerden örnekler, Nesin'in eleştirilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır: *Toros Canavarı*, Nesin'in karakterlerin Tanrı tasavvurlarını eleştirel biçimde ele aldığı oyun ve hikayesi bulunan eseridir. Nesin, oyunun mekân tasvirinde duvarda; “Doğruların yardımcısıdır Hz. Allah”⁸⁸⁸ yazılı bir levha olduğunu dile getirmektedir. Oyundaki karakterlerden çekingen ve korkak olan Nuri, karşılaştığı her problemde; “doğruların yardımcısıdır Hz. Allah” demekle, ancak yine de olaylar hep sarpa sarmaktadır. Nuri, her zaman dürüst davrandığı için başına bin bir türlü olumsuz olay gelmektedir. Bu nedenle Nesin'in tabloyu, hikâyeyle arasındaki çelişkiyi göstermek adına kullandığı düşünülmektedir.⁸⁸⁹ Nesin de hayatında hep doğruyu söyleme gayreti içinde olduğunu, ancak bu yüzden başının bir türlü beladan kurtulamadığını, inançtan bağımsız bir şekilde dile getirmektedir.⁸⁹⁰

Sinemaya uyarlanan *Zübük*⁸⁹¹ romanı, Tanrı'ya dair ifadelerin fazlaca yer aldığı eserlerden biridir: “Allah'ın kulu İsmail Efendi” lakaplı kişi kötü söz söylemeyen, küfretmek istese bile herkese “Allah'ın kulu” şeklinde hitap eden biridir.⁸⁹² Nesin bu karakteri,

⁸⁸⁷ “Aziz Nesin'e Göre Mizah”, <https://www.youtube.com/watch?v=X3ytx71NVoe>, (20.04.2025).

⁸⁸⁸ Aziz Nesin, *Bütün Oyunları 2*, İstanbul: Nesin Yay., 2018, s. 9. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Gözüne Gözlük*, s. 83.

⁸⁸⁹ Nesin, *Bütün Oyunları 2*, s. 29.

⁸⁹⁰ Nesin, *Mum Hala*, s. 97., Ayrıca bkz., Nesin, *Bütün Oyunları 4*, s. 101.

⁸⁹¹ “Zübük” <https://www.dailymotion.com/video/x8o6whb>, (erişim tarihi: 31.01.2024).

⁸⁹² Nesin, *Zübük*, s. 162. Bizzat şahidi olduğum hadise dedeme aittir. Dedem, seslenmek istediği ve kızdığı insanlara “Allah'ın kulu” diye hitap ederdi. Nesin'inle ortak anılarımız içinde yaşadığımız havzanın kültürel birliğine de işaret etmektedir.

çocukluğundaki komşusundan esinlenerek oluşturduğunu ifade etmektedir.⁸⁹³ İslam geleneğinde birine kızmak yerine Allah’a sığınma cümlelerini tercih etmek oldukça yaygın biçimde kullanılmaktadır.⁸⁹⁴ Nesin, bu kültürün fazlaca yaşandığı bir muhitte, İslam kültürüne aşına bir çocukluk geçirdiğinden, eserlerinde bu yansımaları sıklıkla kullanmaktadır.

Aynı eserde, Zübükzade İbrahim Efendi hakkında bilgi toplamaya gelen gazeteci, Zübük’ü, iki yüzlü şekilde tarif eden bir kasabalıyla sohbet etmeye başlamıştır: “Herkesin içinde ‘Allah bu hükümeti başımızdan eksik etmesin’ derse de yalnız kalınca kolunun yenine, ‘Yıkılabilir Allah alsın başımızdan böyle hükümeti’ der. Siz de memursunuz öyle değil mi, Allah’ın bildiğini kuldan niye saklamalı.”⁸⁹⁵ Tanrı söylemi kullandığı iddia edilen Zübük, herkesin yaka silkdiği, girdiği ortama göre ayak uyduran, çıkarları uğruna her türlü yönetime başvuran bir karakterdir. Nesin, Zübük üzerinden Türk halkının hükümete karşı tutumunu işlemektedir. Pasaja göre, Türk halkı her halükârda devleti korumakta, ancak yönetimdeki şahıslardan memnun olunmadığında ise çoğunlukla açıktan söylemeyerek ona karşı tutum geliştirmektedir.⁸⁹⁶

İnsanların yaşamlarından memnun olmayıp onu değiştirmek istemelerinin anlamsızlığını sembolik bir dille anlatan Nesin, Tanrı’nın bu iş için Hızır’ı⁸⁹⁷ görevlendirmesini “Hızır Aleyhisselam Görevinden Neden İstifa Etti” hikâyesinde konu edinmektedir. Öyküde, çirkin kız, güzel; hapisteki ise özgür olmak ister... Hızır hepsini yerine getirmesine rağmen insanlar yeni hallerinden yine memnun olmayarak eski durumlarına dönmek istemişlerdir. Bununla baş edemeyen Hızır, görevinden istifa edince, Tanrı; “biz onları kendileri olarak yarattık, yaşamlarından en çok şikâyetçi olanlar onu değiştirmek

⁸⁹³ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 128.

⁸⁹⁴ “Kehf” 18/39: “La havle ve la kuvvete illa billah, (Allah’tan başka güç ve kuvvet yoktur)”, Ali-İmran” 3/173: “Hasbinallahü ve niğmel vekil, (Allah bize yeter, O ne güzel vekildir)” cümleleri, insanın kızgınlık anında kötü söz söylemek yerine Allah’a sığınarak sakinleşmeyi temenni ettiği ayetler arasında yer almaktadır. bkz., Bekir Topaloğlu, “Vekîl”, *DİA*, 2013, C. 43, s. 9.

⁸⁹⁵ Nesin, *Zübük*, s. 39. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s. 12.

⁸⁹⁶ İsmail Kara’nın *Şeyh Efendi’nin Rüyasındaki Türkiye* isimli aktardığı anıda, 1930’lu yıllardaki yönetime “Ya Kahhar” çekmek üzere bir dergâhta toplanan ahaliye eski şeyhülislam Şeyh Rahmi Baba da eşlik edecektir. Şeyh o gece bunu iptal etmesine sebep olacak bir rüya görür: Rüya şöyle: Bir dünya haritası. Ortasında Türkiye. Türkiye toprakları dünyanın diğer bölgelerinden bariz bir şekilde ayrılırcasına yemyeşil. Fakat etrafı, sınırları simsiyah, hayli kalın, lâkin alçak duvarla çevrili. Peygamber Efendimiz haritanın başında ve insanların gözü önünde dünyayı yeniden taksim ediyor; şurayı şuna, burayı buna verin diye emirler veriyor, etrafındakiler de gerekeni yapıyorlar. Mustafa Kemal Paşa, Trakya bölgesi gibi bir yerde duruyor. Yüzü Peygamber Efendimiz’e dönük değil ve duruşundan anlaşıldığına göre mahcup ve tedirgin bir durumda; bu yüzden Efendimiz’e bakamıyor. Sıra Türkiye’nin kime verileceğine geldiği zaman Şeyh Efendi gözlerini beş açıyor ve pürdikkat kesiliyor. Peygamber Efendimiz yüzünü çevirmeden, yalnız eliyle işaret ederek “burayı şuna verin” buyuruyorlar. Burası dediği Türkiye’dir, şu dediği de Mustafa Kemal’dir... Türkiye’nin hükümete karşı tutumuna Nesin’in işlediğine benzer bir hadise olduğu düşünülmektedir. Ayrıntı için bkz., İsmail Kara, *Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yay., 2021, s. 17.

⁸⁹⁷ Hızır, mucizeler gösteren birçok tarihi karaktere atfedilmektedir. bkz.: İlyas Çelebi, “Hızır”, *DİA*, C. 17, s. 411. Ayrıca günümüzde acil kurumlara, ‘zor anda yetişen’ benzetmesiyle “Hızır Acil” dendiği bilinmektedir.

istemeyenlerdir,” diyerek insanların ikilemde kalmalarını olağan karşılamaktadır.⁸⁹⁸ Öykünün sonunda, insanlar bu isteklerinin hiçbir işe yaramadığının, yaratılmış hallerinin en iyisi olduğunun farkına varmaktadırlar. Öyküde, insanların anlamsız şikayetleri ve kendilerinin farkında olmayışları Tanrı diliyle eleştirilmektedir.

Din ile halkın duygularının sömürüldüğünü sık sık dile getiren Nesin, bir hikâyesinde bu düşüncesini destekleyen diyaloglara yer vermektedir: Yolda kalan aracın şoförü, insanların yardım etmesi için Tanrı söylemi ile onları ikna etmeye çalışmaktadır: “-Allah rızası için, Allah’ını seven şu arabayı biraz itsin arkasından!... dedi. Şoförün ‘Allah rızası’ demesiyle o dağılmakta olan halkımıza bir gayret geldi, şeker tanesine üşüşen karıncalar gibi arabanın üstüne doluştular.”⁸⁹⁹ Nesin’e göre bu durum, yardımlaşmak için insanları harekete geçiren şeyin dinî söylemler olduğunu göstermektedir. Müslümanlar karşılıksız yardım ettiklerinde cennete gireceklerine inandıklarından, bu tür Tanrı söylemleri onları harekete geçirmek için yeterli sayılmaktadır. Ancak Nesin, cennetin de bir karşılık olduğunu iddia ettiğinden ona göre Müslümanlar her halükârda karşılıklı bir eylem yerine getirmekte ve dolayısıyla gerçek iyilik yapmış olmamaktadırlar. Cennet ve cehennem algıları, bazı inananların davranışlarını düzenlemesine rağmen kimileri, yaptıklarını cennet karşılığı beklemeksizin sadece Allah’a arz edip, sonucuna razı olmaktadır. Necip Fazıl’ın (1904-1983) “O Erler ki” şiiri Nesin’in zıttı bir düşünceyi ifade etmektedir:

Ne cennet tasası ne de cehennem,

Sadece Allah’ın rızasındalar.⁹⁰⁰

Yunus Emre şiirlerinde de aynı temayı görmek mümkündür:

Cennet cennet dedikleri

Birkaç köşkle birkaç huri

İsteyene ver anları

Bana seni gerek seni⁹⁰¹

Şiirlerde, yalnızca cennet ve cehennem değil, Tanrı’nın rızasını kazanmak, insanın eylemlerinde yadsınamaz bir etken kabul edilmektedir. Ayrıca, modernleşmek veya Batılılaşmayı makineleşmek olarak yorumlayanlara göre, kurallarla yapılan iyilikler, gerçek

⁸⁹⁸ Nesin, *Büyük Grev*, s. 73.

⁸⁹⁹ Nesin, *Ölmüş Eşek*, s. 21. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *İhtilali Nasıl Yaptık*, s. 30.

⁹⁰⁰ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, İstanbul: Büyük Doğu Yay., 2006, s. 388.

⁹⁰¹ Yunus Emre, *Divan*, Haz. Faruk Timurtaş, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1972, s. 153.

iyilik olarak sayılmamıştır.⁹⁰² Cumhuriyet'in ilk dönemdeki inkılapçıların Batılı gibi olmayı istemesi, birçok ahlaki değerin yitirilme tehlikesini de beraberinde getirmektedir.⁹⁰³ Bu durum, sadece Müslümanlarca değil, Batı'nın kendi bünyesinde de eleştiri odağı olmuştur. Eleştirinin araçlarından edebiyat gibi sinema da çok önemli bir yer tutmaktadır. Nesin'in eserlerinin de sinemaya uyarlanması bunun göstergelerinden sayılmaktadır. Bu nedenle modernizm eleştirisi filmlere de konu olmuş, hatta birçok filme malzeme yapılan makine-insan tiplemesi, modern sürecin eleştirilerini göstermek açısından önemli kaynaklar arasında sayılmıştır.⁹⁰⁴

Leyla ile Mecnun, Nesin'in destanlaşmış bir aşk hikayesini farklı formda ele almasıyla oluşmuştur. Bu eser, Nesin'in halk öyküsü biçimindeki tek kitabıdır. Hikâyenin kökeni, Arap toplumu söylencelerine dayanmaktadır. İlk olarak İran'da kaleme alınan öykü, 16. yy.'da klasik Türk edebiyatı şairlerinden Fuzûlî'nin yeniden yorumlamasıyla yaygınlık kazanmış ve Türk edebiyatında en güzel beyitler şeklinde tanımlanmıştır.⁹⁰⁵ Fuzûlî'den sonra Leyla ile Mecnun farklı kişiler tarafından da yazılmaya devam etmiştir. Nesin'in kaleme aldığı öykü ise kurgu olarak Fuzûlî'nin eserine bağlı kalmakla birlikte, içerisinde yer alan şiir kısımları ondan farklılık arz etmektedir.⁹⁰⁶

Öykü, Mecnun'un babasının erkek evlat isteyen duasıyla başlayıp, Leyla ile Mecnun'un ölümüne kadar sürmektedir: Mecnun'un babası için etrafındakiler, onun çok dua ettiğini; "Adaklar adadı, Tanrı'ya çok yalvarıp yakardı. Sonunda yakarışları etkisini gösterdi, dileği yerine geldi."⁹⁰⁷ Cümleleriyle ifade etmektedirler. Mecnun'un babasının tutumunu anlatan metinde, Allah yerine istisnasız Tanrı kavramının kullanılması Türk halk öyküsü gereğince Nesin'in kasıtlı tercihi olduğu düşünülmektedir. "Tanrı adına"⁹⁰⁸, "Tanrı'yı severseniz"⁹⁰⁹, "Tanrı'ya şükür"⁹¹⁰ gibi cümleler de Tanrı kavramının Allah yerine kullanılmasına örnek verilebilir. *Kur'an*'da çocukları olması için dua eden Peygamberlerin haberlerine⁹¹¹ atfen, büyük dinlerde çocuk için adak adamak, Tanrı'ya yapılan bir tür dua mahiyeti taşımaktadır.⁹¹²

⁹⁰² Julien Ofray De La Mattie, *İnsan Bir Makine*, çev. Ehra Bayramoğlu, İstanbul: Havass Yay., 1980, s.19.

⁹⁰³ Mardin, *Din ve İdeoloji*, s. 38.

⁹⁰⁴ "Modern Zamanlar", <https://www.filmodu15.com/modern-times-altiyazili-fhd-film-izle>, (erişim tarihi: 03.02.2024).

⁹⁰⁵ İskender Pala, "Leylâ vü Mecnûn", *DİA*, 2003, C. 27, s. 162.

⁹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Süleyman Yiğit, "Fuzûlî ve Aziz Nesin'in Leyla ile Mecnun'larının Mukayesesini", *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2018, S. 18, s. 364.

⁹⁰⁷ Nesin, *Leyla ile Mecnun*, s. 7.

⁹⁰⁸ Nesin, *Leyla ile Mecnun*, s. 20.

⁹⁰⁹ Nesin, *Leyla ile Mecnun*, s. 23.

⁹¹⁰ Nesin, *Leyla ile Mecnun*, s. 54.

⁹¹¹ "Âl-i İmran", 3/38.

⁹¹² Ahmet Özel, "Adak", *DİA*, 1988, C. 1, s. 338.

Hikâyede, Leyla'ya kavuşamayan Mecnun derbeder olunca, şifa bulması için Mekke'ye gitmesi tavsiye edilmiş, o da Kabe'ye seslenerek dua etmiştir:

Ey yücelerin uluların mihrabı! Şerefli mutlu kişilerin kiblesi! Ey dolaştığım her yerde derdime ortak olan!
 Ey benim gibi bağrına karataş basıp gözünden zezem gibi yaş akıtan! Ey kara giysiler içinde sevisini
 gönlünde gizli tutan! Tanrı adına söyle ne olur, sen bu yerde kime vurgunsun? Söyle çünkü ben de sana
 uygunum, bir yakınınım. Tanrı'm bu bendeki sevi⁹¹³ yapısını, bu Kâbe'nin temeli gibi hep hayatta tut!
 Her soluk alışımda gönlüme aşk derdinden tasalar sal! Evrenin her neresinde tasa varsa, bütün o tasaları
 benim gönlüme düşür! Beni akıl kaygısından ırak tut! Beni aşka biliş kıl! Leyla'ya olan tutkumu, coşkuyu
 daha da arttır! Bana hep onda görün!⁹¹⁴

Mecnun'un hastalığı şifa bulmaktansa duası kabul olup, sevgisi daha da coşmuş ve Mecnun kendisini çöllere vurmuştur. Yukarıdaki pasajda geçen Tanrı inancı, İslam'daki aşkın ve Kabe'nin rabbi olan Allah inancıyla aynı düzlemde yer almaktadır. Kâbe'nin kendisi gibi bağrına karataş bastığını söylemesi ise Kâbe'de bulunan hacet-ül-esved taşına gönderme yaptığını göstermektedir.⁹¹⁵ “Bana hep onda görün” ifadesiyle, Leyla'ya olan aşkın Tanrı ile ilişkilendirildiği ve kutsallaştırıldığı anlaşılmaktadır. *Leyla ile Mecnun*, Nesin'in sevgiyi seküler boyutta işlemesine rağmen Tanrı ve din söylemlerini eleştirisiz ele aldığı nadir öykülerinden biridir.

“Korkacak Ne Varmış” hikâyesi, korkularından dolayı psikoloğa giden adamın konuşmalarını içermektedir. Kahraman, hiçbir şeyden korkmadığını iddia etse de terapistin sorduklarıyla korkuları ortaya çıkmaktadır:

Allah'tan mı? O başka... Allah'tan elbette korkarım. Niçin mi? Herkes korktuğu için ben de korkarım.
 Allah'tan değil mi? Ama başka hiç kimseden ve hiçbir şeyden korkmam nasıl söyleyeyim yani hiç kimseden...Allah'tan korkmayandan mı? O başka... Ne demişler ‘kork Allah'tan korkmayandan’ demişler. Öyle değil mi? Allah'tan korkmayandan korkulur. Bilmem anlatabildim mi? Başka türlü korkmam, korku nedir bilmem.⁹¹⁶

Pasajda danışan, Tanrı dahil hiçbir korkusunun sebebini bilmemektedir. Nesin, metinde sebebini bilmeden kabul edilen ya da hissedilen duyguların anlamsız olduğuna işaret edip ironi kullanarak onları eleştirmektedir.

“Gelmesi Gerekirdi” öyküsünde Nesin, mahkemedeki yargıçların yüksekte oturma sebebini, Yunan Tanrısı benzetmesiyle açıklamaktadır:

⁹¹³ Nesin, “sevgi” kelimesi yerine çoğunlukla “sevi” şeklinde kullanmaktadır.

⁹¹⁴ Nesin, *Leyla ile Mecnun*, s. 27.

⁹¹⁵ Salim Öğüt, “Hacerülesved”, *DİA*, 1996, C. 14, s. 433.

⁹¹⁶ Nesin, *Nah Kalkınız*, s. 111.

Yargıçlar kurulu yücelerde tanrılaşırken sanıklar alçaklarda insanlıklarından çıkacaklardı. Tanrılar tanrısı Zeus'un İda dağının doruğunda oturması boşuna mıydı? Tanrılar tanrısı olmasaydı ne zoruna o dağın en sivrisine çıkıp otursun! Zeus da insanlar gibi, kırmızı yeşil sarı gidişgeliş ışıklarının yanıp söndüğü caddelere, alanlara inip de itilip kakılsa, omuzlanıp dürtülüp, dirseklense, onun tanrılığı mı kalırdı? Demek Tanrılık denilen şey, kendiliğinden değil, bulunulan yerden geliyordu.⁹¹⁷

Bir başka eserinde Zeus'un yaşadığı dağa çıktığını ve o yükseklikte insan kalmanın mümkün olmayacağını, ancak Tanrı olunabileceğini de yinelemektedir.⁹¹⁸ Eski Türk geleneğinde yaygın olan gök Tanrı inancının O'nu yüksekte görerek yüksekliği kutsama ritüelleri taşıdığı bilinmektedir.⁹¹⁹ Nesin'in bu inanca atıf yapmasının yanında, o pasajda kalabalık şehirlerdeki insanların birebirlerine kaba davranışlarını da tenkit etmektedir.

Yükseklik ve Tanrı meselesine başka eserinde de değinen Nesin, bu kez İslam'ın Tanrı'sını eleştirmektedir: Güngör Dilmen'e (1930-2012) mektubunda İda dağına çıkıp yüksekliğin cazibesine kapılan Zeus'un Tanrılık iddiasını anlamlı bulduğunu ifade eden Nesin: "Çölden Tanrı çıkmaz. Çölden çıksa çıksa Tanrı'nın p...i İsa çıkar, dünyanın ilk tüccar avukatı olan Muhammed çıkar, hokkabazların piri olan o kızgın suratlı Musa çıkar."⁹²⁰ Cümleleri, Nesin'in eserleri içerisindeki dine dair belki de en sert ifadelerdir. Hem Tanrı'ya hem de peygamberlere hakaret ve aşağılama içeren cümleler, onun herkese saygı gösterilmesi şeklindeki ahlaki düsturuna ve özellikle din konusunda çocuklarına asla dalga geçmemeleri noktasındaki ihtarlarına⁹²¹ ters düşmektedir.

Nesin'in kurgu eserlerinde Tanrı söylemlerini daha çok günlük konuşma dili gereğince işlediği görülmektedir. Toplumun normlarını olduğu gibi ele alan Nesin, Tanrı'yı olumsuz eylemlerde sığınılan yaratıcı olarak da kurgulamaktadır. O, kurgu eserlerinde Allah'ın gönderdiği belalardan veya musibetlerden bahsetmektedir. Kitaplardaki karakterler, iyi şeyler olduğunda değil, başa çıkamayacakları olaylarla karşılaştıklarında Allah'a sığınmayı tercih etmekte veya sadece olumsuzluklarla ortaya çıkan Tanrı inancını benimsemektedir. Bunlar genellikle, inananların acizliklerinden uydurduğu, işlerinde karşılık bekledikleri, pazarlık ettikleri veya olumsuz eylemlerini dayandırdıkları Tanrı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımın, eserlerinden örneklerle daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

İnsanlar Uyanıyor kitabında, durmadan anıran eşeğin Tanrı tarafından ceza olarak gönderildiğine yönelik bir öykü yer almaktadır:

⁹¹⁷ Aziz Nesin, *Maçınli Kız İçin Ev*, İstanbul: Nesin Yay., 2017, s. 32.

⁹¹⁸ Nesin, *Nutuk Makinesi*, s. 30.

⁹¹⁹ Venera Mustafayeva, "Kaşkay Türklerinde Tanrı, Göksel Varlıklar ve Gök/Mavi Renk Üzerine Bir İnceleme", *Motif Akademi Halkbilim Dergisi*, 2008, C. 15, S. 38, s. 422.

⁹²⁰ Nesin, *Birlikte Yaşadıklarım Birlikte Öldüklerim*, s. 126.

⁹²¹ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 41.

Siz, dedi, Yamuk Zülfü'nün kara eşeğini bildiğiniz eşeklerden bellemeyin. Kurban olduğum Cenab-ı Mevla'm tarafından eşek sıfatında ve eşek heyetinde halk olunmuş bir beladır ve de bu bela Allah tarafından köyümüze musallat edilmiştir. Mevla'mın ceza olarak gönderdiği bu eşek suretindeki bela ile bize ders veriyor, diyor ki: 'Ey Karaban köylüleri! Kulluğunuzu tam yapmadığınızdan, ben de sizleri gece gündüz anırtısından uyutmayan eşek kılığındaki bu kara şeytanı başınıza musallat ettim!'⁹²²

Öyküdeki köylü, durmadan anıran eşeği, kulluklarını tam anlamıyla yapmadıkları için Tanrı'nın cezası olarak yorumlamışlardır. İnsanlar yaşadıkları musibetlerden ahlaki dersler çıkarmayı tercih etmesine rağmen, bu durum sadece ahlaki sorunlara bağlı olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak ahlaki çıkarımlar insanların ıslahına sebep oluyorsa bu davranışları yanlış sayılmamaktadır. Nitekim dinin uydurma olduğunu düşünen Nesin de Marx gibi inancın insan üzerindeki olumlu yaptırımlarını kabul etmektedir.⁹²³ Ayrıca bu çıkarım, mutlak ölçüde sebebinin ahlaksızlık olduğunu ifade etmemesine rağmen insanlar inanç psikolojisi gereği başlarına gelen olumsuz şeylerden ahlaki pay çıkarma eğilimindedirler.⁹²⁴

Nesin, eserlerinde insanların Tanrı'ya şükürlerini de genellikle olumsuz eylemler üzerinden anlatmaktadır. Haksız para kazanan, haram işleyip zengin olan kişiler; "Allah verdi"⁹²⁵ gibi söylemlerle yanlış işlerine Tanrı kavramını dahil etmektedirler. *Gol Kralı* 'nda da futbol maçı için biletlerin karaborsaya düşmesini eleştiren Nesin, insanların karaborsadan bilet bulduklarına sevindiklerini hatta satıcıya dua ettiklerini anlatmaktadır: "Normal olarak yirmi liraya satılması gereken biletler, mücadelenin sıklığından ötürü karaborsada iki yüz liraya yükselmişti, üstelik günlerce normal olarak bilet bulamayanlar, kaç liraya olursa olsun bilet bulunca, Allah sizden razı olsun diye karaborsacılar dua ediyorlardı."⁹²⁶ Pasajda, karaborsacıların haksız kazançları ve buna göz yumarak onlara kazandıran halkın tutumu eleştirmektedir. Halk hem maddi olarak sömürülmekte hem duayla karşılık vermektedir. Tanrı söyleminin de bulunduğu öyküde, Nesin'in toplumun Tanrı anlayışına eleştirel yaklaştığı durumlara örnek teşkil etmektedir.

Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz romanında Yaşar, bir gün köylüsünden yardım istemeye karar vermiş, yanına varınca da hemşerisinin memur olduğunu görmüştür. Ancak tanıdığı adam, mensubu olduğu parti mitinglerinde yalanlar söyleyen, yanında çalışan kadınlara sarkıntılık eden, yalnızca kendi menfaatini düşünen ahlaki düzeyi düşük bir karakterdedir. Yaşar, bunlara rağmen onun memuriyete yükselişini övmektedir: "Allah yürü ya kulum dedi,

⁹²² Nesin, *İnsanlar Uyanyor*, s. 129. Ayrıca bkz.; Nesin, *Biz Adam Olmayız*, s. 29; Nesin, *Zübük*, s. 50.

⁹²³ Marx ve Engels, *Din Üzerine*, s. 63.

⁹²⁴ İbrahim Yılmaz, "Kur'an'a Göre Musibetler Karşısında İnsanların Psikolojik Tutumları", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 2020, C. 4, S. 4, s. 66.

⁹²⁵ Nesin, *Tatlı Betüş*, s. 210.

⁹²⁶ Nesin, *Gol Kralı*, s. 270. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Tatlı Betüş*, s. 67; Nesin, *Tek Yol*, s. 107.

o da Allah'ın buyruğuna uyup yürüdü ki nasıl yürümek... Gayet yüksek bir memuriyet aldı.”⁹²⁷ Başarılı ancak haksız kazanç elde edenlere Allah'ın yardımını da ekleyen karakterle Nesin, eserine yine olumsuz eylemleri Tanrı söylemiyle destekleyen kurgu yerleştirmiştir. Bir başka eserde; “Allah'ın izniyle barı açtık.”⁹²⁸ cümlesiyle, alkollü eğlence mekânı olan bar açılışında Tanrı'nın yardımının olduğunu iddia edilmektedir. Yasaklanan eylemlerin Tanrı'yla bağdaştırılması, birçok örnekte olduğu gibi bu ifadede de kendisini göstermektedir.

“Bi-İzn-İllah-i Teala” öyküsünde, tanınmış yazar olan şahıs, Anadolu'da bir şehre gitmiş, yazdıkları yüzünden halkın kızgınlığını üzerinde toplayan yazar, onu linç etmek isteyen halktan korunmak için bir otele sığınmıştır. Yazarın yanına yanaşan adam, yazar her ne şikâyetle bulunursa ona ilaç namına bir şeyler anlatıp, her cümlemin sonuna bi-izn-illah-i teala cümlesini eklemektedir. Adam, baş ağrısından başlayarak kısırlık tedavisine kadar ilaç önerir, son önerisini ise şöyle bitirmektedir: “Şeyh Abdülgufran naklediyor ki, ilacı aldığı gece dört cariyeyle yatmış ve bi-izn-illah-i teala hiçbirine de mahcup olmamış.”⁹²⁹ Cariye ve dört eş meselesini din dilindeki çok eşlilik başlığında ele alındığından burada değinilmemiştir. Ancak ilaç tavsiye eden adamın örneklerine Allah'ın iznini eklemesi, karakterin olumsuz ve çıkarıcı bir Tanrı tasavvuru olduğunu göstermektedir.

Nesin kurgu eserlerinde, inananların Tanrı tasavvurlarının neredeyse tamamının olumsuz işlerde sığınılan yaratıcı şeklinde işlemektedir. Bu durum, gerçekliği yansıtmakla beraber, onun hayır işlerde söylemlere katılan bir Tanrı inancını dışarda bıraktığını da göstermektedir. Nesin, Tanrı tasavvuruna dair görüşlerini şiirlerinde de yoğunlukla ele almaktadır. Diğer konularda da şiirleri olmasına rağmen, din ve Tanrı tasavvuru daha fazla geçtiğinden bunların müstakil başlıklar altında incelenmesi uygun görülmüştür.

3.1.3. Nesin'in Şiirlerinde Tanrı Tasavvuru

Nesin'in düşüncelerini ifade ettiği edebi türlerden biri de şiirleridir. Şiirin anlamı ve tahlil biçimi din eleştirisi başlığında ele alınarak onun şiirlerinde yer alan din temalarına da yine aynı başlık altında değinildiğinden, burada Tanrı tasavvuruna dair örneklere yer verilmektedir. Nesin'in şiirlerinde Tanrı kavramı çoğunlukla Nesin'in kendi tasavvurunu yansıtmaktadır. Tanrı tasavvuruna dair izler taşıyan bir şiirde Nesin, inanca tersten bir mantıkla bakmaktadır. Tanrı'nın insanların zihinlerinde oluşturdukları bir unsur olduğunu ileri sürerek onun, ontolojik değil, epistemolojik bir varlık olduğunu iddia etmektedir:

⁹²⁷ Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, s. 126.

⁹²⁸ Nesin, *Tek Yol*, s. 357. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Aferin*, s. 90; Nesin, *Deliler Boşandı*, s. 35.

⁹²⁹ Nesin, *Mahallenin Kısmeti*, s. 190.

Ben varken varsın ancak
 Ben yokken sen de yoksun
 Olmadığımda olmayacaksın
 Varlığına varlığıma borçlusun
 Sen ki evreni yarattın
 Ey yaratılanı Yaratan
 Senden büyük insan
 O ki yaratana yaratan.⁹³⁰

Tanrı'nın yaratma eylemini dahi insanın yüklediğini iddia eden Nesin'in bu şiiri, Tanrı tasavvurunu en açık işlediklerindendir. Bir başka şiirinde Tanrı, insanların muhayyilelerindeki bir varlık şeklinde tanıtılmış, onun sonsuz ve güçlü olması da yine insan zihninin sınırlarının genişliğine atıfla anlatılmıştır.⁹³¹ Nesin'e göre, Tanrı bizatihi özünde bu kadar güçlü olamaz; çünkü varlık böylesine güce uygun değildir, Tanrı ancak yoksa ona bu denli aşkınlık atfedilebilir. Nesin'in aksine varlığın sınırlarını insanların belirlemesi onu bir yönüyle kısıtlamak anlamına geldiği ifade edilmektedir. Tanrı, kendi özü ve varlığı itibarıyla aşkın ve yüce olduğunu bildirmeseydi insanın zihnindeki Tanrı, insan-Tanrı formundan daha ileriye gidebilir miydi sorusu hala tartışma konusudur.⁹³² Nitekim Eski Yunan tanrılarının çoğunun kral biçiminde tasvir edilmesinin insan tahayyülünün sınırlarını gösterdiği dile getirilmektedir.⁹³³

Nesin'in eleştirilerinin diğer bir boyutu da oryantalist bakış açısıyla İslam'ı tanımlamasında yer almaktadır.⁹³⁴ O, İslamiyet'in zor kullanılarak yayıldığını, Hz. Musa ile Hz. Muhammed'in insanları fiziki güç kullanmalarına da Tanrı'dan mesaj geldiği yalanıyla kandırarak psikolojik bir zorlama ile dini tebliğ ettiklerini iddia etmektedir.⁹³⁵ Ayrıca Nesin, bir şiirinde de buna benzer temayı işlemektedir:

Tanrım benim dünyama yeni bir peygamber
 Yeni bir mürşid, yeni bir resul gönder

⁹³⁰ Nesin, *Bütün Şiirleri 1*, s. 290.

⁹³¹ Nesin, *Bütün Şiirleri 2*, s. 154.

⁹³² Hume, *Din Üstüne*, s. 35.

⁹³³ Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, çev., Oktay Özel vd., İstanbul: Pegasus Yay., 2019, s. 162.

⁹³⁴ Oryantalizm; Batı'dan bakarak Doğu'yu tanımlama ve Doğulu olmadığını gösterme biçimine denmektedir. Ayrıca bu görüş beraberinde Doğu'ya ait inanç, kültür ve değerden uzaklığı da ifade etmektedir. bkz., Said, *Şarkiyatçılık*, s. 10. Ayrıca bkz., Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2005, s. 4.

⁹³⁵ Nesin, *Mum Hala*, s. 268.

Gönder ki beni inandırısın

Yeni bir yalanla kandırsın⁹³⁶

Şiire göre peygamberler, Tanrı'dan mesaj aldıklarını iddia ederek insanları kandırıp, onların duygularını sömürmektedirler. Yine de Nesin, Tanrı'ya yakararak, teselli bulmak adına yalan da olsa bir yol gösterene ihtiyacı duyduğunu dile getirmektedir.

Halak- Allah-ül bakar

Can yakar, yürek yakar

Boşuna dememişler:

“Su akar, aptal bakar!”⁹³⁷

Nesin'in insanların tembelliğine vurgu yaptığı Tanrı söylemi içeren şiirde ilk satır, “Allah öküzü yarattı” anlamına gelmektedir. İkinci satırın ise kafiye uyumu için yazıldığı düşünülmektedir. Şiirden, öküzün boş bakması gibi aptallar da suya boş bakarlar anlamı çıkarılmaktadır. Ayrıca rivayete göre, Türkiye'ye gelen bir Alman mühendis, zengin su kaynaklarının değerlendirilmemesine şaşırarak; “Su akar Türk bakar” demiş, bu cümle sonradan deyim halini almıştır.⁹³⁸ Nesin dönemin tartışma programı, Ceviz Kabuğu'nda Türklerin yüzde altmışının aptal olduğunu iddia ettiğinden,⁹³⁹ şiirdeki Türk yerine “aptal” kelimesinin kasıtlı kullandığı söylenebilir. Benzer şekilde Necip Fazıl'ın da şiiri olduğu bilinmektedir:

Vatanımda sular akar, başıboş;

Herkes, birbirini kakar, başıboş.

Bozkırlardan topal bir tren geçer;

Çocuk, merkep, öküz bakar, başıboş.⁹⁴⁰

Yukarıdaki beyitte, Nesin'in şiirindeki gibi suların boşuna aktığına ve öküzün boş bakmasına vurgu yapılmaktadır.

“Eferüm oğlum Ehmet” şiirinde Ahmet, politik davranıp hak yiyen, tembel ve yalancı bir şahıstır. Şiire, ona rahmet okunarak giriş yapılmıştır. Devamında ise ahlak dışı huyları

⁹³⁶ Nesin, *Mum Hala*, s. 350.

⁹³⁷ Nesin, *Taşlamalar*, s. 164.

⁹³⁸ “Su akar, Türk bakar”, <https://www.milligazete.com.tr/makale/874231/abdulkadir-ozkan/su-akar-turk-bakar>, (erişim tarihi: 24.07.2024).

⁹³⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=8VNb-f6cw8M>, (erişim tarihi: 07.02.2024).

⁹⁴⁰ Kısakürek, *Çile*, s. 80.

övölerek ironi yapılmakta ve bu davranışlar, alt metinde tenkit edilmektedir. Nesin'in kötü eylemleri Tanrı söylemi ile destekleyen karakter örneği bu beyitte yer almaktadır.

Eferüm oğlum Ehmet

Varlığın halka rahmet!

Sakin hiç çekme zahmet

Allah afiyet versin!⁹⁴¹

...

Boşver halkın sesine

Herkes nefsi nefesine

Hepsine şapur, şupur

Bize Yarabbi şükür!⁹⁴²

Halkın hakkını koruma çabalarının boşa gittiğini ve nihayetinde herkesin iktidar yanlısı olmak adına dalkavukluk ettiğini söyleyen Nesin, onlara kızgınlığını yukarıdaki beyitte dile getirmektedir. Bir halk söylemi olan, “Herkes şapır şupur, bize Yarabbi şükür” deyim, herkesin refahta olduğu ancak kendisinin sıkıntı çektiği anlamına gelmektedir. Deyim, “Yoksa Tanrı’dandır. Varlığa ve yokluğa şükredilmelidir” inancını eleştirme şeklinde mizahî şekilde dile yerleşmiştir.⁹⁴³

Nesin bir başka şiirinde, dönemin en güçlü ve yaygın unsurlarını Tanrı olarak isimlendirmiş ve bunlardan kurtulmak için yine Tanrı’ya sığınmıştır:

Hiçbir çağda tanrısız kalmamışsınız

Tanrıya çok şükür

...

Bu çağın tanrısı emperyalizmin gücü

Tılsımlı bilgisayarlı silahlar

...

İçimizdeki tanrılar

Tanrıların belasını versin tanrılar⁹⁴⁴

⁹⁴¹ Nesin, *Taşlamalar*, s. 50. Ayrıca bkz.: Nesin, *Bütün Oyunları 3*, s. 381.

⁹⁴² Nesin, *Taşlamalar*, s. 65.

⁹⁴³ Mehmet Yastı, “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemlerin Ses ve Şekil Özellikleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2007, S. 21, s. 61.

⁹⁴⁴ Nesin, *Bütün Şiirleri 2*, s. 106.

“Tanrıların belasını versin tanrılar” cümlesiyle, modernitenin oluşturduğu güçlere ve aşkın olan Tanrı’ya karşı olduğunu ifade eden Nesin, aynı zamanda emperyalist oluşumların Tanrı gibi güçlü ve sarsılmaz olarak algılanmasını da eleştirmektedir.

Nesin bir şiirinde, insana ve kendisine uzak, tahtına kurulmuş hiçbir şeye karışmayan bir tanrı tasavvuru çizerek tenkidini dile getirmektedir.

Tüm tanrıların yalnızlıklarından

Ve bütün peygamberlerin acılarından

Çok daha çoğunu armağan ettin bana⁹⁴⁵

Tanrı’nın yalnızlığını ve peygamberlerin acılarını kendi duygularına benzeten Nesin, şiirinde teşbih sanatını kullanmaktadır. Ayrıca serbest ölçü kullanması ve noktalama işaretleri olmadan yazması kural ve sınırlara karşı çıkan şairlerin tutumunu takındığının göstergesi niteliğindedir. Nitekim yönetime muhalif olan Marksist edebiyatçıların kuralları yok sayma dürtüsüyle de serbest yazdığı bilinmektedir.⁹⁴⁶ Bu bağlamda Nesin’in dili de onlarla benzerlik göstermektedir.

Nesin sevdiği kadına hitaben yazdığı bir başka şiirde, kendi sevgisini anlatmak için aşkın bir dil kullanmayı tercih etmektedir:

Bütün tanrıları kışkırtıran

Dize diz ayetlerimi indirmedim mi

Senin için yazı yaz kışı kış yapmadım mı

Ben tanrıların en tanrısı

Sana kul köle olup tapmadım mı

Sen yine inanmadın⁹⁴⁷

Kendisini tanrı gibi tasvir eden Nesin, şiirde vahiy, tapınma ve evrenin düzen yetisi olan tek tanrılı dinlerin Tanrı’sının özelliklerini kullanmaktadır. Sevgisinin yüceliğini anlatmak amacıyla şiiri, abartı ifadelerle kaleme aldığı düşünülmektedir.

Örneğin şöyle demeli

Bilinmez ki kimin önce öleceği

Bir kaza Tanrı korusun

⁹⁴⁵ Nesin, *Bütün Şiirleri 1*, s. 31.

⁹⁴⁶ Kaplan, *Şiir Tahlilleri 2*, s. 220.

⁹⁴⁷ Nesin, *Bütün Şiirleri 2*, s. 88.

Belki ben senden önce ölürüm.⁹⁴⁸

Nesin, Tanrı'yla bağlantılı olarak ölüm temasını da sıklıkla şiirlerinde işlemektedir. Ölümün şiirin ana konusu haline gelmesi, modern dönem şiirlerinin özellikleri olarak bilinmektedir. Modern şiir, divan ve halk şiirinden ayrılarak çoğunlukla güzelin kaynağını ferdin kendisinde aramakta ve sade söz kullanarak gelenekten uzaklaşıp değişmektedir.⁹⁴⁹ Nesin'in şiirlerinin de modern şiir statüsünde yer aldığını söylemek yerinde olacaktır. O, şiirinde ölüm temasını işleyerek Tanrı'ya sığınmaktadır. Allah yerine Tanrı kavramını tercih etmesi dikkati çekse de bu şiirde Nesin, kültürel dinî söylemlerden istifade etmiştir

Nesin, Tanrı tasavvurunun ateist bir çizgide olduğunu ifade ettiğinden, eserleri bu ön kabulle incelenmiştir. O, ateistliğiyle ilgili açıklama ve tartışmalardan kaçındığı için negatif ateist sınıfta yer almaktadır. Nesin'in edebi eserlerinde Tanrı ile ilgili basit söylemler kasıtsız biçimde işlenirken, özellikle dua nüanslarında olumsuz, kötü ve günah sayılan eylemleri destekleyen bir Tanrı tasavvuru olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra inanmamaktan ziyade Tanrı'yla daha çok kavgası varmış gibi yazan Nesin, Tanrı söylemlerini genellikle eleştiriyle dile getirmektedir. Sıradaki başlık olan Nesin'in kötülüğe dair görüşlerinde ise, onun edebî eserlerinden çok güncesinde yer alan hayat tecrübelerindeki Tanrı ve kötülük arasında kaldığı pasajlar, asıl zemini oluşturmaktadır. Nesin'in kurgu eserlerinde kötü olarak nitelendirdiği hal, biçim, inanış ve davranış gibi unsurlara da bu başlık altında yer verilmektedir.

3.2. Nesin'in Kötülükle İlgili Görüşleri

Kötülüğün birçok tanımı yapılsa da onun ne olduğuna dair ortak bir cevap vermek mümkün olmamıştır. Bu nedenle kabaca, kötülük probleminin çıkış noktasını 'iyiliği ve kötülüğü yaratan Tanrı mıdır?' Sorusu oluşturmuştur. Kötülüğün varlığı ile Tanrı varlığını birbirine zıt gören düşünürler, kötülük problemini bazı mantıksal argümanlarla birlikte sıklıkla ateizmin delilleri arasında kullanmışlardır: "Dünyada kötülük olduğu su götürmez bir gerçektir: peki iyi olarak bilinen Tanrı, neden kötülüğü yaratmıştır. Kötülüğü yarattıysa Tanrı iyi olabilir mi? Sadece ahlaki olarak iyi olan ve iyiliği seçen kullar yaratamaz mıydı?"⁹⁵⁰ gibi sorular, kötülük probleminin temellerini oluşturmaktadır.

Tanrı'nın kudretinin iyiyi ve kötüyü yaratmaya yettiği, O'nun ayrıca özgür bireyler yarattığı ifade edilmektedir. Eğer bir birey özgür ise eylemlerinin de özgür olması

⁹⁴⁸ Nesin, *Bütün Şiirleri 1*, s. 127.

⁹⁴⁹ Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 276.

⁹⁵⁰ Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, Ankara: Elis Yay., 2014, s. 10.

gerekmektedir. Dolayısıyla kötülük yapanı engellemek onun özgürlüğüne halel getireceğinden aynı ölçüde iyilik yapanı da engellemek gerekecektir ki özgürlükleri aynı düzeyde olsun. Tanrı'nın daima iyiyi seçen kullar yaratması ise belli bir eylemi seçmesi zorunlu olacağından yine özgürlüğe ters düşen bir durum olarak kabul edilmektedir. Eğer kişi özgürse, fiili kendine ait olacağından bu durumda kötülüğü Tanrı'nın değil bireyin yaptığı sonucu çıkarılmaktadır.⁹⁵¹

Eagleton, kötüye verilen anlamın bakış açılarıyla yakın bir ilişkisi olduğunu anlatmaktadır: “Richard J. Bernstein’ın Dünya Ticaret Merkezi’ne yapılan saldırıya ‘kötülüğün zamanımızdaki cisimleşmiş hali’ şeklinde tanımlamasını eleştirerek onu, Amerika’nın başka yerlerdeki zulmünü görmemekle suçlamaktadır: “Amerika’nın geçtiğimiz elli yılda New York’taki trajedide hayatını kaybedenlerle kıyaslanmayacak kadar çok sayıda masum sivil öldürdüğünün farkında değil galiba. Kötülük ona sorarsanız hep başka bir yerdedir. Bugün Batılıların kötülüğü İslami terörizmle özdeşleştirdiği gibi.”⁹⁵² Eagleton’a göre, ön kabuller insanların olayın diğer yönünü görmesini engellemektedir. Onun ifade ettiği gibi bir takım ön yargılar barındıran Nesin, kötülüğü bazı noktalarda Tanrı’ya bazı noktalarda ise insanların davranışlara yüklemektedir.

Kötülük problemi; acı çekmek olarak da tanımlanan, hastalık, kıtlık, yoksulluk ve afetleri içine alan doğal kötülükler; bencillik, yalan, zulüm, öldürme gibi insan iradesini kötüye kullanmak anlamına gelen ahlaki kötülükler şeklinde iki başlık altında incelenmektedir.⁹⁵³ İnsanın iradesine ait kötülüklerden ziyade çoğunlukla doğal kötülükler, Tanrı’ya atfedilerek Tanrı’nın mahiyetine yönelik tartışmaları ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada, Nesin’in eserlerinde her iki kötülük tasavvuru bulunmakta, ancak o da çoğu ateist gibi doğal kötülüklerin sorumluluğunu Tanrı’ya yüklemektedir.

3.2.1. Nesin’in Eserlerinde Doğal Kötülük Örnekleri

İnsan fiilleri dışında var olan doğal afetler, sakat doğumlar, açlık vs. gibi durumlar doğal/tabii/fiziki kötülükler şeklinde tanımlanmaktadır.⁹⁵⁴ Nesin, ateistliğini bazı mevzularda kötülük problemine dayandırmasına rağmen bütün kötülükleri Tanrı’nın inkârına delil niteliğinde kullanmamaktadır. Ona göre, insanların kabul ettiği Tanrı’nın kötü olması ya da hiç olmaması arasında çok fark yoktur. Buna rağmen Nesin tercihini Tanrı’nın olmadığından

⁹⁵¹ Eric Lee Ormsby, *İslam Düşüncesinde İlahi Adalet Sorunu*, çev. Metin Özdemir, Ankara: Kitabiyat Yay., 2001, s. 80.

⁹⁵² Terry Eagleton, *Kötülük Üzerine Bir Deneme*, çev. Şenol Bezci, İstanbul: İletişim Yay., 2019, s. 138.

⁹⁵³ Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, s. 21.

⁹⁵⁴ Yaşar Türkben, *İbn Sînâ ve Thomas Aquinas’ta Kötülük Problemi*, Ankara: Elis Yay., 2012, s. 17.

yana kullanmaktadır. Onun eserlerinde Tanrı'nın inkârına dayanan doğal kötülüğe dair düşünceleri bu başlık altında ele alınmıştır. Sırasıyla kendi hayatından örnekler ve kurgu eserlerindeki karakterlerin kötülüğe dair söylemleri incelenmiştir.

Nesin'in Tanrı'nın varlığını ve iyiliğini sorguladığı ilk olay, kız kardeşinin küçük yaşta raşitizm hastalığından ölümü olmuştur. Hocasından meleklerin görünmediğini öğrenen Nesin, kız kardeşinin ölümü ile bu durumu bağdaştırmaktadır: “Annemin, kız kardeşimin ölmemesi için yakarışlarını duymayan Tanrı'nın melekleri görünmüyordu”⁹⁵⁵ diyerek Tanrı'nın dualara karşılık vermediğini ve kardeşinin bu nedenle öldüğünü iddia etmektedir. Daha geniş çerçeveden bakıldığında, Tanrı'nın her duayı kabul ettiğinin kesin olarak bilinmeyeceğinden, bunun nihayetinde bir ihtimal olduğunu ifade edilmektedir. Bu nedenle duanın karşılığının ancak inanç boyutunda ele alınabileceği de söylenmektedir.⁹⁵⁶

Nesin, babasıyla aralarında geçen diyalogdaki Tanrı tasavvurunu kardeşine atıfla anlamlandırmaktadır. Babası elma yerken; “bak bu elmaları sana Allah gönderdi. Dua et” demiştir. Bunun üzerine düşünen Nesin; “Elma gönderen Allah kardeşimi iyi etmedi, öldü kardeşim”⁹⁵⁷ demektedir. Allah'ın kötülüğe engel olup olmaması, kötülük probleminde en çetrefilli meselelerden birisidir. Bu nedenle ölümün, yok oluş ve bitişten ziyade kurtuluş ve sonsuz hayat kavramlarıyla açıklanması bu soruna getirilen çözümlerden biridir.⁹⁵⁸ Diğer bir yandan ölümün öznesi olunduğunda onun kötülük olmaktan çıkacağı, çünkü ölen kişi için artık varlık söz konusu olmayacağından ölümü kötü olarak algılamının da imkânsız olacağı ileri sürülmüştür.⁹⁵⁹ İslam dinine göre ise ölümün Tanrı'ya kavuşmak olarak algılanması ve ahiret inancı, yine ölümün kötü olmadığına yönelik görüşler arasında sayılmaktadır.⁹⁶⁰ Çağdaş Batı kültürü ise dinlerin ölümüne getirdikleri anlamlara şüphe ile bakmakta ve ölümü çoğunlukla yok oluş biçiminde tanımlamaktadır. Bu haliyle de ölümün ne iyi ne de kötü bir olgu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.⁹⁶¹ Dolayısıyla ölümün kötülüğüne cevap, onunla karşılaşan insanın inanç, kültür ve zihin dünyasıyla vereceği anlama göre değişmektedir.

Nesin güncesinde, daha çocuk yaşta Müslüman doğup sırf bu yüzden cennete gideceği için şükrettiğini bildirmektedir. Ergenlik döneminde ise ‘Müslüman doğmayan çocuğun suçu ne?’ şeklindeki kuşkuları, onun zihninde bu durumu adaletsiz bir Tanrı tasavvuruna

⁹⁵⁵ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 30.

⁹⁵⁶ Scott Davidson, *Petitionary Prayer*, Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 68.

⁹⁵⁷ Nesin, *Ben de Çocuktum*, s. 23.

⁹⁵⁸ Peterson, vd., *Akıl ve İnanç*, s. 398.

⁹⁵⁹ Epikür, *Mektuplar ve Maksimler*, çev. Hayrullah Örs, Ankara: Remzi Kitapevi, 1993, s. 37.

⁹⁶⁰ Bekir Topaloğlu, “Ölüm”, *DİA*, 2007, C. 34, s.34.

⁹⁶¹ Hayati Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, c.3, S. 3, s. 154.

dönüştürmüştür. Hatta İstanbul gibi her imkânı olan şehirde doğmakla, köyde doğan çocukların mahrumiyetlerinin de adil olmadığını dile getirmektedir.⁹⁶² Cennete gidecekler noktasında farklı görüşler olsa da geleneksel inançta yalnızca Müslümanların cennete gideceği algısı oldukça yaygındır.⁹⁶³ Bunun yanı sıra doğulan şehrin mutlak iyi veya kötü olduğunu söylemek oradaki imkânlar üzerinden mümkün görülmemektedir. Şehirde okul ve hastaneye ulaşım kolay olmasına rağmen geçim sıkıntısı, kalabalığı, güvensizliği, suç oranı daha fazla dikkat çekmektedir. Köy ise buna nazaran tersi özellikleri barındırmaktadır.⁹⁶⁴ Bu durumlar iyiliği, yine göreceli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.⁹⁶⁵

Nesin'in Tanrı'yla bağdaştırdığı bir başka kötü durum ise arkadaşlarının onunla çocukken "kart" diye alay etmeleridir. Nesin, bundan çok rahatsız olmasına rağmen kimseye itiraz etmemiş, Allah'a dua ederek arkadaşlarının alay etmelerini engellemesini istemiştir. Alay edilmeye devam edildiğinde ise Nesin; "Allah da istiyordu arkadaşlarımla benimle 'kart' diye alay etmelerini."⁹⁶⁶ şeklinde yakınmaktadır. Ona göre, bu kötülüğün devam etmesinin sebebi dua etmesine rağmen engellemeyen Tanrı'dır. Tanrı'nın her isteği cevaplamasını alemin düzeni söz konusu olduğunda imkânsız gören düşünce sistemi Nesin'in isteğini anlamsız bulmaktadır.⁹⁶⁷ Tanrı'nın kötü addedilen durumları engellememesinin bir başka sebebi ise özgür iradeli bireyler yarattığından kaynaklanmaktadır. İnsan eliyle yapılan herhangi bir eylemin engellenmesi, insanın özgür iradesine hâlel getireceğinden, Tanrı'nın insanın kötülük yapmasına engel olmayarak onun özgürlüğünü kısıtlamadığı öne sürülmektedir.⁹⁶⁸ Nesin'in çocuk yaşında buna anlam verememesi müspet karşılanmasına rağmen sonrasında bu olaya dair herhangi bir yorum yapmaması onun hala aynı düzlemde düşündüğüne yorulabilmektedir.

Nesin'in hatıralarının yanında, kurgu eserlerinde işlediği kötülük algıları da çalışmanın sınırlarında yer almaktadır. *Tatlı Betüş* romanında, sakat olduğu söylenen kişinin engelinin sorumluluğu Tanrı'ya yüklenmektedir: "Allah vurmuş vuracağı kadar annadın mı? Yampiri demelerinin sebebi, bir yanı hiç tutmuyor fukaranın."⁹⁶⁹ Vücudunun bir tarafının sakat olmasını Allah'ın ona cezası gören insanların konuşmaları, kötülük problemine işaret

⁹⁶² Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 211.

⁹⁶³ Talat Koçyiğit, "Cennet Mü'minlerin Tekelindedir" *İslami Araştırmalar*, 1989, C. 3, S. 3, s. 94.

⁹⁶⁴ Fehmi Yavuz, "Köyden Şehre Göç ve Şehirleşme", *Türkiye Gelişme Eğilimleri Konferansı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1974, s. 10.

⁹⁶⁵ Mehmet Evkuran, *Ahlâk, Hakikat ve Kimlik*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2013, s. 243.

⁹⁶⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 277.

⁹⁶⁷ Gottfried Leibniz, "Mümkün Dünyaların En İyisi Teodisesi", çev. Osman Baş, *Din Felsefesi Seçme Metinler*, İstanbul: Küre Yay., 2013, s. 385.

⁹⁶⁸ J. L. Mackide, "Kötülük ve Mutlak Kudret", çev. Osman Baş, *Din Felsefesi Seçme Metinler*, İstanbul: Küre Yay., 2013, s. 394.

⁹⁶⁹ Nesin, *Tatlı Betüş*, s. 296.

etmektedir. Bu durum gerçekten yorumlanmalı mı emin olunmamakla birlikte karakterin bakış açısına alternatif görüşlerin olduğunu söyleyerek geniş perspektiften bakılması daha uygun gözükmetedir. Öncelikle bilimsel araştırmalarda sakat doğumların kökenine bakıldığında çoğunun genetik problemlere dayandığı görülmektedir.⁹⁷⁰ Dolayısıyla Tanrı'dan ziyade dış etkenler de kalıtsal bozukluklardaki göz önünde bulundurulması gereken etkenler arasında sayılmaktadır. Bir diğeri ise inançlı insanların başlarına gelen doğuştan engelli durumların büyük bir çoğunluğuna imtihan gözüyle bakması ve Tanrı'yı suçlamaması, aksine Tanrı'nın onu sevdiğinin göstergesi olarak kabul etmesidir.⁹⁷¹ Bunun aksi de yani Nesin'in karakter üzerinden dile getirdiği Tanrı'yı mesul tutan bir taraf da mevcuttur.⁹⁷² Dolayısıyla kişinin başına gelenlere karşı yorumları ve inançları onun aslında nereden baktığıyla doğru orantılı gözükmekte ve her bakış açısı bir noktada doğru kabul edilmektedir.

“Fırça Kılı” hikâyesinde, kahramanın dayısının birçok doktora gidip bir sürü ameliyat geçirdikten sonra, şikâyetinin boğazındaki fırça kılından olduğu anlaşılan olay örgüsü, mizahî dille anlatılmaktadır. Yine bir ameliyat öncesi doktorlar dayının bağırsaklarının sekiz-on kişiye yetecek uzunlukta olduğunu söylemiş, kahraman ise bu durumu Tanrı'nın adaletsizliğine bağlamıştır: “Ben oldum olası tabiattaki eşitsizliklere içerlenirim. İnsanların boyları da böyledir. Kimisinin hakkı yenmiş kısa boylu kalmış, onlardan arta kalanları alan başka birileri uzamış da uzamış. Kim bilir kaç insanın bağırsağının kısa kalması pahasına dayımın bağırsakları bu kadar uzamış.”⁹⁷³ Öyküde, Tanrı ismi geçmese de yaratım ya da tabiatın eşitsizliğinden Tanrı'ya işaret edildiği anlaşılmaktadır. Kahraman, insanlara eşit davranılmadığını iddia ederek bu durumu adaletsizlik şeklinde yorumlamaktadır. Kötülükle ilgili düşüncelerini dile getiren Ormsby (1941-) bu düşüncenin aksine, insanların yaratılışının en mükemmeli olduğu fikrine sahip olduğunda, insanın fiziki ve biyolojik özelliklerinin her biçiminin iyilik olarak karşılık bulacağını ifade etmektedir.⁹⁷⁴ Nesin'in işlediği hikâye ve Ormsby'in düşüncesi karşılaştırıldığında asıl meselenin, insanın zihnindeki kötülük tasavvuru olduğu görülmektedir. Her ikisinde de haklılık payı olmasıyla birlikte bu tür eşitsizliklerin Tanrı'nın adaletsizliği mi? Yoksa lütfu mu? sorularının cevabının kişinin zihnindeki Tanrı tasavvuruyla alakalı olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

⁹⁷⁰ “Özürlülük, Engellilik, Sakatlık Nedenleri ve Korunma”, <https://www.ttb.org.tr/STED/sted0900/4.html>, (erişim tarihi: 09.02.2024).

⁹⁷¹ “Hatice Dilruba”, <https://www.youtube.com/watch?v=mrdYxRiuXIM>, (erişim tarihi: 23.03.2025).

⁹⁷² Archie Hill, “Sevginin Mahrem Dünyası”, çev. Rıfat Atay, *Turkish Academic Research Review*, 2017, C. 2, S. 2, 77.

⁹⁷³ Nesin, *Mahallenin Kısmeti*, s. 113.

⁹⁷⁴ Ormsby, *İslam Düşüncesinde İlahi Adalet Sorunu*, s. 112.

Nesin, özellikle hayatında tecrübe ettiği doğal kötülük şeklinde ifade edilen durumları genellikle Tanrı ile bağdaştırmaktadır. Ona göre bu, Tanrı'nın inkarına da kapı aralayan bir durum olmaktadır. Bunun yanı sıra ahlaki kötülükleri ise çoğunlukla insanın kendisine hazletmektedir. Onun eserlerinde kendi tecrübeleri ve oluşturduğu karakterlerdeki ahlaki kötülükler farklı bir başlık altında incelenmektedir.

3.2.2. Nesin'in Eserlerinde Ahlaki Kötülük Örnekleri

Ahlaki kötülükler, kişinin kendi iradesi ile meydana gelen acımasızlık, zulüm, yalan, aldatma vb. gibi eylemler olarak tanımlanmaktadır.⁹⁷⁵ Ahlaki kötülükler, Nesin'in eserlerinde hem karakterler üzerinden hem de kendi tecrübeleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Nesin'in hatırlarında kötü olarak nitelendirdiği ilk olay, mahallede bir çocuğun babası belli olmayan anlamında kullanılan p... lakabıyla çağrıldığını duymasıdır. Nesin, bunu öğrendikten sonra o çocuğun dokunduğu her şeye pis gözüyle bakmaktadır. Bu durum annesinin; “o çocuk da Allah'ın kulu değil mi?”⁹⁷⁶ diye kendisini uyarmasıyla Nesin'deki ön yargı kırılana kadar devam etmiştir. Allah'ın yarattığı herkesin, aynı düzeyde masum olduğunu öğrenmesine rağmen çingeneler meselesinde Tanrı'nın adaletsizliğine hükmetmesi⁹⁷⁷ çocukluğunda öğrendikleriyle çelişkili görülmektedir.

Nesin, kötü gördüğü olaylara Türklerin savaşlardaki davranışlarını da eklemektedir. O, röportajlarından birinde, Avrupa'da Türklerin neden sevilmediği sorusuna; Müslümanların haclı seferlerine sebep oldukları cevabını vermektedir. Osmanlıyı bazı konularda haklı bulmasına rağmen Türklerin Avrupa'ya dair tutumunun acımasız ve işkenceci olduğunu dile getirmektedir.⁹⁷⁸

Nesin, babasını geleneksel ve katı bir dindar olarak anlatmakta, ayrıca onun sert bir adam olduğunu dile getirmektedir. Annesini iki kere dövdüğünü anlatan Nesin, babasının akşam ezanı okunurken eve giren annesini dövdüğünde bebeğini düşürdüğüne, peçesinin altından bakmaya çalıştığında ise yine babasının ona dayak attığına şahit olmuştur. Nesin, ilk olayı şöyle aktarmaktadır:

Babam annemi döerken, müezzin daha ezanı bitirmemiş, bağıırıyordu:

- Hay-yi-alel-felââh.. Hay-yi-alel-felââh!

Türkçesi şu demek: ‘Haydi mutluluğa! Haydi kurtuluşa! ...’

⁹⁷⁵ Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, s. 20.

⁹⁷⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 123.

⁹⁷⁷ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 111.

⁹⁷⁸ Nesin, *Onursal Doktor Olamamanın Büyük Onuru*, s. 187

Minarelerden, ‘Haydi mutluluğa, haydi kurtuluşa!’ çağrıları yükselirken, babamın dövdüğü annem de ağlıyordu.⁹⁷⁹

Nesin, bu acı olaylarda babasının çok pişman olduğunu anlatarak, bu davranışının altında onun dindarlığının ve gericiliğinin yattığını söylemekten kendisini alamamıştır.⁹⁸⁰ Dolayısıyla bu tür ahlaken kötü olarak tanımlanan durumlarla karşılaşan Nesin, benzer tavır takınanlara genellikle gerici ve yobaz kavramlarını kullanmaktadır.

Nesin’in çocukluk zamanında babası, bir olay neticesinde mahkemelik olmuş, sarıklı bir hoca ise babasının aleyhinde yalancı şahitlik etmiştir. Buna dayanamayan babası, adamın yakasına yapışarak sakallı ve sarıklı birinin yalan söylemesinin utanılacak bir şey olduğunu söylemiştir. Nesin, babasının hayatı boyunca Müslümanların kötülük ve ahlaksızlık yapacaklarına inanmadığını ifade ederek, babasının bu tür durumlara karşı her defasında derin hayal kırıklığına uğradığını eklemektedir.⁹⁸¹ Bir başka anısında ise babası, alışveriş yaparken esnafa fiyat konusunda yalan söylemiş, Nesin düzelttiğinde ise ona ilk ve son tokadını atmıştır.⁹⁸² Bu olay, her insan gibi babasının da hataya açık bir yönü olduğu göstermektedir. Babası, her ne kadar İslam hassasiyeti taşısa ve haksızlık yapan Müslümanlara şaşırsa da nihayetinde kendisi de bu tür hatalar yapmaktadır. Bu kötü hasletleri İslamiyet’le bağdaştırıp dine dönük menfî yorum yapmak yerine, insanî boyutta işlenmesi daha uygun gözükmemektedir.

Nesin’in aileden aldığı İslami ahlak anlayışı onun askeri okula gitmesiyle değişmeye başlamıştır. Okuldaki kötü örnekler, onun şahit olduğu ilk ahlaki yozlaşmalar arasında yer almaktadır. Nesin, orta ve lise öğrenimi görmek üzere gittiği askeri okulda, homoseksüellik başta olmak üzere birçok ahlak dışı olayla karşılaşmıştır. Hatta “eskiden ahlak vardı şimdi çok bozuldu” gibi söylemlere karşı gelerek, önceden gizli yapıldığını hatta günümüzden daha kötü şeylerin olduğunu, gençlik anılarından örnekler vererek anlatmıştır.⁹⁸³ Askeri okulda geçen müstehcen meseleleri, başkalarını incitmek adına yazıp yazmamak arasında tereddüt eden Nesin, gerçeklerin bilinmesi gerektiğine inandığı için yayınlamayı tercih etmiştir. Nesin’e göre, köylerde hayvanlarla, şehirlerde yatılı okul öğrencileriyle her türlü cinsel istismar olmasına rağmen, kimse açığa çıkarmadığı için bu durumlar üstü örtülerek yok sayılmakta ve ne yazık ki devam etmektedir.⁹⁸⁴

⁹⁷⁹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 40.

⁹⁸⁰ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 40.

⁹⁸¹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 149.

⁹⁸² Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 65. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 171.

⁹⁸³ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 213.

⁹⁸⁴ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 499.

Nesin, oğlancılık sorununu, ahlaksızlığın en dibi şeklinde nitelendirmektedir. Kişisel gibi görünen ve kimilerinin normal saydığı eşcinselliğin, toplumsal yaralar açabileceğini iddia ederek, okulda karşılaştığı olaylarla bu düşüncelerini desteklemektedir. On-on üç yaşlar arasındaki çocukların maruz kaldığı eşcinsel zorbalıklar yüzünden kırılan onurlarının ileriki hayatlarında kabadayılık, duygusal denge bozukluğu veya intihara giden tahammülsüzlüklere sebep olduğunu dile getiren⁹⁸⁵ Nesin, bu tür aşağılayıcı durumlara düşmemeleri için cinsel eğitimin her çocuğa verilmesi gerektiğini ifade etmektedir: “İnsanın başına gelen ve gelebilecek olan hiçbir şeyin, insan yaşamının hiçbir değişiminin felâket olmadığını çocuklarımıza öğretmeliyiz.”⁹⁸⁶ Nesin, çocukların sağlıklı bir hayat sürebilmeleri için başlarına gelen onur kırıcı olayların aşılabileceğinin bilincinde olmaları gerektiğine inanmaktadır. Okullardan din derslerinin kaldırılarak pozitif bilimlere ağırlık verilmesinin, ibadet etmenin yasaklanmasının, öğrencilerin herhangi bir sınırlama tanımamasına ve ahlaki yapılarının bozulmasına sebebiyet verdiği iddia edilmiştir.⁹⁸⁷ Nesin’in iki okulu arasındaki ahlaki yapılanma, bu iddiayı doğrular nitelikte sayılabilmektedir. Askeri okuldaki çocuklar, dindar aileye mensup olsalar bile onlarla ve manevi değerlerle bağı kalmayan kişilerdir. İnkılapların handikaplarından olan bu gibi durumlara karşı önemli Türk sosyologlarından Erol Güngör, dindar ailelerin çocuklarının dinin en basit öğretilerinden dahi haberdar olmayışını eleştirmektedir. Güngör’e göre, dönemin gençleri hem ahlaken yozlaşmaya hem de nesiller arasındaki uçuruma örnek teşkil eden bir profile örnek oluşturmaktadır.⁹⁸⁸

Nesin, “Deli Mehmet” isimli anısında, yalan söyleyen Mehmet’in dilini kesmesini, zina yapan din adamlarının cinsel uzuvlarını kesmelerine ya da kadınların günah çıkarır gibi temizlik hastası olmalarına benzetmektedir. Nesin bu kötü olayları, onların suçlarını kendi vicdanlarında aramayıp, bedenlerinde bir yere yükleyerek ondan kurtulmak istedikleri şeklinde yorumlamaktadır.⁹⁸⁹ Nesin’in günah ve beden ilişkisine dair farklı görüşler de bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının yer vermenin konuyu daha anlaşılır kılacağı düşünülmektedir.

Bedenin toplumsal olarak anlamlandırılmasında kültür, inanç ve kişinin bunları tasavvur biçiminin etkili olduğu savunulmaktadır. İnsan, bu anlamlar üzerinden bedeni tanımlamakta ve benimsemektedir.⁹⁹⁰ İncanın ise beden üzerinde etkisi yadsınamaz bir gerçek olarak kabul

⁹⁸⁵ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 500.

⁹⁸⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 568.

⁹⁸⁷ Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 171.

⁹⁸⁸ Güngör, *Dünden Bugüne Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*, s. 77.

⁹⁸⁹ Nesin, *Benim Delilerim*, s. 58.

⁹⁹⁰ Alain Corbin vd., *Bedenin Tarih*, çev. Saadet Özen, İstanbul: YKY Yay., 2007, s. 8.

edilmiştir. Bedenlerden dinlerin koydukları kural ve sınırlara uygun davranması beklenmekte, buna uygun düşmeyen eylemler ise günah olarak adlandırılıp yine cezası bedeni bir yaptırım şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁹⁹¹ Kitabî dinlerde, günah kavramının bedenle ilişkilendirilmesi, ilk günah kabul edilen Âdem ve Havva'nın yasak ağaçtan yemelerine dayandırılmaktadır. Cennetten kovulduktan sonra mahrem yerlerini örtmeleri ise günahın bedene taşınması ve utanç kavramıyla açıklanması olarak yorumlanmıştır. İslam dininde de benzer şekilde günah, kişinin utanılacak bir iş yapmasıyla ilişkilendirilmektedir.⁹⁹² Bir başka görüş ise günahın bedenin hastalığı gibi tedavi edilmesi gereken bir sıkıntı olduğuna yöneliktir.⁹⁹³

Nesin'in eserlerinde kötünün tanımı, doğal ve ahlaki kötülükler incelenerek onun doğal kötülüklerinin sebebini Tanrı'ya bağladığı saptanmıştır. Ahlaki kötülüklerde ise kötü olarak tanımladığı hal ve davranışlardan hem kendi tecrübeleri hem de karakterlerin tutumlarından örnekler verilmiştir. Ayrıca "Ahlak Tasavvuru"⁹⁹⁴ başlığında ele alınan birçok konunun da ahlaki kötülükler bağlamında olduğu düşünülmektedir. Tekrara düşmemek adına bu başlıkta farklı pasajlara dikkat çekilmiştir. Nesin'in düşünce yapısında önemli bir yere sahip olan ve yazmasının sebepleri arasında zikrettiği ölüm üzerine düşünceleri ise bir sonraki başlıkta ele alınmaktadır.

3.3. Nesin'in Ölüm ve Ahirete Dair Görüşleri

Bu başlık altında Nesin'in, ölümün yanında, ahiret, kıyamet, cennet, cehennem gibi ölümle ilgili konulardaki fikirleri de ele alınmaktadır. Konunun sınırlı geçmesinden dolayı fikri ve edebi eserleri ayrılmayarak aynı başlık altında incelenmiş ancak okuma, metnin kendi bağlamı özelinde yapılmaya gayret edilmiştir.

Ölüm, insanın üzerine düşündüğü ve hiçbir suretle kaçamadığı en önemli konulardan arasında sayılmaktadır.⁹⁹⁵ O, bedensel hayatın son bulması şeklinde tanımlanmasına rağmen bazı düşünürler sadece zihinsel hayatın bitmediğini iddia etmektedirler.⁹⁹⁶ Ölümün ne demek olduğuna, insanlar için ne ifade ettiğine dair çeşitli cevaplar ve inançlar mevcuttur. Materyalistler, ölümün bir son olduğunu iddia etmesinin aksine özellikle kitabî dinler, ölümü

⁹⁹¹ Zülfikar Kara, "Günahkâr Bedenlerden Referans Bedenlere: İslam'da Beden Algısı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, C. 12, S. 1, s. 32.

⁹⁹² "Âl-i İmran", 3/135.

⁹⁹³ Bryan S. Turner, *Beden ve Toplum*, çev. İrfan Kaya, Ankara: Nobel Yay., 2019, s. 75.

⁹⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., ss.146-159.

⁹⁹⁵ Metin Yasa, *Felsefe ve Deneyisel Dayanaklarda Ölüm Sonrası Yaşam*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2001, s. 9.

⁹⁹⁶ Paul K. Moser, "İlahi Gizlilik, Ölüm ve Anlamı", *Din Felsefesi*, der., Paul Copan ve Chad Meister, çev. Aydın Çavdar, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2017, s. 300.

sonsuz bir hayatın başlangıcı olarak tarif etmişlerdir.⁹⁹⁷ Materyalizme göre beden, insan varlığının tek dayanağıdır, o yok olduğunda insan da yok olmaktadır; ölümden sonra başka bir hayat olduğuna inananlar ise kendilerini kandırmaktadırlar.⁹⁹⁸

Aksine yok olma inancının kişinin kendisini ve çevresini anlamlı kılacak sebepleri ortadan kaldırdığı düşünülmektedir.⁹⁹⁹ Çünkü bu dağılmada kendisini de başkasını da kurtaramayacağından kişi, umutsuz hayatını kabullenmek durumunda kalmaktadır. Bu tür bir yaşam, insanın kabulüne yaraşır biçimden uzak olduğundan İnsan, varlığına anlam kazandırmak adına yaşadığı süre zarfında hep bir gayret içerisinde olmuştur. İnsanı ölümden kurtaran bir şey olmadığını kabullenerek ölüm korkusunu yenmenin, ancak sonsuz bir varlığa güvenmekle gerçekleşeceği ileri sürülmüştür.¹⁰⁰⁰ Bu gayreti Tanrı'ya bağlamayanlar ise yaptığı iş ve eylemlerin kalıcı olma arzusuna dayanarak ölüm korkusunu aşmaya çalışmışlardır. Sosyal ölümsüzlük olarak da isimlendirilen bu durum, ardında kalıcı eserler bırakıp, kendisi ve sosyal çevresine katkıda bulunarak varlığının bir şekilde devam ettiğine inanmak şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰⁰¹ Sosyal ölümsüzlük, kişinin ölüm korkusuyla baş etme biçimlerinden biri olarak da literatürde yer almaktadır.

Nesin, ölümden sonraki hayata inanmasa da eserlerinde sıklıkla düşüncelerinin ve duygularının yok olacağını aklının almadığını ifade etmesi, zihinsel ölüme inanmadığının bir uzantısı şeklinde kabul edilebilir.¹⁰⁰² Nesin gibi ölüm hakkında konuşanların çoğu, özellikle edebî eserlerinde bu meseleyi ele almayı tercih etmişlerdir.¹⁰⁰³ Bu nedenle ölüm mevzusu hem duygusal hem kaçınılmaz hem de korku barındırdığı için en iyi ifade dilinin edebiyat olması oldukça doğal karşılanmaktadır. Ölüm hakkında ciddi ve bilimsel konuşmalar sınırlı düzeyde kalmış, çünkü hiçbir surette ölümün hakikati değiştirilememiştir. İnsanın aciz kaldığı en önemli vakıa olan ölüm, herkesin zihninde farklı bir anlam teşkil etmektedir. Nesin'e göre ölüm, bir bitiş olmasına rağmen insan, ölümünün ardından iyi anılmak ve dünyaya bir şeyler bırakmak uğruna çalışmalıdır. O, durmadan çalışıp üretmenin ölüm korkusunu yenmenin yegâne yollarından birisi olduğunu yinelemektedir. Bir diğer yolun da ölümü sürekli

⁹⁹⁷ “Bakara”, 2/56., “Matta” 10/28.

⁹⁹⁸ Moser, “İlahi Gizlilik, Ölüm ve Anlamı”, s. 302.

⁹⁹⁹ John Gray, *Ölümsüzleştirme Kurulu*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: YKY Yay., 2011, s. 32.

¹⁰⁰⁰ Moser, “İlahi Gizlilik, Ölüm ve Anlamı”, s. 316.

¹⁰⁰¹ John Hick, *Death and Eternal Life*, Kentucky: Knox Press, 1994, s. 89 ve 218.

¹⁰⁰² Nesin, *Mum Hala*, s. 50. Ayrıca bkz.: Nesin, *Bütün Oyunları I*, s. 45.

¹⁰⁰³ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 236.

düşünmek olduğunu söyleyen Nesin, Stoa felsefesine¹⁰⁰⁴ yakın görüşler barındırarak, ölümü her an hatırd tutmak gerektiğini de eklemektedir.¹⁰⁰⁵

Sanat eserlerinin en önemli özelliklerinden biri de zamanı sonsuz kılıyor olmalarıdır.¹⁰⁰⁶ Nesin, eser vermesindeki en büyük amaçlarından birinin, kalıcı şeyler bırakarak ölüm korkusunu yenme isteği olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁰⁷ O, yazılarını besleyen beş unsur bulunduğunu, bunların: “Ölüm, zaman, sevi (sevgi), insan ve varlık. Bu beş bölüm benim yaşamımı bütünleyen düşüncelerim ve duygularım.”¹⁰⁰⁸ Olduğunu dile getirmektedir. Ancak yazma amacı sadece ölüm korkusu değildir. Nesin, eserlerini sanatsal kaygılardan ziyade insanlara yararlı olması, mesaj vermesi ve insanları eğitmesi için onların düşüncelerini işleme merkezi olarak da kullanmaktadır.

Nesin’in kendince ölümle baş etme biçimi diye adlandırdığı, hayatını daha anlamlı kıldığına inandığı “üçüncü boyut” fikri vardır: “Üçüncü boyut fikri ölüm korkusunu kaldırmak için değil, ölüme anlam kazandırmak, ölüm gerçeğini bilinçli bir şekilde anlayıp benimsemek, yılmamak, paniğe kapılmamak ve en önemlisi yaşamdan mutluluk duymak, niçin yaşadığını bilmek, bilerek yaşamak içindir.”¹⁰⁰⁹ Nesin, üçüncü boyutun ne olduğunu tam açıklamasa da diğer yazılarından o, “insanın yaptığı her şeyi öleceğini bilerek yapması” şeklinde anlaşılmaktadır. Nesin’in sosyal ölümsüzlüğü çağrıştıran düşüncesi, onun ölümden sonraki hayata inanmasa da öldükten sonra anılmayı, bilinmeyi ve faydalı işler yapmayı talep ettiğini göstermektedir.

Nesin, kendisini bir türlü ölümle yok olacağına ikna edememektedir. Kardeşi ve annesinin ölümlerine şahit olması bile onun ölüm gerçeğini anlamasına yaramamış, ancak olgunluk çağına gelip de yaşlılarının ölümü onu sarsmaya başlayınca ölümün ciddiyetinin farkına varmıştır:

Uzun zaman ölüme inanmadım. Hâlâ da kendi kendime yok olacağıma bir türlü inanmam, inanmak istemem nasıl, nasıl yok olacağım? Elimin, kolumun, etimin, kemiğimin çürüyüp gideceğine aklım yatıyor. İlle düşüncelerimin, iyi kötü kendime göre bilgilerimin, şu kelimelerimin yok olup gideceğine inanamıyorum bir türlü ... Yedi yaşımda kadarken kız kardeşim Nurhayat’ın ölümü, sonra onbir

¹⁰⁰⁴ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 237.

¹⁰⁰⁵ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 653. Ayrıca bkz.: Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 269., Nesin, *Bütün Oyunları 1*, s. 51.

¹⁰⁰⁶ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Estetik I*, çev. Taylan Altuğ- Hakkı Hünler, İstanbul: Payel Yay., 2012. s. 163.

¹⁰⁰⁷ Nesin, *Mum Hala*, s. 138.

¹⁰⁰⁸ Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 229.

¹⁰⁰⁹ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 226.

yaşımdayken annemin ölümü, bana ölüm gerçeğini anlatamamış, onların büsbütün yok oluşunu o zaman kavrayamamıştım. Sonra benim yaşıtlarım arkadaşlarım öldükçe ölüm benim için de gerçek oldu.¹⁰¹⁰

Nesin, ölümü orta yaşlarında kavramaya ve kabullenmeye başlamıştır. Psikanalist olan Carl Gustav Jung (1875-1961) da ölümün daha çok orta yaşlara geldiğinde kabul edilen bir olgu olduğunu ifade ederek orta yaşları, ömrün düşüşe başladığı ve ölüme hazırlandığı dönem olarak nitelendirmektedir.¹⁰¹¹ Nesin, ölümü kabul etmesine rağmen tamamen yok oluşu bir türlü kabul edemediğini de ifade etmektedir. Ona göre beden yok olabilir ancak düşünceler yok olmayacak kadar değerlidir.¹⁰¹² Bu nedenle o, durmadan yazmış, böylece fikirlerinin varlığını sürdürmeyi amaçlamıştır.

Nesin'in ölümle ilgili ilk bilgisi, İstiklâl Harbi'ndeki babasının durumunu öğrenmek üzere mahalledeki kadınların annesini ve Nesin'i Niyet Kuyusu'na¹⁰¹³ götürmesiyle oluşmuştur. Rivayete göre, Eyüp'te yer alan Niyet Kuyu'suna bakınca; eğer beklenen kişinin sureti görünüyorsa ölmediğine, hiçbir şey görünmüyor ya da tabut görünüyorsa onun öldüğüne kanaat getirilirmiş. Nesin, kadınların hiçbir şey görmediğini, ancak kendisi babasını bir kayık üzerinde gördüğünü anlatmaktadır: “Bu, çocuk zihnimin yarattığı yanılsamaydı elbet, ama ben babamı etli canlı görmüştüm.”¹⁰¹⁴ Bu tür bir şeyin mümkün olup olmaması bir başka tartışma konusuysa, dönemin şartları göz önüne alındığında, savaştakilerle iletişimin tamamen kopuk olması, insanların kendilerini teselli edecek araçlar bulmasını anlaşılır kılabilir. Bunun yanı sıra, Nesin'in gördükleri doğru çıkmış, babası canlı, kanlı eve dönmüştür. O, günlüğü yazdığı dönemde bunun yanılsama olduğunu iddia etse de çocukluğunda bu duruma inanmaktadır. Dinî tecrübe şeklinde adlandırılan bu tür olayların kanıtlanmamasına rağmen yalanlanamayacağını da ifade etmek gerekmektedir.¹⁰¹⁵

Nesin 11 yaşındayken annesinin ölümüne yakın zamanları hatırladığında, annesinin babasına, kara koça bindiği bir rüya gördüğünü anlatırken; “artık öleceğim” dediğine şahit olmuş ve dediği gün vefat etmiştir. Nesin, annesinin bu durumunu onun artık yorulup ölmeye karar vermesine, bir nevi ölümle sözleşme yaptığına yormaktadır.¹⁰¹⁶ Rüyaların bir kısmı bilinçaltı şeklinde yorumlansa da onların geçmiş ve gelecekte haber taşıdığı da ifade

¹⁰¹⁰ Nesin, *Mum Hala*, s. 50. Ayrıca bkz.: Nesin, *Bütün Oyunları I*, s. 45.

¹⁰¹¹ Carl Gustav Jung, *The Structure and Dynamics of The Psyche*, çev. R. F. C. Hull, London: Princeton University Press, 1975, s. 406.

¹⁰¹² Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 1070.

¹⁰¹³ Ahmet Bilgin Turnalı, “İdris Köşkünde Çolak Hasan Tekkesi ve Bâli Baba Sorunu” *Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yay., 2006, s. 166.

¹⁰¹⁴ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 20.

¹⁰¹⁵ Abdüllatif Tüzer, *Dinî Tecrübe ve Mistisizm*, İstanbul: Dergâh Yay., 2006, s. 38.

¹⁰¹⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 323.

edilmektedir.¹⁰¹⁷ Bu noktada rüyaların bilgi içerdiği ve Nesin'in annesinin gördüğünün de bu tür rüyalarından olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rüyaların gaipten haber vermesiyle bunun ancak Tanrı izniyle olacağı inancına o dönemde yakın olan Nesin, ileriki yaşlarında ölümü Tanrı'dan bağımsız bir olgu şeklinde işlemektedir.

Nesin, henüz çocuk yaşında olduğu için anne ölümünü derinden bir acıyla hissedememiş ancak ileriki yaşlarında bu hüznün ayırdına varabilmiştir: "Ölüm güzel değildir elbet. Ama siz ölümü güzel, genç bir veremli annenin yüzünde gördünüz mü hiç? Veremli, yavaş yavaş, alışa alışa her gün biraz daha ölür. Günün birinde ürkütmeden, korkmadan bir geziye çıkarırcasına aramızdan uçup gider."¹⁰¹⁸ Nesin annesinin ölümünü hüzünlü bir dille ifade etmekte, ayrıca ölümü yolculuğa benzetmektedir.

Nesin'in annesi, mezarının başına kuşların en çok konduğu dut ve incir ağaçlarının dikilmesini vasiyet etmiştir. Ancak Nesin'in babasının ektiği fidanlar tutmayınca, annesinin dileği bir türlü yerine gelememiştir. Buna karşılık Nesin; ölen kişinin toprak olacağına ve kuş seslerini duymayacağına ama henüz hayattayken bunu düşünmenin insana iyi geldiğine inandığını ifade etmektedir.¹⁰¹⁹ Nesin'in cenazesine dair vasiyeti, cenaze töreni yapılmaması ve cesedinin vakfın bahçesinde belirsiz bir yere gömülmesidir. Ayrıca, annesinin istediği gibi Nesin de kendi mezarı başına dut ve incir ağaçlarının dikilmesini talep etmiştir.¹⁰²⁰



Fotoğraf 3. 6. Nesin Vakfı'nın bahçesindeki ağaçlar.¹⁰²¹

¹⁰¹⁷ Eric Fromm, *Rüyalar, Masallar ve Mitoslar*, çev. Aydın Arıtan ve Kaan Ökten, İstanbul: Arıtan Yay., 1992, s. 112.

¹⁰¹⁸ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 327.

¹⁰¹⁹ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 338.

¹⁰²⁰ Nesin, *Mum Hala*, s. 623., Nesin Vakfı ziyaretinde, vakfın bahçesinde incir ve dut ağaçları da görülmüş ve fotoğrafta resimlenmiştir. Bkz., Fotoğraf 6, s. 225.

¹⁰²¹ Fotoğraftaki yazı Nesin'e aittir. Bkz.; *Ömrüne Sığmayan Aziz Nesin 1915-2015 Yazılmamış Yaşam Öyküsü*, s. 65.

Nesin'in annesinin bir başka vasiyeti ise; ona ait tek eşya olan dikiş makinasının satılıp cenazesi masraflarının giderilmesidir.¹⁰²² Nesin bu durumu, Müslümanın kefenini ve yıkanacak sabunu dahi önceden kendi eliyle hazır etme inancına bağlamaktadır.¹⁰²³ Nesin, babasının isteği üzerine annesinin mezar taşına; “ve hüve'l-bâkî” yazmıştır: “Ölmeyen yalnızca Tanrı'dır”¹⁰²⁴ diye açıklamasını yaparken, herhangi bir görüş belirtmeyen Nesin'in ailesinin dindar olduğu bilinmektedir. Ayrıca Nesin'in yazıya dair açıklamada Allah yerine Tanrı kavramını kullandığı dikkat çekmektedir.

Nesin, çocukluğunun geçtiği evde, yatalak ve yalnız olan komşularının ölüm haberini almıştır: “Sabah namazını kılan babam, yaşlı ve yatalak eski dilencinin ruhu için Kur'an okuyor.”¹⁰²⁵ diyerek ölenin kimsesi olmadığından ardından dua edilmeme ihtimaline karşı, babasının *Kur'an* okumaya yöneldiğini ifade etmektedir. Bu durum, Nesin'in geleneksel İslam inancındaki ölüm tasavvuruna aşina olduğu bir ortamda yetiştiğini de göstermektedir.

Nesin, kendisini yetiştiren Galip amcasıyla Muharrem ayı anmalarına giderek, orada insanların Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i anlamak için kendilerini zincirlediklerine şahit olmuştur. Nesin, onların ölmelerinden korktuğunu söylediğinde ise Galip amcası; “bu uğurda ölen şehittir, cennete gider.” şeklinde cevap vermektedir.¹⁰²⁶ Bu bilgiler, ölüm algısına ilaveten Nesin'in geleneksel din anlayışıyla yetiştiğini de göstermektedir. Ayrıca Nesin'in hatırasındaki anma töreninde vefat edenlerin şehit olacağına yönelik inancın tartışmalı olduğunu söylemek de yerinde olacaktır.¹⁰²⁷

Pasaja diğer bir yönüyle bakıldığında, çocukluğu tekke ve tarikatlar içinde geçen Nesin, bunlar arasında hiçbir çekişme olmadığını ve birbirlerini desteklediklerini ifade etmektedir. Hatta Nesin, kurtuluş savaşından sonra tekke erbabının Mustafa Kemal'i karşılama törenine coşkuyla gitmesini trajikomik bir şekilde anlatmaktadır: “Tekkenin bütün dervişleri orada toplanıyorlardı. Niçin? Kurtuluş savaşından sonra ilk kez İstanbul'a gelecek olan Paşa ordusunu karşılayacaklar. Dervişler bir yıl sonra tekkelerini başlarına yıkacak olan adamın ordusunu karşılamaya gidiyorlar.”¹⁰²⁸ Cumhuriyet inkılaplarından sonra özellikle dinî mekân ve göstergelere gelen sınırlamalardan tekkeler de nasibini alarak tamamının kapatılmasına

¹⁰²² Nesin'in babası dikiş makinasını kendi satın aldığını söyleyerek başkasına satmaya kıyamamıştır. Annesinden tek yadigâr olan makine, vakfın müze kısmında sergilenmektedir. (Vakıf ziyareti: 09.09.2024)

¹⁰²³ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 324.

¹⁰²⁴ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 356.

¹⁰²⁵ Nesin, *Ben de Çocuktum*, s. 68.

¹⁰²⁶ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 83.

¹⁰²⁷ Fahrettin Atar, “Şehid”, *DİA*, 2010, c. 38, s. 432.

¹⁰²⁸ Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 84.

karar verilmiştir.¹⁰²⁹ Nesin bu süreçlerin şahidi olarak hem inkılaplar karşıtı bir çevrede büyümüş hem de ilerleyen yaşlarında, geleneğe ait olan özellikle inanç bağlamındaki öğretilere ters bir düşünce sistemine bürünmüştür.

Nesin, 1960’larda yani ellili yaşlardayken ölüm üzerine düşünceleri, eserlerinde yoğun bir şekilde görülmeye başlamıştır. Olgunluk dönemini anlattığı güncesi, *Mum Hala*’da yazdıklarının hemen hemen hepsinde ölümle ilgili pasajlar yer almaktadır. *Mum Hala, Böyle Gelmiş Böyle Gitmez* gibi salt bir günceden ziyade günlük notlarını aldığı, fikirlerini yazdığı, gündeme, izlediklerine, yediklerine, radyodan dinlediklerine dair yorumlar bulunan; kendisi, ailesi, arkadaşlarıyla ve komşularıyla olan iletişim biçimini barındıran; vakfin bahçesini, yazmayı tasarladığı kitapların kurgularını, kitapları üçer kere, mektuplarını ikişer kere kopya ettiği bilgisinin yer aldığı; ölüme, kadınlara ve şiire dair düşüncelerinden oluşan not defteri şeklinde kaleme alınan bir eserdir.

Mum Hala’da Nesin, ölüm korkusunu yenmek için Tanrı ve öbür dünyanın varlığını kabul etmenin kolaylık ve rahatlık olduğunu ifade etmektedir.¹⁰³⁰ Ona göre sanatçı, inanan kadar rahat değildir, onun ortaya bir eser çıkarma gayretinin inanan insandan daha çok ölüme meydan okuduğunu iddia etmektedir: “Tanrı’ya inanmayanlar ise özellikle sanatçılar, ölüm korkusunu yenmek için kendi eserlerini koyarlar ortaya. Böylece sanat eseriyle ölümlü yenmiş ve ölümsüz olmuş olurlar: ‘Dincinin Tanrı’sı ve öbür dünya inancı her neyse, sanatçının yaratıcılığı, yapıtları da odur.’”¹⁰³¹ Eagleton’ın; “Aslında Tanrı’yı hiçbir şekilde öldürmüş ya da gömmüş değiliz. Ona yalnızca doğa, insan, akıl, tarih, güç ve arzu gibi heybetli ve yeni adlar verdik.”¹⁰³² sözleri, Nesin’in Tanrı yerine sanatı yüceltmesini açıklar niteliktedir. Ayrıca Nesin’in pasajdaki ölüm tasavvurumun sosyal ölümsüzlük olduğu görülmektedir.

İnsanların evliliklerini dahi ölüm korkusu sebebiyle gerçekleştirdiğini iddia eden Nesin, insanların yalnızlıktan, boşluktan ve anlamsız ölümün korkusundan birbirlerine tutunduklarını dile getirmektedir.¹⁰³³ Ancak diğer yandan oğluna yazdığı mektuplarda, onun başarısının kendisini ölümsüz kılacağını, onda sürüp gitme inancının ölüm korkusundan uzaklaştırdığını ifade etmektedir.¹⁰³⁴ Nesin, eleştirmesine rağmen aynı düzlemde düşünmekten kendisini alıkoyamamıştır. Hatta; “ben de çok bencil, yani insancıl olarak zayıf bir babayım.”¹⁰³⁵ Sözleriyle bu duygunun babalıkla alâkalı olduğunu, evlatlarının başarılarına kendi

¹⁰²⁹ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 534.

¹⁰³⁰ Nesin, *Mum Hala*, s. 137.

¹⁰³¹ Nesin, *Mum Hala*, s. 138.

¹⁰³² Eagleton, T., *Hayatın Anlamı*, çev. Kutlu Tunca, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2019, s. 33.

¹⁰³³ Nesin, *Mum Hala*, s. 158.

¹⁰³⁴ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 586.

¹⁰³⁵ Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 684.

başarılarından çok sevindiğini dile getirmektedir. Bir yönüyle dünyadaki eylemlerde ölümsüzlüğü aramak ve bencilce düşünmek insani bir davranış biçimi olarak yorumlanmaktadır.¹⁰³⁶ Bu nedenle, insanların ölüm korkusuyla birbirlerine dayanmalarını eleştiren Nesin, aynı duyguları baba olduğunda derinden yaşadığından zaman zaman söylemleriyle çelişkiye düşmektedir.

Nesin, ölümle ilgili yazılarında, ölüm tasviri, korkusu ve ölen tanıdıklarının ardındaki düşünceleri yer almaktadır: “Son yıllarımda ölüm bana bir evden taşınmak gibi geliyor; bir evden taşınmak ve yeni bir evin ne kiracısı ne de sahibi olmak...”¹⁰³⁷ Ölüme bir türlü tanım getiremeyen Nesin, onu taşınmaya benzettiğini ancak yok olmaya dair bir altyapısı olduğundan yeni bir eve geçemediğini ifade etmektedir.

Ötenazinin ölümcül hastalıklar için hastanın hakkı olduğunu savunan Nesin, kendisinin öyle bir duruma düşmesi karşısında, ötenazi uygulayacak bir doktorla anlaştığını, bir başkasına muhtaç olmaktansa ölmeyi tercih edeceğini dile getirmektedir.¹⁰³⁸ Ölüm hakkında kesin bir yok oluştan bahseden Nesin’in ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrasını bu kadar planlı ve net düşünmesi ölüme karşı net tutumunu göstermek istediği mi, yoksa zihnindeki ölüm korkusuyla başa çıkma yöntemi mi olduğuna karar veremediği ötenazi ile ilgili düşüncelerinde de kendisini göstermektedir.

Nesin, *Rüyalarım Zıyan Olmasın* eserinde, ölümün son olduğunu yinelemektedir: “Yaşam maratonunun sonu ölümdür, ancak ölümle son bulur.”¹⁰³⁹ Her şeye rağmen belirtmelidir ki, Nesin’in ölene kadar herhangi bir yaratıcıya veya dine inandığına dair sözü, eserlerinde yer almamaktadır. Onun bu konudaki duruşunu en net vurgulayan cümlesi; “ben bir ateistim, eğer bir gün Tanrı’ya inandığımı duyarsanız ciddiye almayın, bunamışımdır,”¹⁰⁴⁰ şeklindedir. Kısacası o, son ana kadar ölümün son olduğunu ve inançsızlığını dile getirmiştir.

Nesin, bir şiirinde ölümü, yukarıdakine benzer bir biçimde ele almaktadır: “Erken geldiniz ölüm meleğim/Daha beş dakikamız var”¹⁰⁴¹ O, ölüm temasını ilerleyen yaşlarındaki eserlerinde fazlaca yer vermektedir. İnsan daima ölümün gölgesinde yaşayan varlık olduğu düşüncesi¹⁰⁴² Nesin için düşünüldüğünde onun bu durumu, ömrünün son demlerinde daha yoğun hissettiği söylenebilir.

¹⁰³⁶ Gray, *Ölümsüzleştirme Kurulu*, s. 35.

¹⁰³⁷ Nesin, *Çuvala Doldurulmuş Kediler*, s. 9.

¹⁰³⁸ Nesin, *Mum Hala*, s. 574. Ayrıca bkz.: Nesin, *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, s. 995.

¹⁰³⁹ Aziz Nesin, *Rüyalarım Zıyan olmasın*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 71.

¹⁰⁴⁰ “Aziz Nesin Ateizmi”, <https://docplayer.biz.tr/235689295-Aziz-nesin-sozleri-derleyen-ozturk-aydin.html>, (erişim tarihi: 15.02.2024).

¹⁰⁴¹ Nesin, *Bütün Şiirleri 1*, s. 198.

¹⁰⁴² Zygmunt Bauman, *Siyaset Arayışı*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay., 1999, s. 40.

Nesin'in fikrî eserlerinin yanında kurgu eserlerinde de ölüm teması yer almaktadır. Nesin "Son Konuşuma Mektup" isimli öyküde, ölüme yazdığı mektup yer almaktadır:

Yaşamayı hak etmeye çalıştığım gibi ölümü de hak etmek istiyorum. Bu hakkı bana tanı. Çünkü bu sonsuz güzellikler açan güzelim dünyaya, ben de gücümce güzellikler katmaya çalıştım. Bir güzel ada atlata görünmeyecek diye yok sayılabilir mi? Benim katkım da atlata görünmeyecek denli küçük de olsa var. Ne mi yaptım? Orta çağ simyacıları taşı altına çeviremedi ama ben bir simyacıyım, gözyaşlarımı gülmeceye çevirerek dünyaya sundum. Saygıyla gel ölüm bekliyorum.¹⁰⁴³

Nesin'in fikirlerini yansıttığı düşünülen karakter, bu dünyada iz bırakan güzel işler yapmak istese de onun bu çabası herhangi bir karşılık almak için değildir. Öyküdeki karakter Nesin gibi, içgüdüsel olarak iyi anılmak ve ardında hatıralar bırakarak sosyal ölümsüzlük düşüncesiyle yok olmamak istemektedir.¹⁰⁴⁴ Sosyal ölümsüzlük, İslam dinindeki ölen kişinin ardında sürekli ve kalıcı hayır bırakmak anlamına gelen sadaka-ı cariyeyi anımsatmaktadır.¹⁰⁴⁵ Bu bağlamda Nesin'in de ardında sürekli anılacağı işler yapma gayreti anlaşılır olmaktadır.

Nesin'in "Bir Şey Yap Met" oyunu, ölüm temasının işlendiği eserleri arasında yer almaktadır. Oyundaki kişiler, ölmek için insanlık yararına bir şeyler yapmaya çalışmaktadırlar. Oyunda ayrıca yaptıklarına göre onlara ömür biçen Doktor karakteri yer almaktadır. Platon'un mağara alegorisindeki gibi insanlardan bir kısmı evde diğerleri dışarda ve karanlıktadır.¹⁰⁴⁶ Met karakterine Doktor, eğer bir şey yapmazsa zehri içip ömrünü bitirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Met, ölüm pahasına da olsa dışardaki insanlara karanlıkta olduklarını söylemek için dışarıya çıkıp, onları aydınlatacak bir nükte bırakmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Doktor, Met'in yaşamasına karar vermiş, ancak bunu henüz bilmeyen Met, ölmesi gerektiğini zannederek eve gelip zehri içmiştir. Doktor'un Met'in bedeni ölse bile insanlığa bıraktığı bilgi sayesinde onun herkesten daha çok yaşayacağını söylemesiyle oyun bitmiştir.¹⁰⁴⁷ Oyunda, Tanrı kavramı Doktor ile sembolize edilerek

¹⁰⁴³ Nesin, *Büyük Grev*, s. 7.

¹⁰⁴⁴ "Aziz Nesin- Ölüm Hakkındaki Düşünceleri", <https://www.youtube.com/watch?v=u2naIkHBPug>, (21.04.2025).

¹⁰⁴⁵ Ali Duman, "Sadaka", *DİA*, 2008, c. 35, s. 383.

¹⁰⁴⁶ Platon'un *Devlet* isimli eserinin yedinci kitabında Sokrates tarafından anlatılan Platon'un mağara alegorisinde bir mağaraya zincirlenmiş üç insandan bahsedilir. Bu insanlar yalnızca mağara duvarını ve birbirlerini görebilirler. Doğuştan beri bu halde olan üç insan, duvarda mağara girişinden yansıyan gölgeleri ve yankı yapan sesleri duymaktadırlar. Yani gerçeklik, onlar için yalnızca gölgeler ve yankı seslerdir. Bu insanlardan biri zincirini çözer ve kendini mağaranın dışına atar. Yoğun ışık yüzünden geçici körlük yaşadktan sonra gözü alışarak aslında gördükleri şeylerin yalnızca birer gölgeden ve duydukları seslerin yalnızca yankılardan ibaret olduğunu anlar. Bir akarsu kenarına gidince sudaki yansımasını ve gölgesini görmesi ise her şeyi anlamasını sağlar. Büyük bir hevesle mağaraya dönüp bu durumu anlattığı zaman ise arkadaşları tarafından deli olmakla suçlanır. Onları kurtarmak istediğinde, zincirli iki insan onun gibi delirmek istemediklerini söyleyerek mağarada kalmayı sürdürürler. Ayrıntı için bkz., Platon, *Devlet*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yay., 2016, 514 a. s. 269.

¹⁰⁴⁷ Nesin, *Bütün Oyunları 1*, s. 183.

ölümsüzlüğün ancak insanlık adına faydalı şeyler yaparak olabileceği vurgulanmaktadır. Genel anlamda Met karakterinin fikirleri, Nesin'in düşüncelerinin sembolleşmiş biçimi şeklindedir:

Orası yokluk bile değil
 Orası hiçlik sayılıyor
 Orası hiçlik bile değil
 Öyleyse nasıl bir yer orası Match Usta?
 Orası yer değil
 Orası orası değil
 Sen yokken orası yok
 Yok yok bile değil.¹⁰⁴⁸

Nesin'in ölüm sonrasında kastı ahiret değil, kişinin öldükten sonra ardından anılması için dünyada bıraktığı şeylerdir. Bu nedenle, ölümden sonraki hayat sorulduğunda orasının hiçlik ve yokluğun yanı sıra insanların zihinlerinde oluşturdukları bir yanılsama olduğunu dile getirmektedir. Bu söylemler dil felsefesi üzerine önemli çalışmaları olan Wittgenstein'in düşüncelerini akıllara getirmektedir. o mistik üzerine konuşmanın anlamsızlığına vurgu yapmaktadır. Onun ilk dönem fikirlerine göre; “üzerine konuşulamayan şey hakkında susulmalıdır.”¹⁰⁴⁹ Aksine söylenilecek şeyler anlamsız ve mantıksız olacaktır. Söz konusu şiir de bu düşünceye gönderme yapmaktadır. Nesin'in fikrî yapısını yansıtan oyunda, Met karakterinin Nesin'le özdeşleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Nesin, ölenlerle olan iletişim gereksiniminin ise ondan kalan küçük bir hatıra ile giderilmesi tavsiyesinde bulunmaktadır. Hatta “bunları yaptığınızı sanmıyorum”¹⁰⁵⁰ diyerek de insanları eleştirmektedir. Nesin'in iddiasında kısmen haklı olsa da insanlardan bazıları mezarlıkların gösterişiyle teselli bulmaktan ziyade orayı ziyaretle, hayatlarını sorgulama, ölümle yüzleşme, geçmişi yad etme gibi duygularına da karşılık aramaktadır.¹⁰⁵¹

Nesin, ölüm temasını sıklıkla kullanarak olgunluk çağında ölümsüzlük isteğiyle dünyada iyi şeyler yapıp, kalıcı eserler bırakma gayretinde olmuştur. Annesinin ve kardeşinin ölümüne dair hatıraları Nesin'in ölüme küçük yaşta şahit olduğunu gösterse de o, ölümle ilgili düşüncelerini olgunluk çağında kaleme almıştır. Nesin'in ölüm noktasında tenkit ettiği asıl

¹⁰⁴⁸ Nesin, *Bütün Oyunları I*, s. 100.

¹⁰⁴⁹ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Metis yay., 2013, s. 173.

¹⁰⁵⁰ Nesin, *Mum Hala*, s. 672.

¹⁰⁵¹ Mustafa Doğan Karacoşkun, “Türbe Ziyareti ve Dileklerine Sosyopsikolojik Çözümlemeler”, *İslami İlimler Dergisi*, C. 7, S. 13, s. 70.

konu ise Müslümanların ahiret algısıdır. Kitaplarından örneklerle daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

3.3.1. Ahiret Tasavvuru

Ölümünden sonraki hayat olarak tanımlanan ahiret inancı, mahiyeti farklılık arz etse de Tanrı'nın varlığını kabul eden neredeyse bütün din ve düşünce sistemlerinde yer almaktadır. İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an'ı Kerim'de de ahiret hayatı onlarca ayette geçmektedir.¹⁰⁵² Dolayısıyla bir Müslüman için ahiret inancına dair kültür ve gelenek de bir o kadar gelişmiştir. Nesin, eserlerinde ahiret ve cennet-cehennem tasvirlerine ait pasajlara sıklıkla yer vermektedir. Bunlar, daha çok eleştirileri çerçevesinde resmettiği göstergelerden oluşmaktadır. O, genellikle ahiret sahnelerinde adaletsiz sistemi, cennet tasavvurunda ise cinsel temaları açığa çıkarmaktadır.

“Tanrısal Adalet”, Nesin'in ahiretle ilgili dinî argümanların ve eleştirilerin fazlaca yer aldığı öykülerden biridir. Hikâyede zengin birisinin ölümü, ahiret sorgusu, cennet ve cehennem tecrübeleri anlatılmaktadır:

Ölümsüz ruhuysa kalıbının cenderesinden fırlayıp özgürlüğüne kavuşmuştu. Ruhu da tıpkı kalıbının görüntüsündeydi... Bunca ölenin ruhu cesedin cenderesinden ve yer çekiminden kurtulmuş olarak özgürce uçuşuyorlardı. Üstlerinde hiçbir giysi yoktu, kadın olsun erkek olsun çıplaklar kampında olduğundan daha çıplak, anadan doğma yani dal... ve dalyaprak dolanıp duruyorlardı.¹⁰⁵³

Karakter, ruhları anlatırken onların havada uçtuğuna ve çıplak olduklarına özellikle vurgu yapmaktadır. Öykünün devamında, ölenlerin yarın mahkemeye çıkacakları, o yüzden bugün isterlerse cenneti veya cehennemi gezebilecekleri söylenmektedir. Cennette bir sürü çıplak ve güzel kızlar yani huriler vardır. Hikâyenin kahramanına içerisinde kızların fotoğrafları ve vücut ölçüleri yazılı olan bir liste uzatılmış, o da en beğendiğini kendine rehber olarak seçip cenneti gezmeye başlamıştır. Cenneti gezerken, meleğe gördüğü yerleri alıp alamayacağını sorduğunda o, istediği parseli sevabına göre alabileceğini söylemektedir. Kafasında, toprak alıyor gibi cennet parsellemeyi tasarlayan kahramana melek, hayal ettiği her şeyin gerçekleşebileceğini de söyleyince zengin adam, meleği türlü çıplaklıklarda hayal etmektedir. O hallerinin çok çirkin olduğunu idrak edince, Allah'ın ölçüsünün dengesini anlamıştır.¹⁰⁵⁴ Nesin'in işlediği cennet tasavvurları, başka hikâyelerde de geçmesine rağmen, en fazla cinsel temayı kullandığı metin, “Tanrısal Adalet” öyküsüdür. Ona göre, çoğu erkeğin cennetteki

¹⁰⁵² Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *DİA*, 1988, c. 1, s. 543.

¹⁰⁵³ Nesin, *Nah Kalkınırız*, s. 54. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, s. 76.

¹⁰⁵⁴ Nesin, *Nah Kalkınırız*, s. 56-61.

gayesi kadınlardan cinsel anlamda yararlanması ve mal mülk sahibi olmasıdır. Nesin'in hiçbir öyküsünde kadınların cennete girip de zevk sefa sürdüğü yer almamakla beraber çoğunda, inanan erkekleri kadını aşağıladıkları bir din imajıyla kaleme almaktadır. Nesin ayrıca, öykünün sonunda ahiretle ilgili düşüncelerini de ifade etmektedir.

Öteki dünyanın olup olmadığını ne gördüğüm ne de görenden duyduğum için, bilmiyorum. Belki siz öteki dünyaya inanıyorsanız. Benim, başkalarının inancına saygım vardır. Ben inanmasam bile, siz öteki dünyaya inanıyorsanız, şunu bilmelisiniz ki, öteki dünyanın da bu dünyadan hiçbir ayrımı yoktur. Bu dünyada en iyi, en geniş, en güzel parsellere sahip olanlar, öteki dünyada da güzel manzaralı parsellere sahip olacaklardır. Çünkü, iyilik yapmak hakkına salt onlar sahiptir. Zavallı yoksullar, iyilik bile yapamazlar ki, cennette biyer kapabilsinler. Sömürgeci, iyilik yapmak hakkını bile yoksullara bırakmamışlardır. Kötülük yapmak da iyilik yapmak da ancak onların hakkıdır. Bizim Masal burada bitti. Gökten düşmüş üç elma. Ne bana ne sana, koçanı kaldı Hasan'a.¹⁰⁵⁵

Paragrafta Nesin, ahiretin varlığından emin olmamakla birlikte ona inanmadığını dile getirmektedir. Mahiyeti hakkında bilgisi olmasa da orada adaletsizlik olduğuna dair şüphesi yoktur. Ona göre zengin Müslümanlar parayla iyilik yapabilmekte ancak garibanların iyilik yapmaya maddi durumları el vermemektedir. Bunun yanı sıra Nesin'in ahiret düşüncelerine paralel olarak şiiri de bulunmaktadır:

Sırat köprüsünden geçerken sırtta

Elimde de altın asam olmalı

Cennet dedikleri o güzel yurttta

Birkaç yüz bin dönüm arsam olmalı...¹⁰⁵⁶

Dünyada zengin olanların ahirette de zengin olmayı garanti eddiklerini vurgulayan dizeler, 'Dünyadaki maddi imkân daha çok hayır hasenat yapmaya vesiledir ve bu nedenle ahirette daha çok ayrıcalık getirecektir' düşüncesini barındırmaktadır. Her iki metinde de sosyalist bir söylem geliştiren Nesin, ahiret üzerinden dünyadaki ekonomik düzeni de eleştirmektedir.

Nesin, "Cennette Neler Var?" ve "Ya Cehennemde Neler Var?" başlıklı iki yazısında, *Kur'an*'da geçen cennet ve cehennem tasvirlerden sadece somut örnekleri derlemiştir. Cenneti altın bilezikler, değerli eşyalar, bakire kadınlar, konaklar, meyveler, döşekler ve şarapların var olduğu yer şeklinde anlatan Nesin, Cehennemi ise kötü mekân, ateş, can yakıcı azap, kaynar su, irin gibi örneklerle işlemiştir.¹⁰⁵⁷ Nesin'in cennet ve cehennemi ayetler göstererek ele alması, alternatif anlamlarını dışarda bıraksa da¹⁰⁵⁸ okuyucusunun zihninde belli bir ahiret

¹⁰⁵⁵ Nesin, *Nah Kalkınırız*, s. 66.

¹⁰⁵⁶ Nesin, *Taşlamalar*, s. 21.

¹⁰⁵⁷ Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 67-73.

¹⁰⁵⁸ Dijk, *Discourse and Knowledge: A Sociocognitive Approach*, s. 223.

algısı oluşturmaktadır. İslam dininin ahiret inancını Nesin'in eserlerinden öğrenen okuyucu kitlesi, cennet ve cehennem hakkında somut bilgiye sahip olurken bir yönüyle menfi bakış açısı edinmektedir. Çünkü Nesin'in anlatısı, dindarların ahiret tasavvurlarının onların tekelinde olduğuna yönelik gerçekleşmektedir.

Nesin, rüyalarının unutulup gidilmesine çok üzüleceğini o yüzden onların da yazıya geçirilmesi için elinden geleni yaptığını ifade etmektedir. Ayrıca uyurken bile zihninin çalıştığını söyleyen¹⁰⁵⁹ Nesin, rüyalarını ciddiye aldığından yorumlar da bu düşünceye binaen yapılmaktadır. Rüyalarını kaleme aldığı *Rüyalarım Ziyan Olmasın* eserinde, rüyalarının birinde bulutların üzerinde yolculuk yaparak orada karşılaştığı meleğin kendisini cennete götürdüğünü anlatmaktadır.¹⁰⁶⁰ Orada hurilerden birine âşık olup, çok güzel bir yolculuk geçirmiş, uyandığında ise; “cennet diye çıkılan her dünya yolculuğunun sonu cehenneme varsa da...”¹⁰⁶¹ diye yakınmaktadır. Nesin rüyayı cennet, dünyayı ise cehennem olarak nitelendirmektedir. Burada, Nesin'in ahiret kavramlarını sembolik olarak işlediği görülmektedir. Sembollerin boşuna kullanılmadığı, gösteren ve gösterilen arasında bir bağ kurduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶² Nesin de hikâyede, rüyaların güzelliğini cennet, dünyanın menfilikliğini ise cehenneme benzetmektedir.

Nesin, rüyalarının bir diğerinde, Azrail ile konuştuğunu aktarmaktadır:

Bu güzel genç kadın gerçekten Azrail olabilir mi diye içimde bir işkil vardı ama belli etmemeye çalışıyordum.

- Azrail'in kadın olduğunu hiç bilmiyordum. Oysa siz genç ve çok güzel bir kadınsınız.
- Siz Azrail'i erkek mi sanıyordunuz?
- Ne erkek ne kadın. Cinsiyetsiz.
- Erkek olanlarımız da var. Kadınların Azrail'i erkek olur. Erkeklerinki de kadın...¹⁰⁶³

Nesin'in rüyasına göre ölüm meleği diye bilinen Azrail, canını alacağı erkeklere kadın, kadınlara erkek şeklinde gönderilmektedir. Nesin'in ölüm korkusunu yenmek için onu yolculuğa benzetmesi gibi Azrail'in güzel bir kadın olarak tasvir edilmesi, yine Nesin'in bu korkularına teselli aramaları olarak yorumlanabilir.

Ölmüş Eşek, eşeğin cennetten arkadaşı arıya yazdığı mektupları içeren öykü kitabıdır: “Ölünce, sen de geride kalanların kalbinde yaşayacaksın. Tahtalıköydeki yerin de Eşek

¹⁰⁵⁹ Nesin, *Okuma Güncesi*, s. 493.

¹⁰⁶⁰ Nesin, *Rüyalarım Ziyan olmasın*, s. 45.

¹⁰⁶¹ Nesin, *Rüyalarım Ziyan olmasın*, s. 54.

¹⁰⁶² Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, çev., Wade Baskin, New York: Colombia University Press, 2011, s. 68.

¹⁰⁶³ Nesin, *Rüyalarım Ziyan olmasın*, s. 151.

Cenneti olacaktır,”¹⁰⁶⁴ cümlesi, ölümden sonraki hayatın olduğunu ifade etmekte, aynı zamanda ahiret tasavvuruna mizahi biçimde yaklaşıldığını göstermektedir. Tahtalıköy, mezarlık için kullanılan argo bir ifade biçimi şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰⁶⁵ Nesin’in bu kavramı bilinçli seçerek ahireti alaya alan ifadelerle anlatmayı tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca aynı öyküde ahiret, tiyatro oyunu gibi uzunca tasvir edilmektedir: Ahirette zebani hesaba çekilmesi için ölen kişiyi birine teslim eder, onu kollarından tutan kişiye kimsin diye sorduğunda; “adaletin pençesi” cevabını almakta, sonrasında da “nedense bu adaletin uzun kolu da güçlü pençesi de tavsiyelilere, iltimaslılara değil, benim gibi garibanlara yetişiyordu,”¹⁰⁶⁶ diyerek yakınmaktadır. Söz konusu adaletin ilâhî adalet kavramı olduğu düşünülmektedir. Nesin öyküde, Tanrı’nın adaletinin de ayrıcalıklı kişilere özel, diğer insanlara karşı pençelerini gösteren bir tarafı olduğunu işleyerek zengin ve nüfuzlu insanların iltimaslarını ahiret algısı üzerinden tenkit etmektedir.

Nesin aynı öyküde, ölenlerin ardından hayırla yad edilmesini ve hayırsever olarak cami yaptırılmasını mizahi dille eleştirmektedir:

Parayla imanın kimde olduğu bilinmez, dedi. Kalabalıktan biri mezar çukurundan çıkan toprak tümseğinin üstüne fırlayıp benim üzerime bir söylev çekti. Benim memlekete yaptığım büyük hizmetlerden ilk çiklet fabrikasını kurarak dış çiklet alımını yüzde on azaltmamdan, her yıl memlekete kazandırdığım milyonlarca dövizden söz ediyordu... Çok hayır sever olduğumdan, bir cami yaptırdığımdan, memlekete bir cami daha kazandıracakken vakitsiz öldüğümünden...¹⁰⁶⁷

Öykünün devamında ise ahiretteki sual işlenerek, ilâhî adalet meselesi sembolik ve müstehcen bir anlatıyla tenkit edilmektedir. Hesap verecek olan eşek, karşısında adalet tanrıçasını gözleri bağlı bir şekilde görmüş, bunun sebebini sorduğunda ise; ‘haksızlık yapmasın diye’ cevabını almıştır. Kurguya göre, adalet tanrıçasının karşısına yakışıklı ve suçlu bir erkek gelirse, ona gönlünü kaptırıp haksızlık yapabilir. İçeriden bir başka adamın dövüldüğü seslerini duyan eşek, neler olduğunu sorduğunda ise ‘ilâhî adalet yerini buluyor’ cevabını almış, bunun üzerine şu cümleyi kurmuştur: “... gözü bağlı, adalet tartan karının adaleti elbet böyle olur.”¹⁰⁶⁸ Öyküde tasvir edilen ilâhî adalet hem şeytanla iş birliği yapan hem de gözlerini bağlayarak kendini koruduğu izlenimi veren, ikiyüzlü cani ve ahlaksız biçimde

¹⁰⁶⁴ Nesin, *Ölmüş Eşek*, s. 7.

¹⁰⁶⁵ “Tahtalıköy”, *TDK*.

¹⁰⁶⁶ Nesin, *Ölmüş Eşek*, s. 159.

¹⁰⁶⁷ Nesin, *Ölmüş Eşek*, s. 141.

¹⁰⁶⁸ Nesin, *Ölmüş Eşek*, ss. 160-162.

resmedilmektedir. Bu anlatıda Nesin'in Antik Yunan tanrılarında¹⁰⁶⁹ esinlendiği görülmektedir. Nesin hem büyük dinlerdeki hem de mitolojideki ahiret algısını kullanarak bunların hepsini tenkit ettiğini göstermektedir. O, örneklerini çoğunlukla İslam dininin müntesipleri üzerinden verse de genellikle bütün dini inanışlardaki bu tür olguları eleştirmektedir.

Hikâyenin sonunda cennete giren eşeğin tasviri de Nesin'in cenneti sembolleştirip iktidar eleştirisi yaptığı bir pasajdan oluşmaktadır.

...hani iktidara gelmeden önce bütün muhalefet partileri iktidara geldiklerinde memleketi ne hale getireceklerini söylerler ya işte o hale getirilmiş bir yer bu cennet... Bir yüksek tepeden bahçeye baktım. Evet tıpkı bize anlatıldığı gibi her yerden şarap akıyor. Markası da KEVSER... Her ağacın altı aşk ile meşk yeri... Huriler bir yandan gılmanlar bir yandan...”¹⁰⁷⁰

Öyküde cennet, sarhoş olunan ve cinsel hazların tatmin edildiği yer olarak tasvir edilmektedir. Bunların yanı sıra ilk cümledeki iktidar eleştirisinin, aslına cennet vadi gibi onların vaatlerinin de yalan olduğu anlamı taşıdığına işaret etmektedir.

Cennetin en üst tabakasında en güzel yerin, verem olan işçileri için hastane yaptıran fabrikatör olduğunu öğrenen eşek, mektubunda bu durumu arkadaşına anlatmaktadır:

Cennete girmek için iyilik yapabilecek zenginliği nasıl elde ettiğini sordum. Adamın fabrikaları varmış, binlerce işçi çalıştırmış. Fabrikalarında çalışan işçilerden pek çoğu verem olup ölüyormuş. Çok iyi kalpli insan olduğu için bunlara çok üzölmüş. Veremli işçiler iyi olsun diye işte o büyük verem hastanesini yaptırmış. İyilik gibi var mı? Bak adam ne kadar iyi ki işçisini önce verem yapıp sonra da tedavi ettiriyor.¹⁰⁷¹

Öyküde önce verem edip sonra hastane yaptıran zengin insanların cennete gideceği iddia edilmektedir. Nesin ironik olarak kaleme aldığı öyküde, haksızlığı yaptıktan sonra basit bir iyilikle cennete gideceğini düşünen insanların din ve ahiret tasavvurlarını tenkit etmektedir.

“Üç Kez Dirilen Bir Ölüünün Neden Dördüncü Kez Dirilmediğinin Öyküsü”nde ruhlar alemi, cennet ve cehennem konuları işlenmektedir. Cenneti zevk, sefa ve kadın odaklı resmeden Nesin, öyküde bir polisin ruhunun bedeninden çıkıp dünyadan geçerek ruhlar alemine gittiğini anlatmaktadır. Polis, cennete gideceğinden emin olduğu için huriler ve gılmanlar etrafında pervane olmuşlardır.¹⁰⁷² Birçok hikâyesinde ahiret inancını işleyen Nesin,

¹⁰⁶⁹ Adalet tanrıçası Justita'nın sadece iç sesine kulak vererek adaleti sağlaması için gözlerinin bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bkz., Dennis E. Curtist ve Judith Resnik, “Images of Justice”, *The Yale Law Journal*, 1987, C. 96, s. 1727.

¹⁰⁷⁰ Nesin, *Ölmüş Eşek*, s. 169.

¹⁰⁷¹ Nesin, *Ölmüş Eşek*, s. 170. Ayrıca bkz., Nesin, *Onursal Doktor Olamamanın Büyük Onuru*, s. 166.

¹⁰⁷² Nesin, *Büyük Grev*, s. 16.

kendisi inanmasa da toplumun inançlarını realist bir bakış açısıyla, ancak eleştirel dil ile işlemektedir. Nesin'in ahireti anlattığı hemen hemen bütün öykülerinde şarap, zevk-sefa, köşkler ve hurilerin olduğu cennet tasavvuru görülmektedir.

Nesin, *Surname* romanında panayır yerlerini tarif ederken ölüm ötesi hayat kullanılarak, sevap işleme bahanesiyle insanların kandırıldığını anlatmaktadır:

Bir oğlan çocuğu elindeki büyücek bir kafes içindeki saka kuşlarından herbirini, kim bir lira verirse onun adına havaya uçurup böylece parayı vereni sevaba sokuyordu. 'Duhuliye'si bir liradan cennete girmek isteyenler tekliği bastırıp kafesten aldığı kuşu, 'Azat buzat, Tanrım, yarın ahirette beni gözet!' diyerek, saka kuşunun aracılığıyla cennetteki yerini güvenceye aldıktan sonra kuşu havaya fırlatıyordu. Bu şenlik alanında sevap işlemekten ucuza hiçbirşey yoktu; bir sevap bir şişe sudan bile ucuzdu.¹⁰⁷³

Kuşları azat etmeyle cennete gireceklerine inanan insanların ahiret tasavvurlarını eleştiren Nesin, bir yönüyle dinle sömürüye açık olan toplum yapısını da tenkit etmektedir.

"İlk Direniş" hikâyesinde bir asker; "makamımı görüyorum"¹⁰⁷⁴ diyerek vefat etmiştir. Bu söylem, İslam literatürde şehitlik mertebesi olarak yorumlanmaktadır. İslam dinine göre Allah yolunda ölenler, diğer ölümlerden ayrı yad edilerek cennetlik oldukları ifade edilmektedir.¹⁰⁷⁵ Nesin, kendi düşüncelerinden ziyade gerçek olayları anlattığı öyküde, karakterleri olduğu gibi vermektedir. Bu nedenle kahramanlık hikâyelerini içeren eserlerinde din, Tanrı ve ahiret tasavvurlarına yer verilse de bunlar alaylı ve eleştirel anlatıdan uzak ele alınmaktadır.

Nesin, ahirete inanmamakta ve inananların ahiret tasavvurlarının çıkar ve zevk odaklı bir algıya dayandığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Ona göre cenaze törenleri de yine bu tür bir algının yanı sıra gösteriş de içermektedir. Onun eserlerindeki cenaze törenlerine dair tenkitleri, hatıraları, düşünceleri ve hikâyelerinden örneklerle daha iyi anlaşılmaktadır.

3.3.2. Cenaze Merasimlerine Yaklaşımı

Cenaze merasimleri hemen hemen her dinde ve inanışta ölenin ardından yapılan ritüelleri ifade etmektedir. Bu törenler farklı tezahür etse de insanlar tarafından ölenin ardından ritüel uygulanması önemsenmektedir.¹⁰⁷⁶ Nesin bu noktada çoğunluktan ayrılarak

¹⁰⁷³ Nesin, *Surname*, s. 151.

¹⁰⁷⁴ Aziz Nesin, *Borçlu olduklarımız*, İstanbul: Nesin Yay., 2019, s. 18.

¹⁰⁷⁵ "Bakara", 2/104.

¹⁰⁷⁶ Nurettin Akcan, "Dinlerde "Ölüm Olgusu" Üzerine Oluşmuş Ritüeller Arınma Uygulamaları", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2023, C. 10, S. 2, s. 461.

cenaze törenlerinin gösteriş için yapıldığını ve kendisine böyle bir merasim yapılmamasını vasiyet etmektedir.¹⁰⁷⁷

O, mezarlıkları ziyaret eden insanların, bunu kendi benciliklerinden yaptığını, geçmişe sıkı sıkı tutunmak adına bu ziyaretleri gerçekleştirdiklerini, hatta görkemli mezarlar yaptırdıklarında onunla övündüklerini ifade etmektedir. Ayrıca o, geleceğe güçlü adımlar atmak için gömüt ziyaretlerine ihtiyaç duyulmaması gerektiğini de dile getirmektedir.¹⁰⁷⁸ Nesin'in düşünceleri Cumhuriyet dönemi reformistlerinin ve özellikle de Atatürk'ün türbe ziyaretlerine dair cümleleriyle benzerlik göstermektedir. Atatürk tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması ve yasaklanmasını, halkın ıllıllıktan kurtulması olarak ifade etmektedir.¹⁰⁷⁹

“O Geceyi Yazmak”, Nesin'in bir yılbaşı gecesi fenalaşıp öleceğini zannetmesinden sonra, hislerini anlattığı hatırasıdır. O, hikâyenin sonunda gömülmek istememesinin yanında ölümle ilgili düşüncelerini de dile getirmektedir: “Ben mezarım olsun istemiyorum. İnsanın ölümünden sonra ruhunun varlığına inanmıyorum ki mezarı anlamlı ve gerekli bulayım... Türkiye’de mezarlıklar dinlere göre ayrılmıştır. Dinsizler için mezar yeri yok. Bense Müslümanların, ‘yatacak yeri yok’ dediklerindenim.”¹⁰⁸⁰ Nesin, dine dair eleştirel ve alaycı tutum sergilediği yazılarıyla; “Müslümanların ‘yatacak yeri yok’ dediklerindenim” ifadesiyle Türkiye’deki Müslümanların kendisine olan tepkilerini dile getirmektedir. Ayrıca, dinsizler için mezar yerinin bulunmamasını eleştiren Nesin, kendisinin Müslüman mezarlığına gömülme riskine karşı mezarı olsun istememektedir.

Nesin'in arkadaşı Mahmut Yesari (1895-1945) öldüğünde, onun mezarı başında toplanan arkadaşları, Yesari'nin ağlamalarını istemediğini söyleyerek kahkahalarla sohbet etmişler, hatta; “ah bir şişe de rakı olmalıydı ki” diyerek toprağına döküp eğlenmeleri gerektiğini eklemişlerdir.¹⁰⁸¹ Benzer şekilde *Zübük* romanında, Zübük'ten illallah eden kasabalı, onu öldürmek için peşine düşerek, mezarlıkta sıkıştırmış, kaçamayacağını anlayan Zübük ise hemen namaza durmuştur. Kasabalı, namazda öldürmenin günah olduğu ifade edip; “Namazda adam vurulmaz. Üstüne elin dinsizi şehit gider, bir de millet bizi lanetler.”¹⁰⁸² Zübük'ün sahte ibadetini bitirmesini beklemişlerdir. Zübük, namazı uzattıkça, onu bekleyenler, rakı içmeye karar verip sarhoşluktan sızmış, Zübük de ellerinden kurtulmuştur. Şehit kavramının ve dinî ritüellerin toplumda saygı gösterilen şeyler olduğu ifade edilen

¹⁰⁷⁷ Nesin, *Mum Hala*, s. 623; Nesin, *Bütün Şiirleri 2*, s. 150.

¹⁰⁷⁸ Nesin, *Mum Hala*, s. 366.

¹⁰⁷⁹ Atatürk, *Nutuk*, s. 665.

¹⁰⁸⁰ Nesin, *Maçınli Kız İçin Ev*, s. 163.

¹⁰⁸¹ Nesin, *Ah Biz Ödlek Aydınlar*, s. 180.

¹⁰⁸² Nesin, *Zübük*, s. 184.

pasajın aksine numaradan namaz kılınan ve mezarlıkta rakı sofrası kurulan unsurların bulunması, Nesin'in mizah yöntemiyle bu tür davranışları eleştirdiğini göstermektedir. Kabir ziyaretleri Müslümanlar için büyük önem ifade etmektedir. Ancak bu durumdaki aşırılıklar, türbelerden beklentiler gibi bidat geleneklere sebebiyet verdiğinden birçok düşünür tarafından tenkit edilmiştir.¹⁰⁸³ Yine de inanan inanmayan, herkesin ölene ve ölenin yakınına saygı göstermesi adına mezarlıklarda usulüne uygun davranılması gerektiği telkin edilmiştir.¹⁰⁸⁴

Nesin'in cenaze merasimlerini mizahî biçimde işlediği, “Sürücü Yolcusunu Neden Dövdü” öyküsünde sürekli cenaze kaldırılan caminin cennete daha yakın olduğu şakası yapılmaktadır:

- Ben artık inandım, dedi, bu cami cennete çok yakın.
- Neden? diye sordu arkadan biri.
- Neden olacak, baksanıza bunca cami varken, gelirler gelirler bütün cenazeleri ille de bu camiden kaldırırılar ki, ruhlar buradan çabucak cennete gitsin. Yahu, İstanbul cami dolu, evden çok cami var be... Bunca cami bomboşken, ille de bu camiden cenaze kaldırıp yolları tıkanmanın anlamı var mı? Bekle dur işin yoksa. Tabii bütün şoförler rahmet okuyor ölenin canına.¹⁰⁸⁵

Yolcular şoförün cenazelerin belli camilerden kaldırılmasıyla alay etmesine, gülerek karşılık vermektedirler. Nesin, öykü üzerinden hem camilerin çokluğuna hem de meşhur camilerden cenaze kaldırmadaki ısrara dair eleştirel yaklaşım resmetmektedir.

Nesin, Atatürk'le ilgili gazete yazılarının topladığı *Merhaba* kitabında, Atatürk'ün ölümünün sirenler ve düdüklemlerle anılmasını eleştirmektedir: “Başka ülkelerde büyüklerin ölüm yıldönümü saatlerinde düdüklemler öttürülür mü? Öttürülüyorsa bile bunu örnek almamız bizamanlar¹⁰⁸⁶ çarliston oynamayı Batılılaşmak sanmamıza benzer.”¹⁰⁸⁷ Batılılaşmayı, göstergeler üzerinden almanın problemli ve yanlış olduğunu dile getiren Nesin, Batılı gibi ölüyü anarak ve dans ederek Batılılaşamayacağını ifade etmektedir. Bu hususta haklılık payı olan Nesin, söz konusu kıyafet ve başörtüsü olduğunda durumu aynı anlayışla karşılamamakta, bilimi savunup objektif ve özgürlükçü olmayı öğütlerken, kendisinin dindarların göstergelerine dair bazı tenkitlerinde objektiflikten uzaklaştığı görülmektedir.

¹⁰⁸³ Fikret Karaman, “Cenaze Defni ve Kabir Ziyareti Üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İlmi Dergi*, 1999, C. 35, S:2, s. 28.

¹⁰⁸⁴ Karaman, “Cenaze Defni ve Kabir Ziyareti Üzerine Bir İnceleme”, s. 35.

¹⁰⁸⁵ Nesin, *Büyük Grev*, s. 158.

¹⁰⁸⁶ Nesin'e ait yazı biçimi.

¹⁰⁸⁷ Nesin, *Merhaba*, s. 21.

“Bir Cenaze Töreninde” isimli öyküde ölenin yakınları vefat eden kişiyi sevmemelerine rağmen sevap almak için cenazesine katılıp, ritüelleri yerine getirmek konusunda oldukça titiz davranmaktadırlar:

- Allah biliyor ya, dairede bana çok çektirmiştir. Bak, kimsenin yanına kalmıyor. O bile öldü işte.
- Cenazede bulunmak sevaptır diye geldim ben de.
- Demek cenazesinde bulunmak bize kısmet olacaktı.
- Asıl cenazeye gelmek değil, tabutunu taşımak sevap.
- Taşırım. Bıraksınlar, mezarına kadar taşıyayım. Başka şey için değil, sevaptır diye...
- Daha çok sevaba girmek için de mezarına iki kürek toprak atacaksın.
- Atarız. Sevabımıza atarız. Dünya bu, kim derdi ki günün birinde ben bu adamı mezara gömüp de üstüne toprak atacağım... Hey büyük Allah!¹⁰⁸⁸

Yine aynı öyküde; “Allah’ın gücüne gitmesin ama rahmetli sağlığında da pek münasebetli işler yapmış değildir hani. Allah bilir salt bize kötülük olsun, ıslanalım diye ölmek için böyle bigünü¹⁰⁸⁹ seçmiştir.”¹⁰⁹⁰ Cümlesiyle, vefat eden kişinin arkadaşları onun kötü huylarından bahsetmekten kendilerini alamamışlardır. Tanrı’yı inciteceklerini düşünmeleri ise yaptıklarının yanlış olduğu bilinci taşıdıklarını göstermektedir. Nesin’e göre, ölen kişi kötü olmasına rağmen onu hayırla yad etmek, doğru değildir. Hatta bu nedenle, kendi cenazesine onu sevmeyenlerin gelmemesini vasiyet etmektedir.¹⁰⁹¹

“Zübür Amca Kaç Kez Gömüldü” öyküsünde, zengin bir adamın vefatındaki ihtilaflar yüzünden her defasında mezarından çıkarılarak tekrar cenaze töreni yapılması konu edilmektedir. Cenaze törenleri her defasında ailesi tarafından gösteriş yapmak için borç para ile biraz daha abartılmaktadır:

Cenaze belediye lüks tarifesi üzerinden kaldırıldıktan başka, yirmi tane de otomobil tutulmuş, otuz kadar hafız, mezarın başında yarım gün kuran okumuşlardı. Aileden her biri daha pahalı çelenk yaptırmak için de birbirlerinden geri kalmamışlardır... Büyük camide en ünlü sekiz hafız Zübür amcam için mevlit okudu. Altı yüz külah şeker dağıtıldı, herkes de mevlidi beğendi.¹⁰⁹²

Pasajda, cenaze töreninin abartılmasının gösterişten ibaret olduğu anlatılmaktadır. Dinî ritüeller arasında sayılan cenaze merasiminin abartılı düzeyde bir törene dönüşmesini Nesin

¹⁰⁸⁸ Nesin, *Büyük Grev*, s. 44.

¹⁰⁸⁹ TDK’ya uygun olmamasına rağmen Nesin’e özgü yazım biçimlerine, direkt alıntılarda müdahale edilmemiştir.

¹⁰⁹⁰ Nesin, *Büyük Grev*, s. 38. Benzer anlatı için bkz.; Nesin, *İhtilali Nasıl Yaptık*, s. 12.

¹⁰⁹¹ Nesin, *Mum Hala*, s. 623.

¹⁰⁹² Nesin, *Gıdıldı*, ss. 65-67.

haklı olarak insanları maddi ve manevi olarak sömürüldüğünün göstergesi biçiminde işlemektedir.

Nesin, ölüm ve ölüm ötesine inanmasa da ölüme dair düşünceleri ve eserleriyle var olmak istemesi onun sosyal ölümsüzlük anlayışını benimsediğini göstermektedir. İnançlı insanların ahiret ve cennet-cehennem algılarını ise çoğunlukla eylemlerinin karşılıklarını beklemeleri gerekçesiyle tenkit etmektedir. Ölümün bir getirisi olan cenaze törenlerinden ise hiç hazzetmeyerek onların gösteriş olduğunu dile getirmiş ve kendisine cenaze merasimi yapılmamasını istemiştir.

“Nesin’de Tanrı Tasavvurundan Kaynaklanan Eleştiriler” isimli son bölüm, Tanrı tasavvuru, onunla bağlantılı olarak kötülük ve ölümle ilgili başlıklardan oluşmuştur. Bu bölümde, Nesin’in Tanrı merkezli din eleştirileri açığa çıkarılarak onun dinin ayrılmaz parçaları olan, Tanrı, kötülük ve ölüm gibi ana meselelere dair çağdaşlaşma sürecinden beslenen düşünceleri, söylem analizi bağlamında ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Buna bağlı olarak onun Tanrı’ya inanmadığı, Tanrı inancına sahip olanları ise zor zamanlarında sığındıkları bir Tanrı tasavvurlarına sahip olduklarından dolayı tenkit ettiği ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Nesin’in Tanrı’nın kötülüklere engel olmadığı iddiası ile aslında Tanrı olmadığı çıkarımı da kötülük başlığının ana merkezini oluşturmaktadır. Ölüm ve ahirete dair düşüncelerinde ise sosyal ölümsüzlüğün ve çarpık bir cennet tasavvurunun baskın fikirler arasında yer aldığı görülmektedir.

SONUÇ

Çalışmada, Türkiye çağdaşlaşmasında din eleştirisi konu edinilerek, bunun edebiyat alanında yankılarını dile getiren yazarlardan biri olan Aziz Nesin'in eserleri incelenmiştir. Üç ana bölümden oluşan araştırmanın, ilk bölümünde tarihsel altyapı ve kuramsal çerçeveye dair bilgiler verilmiştir. Türkiye'de çağdaşlaşma göstergeleri, Osmanlı'nın son dönemlerinde başladığından araştırma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden yönleri ve Nesin merkezde olduğundan onun 1995'te ölümüne kadarki süreci içermektedir.

Tarihsel altyapı, Osmanlı'daki Türkçülük ve İslamcılıktan başlayıp, Türkiye düşüncesinin felsefi temellerinin oluşmasında ciddi etkileri olan pozitivizm ve Sosyal Darwinizm akımlarının açıklanmasıyla devam etmiştir. Sonrasındaki başlıklar ise Cumhuriyet'in ilanı ve inkılapların dinî hayattaki değişimlere yönelik yaptırımlardan ve Nesin'in biyografisinden oluşmuştur. Birinci bölüm, reformlardan dinle bağlantılı olduğu düşünülen Batıcılık, laiklik, harf inkılabı ve bunların toplumdaki yankılarıyla sınırlandırılmıştır. Araştırmada bu yankıların olumlu yönleri yerine özellikle din bağlamında oluşturduğu çatışmalar üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle bazı reformların, dinin geri kalmışlığına sebep olduğu iddiasıyla, dinî göstergelerin yönetim ve toplumsal hayattaki görünürlüğünü sınırlamaya yönelik olduğu tespit edilmiştir. Yönetimde din devleti yerine ulus devleti anlayışının benimsenmesi, din eğitimi verilen tekke, zaviye, dergâh gibi mabetlerin kapatılması, okullardan din derslerinin kaldırılması, kılık-kıyafetteki düzenlemeler; sarık yerine şapka kanunu, çarşaf ve cübbe gibi kıyafetlerin yerilerek batılı giyim tarzının teşvik edilmesi, inkılapların dinî hayattaki olumsuz yansımaları arasında sayılmaktadır.

Araştırmanın kuramsal çerçevesini, edebiyat ve felsefe ilişkisinde bir edebiyatçının eserlerinden, felsefi izlenimlerin okunabileceği alt yapısı oluşturulmuştur. Çalışmada, Nesin'in eserlerinin, edebi olmasına rağmen estetik zevkten ziyade bir mesaj içerdiği, toplum için yazıldığı, hatta bir yönüyle de toplumsal gerçekçi metinlerden olduğu tespit edilmiştir. Onun yapıtları, fikir ve kurgu olmak üzere ayrı başlıklarda incelendiğinde, özellikle kurgu eserlerinde mizahi bir eleştiri dili kullandığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle araştırmada hem dil hem mesaj hem de tarihi altyapıya dair izler, söylem analizi yönetiminin mizaha yansıyan yönüyle açığa çıkarılmıştır.

Nesin, Cumhuriyet'in telkin ettiği Batılı zihin yapısını benimsemesine rağmen dindar bir ailede hafız olup, geleneksel din anlayışıyla büyütülen bir çocuktur. Çalışmada, askeri okula başladıktan sonra ailesinin düşünce ve inanç birliğinden ayrılan Nesin'in ateist bir

çizgiyi takip ettiği, yazın hayatına girdikten sonra ise eserlerinde Türkiye'nin geleneksel inançlarına yönelik eleştirel bir söylem geliştirdiği saptanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü olan, dini söylemden kaynaklanan eleştirilerde, Nesin'in fikri eserleri kategorisine günceleri, mektupları ve düz yazıları dahil edilmiştir. bunlardan elde edilen bilgiye göre, onun din tasavvurunun Marksist bir çizgi takip ettiği, dinin insanların manevi duygularını sömürmek için güçlüler tarafından uydurulan bir olgu şeklinde tanımladığı tespit edilmiştir. Araştırmada Nesin'in eleştirilerini, Türkiye özelinde İslam dini üzerinden dile getirmesine rağmen onun bütün dinlere karşı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Nesin'in İslam'ın göstergelerine dair tenkitlerinin dinin bizihi kendisine değil, Müslümanların davranışlarına yönelik olduğu saptanmıştır.

Nesin'in kurgu eserlerindeki din eleştirilerinin, Türkiye'deki halkın inançlarına, dini lider ve otoriteye, geleneksel din anlayışına, İslam'daki çok eşliliğe, İslam'ın kadın tasavvuruna ve sünnet ettirme geleneğine yönelik yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Şiirlerin, diğer metinlere nazaran daha sembolik bir dile sahip olduğu gerekçesiyle, şiirlerdeki din tasavvuru ve eleştirisi ayrı başlık altında incelense de Nesin'in tenkitlerinin aynı konulara yönelik olduğu sonucuna varılmıştır. Nesin fikri eserlerinde kendi düşüncelerini direkt ifade etmekte, kurgu eserlerinde ise toplumu yansıtarak onların dilini olduğu gibi vermektedir. Ayrıca geleneksel kodların bir kısmını istemese de devam ettirmektedir. Domuz etinin yasaklanmasını tenkit etmesine rağmen asla yemediği, çocuklarını sünnet ettirdiği gibi huşular, onun geleneksel ve kültürel kodların bağlayıcılığına uyum sağladığını göstermektedir.

Araştırmada, dini söylemle bağlantılı olarak ahlak, siyaset ve bilim konularına dair tasavvurlar ve eleştiriler de aynı bölümde ele alınmıştır. Nesin'in ahlak tasavvurunu, ilk olarak İslam'la bağdaştırılan öğretilerle ailesinden aldığı, sonrasında ise dinden bağımsız hümanist bir ahlak anlayışını benimsediği tespit edilmiştir. Nesin, özellikle kurgu eserlerinde toplumun davranışlarına yönelik eleştirilerini, Müslümanların ahlaki tutumlarının inançlarıyla çeliştiği yönünde dile getirmektedir. Nesin'in din-siyaset üzerine eleştirilerinin ise yönetimin haksız, çıkarıcı ve dini sömürü aracı olarak kullandığına yönelik ortaya çıktığı saptanmıştır. Ayrıca çalışmada Nesin'in, iktidarın ezanı Arapçaya çevirerek, Kur'an eğitimini serbest bırakarak ve okullarda din dersini yeniden müfredata ekleyerek laikliğe aykırı davrandığını iddia ettiği ortaya çıkarılmıştır. Nesin'in din-bilim ilişkisine dair düşüncelerinde ise önyargılı bir okumayla, Müslümanların bilime ve ilerlemeye karşı olduğunu iddia ederek, teknolojik aletlere dua, levha ve nazar boncuğu takmalarını mizahî dille eleştirdiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Aziz Nesin'in Tanrı tasavvuru, ona bağlı olarak kötülük ve ölüm konularına dair söylemleri yer almaktadır. Nesin'in Tanrı tasavvurunun, fikrî eserlerindeki söylemlerinden onun pasif ateist çizgide durduğu tespit edilmiştir. Nesin, insanların Tanrı'yı acizliklerinden ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Ayrıca o, kurgu eserlerindeki karakterlerin genellikle olumsuz eylemlerinde yardımcı olmalarını istedikleri bir Tanrı tasavvuruna sahip olduklarını işlemiştir. Hırsız, Tanrı'dan yardım istemekte; karaborsacıya, Tanrı yol açmaktadır. Ayrıca karakterler, başlarına gelen bela ve musibetleri de Tanrı'nın bir cezası olarak yorumlamaktadırlar. Nesin'in, karakterler üzerinden çıkar ilişkisine dayalı Tanrı anlayışlarını eleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada Nesin'in, kötülükle ilgili görüşleri, doğal ve ahlaki kötülükler olarak iki başlık altında ele alınmıştır. Nesin, çocukluğunda karşılaştığı doğal kötülüklerin sebebini Tanrı'ya bağlamaktadır. İlerleyen süreçlerde ise bu durum onda, Tanrı'nın olmadığına hükmetmesinin sebepleri arasında yer almıştır. Ölüm ise Nesin'in üzerine çok fazla kafa yorup yazdığı konulardandır. O, ölümün bir son olduğunu düşünmesine rağmen yok olmayı kabul etmemektedir. Bu nedenle, eserleriyle ölümünden sonra da var olma isteği, onun sosyal ölümsüzlük anlayışını benimsediği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Nesin'in ölümden sonraki hayata dair inancının olmadığı bilinmektedir. Ancak kurgu eserlerinde ahiret temasını işleyerek karakterlerin çarpık bir cennet tasavvuru olduğuna yönelik öyküler kaleme almıştır. O, öykülerinde cenneti, çıplak kadınların olduğu, sadece zenginlerin girdiği bir yer olarak işleyerek, cennetin inananların ve özellikle zenginlerin tekelinde olmasını tenkit etmektedir. Cenaze merasimlerini ise gösteriş olarak değerlendiren Nesin, kendi cenaze töreninin yapılmasını istememiş, naaşı vakfın belirsiz bir yerine defnedilmiştir.

Araştırmada, Nesin'in din tasavvuru ve eleştirilerine odaklanılarak onun tenkit ettiği noktalar tespit edilmiştir. Nesin'in tespitlerinde onun çeliştiği ve eksik bıraktığı yerler de dikkati çekmektedir. Çalışmada, çağdaşlaşmanın getirisi olarak bilim merkezli, özgürlükçü ve saygılı olunması gerektiğini ifade eden Nesin'in, insanların inançları söz konusu olduğunda bilimden uzak ve genellemeci çıkarımlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Çoğu dindarın yobaz ve bağınaz, sağcı aydınların tehlikeli, İmam Hatip mezunlarının adaletsiz olduğu iddiası, onun genellemeci yaklaşımına örnek olarak verilebilir. Araştırmada Nesin'in hacca gitmenin, başörtülü okumanın, kamusal alanlarda ibadet mekanları olmasının yasaklanmasını teklif etmesinin ise onun özgürlükçü düşüncesiyle çeliştiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca her düşünce ve inanca saygısı olduğunu ifade etmesine rağmen Müslüman fikir adamlarıyla yan yana gelmek istememesiyle, bazı inançları alaycı dille ele alması onun yine düşüncesi ve davranışlarının ters düştüğünü göstermektedir.

Bunların yanı sıra Nesin'in karakterleri, çevresinden esinlenerek yarattığı bilinmektedir. Dindar bir çevrede çocukluk geçiren Nesin, dindar babasına, onu hafız yetiştiren Galip amcasına ve çarşafly annesine büyük sevgi ve saygı beslemesine rağmen edebi eserlerinde onlara benzer Müslüman karakterler oluşturmadığı görülmektedir. Aksine kurgu eserlerindeki Müslüman karakterlerin büyük bir kısmı zayıf ahlaklı, yalancı, gözü dışarda, cahil, kurnaz, aç gözlü vb. şekillerde resmedilmektedir. Bu durum, Nesin'in öykülerini bilinçli olarak tasarladığı izlenimi de vermektedir.

Çalışmada, genel olarak din felsefesi açısından bakıldığında Nesin'in dinin Tanrı, ahlak, siyaset, bilim gibi konularda yönlendirmeleri olduğunu iddia ve kabul eden dindarların davranışlarının bu kabule ters düştüğü iddiasını yinelediği tespit edilmiştir. Ona göre özelde Müslümanlar ve genelde din mensupları çıkarları söz konusu olduğunda dini kendi amaçları uğruna kullanmakta, davranış, inanış, fikir ve söylemlerine dinden kılıf uydurmaktadır. Genellemeci bir yaklaşım olsa da bu durum, Nesin'in haklı olduğunu göstermektedir.

Nesin'in eserlerinin tamamı ele alınmış olsa da çalışma, bütün çerçevelerde tam olarak değerlendirme noktasında her zaman eksik kalacaktır. Bu eksikliğin, edebiyat eserlerinin ilahiyat merkezli çalışılmasının gidereceği umulmaktadır. Ayrıca bu araştırmayı yaparken görülen en büyük noksanlıklarından birisi de yakın tarihin objektif olarak bilinmesine yönelik engellerin yine edebiyatla sağlanmış olmasıdır. Dolayısıyla eserlerin incelenmesinde yazarın niyet ve tutumun iyi bilinmesi de hem dönem hem de metin hakkında daha tutarlı sonuçlara varılmasını sağlayacaktır. Bunların yanı sıra günümüz dindarıyla, Nesin'in dönemindeki dindarlık algısının farklı olması, bu çalışmaların her dönemde farklı sonuçlara varacağı gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır. Nesin'in babasının devrindeki dindarlar tekke ve medreseleri kapatıp ezanı Türkçeleştirdiği gerekçesiyle Atatürk'e düşmanken, bugün dindarların bir kısmının bunun aksi görüşe sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Nesin, İmam Hatip okullarından mezun olanların yönetime geldiğinde şeriat devleti kuracaklarını iddia etse de mevcut yönetim, İmam Hatip mezunlarınca kurularak Cumhuriyet rejimini devam ettirmektedir. Dolayısıyla bu durum metnin yanılgısı gibi algılsa da aslında onun canlılığını koruduğunu da göstermektedir.

Son olarak, Nesin'in arşivinin hala çalışıldığı ve notlarının kitaplaştırılmasının henüz bitmediği bilindiğinden, yeni çıkan eserler de yeni bir araştırma konusu olabilir. Ayrıca Nesin üzerine yapılan tezlerde şiirlerinin müstakil incelendiği bir çalışma yer almamaktadır. Onun şiirlerinin de başlı başına bir tez olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- “Dangıl”, *TDK*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2011.
- “Dini Islah Beyannamesi”, *Vakit*, 20 Haziran 1928.
- Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *DİA*, 2020, c. 30, 348-351.
- “Müthiş Bir Vesika”, *Büyük Doğu*, S. 48, 27 Eylül 1946.
- “Teşkilâtı Esasiye Kanunu”, Kanun Numarası: 491, Kabul Tarihi: 20/4/1340 (1924).
- “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, *Resmî Gazete*, 09.11.1982. S. 17863.
- Akcan, N., “Dinlerde “Ölüm Olgusu” Üzerine Oluşmuş Ritüeller Arınma Uygulamaları”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2023, C. 10, S. 2, 461-485.
- Akçura, Y., *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul: Ötüken Yay., 2015,
- Akiner N. ve Mencet, M. S., “Türkiye’de İslamofobi: Mizah Dergilerinde İslam’ın Temsili”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2016, C. 11, S. 2, 169-196.
- Aktaşlı, H., U., “Türk Muhafazakârlığı ve Kemalizm”, *Doğu Batı*, 58/2011, 147-163.
- Althusser, L., *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yay., 2010.
- Andrews, W. G., *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yay., 2000.
- Araz, N., “Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Sebilürreşad*, Temmuz 1960, C. 13, S. 311, 168 169.
- Ardıç, N., “Atilla Doğan Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2011/2, C. 16, S. 31, 221-248.
- Atar, F., “Şehid”, *DİA*, 2010, c. 38, 431-433.
- Atatürk, K., *Nutuk*, İstanbul: Kaynak Yay., 2015.
- Atatürk, Kemal, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Atatürk, M. K., *Nutuk II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2019.
- Atay, F. R., *Çankaya*, İstanbul: Pozitif Yay., 1999.
- Atay, R., “Mehmet Akif”, *XIX Yüzyıldan Günümüze Çağdaş İslam Düşünürleri*, ed. Kemal Sözen vd., İstanbul: Divan Kitap, 2017, 129-163.
- Atay, R., “Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumsal Hafızada Yol Açtığı Travmalar Üzerine”, *Mukaddime*, 2018, 9(2), 49-65
- Atay, R., *İslam Hukukuna Göre Kadının Kamu Görevi*, Ankara: Kitabe yay., 2023, s. 15.
- Atay, R., ve Çiftçi, E., “Din Dili Çerçevesinde Süleyman Çelebi’nin Mevlid’inde Tanrı Kavramının Serüveni”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 44, 2013.

- Ateş, A., “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, 2002, S. 4, 117-141.
- Ateş, S., *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982, c.1.
- Avcı, A., Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece, *Birikim Dergisi*, 2003, S. 166, 80-96.
- Avineri, S., *Karl Marx Philosophy and Revolution*, U.S.: Yale University Press, 2019
- Aydın M., *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2012.
- Aydın, M. “Ahlak”, *TDK*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2011.
- Aydın, M., “Ahlak”, *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2003, C. 2.
- Babaoğlu, R., “6/7 Eylül 1955 Olayları'nın Muhtemel Failleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, c.6, S. 2, s. 1349-1371.
- Badiou, A.- Zizek S., vd., *Bir İdea Olarak Komünizm*, çev. Ahmet Ergenç- Ebru Kılıç, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2000.
- Bakhtin, M., *Karnaval'dan Romana*, çev. Sibel Irzık, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2001.
- Balaban, F., “Aziz Nesin Eserlerinde Yapı ve Tema”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, 2006.
- Baltacı, A., “Rü'yet-i Hilâl Tartışmaları”, *Diyanet Dergisi*, 1979, C. 18, S. 1, 25-43.
- Başgil, A., F., *Din ve Laiklik*, İstanbul: Yağmur Yay., 2007.
- Batar, Y., “Kur'an Kıssalarının Bazı Eğitsel Yönleri”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016
- Bauman, Z., *Siyaset Arayışı*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay., 1999.
- Bayur, Y., H., *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1930.
- Bebek, A., “Mağfiret”, *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2003, C. 27, 313-314.
- Bedir, M., “Sünnet”, *DİA*, C. 38, 150-153.
- Begić, H. N., “Anadolu Nazar İnancı ve Nazarlıklar”, *Aydın Uğurlu Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı*, 2022, 170-187.
- Benna, H., *Davanın Esasları*, çev., Bilal Habeş Erdem, İstanbul: Ravza yay., 2018.
- Bergson, H., *Gülme*, çev., Devrim Çetinkasap, İstanbul: İş Bankası Yay., 2014.
- Beriş, H., E., “Kemalist Devrimden Muhafazakâr Kemalizm'e”, *Liberal Düşünce*, 2004, 49-58.
- Berkes, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2012.
- Bilgili, A., *Darwin ve Osmanlılar*, İstanbul: Vadi Yay., 2018.
- Bloch, E., *Hristiyanlıkta Ateizm*, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2013.
- Boratav, P. N., *Nasrettin Hoca*, İstanbul: Kırmızı Yay., 2007.

- Bouamrane, C., “Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişmesi”, *İstem*, 2009, S:14, 383-396.
- Bourdieu, P., *Devlet*, çev. Aslı Sümer, İstanbul: İletişim Yay., 2015.
- Bulut, N., *İnanç ve Ahlak*, İstanbul, DBY Yay., 2021.
- C. 7, S. 1, 81-103.
- Camus, A., *Başkaldıran İnsan*, çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Can Yay., 2013.
- Camus, A., *Sanatçı ve Çağ*, çev. Yıldırım Keskin, Ankara: Bilgi Yay., 1965.
- Cassidy, S., “Dar Zamanda Dua”, çev. Rıfat Atay, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, 139-150.
- Cevdet, A., “Kastamonu’da Kurun-u Vustâ”, *İçtihat*, S. 58, 1272-1274.
- Cevizci, A., *Büyük Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Say Yay., 2020.
- Chopra, D., *The Future of God*, New York: Harmony Books, 2014.
- Comte, A., “Mustafa Reşit ve Midhat Paşalarla A. Comte ve Pozitivistler”, çev. Ümid Meriç, *Tarih ve Toplum*, Şubat, 1985, S:14, 31-32.
- Comte, A., *Pozitivizm İlmihali*, çev. Peyami Erman, İstanbul: MEB Yay., 1986.
- Corbin, A., vd., *Bedenin Tarih*, çev. Saadet Özen, İstanbul: YKY Yay., 2007.
- Critchley, S., *Mizah Üzerine*, çev. Seyran Sam, İstanbul: Monokl Yay., 2020.
- Curtis, D. E.-Resnik, J., “Images of Justice”, *The Yale Law Journal*, 1987, C. 96, 1727-1772.
- Çağrı, M., *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1985.
- Çakır, A., *Söylem Analizi*, Konya: Palet Yay., 2014.
- Çavdar, O., *Sivas Katliamı*, İstanbul: İletişim Yay., 2020.
- Çelebi, E. b. Derviş Muhammed Zıllî, *Seyahatname*, Dersaadet Matbaası, 1213, C. 1.
- Çelebi, Evliya, *Seyahatnâme*, haz., Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY Yay., 2010.
- Çetin, E., “Türkiye’de Modernleşme ve Nikah İkilemi”, *Toplum Bilim Dergisi*, S. 8 (15), s. 29-38.
- Çetin, M., “Kadını Dövme Meselesinin Çözümünde Hz. Peygamberin Yaklaşımı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 253-280.
- Çiftçi, A., “Ahmet Rıza Pozitivizminin Cumhuriyet Dönemi Politikalarına Etki Eden Yönleri”, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 2020, C. 6, S. 38, 2324-2340.
- Çotuksöke, Y., *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2004.
- Çubukçu, A., “Türkiye’de Rejim ve Pozitivizm”, *Pozitivizm*, İstanbul: Evrensel Yay., 2006.
- Çulcu, M., *Osmanlıda Çağdaşlaşma Taassup Çatışması*, İstanbul: Erciyaş Yay., 2004.
- D’Holbach, B., *Syst’ém de la Nature*, Paris: 1770.

- Darwin, C., *Türlerin Kökeni*, çev. Öner Ünalın, Ankara: Onur Yay., 1979.
- Davidson, S., *Petitionary Prayer*, Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 68.
- De La Matrie, J., O., *İnsan Bir Makine*, çev. Ehra Bayramoğlu, İstanbul: Havass Yay., 1980.
- Dellaloğlu, B. F., *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Timaş Yay., 2021.
- Demir, M., Toplumsal Eleştiri Açısından Aziz Nesin Romancılığı, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2010.
- Dijk, T., A., *Discourse and Knowledge: A Sociocognitive Approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Dijk, T., A., *Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım*, çev. G. Şener, ed. Barış Çoban, İstanbul: Su Yay., 2003.
- Doğan, A., “Sosyal Darwinizm ve Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkileri (1860-1914)”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: 2003.
- Draper, J. W., *History of The Conflict Between Religion and Science*, New York: Cambridge University Press, 1875.
- Duman, A., “Sadaka”, *DİA*, 2008, c. 35, 383-384.
- Duralı, T., *Çağdaş Küresel Medeniyet*, İstanbul: Dergâh Yay., 2000.
- Durmuş, İ., “Şiir”, *DİA*, 2010, C. 39, 144-154.
- Düzgün, Ş. A., “Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, s. 52:1, 5-25.
- Eagleton, T., *Edebiyat Kuramı*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2018.
- Eagleton, T., *Eleştiri ve İdeoloji*, çev. Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim Yay., 2018.
- Eagleton, T., *Hayatın Anlamı*, çev. Kutlu Tunca, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2019.
- Eagleton, T., *Kötülük Üzerine Bir Deneme*, çev. Şenol Bezci, İstanbul: İletişim Yay., 2019.
- Eagleton, T., *Kültür Yorumları*, çev. Özge Çelik, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2016.
- Eagleton, T., *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi*, çev. Utku Özmağas, İstanbul: İletişim Yay., 2019.
- Eagleton, T., *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, çev. Selin Dingiloğlu, İstanbul: Yordam Yay., 2014.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdî (275/888), *Sünen, I-V*, thk. İzzet Ubeydu'd-De'as ve Adil es-Seyyid, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1997, “Savm”, 8.
- Edip, E., *Kara Kitap*, İstanbul: Beyan Yay., 2012.
- Ekrem, R., M., *Araba Sevdası*, İstanbul: Can Yay., 2019.

- Emre, Y., *Din ve Mizah*, Ankara: Eski Yeni Yay., 2020.
- Emre, Y., *Divan*, haz: Faruk Timurtaş, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1972.
- Enigün, İ., *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yay., 2005.
- Epikür, *Mektuplar ve Maksimler*, çev. Hayrullah Örs, Ankara: Remzi Kitapevi, 1993.
- Erbay, E., “Bence, Haşim’in Şiiri, İnsanın Tek Başına Yüklendiği Hüznün Şiiridir.”, *Hece*, 2017, S. 33, 324-330.
- Erdoğan Aksu, H., “Kültür Aktarımı ve Mekân: Yunus Emre Mezarları”, *Milli Folklor*, 2021, S:132, 32-50.
- Erenoğlu, D., “Güvahi’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literatur and History of Turkish or Turkic*, 2007, C. 2/4, 1151-1167.
- Erguner, K., *Ayrılık Çeşmesi*, İstanbul: İletişim Yay., 2014.
- Evkuran, M., *Ahlâk, Hakikat ve Kimlik*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2013.
- Evrimer, R. N., *Kemalettin Kamu Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul: Üçler Basımevi, 1949.
- Fairclough, N., *Söylemin Diyalektiği*, çev. Barış Çoban, İstanbul: Su Yay., 2003.
- Fazlıoğlu, İ., “Türk-Felsefe Bilim Tarihinin Seyir Defteri”, *Divan İlmi Araştırmalar*, S. 18, 1-57.
- Fenoglio, I., Georgeon, F., *Doğu’da Mizah*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: YKY Yay., 1999.
- Fikret, T., *Rubab-ı Şikeste*, Rize: Salkımsöğüt Yay., 2019.
- Flew, A., *Yanılmışım Tanrı Varmış*, çev. Zeynep Ertan, İstanbul: Profil Yay., 2011.
- Freud, S., *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, İstanbul: Payel Yay., 1998.
- Fromm, E., *Rüyalar, Masallar ve Mitoslar*, çev. Aydın Arıtan ve Kaan Ökten, İstanbul: Arıtan Yay., 1992.
- Fuzulî, *Leyla ve Mecnun*, Haz. Muhammed Nur Doğan, İstanbul: YKY, 2000.
- Gallop, J., vd., “Criticizing Feminist Criticism”, *Conflicts in Feminism*, ed. Marienne Hirsch and Evelyn Fox Keller, New Yor: Routledge, 1990.
- Gasset, J. O. Y., *Sevgi Üstüne*, çev. Yurdanur Salman, İstanbul: YKY, 1995.
- Gazalî, *Nefis Terbiyesi ve Ahlâkı Güzelleştirme*, çev. Ersan Urcan, İstanbul: Çelik Yay., 2021.
- Gemuhluoğlu, Z., “Temsil-Taklit İlişkisi Açısından Tasvirin Teorik Zemini”, *Fatih Sultan Mehmet İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2019, S. 13, 285-312.
- Geybels, H., “The Redemptive Power of Humour in Religion, Humour and Religion”, *Challenges and Ambiguities*, ed., Hans Geybels and Walter Van Herck, 2011, 11-21.

- Gordon, S., *Sosyal Bilimler Tarihi ve Felsefesi*, çev. Ü. Tatlıcan ve H. Kösebalaban, İstanbul: Küre Yay., 2013.
- Gökalp, Z., *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1976.
- Görgün, T., “Siyasallaşan Dünyada Dinî İlimlerin Değişen Statüleri”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyumu*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2013.
- Görmez, Mehmet, “Sünnet ve Hadisin Yorumlanması ve Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), 1995.
- Gözyayın, İ., *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi*, İstanbul: İletişim Yay., 2009.
- Gözel, Ö., “Teknoloji ve Teemmül”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2014, c.19, S. 36, 197-227.
- Gray, J., *Ölümsüzleştirme Kurulu*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: YKY Yay., 2011.
- Gray, J., *Seven Thypes Of Ateism*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018.
- Güdücü, B. ve Çakır, S., “Yoksulluk ve Din İlişkisine Dair Sosyolojik Bir Araştırma”, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 2021, S. 2, 121-135.
- Gülendam, R., “Bazı Cumhuriyet Dönemi Romancılarının Dine ve Din Adamına Bakışı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları Sempozyumu*, Samsun, Kasım-2010, 325-343.
- Güler Kılıç P., ve Çelik, A., “Anne Baba Davranışları ile Çocuklarda Gözlenen Problem Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022, S. 50, 141-166.
- Gündoğan, A. O., “Edebiyat ile Felsefe İlişkisi Üzerine”, *Felsefe ve Edebiyat*, ed. Mustafa Günay ve Ali Osman Gündoğan, Konya: Çizgi Kitapevi, 2014.
- Güner, O., “İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, S. 23. 51-63.
- Güngör, E., *Dünden Bugüne Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yay., 2007.
- Gürsu, O., “Değişen Dünyada Aile ve Psikolojik Problemler”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1. 99-130.
- Güven, D., *6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 2005.
- Hanioğlu, M. Ş., “Batılılaşma”, *DİA*, 1992, C. 5, 148-152.
- Hanioğlu, M. Ş., “Türkçülük”, *DİA*, 2012, C. 41, 551-554.
- Hazlitt, H., *Ahlakın Temelleri*, çev. Mehmet Aydın ve Recep Tapramaz, Ankara: Liberte Yay., 2006.

- Hegel, J. W., *Estetik I*, çev. Taylan Altuğ- Hakkı Hünler, İstanbul: Payel Yay., 2012.
- Hemşinli, H., “Ateizm”, ed. Rıfat Atay, *Din Felsefesi*, İstanbul: Lisans Yay., 2019.
- Hick, J., *Death and Eternal Life*, Kentucky: Knox Press, 1994.
- Hick, J., *İnançların Gökkuşağı*, çev. Mahmut Aydın, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., s. 47.
- Hill, A., “Sevginin Mahrem Dünyası”, çev. Rıfat Atay, *Turkish Academic Research Review*, 2017, C. 2, S. 2, 77-82.
- Hocaoğlu, D., *Laisizm'den Milli Sekülerizm'e*, Ankara: Selçuk Yay., 1995.
- Holland, E. W., *Oeleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipus'u Şizoanalize Giriş*, çev. Ali Utku-Mukadder Erkan, İstanbul: Otonom Yay., 2013.
- Hökelekli, H., “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, c.3, S. 3, 151-164.
- Hugo, V., *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü*, çev. Erhan Büyükkakıncı, İstanbul: Can Yay., 2013.
- Hume, D., *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: İmge Yay., 1995.
- Işık, M. F., *Feminist Söylemde Yeni Bir Bakış Açısı: Judith Butler*, İstanbul: DBY Yay., 2022.
- İkbal, M., *İslam Düşüncesinin Yeniden Teşekkülü*, çev., Rahim Acar, İstanbul: Timaş Yay., 2013.
- İlhan, A., *Hangi Batı*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2021.
- İlhan, A., *Hangi Sol*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2020.
- İnalcık, H., *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, İstanbul: Kırmızı Yay., 2012.
- İsmail Fenni Ertuğrul, “İslam'ın Müsbet İlimlere Bakışı”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 2*, İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- Jaschke, G., “Yeni Türkiye’de Kur’an-ı Kerim Kursları”, çev. N. Arsan, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1973, S. 5, 47-63.
- Jaschke, G., *Yeni Türkiye’de İslamlık*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Bilgi Yay., 1972.
- Jung, C. G., *The Structure and Dynamics of The Psyche*, çev. R. F. C. Hull, London: Princeton Universty Press, 1975.
- Jusdanis, G., *Gecikmiş Modernlik*, çev., Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay., 1998, s. 27.
- Kamenka, E., “Political Nationalism the Evolution of the Idea”, *Nationalism*, ed. Eugene Kamenka, Sydney: Australian National University Press, 1973.
- Kant, I., *Lectures On Ethics*, London: Methuen Publishing, 1930.
- Kaplan, M., *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yay., 2005.
- Kaplan, M., *Şiir Tahlilleri 2*, İstanbul: Dergâh Yay., 2015.

- Kara, İ., “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyumu*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2013.
- Kara, İ., *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam 1*, İstanbul: Dergâh Yay., 2017.
- Kara, İ., *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam 2*, İstanbul: Dergâh Yay., 2017.
- Kara, İ., *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*, İstanbul: Dergâh Yay., 2018.
- Kara, İ., *Resimli Cumhuriyet Din Kitabı 2*, İstanbul: Dergâh yay., 2023.
- Kara, İ., *Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye*, İstanbul: Dergâh yay., 2021.
- Kara, İ., *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi İçin Bir Çerçeve Denemesi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- Kara, Z., “Günahkâr Bedenlerden Referans Bedenlere: İslam’da Beden Algısı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, C. 12, S. 1, 31-41.
- Karaca, N., *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi*, Ankara: Anı yay., 2008.
- Karacoşkun, M. D., “Türbe Ziyareti ve Dileklerine Sosyopsikolojik Çözümlemeler”, *İslami İlimler Dergisi*, C. 7, S. 13, 69-121.
- Karahan, A., “Fuzûlî”, *DİA*, 1996, C. 13, 240-246.
- Karaman, F., “Cenaze Defni ve Kabir Ziyareti Üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İlmi Dergi*, 1999, C. 35, S:2, 25-34.
- Karata, İ., *28 Şubat Sürecinde Muhafazakâr Medyanın Tutumu: Yeni Şafak ve Zaman Gazetesi Örnekleri*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul: 2017, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kardavi, Y., *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Hanifi Akın, İstanbul: Nida Yay., 2008.
- Karslı, B., “Cumhuriyet Dönemi Din Siyaset Tartışmaları Ahmet Akseki Örneği”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/5, 2014, 1279-1298.
- Kaya, M., “Beytülhikme”, *DİA*, 1992, C. 6, 88-90.
- Kaya, R., “İlahî Kitaplardaki Gıdaların Günümüze Yansıması”, *Türkiye’nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2003, 199-230.
- Kılıç, R., *Ahlakın Dinî Temeli*, Ankara: TDV, 2016.
- Kılıç, R., *Din Felsefesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yay., 2013.
- Kılıç, Z., “Türk Divan Şiirinde Sosyal Eleştiri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ, 2008.

- Kısakürek, N., F., *Çile*, İstanbul: Büyük Doğu Yay., 2006.
- Kitab-ı Mukaddes*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, Ohan Matbaa, 2010.
- Koç, T., *Din Dili*, İstanbul: İz Yay., 2013.
- Koç, T., *İslam Estetiği*, İstanbul: İsam Yay., 2015.
- Koçyiğit, T., “Cennet Mü’minlerin Tekelindedir” *İslami Araştırmalar*, 1989, C. 3, S. 3, 89-94.
- Kofoğlu, S., “Tekeoğlları”, *DİA*, 2011, C. 40, 348-350.
- Köktaş, M. E., *Din ve Siyaset*, Ankara: Vadi Yay., 1997,
- Köse, S., “Hülle ve Hüllecilik Konusunda İslam’ın Bakışı”, *Mehir*, Yaz/1998, 43-50.
- Kubbealtı Lugâtı*
- Kula, O., B., *Avrupa(lılık) Nedir? Türkiye Ne Kadar Avrupalıdır?*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2015.
- Kula, O., B., *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2005.
- Kuran’ı Kerim*.
- Kutluer, İ., “Pozitivizm”, *DİA*, 2007, C. 34, 335-339.
- Kutluer, İ., “İslamlaşmak”, *DİA*, 2001, C. 23, 65-67.
- Küçükalkp, D., “Politik Felsefede Nihilizm Sorunu: Nietzscheci Bir Tartışma”, *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), 2005.
- Leaman, O., *Islamic Aesthetics*, Indiana: Notre Dame Press, 2004.
- Leibniz, G., “Mümkün Dünyaların En İyisi Teodisesi”, çev. Osman Baş, *Din Felsefesi Seçme Metinler*, İstanbul: Küre Yay., 2013.
- Lewis, B., *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1993.
- Lüleci, Y., *Türk Sineması ve Din*, İstanbul: Es Yay., 2008.
- Mac-Farlane, C., *Constantinople in 1828*, Paris. Mouterdier, 1829.
- Mackide, J., L., “Kötülük ve Mutlak Kudret”, çev. Osman Baş, *Din Felsefesi Seçme Metinler*, İstanbul: Küre Yay., 2013.
- Mardin, Ş., *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yay., 2021.
- Mardin, Ş., *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yay., 2021.
- Mardin, Ş., *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, İstanbul: İletişim Yay., 2021.
- Mardin, Ş., *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yay., 2017.
- Markoviç, M., *Hümanizm ve Ahlak Felsefesi*, çev. Ali Ünlü, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay., 1998.
- Marx K., ve Engels, *Din Üzerine*, F., çev. Kaya Güvenç, Ankara: Sol Yay., 2013.

- Marx K., ve Engels, F., *Alman İdeolojisi*, çev. Selim Belli, Ankara: Sol yay, 2010.
- Marx K., ve Engels, *Seçme Yapıtlar I*, çev. Muzaffer Ardos vd., İstanbul: Eriş yay., 2003.
- Menekşe, Ö., “Türk Sinemasında Din ve Din Adamı İmajı”, *II. Uluslararası Dinî Yayınlar Kongresi Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, 2005, 45-66.
- Merad, A., *Çağdaş İslam*, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yay., 1993.
- Meriç, C., *Jurnal Cilt 1*, İstanbul: İletişim Yay., 2003.
- Meriç, C., *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul: İletişim Yay., 2013.
- Meriç, C., *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul: İletişim Yay., 2002.
- Mertoğlu, S., “Üslûbü’l-Kur’ân”, *DİA*, TDV Yay., Ankara: 2012.
- Michel, A., *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yay., 1993.
- Moran, B., *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yay., 2020.
- Morreall, J., *Gülmeyi Ciddiye Almak*, çev., Kubilay Aysevener ve Şenay Soyer, İstanbul: İris Yay., 1997.
- Moser, P., N., “İlahi Gizlilik, Ölüm ve Anlamı”, *Din Felsefesi*, der., Paul Copan ve Chad Meister, çev. Aydın Çavdar, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2017.
- Mustafayeva, V., “Kaşkay Türklerinde Tanrı, Göksel Varlıklar ve Gök/Mavi Renk Üzerine Bir İnceleme”, *Motif Akademi Halkbilim Dergisi*, 2008, C. 15, S. 38, 414-434.
- Necatigil, B., *Atatürk Şiirleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Nesin, A., *Aferin*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Ah Biz Eşekler*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Ah Biz Ödlek Aydınlar*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Alamanya Alamanya Bizden Aptal Bulaman Ya*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Anıtı Dikilen Sinek*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *Arkadaşım Badem Ağacı*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Aşkım Dinimdir*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Az Gittik Uz Gittik*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları*, İstanbul: Nesin Yay., 2016.
- Nesin, A., *Aziz Nesin-Klaus Liebe- Harkort Mektuplaşmaları*, İstanbul: Nesin Yay., 2017.
- Nesin, A., *Aziz Nesin-Saliha Scheinhardt Mektuplaşmaları*, İstanbul: Nesin Yay., 2017.
- Nesin, A., *Aziz Nesin-Tahsin Saraç Mektuplaşmaları*, İstanbul: Nesin Yay., 2017.
- Nesin, A., *Bay Düdük*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Ben de Çocuktum*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Benim Delilerim*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Bir Dokun Bin Dinle*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.

- Nesin, A., *Bir Koltuk Nasıl Devrilir*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Bir Sürgünün Anıları*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *Bir Tutam Aydınlık*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Bir Vicdan Davası*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Birlikte Yaşadıklarım Birlikte Öldüklerim*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Biz Adam Olmayız*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Borçlu olduklarımız*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, İstanbul: Nesin Yay., 2017.
- Nesin, A., *Bu Yurdu Bize Bırakanlar*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Bulgaristan'da Türkler Türkiye'de Kürtler*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Bütün Oyunları 1*, İstanbul: Nesin Yay., 2016.
- Nesin, A., *Bütün Oyunları 2*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Bütün Oyunları 3*, İstanbul: Nesin Yay., 2017.
- Nesin, A., *Bütün Oyunları 4*, İstanbul: Nesin Yay., 2016.
- Nesin, A., *Bütün Şiirleri 1*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Bütün Şiirleri 2*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Büyük Grev*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, İstanbul: Akbaba Yay., 1973.
- Nesin, A., *Çocuklara En Güzel Öyküler*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *Çuvala Doldurulmuş Kediler*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Damdaki Deli*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Deliler Boşandı*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Fil Hamdi*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Geriye Kalan*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Gıdıydı*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Gol Kralı*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *Gömyü Arayan Adam Fotoğraflarla Aziz Nesin'in Yaşam Öyküsü*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Gözüne Gözlük*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Hangi Parti Kazanacak*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Havadan Sudan*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Hayvanlar Takımı*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Herkesin İş Gücü Var*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Hoptirinam*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.

- Nesin, A., *Irak ve Mısır*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *İhtilali Nasıl Yaptık*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *İnsanlar Konuşa Konuşa*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *İnsanlar Uyanyor*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Kazan Töreni*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Koltuk*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Korkudan Korkmak*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *Kördögüşü*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Leyla ile Mecnun*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Maçınli Kız İçin Ev*, İstanbul: Nesin Yay., 2017.
- Nesin, A., *Mahallenin Kısmeti*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *Mahmut ile Nigâr*, İstanbul: Nesin Yay., 2017.
- Nesin, A., *Memleketin Birinde*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Merhaba*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Mum Hala*, İstanbul: Nesin Yay., 2015.
- Nesin, A., *Nah Kalkınırız*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *Okullar İçin Kısa Oyunlar*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Okuma Güncesi*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Onursal Doktor Olamamanın Büyük Onuru*, İstanbul: Nesin Yay., 2017.
- Nesin, A., *Ölmüş Eşek*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Pırlatan Bal*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Rüyalarım Ziyan olmasın*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Sanat Yazıları*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Sora Sora Cennet Bulunur*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Soruşturmada*, İstanbul: Nesin Yay., 2016.
- Nesin, A., *Sosyalizm Geliyor Savulun*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Sporcu Milletiz Vesselam*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Suçlanan ve Aklanan Yazılar*, İstanbul: Nesin Yay., 2016.
- Nesin, A., *Surname*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *Şimdiki Çocuklar Harika*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *Taşlamalar*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Tatlı Betüş*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.

- Nesin, A., *Tek Yol*, İstanbul: Nesin Yay., 2021.
- Nesin, A., *Toros Canavarı*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Türkiye Şarkısı Nazım*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Uyusana Tosunum*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Vatan Sağolsun*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Yedek Parça*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Yeşil Renkli Namus Gazı*, İstanbul: Nesin Yay., 2018.
- Nesin, A., *Yetmiş Yaşım Merhaba*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Yurt Gezileri*, İstanbul: Nesin Yay., 2019.
- Nesin, A., *Yüz liraya Bir Deli*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nesin, A., *Zübük*, İstanbul: Nesin Yay., 2020.
- Nietzsche, F., *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, çev. Turan Oflazoğlu, Ankara, Bilgi Yay., 1964.
- Nourredine, H., “İslam Ceza Hukukunda Cezalandırma Kurallarının Hedefleri”, çev. Soner Duman, *İslam Ceza Hukuku*, C. 1, S. 1, 88-123.
- Nursi, S., *Hizmet Rehberi Üzerine*, der. Abdullah Aymaz, İzmir, Şahdamar Yay., 2009.
- Ocak, A.Y., *Türkler, Türkiye ve İslam*, İstanbul: İletişim Yay., 2013.
- Okay, M. O., *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yay., 2005.
- Oktay, A. S., “İslam Düşüncesinde Ahlâkî Değerler ve Bunların Global Ahlaka Etkileri”, *Değerler ve Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan vd., İstanbul: DEM Yay., 2007.
- Ormsby, E. L., *İslam Düşüncesinde İlahi Adalet Sorunu*, çev. Metin Özdemir, Ankara: 2001.
- Otto, R., *Kutsala Dair*, çev. Sevil Ghaffari, İstanbul: Altıkırkbeş Yay., 2014.
- Öğüt, S., “Hacerülesved”, *DİA*, 1996, C. 14, 433-435.
- Ömrüne Sığmayan Aziz Nesin 1915-2015 Yazılmamış Yaşam Öyküsü, ed. Esin Pervane ve Salih Bora, İstanbul: Nesin Yay., 2015.
- Öz, B., *Çağdaşlaşma Sürecinde Tarikat ve Tekkelerin Kapatılma Olayı*, İstanbul: Can Yay., 2004.
- Özcan, A., “Osmanlıcılık”, *DİA*, 2007, C. 33, 485-487.
- Özcan, A., “İslamlaşmak”, *DİA*, 2001, C. 23, 62-65.
- Özcan, A., “Milliyetçilik”, *DİA*, 2005, C. 30, 84-87.
- Özdamar, H., “1930-1945 Arası Dönemde Türkiye’de Militer Anlayış ve Yansıması”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2007, s. 62.
- Özek, Ç., *Devlet ve Din*, İstanbul: Ada Yay., 1982.
- Özel, A. “Adak”, *DİA*, 1988, C. 1, 338-340.

- Özel, İ., *Şiir Okuma Kılavuzu*, İstanbul: Şule Yay., 2000.
- Özel, İ., *Üç Zor Mesele*, İstanbul: TİYO Yay., 2015.
- Özşahin, M., “Türkçede Bazı Kişi Adlarında Argolaşma, Kavramlaşma ve Temsil”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 2019, S. 23, 312-333.
- Öztürk, M., “İblis’in Trajik Hikâyesi”, *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, 2005, 39-65.
- Öztürk, M., *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012,
- Öztürk, M., *Kıssaların Dili*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2010.
- Pala, İ., “Leylâ vü Mecnûn”, *DİA*, 2003, C. 27, 162-164.
- Peterson, M., vd., *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, Küre Yay., İstanbul, 2015.
- Platon, *Devlet*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yay., 2016.
- Platon, Sokrates’in Savunması, çev. Ari Çokona, İstanbul: İş Bankası Yay., 2016
- Polkinghorne, J., “Din ve Bilim”, *Din Felsefesi*, der., Paul Copan ve Chad Meister, çev. Aydın Çavdar, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2017.
- Popper, K., *Açık Toplum*, çev., Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, C. 1.
- Sabbah, F. A., *İslam’ın Bilinçaltında Kadın*, çev., Ayşegül Erol, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1992.
- Said, E., *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, İstanbul: Metis Yay., 2013.
- Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, haz. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yay., 2019.
- Sami, Ş., “Bayram”, *Kamûs’ı Türki*, İstanbul, 1901.
- Sanders, S., *Kahkahanın Zaferi*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2001.
- Saussure, F., *Course in General Linguistics*, çev., Wade Baskin, New York: Colombia University Press, 2011.
- Semrud-Clikeman M., ve Glass, K., “Topical Review Article The Relation of Humor and Child Development: Social, Adaptive, and Emotional Aspects”, *Journal of Child Neurology*, 2010, 25(10), 1248-1260.
- Sinanoğlu, M., “Küfür”, *DİA*, 2002, C. 26, 533-536
- Smith, P. H. N., *Ethics*, Florida: Penguen Books, 1965.
- Subaşı, N., “Müslüman Modernleşmesi Üzerine”, *İslâmiyat*, 2004, S. 4, 204-216.
- Subaşı, N., “Şeyh, Seyid ve Molla”, *İslamiyat*, S. 3, 122-140.
- Şahin, G., “Türk Basınının 1964 Kıbrıs Olaylarına Bakışı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, C. 6, S. 3, 1474-1494.
- Şahin, S., “Aziz Nesin Öykülerinde Sosyal Eleştiri”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2012.

- Şehbenderzade, F., A., H., “İslahat ve İstikbal”, çev. İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I*, İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- Şehbenderzade, F., A., H., “Müslümanlara Siyaset Rehberi”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I*, İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- Şeyhî, *Harnâme*, haz. Mehmet Özdemir, İstanbul: Kapı Yay., 2011.
- Şimşek, İ., “Kötülük Problemi”, *Din Felsefesi*, ed. Rıfat Atay, İstanbul: Lisans Yay., 2019.
- Tahir, K., *Notlar/Roman Notları 2*, İstanbul: Bağlam Yay., 1991.
- Tanpınar, A. H., *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988.
- Tarkovski, A., *Mühürlenmiş Zaman*, çev. Füsün Ant, İstanbul: Agora Yay., 2008.
- Taslaman, C., *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yay., 2017.
- Taylan, N., *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, İstanbul: Mahya Yay., 2015.
- Tekinalp, M., *Kemalizm*, sad., Çetin Yetkin, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay., 2004.
- Timuçin, A., *Estetikte Anlam ve Yorum*, Bulut Yay., İstanbul, 2011.
- Topaloğlu, A., *Filozofların Tanrısı*, İstanbul: Ufuk Yay., 2015.
- Topaloğlu, B., “Âhiret”, *DİA*, 1988, c. 1, s. 543- 548.
- Topaloğlu, B., “Ölüm”, *DİA*, 2007, C. 34, 34-35.
- Topaloğlu, B., “Vekîl”, *DİA*, 2013, C. 43, 9-10.
- Toplumsal Tarih Dergisi*, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yay., 2010, S. 201, Kapak Fotoğrafı.
- Tuksal, H., *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Otto Yay., 2012.
- Tunaya, T. Z., *İslamcılık Cereyanı*, İzmir: Yenigün Haber Yay., 1998.
- Turnalı, A. B., “İdris Köşkünde Çolak Hasan Tekkesi ve Bâli Baba Sorunu” *Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yay., 2006.
- Turner, B. S., *Beden ve Toplum*, çev. İrfan Kaya, Ankara: Nobel Yay., 2019.
- Türkben, Y., *İbn Sînâ ve Thomas Aquinas’ta Kötülük Problemi*, Ankara: Elis Yay., 2012.
- Tüzer, A., *Dinî Tecrübe ve Mistisizm*, İstanbul: Dergâh Yay., 2006.
- Uğurlu, S., B., ve Demir, S., “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, C. 6, S. 24, 367-379.
- Uludağ, S., “Amel”, *DİA*, 1991, C. 3, 13-16.
- Uludağ, S., “Erenler”, *DİA*, 1995, C. 11, 294-295.
- Uludağ, S., “Murâkabe”, *DİA*, C. 31, 34.
- Unat, Y., “Tâkiyüddîn ve İstanbul Gözlemevi (Rasathanesi)”, *Türker Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, 500-522.
- Uraler, A., “Mâriye”, *DİA*, 2003, C. 28, 63-64.

- Uslu, F., *Tanrı ve Fizik*, Ankara: Nobel Yay., 2010.
- Ülken, H., Z., *Ahlak*, İstanbul: Doğu Batı Yay., 2016.
- Ülken, H., Z., *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yay., 1994.
- Ünver, S., *Mahyalar Hakkında Araştırmalar*, İstanbul: Bürhaneddin Basımevi, 1940.
- Whitehead, A. N., *Düşüncenin Serüveni*, çev. Yusuf Kaplan, İstanbul: Külliyyat Yay., 2011.
- Wittgenstein, L., *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Metis yay., 2013.
- Yaran, C., S., *Bilgelik Peşinde Din Felsefesi Yazıları*, İstanbul: Ensar Yay., 2011.
- Yasa, M., *Felsefe ve Deneysel Dayanaklarda Ölüm Sonrası Yaşam*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2001.
- Yasa, M., *Tanrı ve Kötülük*, Ankara: Elis Yay., 2014.
- Yastı, M. “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemlerin Ses ve Şekil Özellikleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2007, S. 21, 51-87.
- Yavaş, G., “Cumhuriyet Dönemi Romanında Din ve Din Adamı”, *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli: 2014.
- Yavuz, F. “Köyden Şehre Göç ve Şehirleşme”, *Türkiye Gelişme Eğilimleri Konferansı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1974, 5-10.
- Yazır, E., H., *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2021-2023.
- Yılmaz, F., *Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, Ankara: USAK Yay., 2008.
- Yılmaz, H., “Yobaz Kötü Adamdan Aydın İmama Türk Sinemasında Din Adamı ve İmam Temsili”, *Sabah Ülkesi*, 2022, S. 73, 82-87.
- Yılmaz, İ., “Kur’an’a Göre Musibetler Karşısında İnsanların Psikolojik Tutumları”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 2020, C. 4, S. 4, 66-97.
- Yılmaz, L., “Bizans Sanatında Yunus ve Yunus Sembolü Üzerine”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, C. 9, S. 44, 757-761.
- Yiğit, S., “Bir Tür Parodileştirmesi Aziz Nesin’in Surnâme’si”, *Prof. Dr. Pervin Çapan Armağanı*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yay., 2021, 596-611.
- Yiğit, S., “Fuzûli ve Aziz Nesin’in Leyla ile Mecnun’larının Mukayesesi”, *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2018, S. 18, 364-394.
- Zizek, S., *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay., 2019.
- Zizek, S., *Kırılğan Temas*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay., 2018.

Zophy, J., W., *Ateş ve Su Üzerinde Dans*, çev. Bengisu Karakut, İstanbul: Dergâh Yay., 2019.

İnternet Kaynakları

“1593 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, madde: 224-225”, *Resmî Gazete*, 06 Temmuz 1976, “1593 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1593&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>, (erişim tarihi: 08.07.2024).

“Abuzittin”, <https://www.milliyet.com.tr/egitim/abuzittin-isminin-anlami-nedir-abuzittin-nedemek-ne-anlamina-gelir-6724624#:~:text=Abuzittin%2C%20dinin%20gerekliklerini%20yerine%20getiren,nitelendirdiği%20yolda%20ilerleyen%20kişi%20demektir,> (erişim tarihi: 31.01.2024).

“Ali Nesin”, https://www.alinesin.org/about_tr.html, (13.09.2024).

“Anasını sat! (Veya satayım)”, *TDK*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2011, 118.

“Atatürk İçin Yazılan Ezan ve Mevlit”, <https://www.internethaber.com/iste-ataturk-icin-yazilan-ezan-ve-mevlit-505363h.htm>, (erişim tarihi: 27.12.2022).

“Aziz Nesin Arşivi”, <https://www.nesinvakfi.org/aziz-nesin-arsivi/>, (erişim tarihi: 20.03.2024).

“Aziz Nesin Ateizmi”, <https://docplayer.biz.tr/235689295-Aziz-nesin-sozleri-derleyen-ozturk-aydin.html>, (erişim tarihi: 15.02.2024).

“Aziz Nesin Belgeseli- Ceviz Kabuğu Bölüm 3”, <https://www.youtube.com/watch?v=4BR2CqGvkRM>, (erişim tarihi: 03.03.2024).

“Aziz Nesin Belgeseli”, <https://www.youtube.com/watch?v=8VNB-f6cw8M>, (erişim tarihi: 07.02.2024).

“BİLAR”, https://cdn.knightlab.com/libs/timeline3/latest/embed/index.html?source=1QIz5NIjOKzYp4v-zwdR6cVEfzJjxKngstO9jWAa36Ao&font=Default&lang=tr&initial_zoom=2&height=650, (erişim tarihi: 03.03.2024).

“Gavur”, <http://lugatim.com/s/gavur>, (erişim tarihi: 14.11.2022).

“Gol Kralı”, <https://www.youtube.com/watch?v=NEZ-moiW1uU>, (erişim tarihi: 22.04.22).

“Gol Kralı”, <https://www.youtube.com/watch?v=nL2sOiDXobo>, (erişim tarihi: 01.02.2024).

- “Hatice Dilruba”, <https://www.youtube.com/watch?v=mrdYxRiuXIM>, (erişim tarihi: 23.03.2025).
- “İhsan Fazlıoğlu, Mukaddime Okumaları”, <https://www.youtube.com/watch?v=aRrz00tnuIw>, (erişim tarihi: 31.12.2023).
- “İstanbul Tarihi”, <https://istanbultarihi.ist/255-cumhuriyet-donemi-istanbul-basini>, (erişim tarihi: 22.10.2023).
- “Kadın Yarı”, <https://thinpo.com/kadin-yari-kanyonunun-tarihi-ve-rivayetleri/>, (erişim tarihi: 27.05.2023).
- “Kadını Erkekten Aşağı Gören Anlayış ve Kur’an”, <https://www.suleymaniyevakfi.org/kadin/kadini-erkekten-asagi-goren-anlayis-ve-kuran.html>, (erişim tarihi: 10.11.2022).
- “Kastamonu Halkı Arasında Büyük Münci”, *Hakimiyet-i Milliye*, 1.09.1925, S. 1515, s. 2-5.
- “Kemalettin Kamu”, <https://www.liseedebiyat.com/rler/317-k-ile-baslayanlar/kemalettin-kamu/10487-cankaya-kkamu.html>, (erişim tarihi: 23.12.2022).
- “Madımak Olayı”, <https://tr.euronews.com/2023/07/02/sivas-katliaminin-26-yili-madimak-insanlik-tarihinde-kara-bir-leke#:~:text=Sivas%27ta%20%20Temmuz%201993,toplamda%2037%20kişi%20y aşamını%20yitirmişti.>, (erişim tarihi: 31.01.2024).
- “Modern Zamanlar”, <https://www.filmmodu15.com/modern-times-altyazili-fhd-film-izle>, (erişim tarihi: 03.02.2024).
- “Negative Atheism”, <https://plato.stanford.edu/entries/atheism-agnosticism/#Bib>, e-kitap, (erişim tarihi: 06.12.2024).
- “Nesin Vakfı”, <https://www.nesinvakfi.org/vakif-hayati-a/>, (erişim tarihi: 04.08.2024).
- “Nesin Vakfı”, <https://www.youtube.com/watch?v=yFYMgU99QYE>, (erişim tarihi: 05.11.2023).
- “Özürlülük, Engellilik, Sakatlık Nedenleri ve Korunma”, <https://www.ttb.org.tr/STED/sted0900/4.html>, (erişim tarihi: 09.02.2024).
- “Ramazan Bayramı mı? Şeker Bayramı mı?”, <https://serbestiyet.com/yazarlar/trashed-2-34396/>, (erişim tarihi: 09.01.2024).
- “Su akar, Türk bakar”, <https://www.milligazete.com.tr/makale/874231/abdulkadir-ozkan/su-akar-turk-bakar>, (erişim tarihi: 24.07.2024).
- “Tatlı Betüş”, <https://www.youtube.com/watch?v=quxuR1R-pyM>, (erişim tarihi: 06.02.2024).
- “Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz”, <https://www.dailymotion.com/video/x8nhsjy>, (erişim tarihi: 29.02.2024).

- “Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz”, <https://www.youtube.com/watch?v=7CSjIAZ6R58&t=7s>, (erişim tarihi: 08.04.2025).
- “Zübük” <https://www.dailymotion.com/video/x8o6whb>, (erişim tarihi: 31.01.2024).
- Aktaş, Cihan, “Feminizmin Beyaz Batılı Kadın Seçkinliği”, <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/insanhaklari/253.pdf>, (erişim tarihi: 28.04.2025).
- Craig, W. L., “What is the Relation Between Science and Religion?”, <https://www.reasonablefaith.org/writings/popular-writings/science-theology/what-is-the-relation-between-science-and-religion>, (erişim tarihi: 19.04.2025).
- Dursun E., “Aziz Nesin: Dindarlar Tehlikeli Değil”, *Aksiyon*, 25.02.1995, <https://github.com/belgeci/Aksiyon/blob/main/Ercument%20Dursun/1995.02.25%20Aziz%20Nesin%20Dindarlar%20'tehlikeli'%20değil%204d70fcdc.md>, (erişim tarihi: 27.03.2025).
- Hasan Celal Güzel’in Kenan Evren’le anılarını anlattığı program; <https://www.haber7.com/televizyon/haber/1244847-osmanlica-kenan-evrenin-yuzunu-kizartti>, (erişim tarihi: 02.06.2025).
- Karakurt, D., *Söylence Sözlüğü*, E-Kitap, <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/TurkSoylenceSozlugu.pdf>, (erişim tarihi: 08.12.2024)
- Kemal, M., *Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri*, haz. M. Kemal Adal, E-Kitap, <https://istihbaratveanaliz.files.wordpress.com/2016/06/atatrkn-gr-ve-drektfler.pdf>, (erişim tarihi: 23.11.2023).
- Marx, K., “A Contribution to the Critique of Hegel’s Philosophy of Right. Introduction (1843-4)”, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm>, (erişim tarihi: 19.04.2025).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Merve KESENCİ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Güngören Anadolu İmam Hatip Lisesi (2009)
Lisans Diploması	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2014)
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2018)
Doktora Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2025)
BİLİMSEL FAALİYETLER	
- “Kültürlerarası İletişimde Dini Çoğulculuğun Yeri”, <i>Gümüşhane Üniversitesi: Kültürlerarası İletişim Öğrenci Sempozyumu</i>, 2015. - “Paul Tillich’in Sembol Anlayışı ve Âdem Kıssasına Sembolik Bir Bakış”, <i>İLAMER Uluslararası Öğrenci Sempozyumu-VI</i>, 2016. - “Rıfat Atay, Ernst Troeltsch’un Din Felsefesi”, (Kitap Tanıtımı), <i>Turkish Academic Research Review, Türk Akademik Araştırmalar Dergisi, TARR</i>, 2016. - Rıfat Atay-Merve Kesenci, “The Role of Cinema in Transferring Moral Values to the Youth: A Philosophical Reading of the Film the Breath of the Beloved “Maşukun Nefesi”, <i>Maltepe Üniversitesi International Conference on Humanities and Educational Research</i>, 2017. - “Yücel Çakmaklı Filmografisi Örnekliğinde Şiddet ve Kötülük Algısı”, <i>Kurtuba Akademi “Şiddet” Konulu Öğrenci Sempozyumu</i>, 2018. - Rıfat Atay-Merve Kesenci, “Dil ve Kültürün Bir Yorumu Olarak Sinema: Yücel Çakmaklı’nın <i>Minyeli Abdullah</i> Filmi Örnekliğinde”, <i>Akdeniz Üniversitesi Dil, Yorum ve Kültür Sempozyumu</i>, 2018. - “Balkan İslam’ının Beyaz Perdeye Yansıması: Yücel Çakmaklı’nın <i>Kanayan Yara Bosna</i> Filmi Üzerine Felsefi Değiniler”, <i>Trakya Üniversitesi Balkanlar ve İslam Sempozyumu</i>, 2019. - Rıfat Atay-Merve Kesenci, “Aziz Nesin Düşüncesinde Ateizmin Yansımaları”, <i>Turkish Academic Research Review, Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]</i>, 2020. - “Iris Murdoch, Ateş ve Güneş, Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?”, (Kitap Tanıtımı),	

<i>Turkish Academic Research Review, Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR], 2020.</i> - “Rönesans Döneminde Dört Kadın Ressam: Levina Teerlinc, Catherina Van Hemessen, Sofonisba Anguissola ve Lavinia Fontana”, <i>Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi [SSRJ]</i>, 2020.	
Projeler	“Milli Sinemada Din Dili: Yücel Çakmaklı Filmografisi Örnekliliği” – BAP Akdeniz Üniversitesi, Proje No: SYL-2017-3243 (Araştırmacı)

